

KÖNYV A–Z

A könyvkereskedelem kislexikona

Írta

TORZSAI TAMÁS és ZALA IMRE

Szerkesztette

ZALA IMRE

Bírálok:

HORVÁTH DÉNES és VÉBER KÁROLY

Kísérleti kézikönyv

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 1973

ELŐSZÓ

E könyv a könyvterjesztés tárgyköréből készült első magyar nyelvű enciklopédikus mű, ezért sok vonatkozásban kísérleti jellegű. Szerkesztői hasznos segédeszköznek szánják mindazoknak, akiket hivatásuk valamilyen formában a könyvhöz köt, elsősorban a könyvterjesztés munkásainak, a különféle szaktanfolyamok hallgatóinak.

Kísérleti jellege azonban nehézségek forrása is. Mindenekelőtt nehéz megvonni egy ilyen természetű mű határait: melyek azok a témák, amelyek részletező szerepeltetése feltétlenül indokolt, melyek fűződnek lazábban a szakma alapvető ismeretanyagához, s végül mit célszerűbb elhagyni?

A kislexikon tárgya: az ember írásjelekkel rögzített szellemi termékének megőrzésre és terjesztésre szánt foglalatja, a könyv sokirányú összefüggések csomópontja.

A szerkesztők szeretnék, ha a kislexikon meghaladná a napi követelményeket, és magában foglalná a könyvterjesztéssel érintkező területek alapvető ismeretanyagát is, egyszersmind segédkönyvként szolgálna a különböző szaktanfolyamok hallgatói számára.

Kislexikonunk a könyvterjesztési, könyvészeti és könyvismereti vonatkozású címszavakon túl tartalmaz rövid fogalom meghatározásokat más tárgykörökből is anélkül, hogy szaktudományos igénnyel tárgyalná ezeket.

Természetesen igyekszik a szűkebben értelmezett könyvészet: a könyvtermés rendszerezésével, használatra történő feltárásával foglalkozó tudomány, a bibliográfia fogalmaival kapcsolatos címszavakat is tárgyalni, ill. legfontosabb tudományos és kereskedelmi könyvjegyzékeinket ismertetni.

Elkerülhetetlen, hogy néhány – a szerkesztéssel kapcsolatos – elvi és gyakorlati problémáról szót ne ejtsünk:

- A tárgy természetéből következik, hogy a könyvkiadás-, nyomdászat-, és könyvkereskedelem-történeti címszavak gyakran átfedik egymást, ill. pontos elhatárolásuk nagy nehézségekbe ütközik, e tevékenységek ugyanis sokszor – különösen a magyar könyv történetének egyes korszakaiban – egybemosódtak. Ugyanazok néha egyikkel is, másikkal is foglalkoztak: nehéz eldönteni, minek tekintsük őket inkább: kiadónak, nyomdásznak, kereskedőnek, esetleg könyvkötőnek?
- Könyvtörténetünk egyes korszakai (pl. a kapitalista könyvkereskedelem a két világháború között) kevésbé feldolgozottak: feltárásuk alapos előkészítő munkát, monográfiákban összegzett kutatásokat igényel. Ez meghaladja e kiadvány műfaji korlátait, lehetőségeit: innen származik, hogy az idevágó címszavak kifejtése szükségesebb a jogosan elvárhatónál.
- A külföldi könyvszakma, a neves könyvkiadó és könyvkereskedelmi vállalatok címszavainak feldolgozatlansága a kislexikon egyik érdemi hiányossága. Sajnos, az e témakörben rendelkezésre álló adatok oly hézagosak, hogy kiegészítésük, ill. feldolgozásuk a megjelenés nagymérvű eltolódását eredményezné. Ezért a szerkesztők (a kiadóval egyetértésben) úgy döntöttek, hogy a mű e kiadásából kihagyják az ilyen vonatkozású címszavakat. Remélik azonban, hogy egy esetleges későbbi kiadásban már helyet kaphatnak.
- A könyvterjesztésben végrehajtott átszervezések a terjesztővállalatokkal kapcsolatos részek folyamatos átdolgozását, ill. kiegészítését tették szükségessé. Azonban e változások továbbgyűrűznek szinte minden terjesztési, propaganda stb. vonatkozású címszóban. Ezek nyomán követése késleltette a kézirat lezárását.

- Nehézséget jelent, hogy kevésbé letisztult a könyvkiadás és könyvterjesztés szakmai nyelve, szóhasználata. (Pl. a kolofonok különbözőképpen nevezik a könyv részeit, a bolti szóhasználat gyakran egybemossa a sorozat és gyűjtemény fogalmát stb.). A kislexikon kísérletet tesz az egységes szakmai nyelv alapjainak lerakására.
- A szerkesztők úgy vélik, hogy a kislexikon szótárszakilag továbbfejlesztésre szorul. Ez elsősorban az utalások egyértelműségével kapcsolatban érvényes: nem sikerült következetesen megvalósítani, hogy az utalás minden esetben a szónak pontosan ugyanarról a formájáról történjék, ahogyan az címszóként szerepel. (Pl. a szövegben, ahonnan az utalás történik, a szó gyakran ragozott formában, összetételben vagy szókapcsolatban fordul elő, ezért nem világos, hogy az utalás a szókapcsolat vagy összetétel egészére, ill. a ragozott formára, vagy magára a szótári formára vonatkozik-e.) Nyomtatás esetén a probléma könnyen megoldható a kiemelést szolgáló tipográfiai eszközökkel (pl. vastagítás, kurziválás stb.), a rotaprint-eljárás azonban korlátozza a kiemelési lehetőségeket.

A szerkesztők köszönettel fogadnak minden, a mű további kiadásának elkészítéséhez felhasználható bíráló észrevételt, kiegészítést, tartalmi és technikai javítást célzó javaslatot, és kívánják a szakma munkásainak, hogy munkájuk során jól hasznosíthassák e művet.

A

Abafi (családi nevén Aigner) **Lajos** (1840–1909): könyvkiadó, író, könyvkereskedő. Kiadta a Magyar Könyvészetet (1869–70). Megindította a Magyar Könyvesházat (1875–90), majd 42 kötetben a Nemzeti Könyvtárat (1879–90), amelyben kiemelkedő magyar írók műveit jelentette meg. Alapítója 1872-ben a Magyar Könyvkereskedők Egyletének (l. ott). Az egyesület lapjának, a Corvinának első szerkesztője volt.

abbreviatúra: rövidítés; a nyomtatványok szövegében szokásos rövidítés (pl., db, stb.). A kéziratosság korában gyakran ismétlődő szavak és latin szóvégződések egyezményes rövidítése.

ábécé (rég.: abc): a betűsor elnevezése, valamely nyelvnek betűkben rögzített összes hangja. Régiesen a görög alpháról és bétáról (a görög betűsor első két betűje) alfabetnek is nevezik. A könyvek, katalóguscédulák, nevek betűrendbe sorolásának alapja a nemzetközi abc: a á b c d e f g h i j k l m n o ö p q r s t u ü v w x y z.

ábécéskönyv: az általános, azelőtt elemi iskola első osztályában használt tankönyv az írás, olvasás elemeinek elsajátítására.

abfall: papiroshulladék, eselék.

abonens: előfizető, megrendelő.

ábra: a könyv szövegét magyarázó rajz vagy fénykép, főleg szakkönyvekben és tankönyvekben. Egyes művekben az ábrák a szövegrész után, függelék (l. ott), melléklet gyanánt szerepelnek.

absztrakció: elvonatkoztatás; minden művészi alkotótevékenység fontos mozzanata: az általános érvényű művészi gondolat kibontakoztatása az egyedi, érzékletes, konkrét jelenségből. Az absztrakció különböző mértékű lehet: szélsőséges esetben megbomolhat az egyedi és általános egysége, s ez egyfelől naturalisztikus (l. naturalizmus), másfelől erősen absztraháló törekvéseket (l. absztrakt művészet) eredményezhet.

absztrakt művészet: helyesebben: nem ábrázoló, nonfiguratív művészet. Azoknak a 20. századi képzőművészeti irányzatoknak összefoglaló elnevezése, amelyek nem törekednek a természeti formák megjelenítésére, lemondanak az érzéki valóság ábrázolásáról, helyette önálló (geometrikus elemek v. színek dinamikus kompozíciójára épülő) formanyelv alkalmazásával kívánnak művészi hatást elérni. Ezzel lényegében teljesen önállósítják a formát, s pusztán a látványban vélik megtalálni a képzőművészet célját. Az absztrakt művészet különböző irányzatai nagyrészt a századforduló körül jelentkező izmusokból (l. ott) alakultak ki, továbbfejlesztve azok formakereső törekvéseit. Gyakran az ún. izmusokat (pl. szürrealizmus, futurizmus, expresszionizmus stb.) is az absztrakt művészet fogalomkörébe sorolják, ma már azonban csak a nonfiguratív törekvéseket szokás jelölni a kifejezéssel. Az absztrakt művészet egyrészt kevésbé alkalmas emberi társadalmi tartalom megjelenítésére, mint a természetelvű képzőművészet, másrészt azonban nagymértékben gazdagította a forma- és színkultúrát, hozzájárult az építőművészet, belsőépítészet és iparművészet megújulásához, mivel a felületek, belső terek és használati tárgyak megformálásában jól hasznosíthatók eredményei. Megítélése körül széles körű esztétikai viták folynak. Ismertebb képviselői Kandinsky, Mondrian, Malevics, Paul Klee, Pollock, Vasarely.

abszurd művészet: azok a törekvések, amelyek a 20. sz. közepén a különböző avantgarde (l. ott) irányzatokból keletkeztek, a kor ellentmondásait kiélezetten, a képtelenségig (ad absurdum) torzítva, a reális érzéki valóság figyelmen kívül hagyásával általában bizarr, meg-

hökkentő, groteszk eszközökkel, többnyire tragikomikus voltukat hangsúlyozva ábrázolják. Az abszurd művészet gyakran foglalkozik az emberek közötti kapcsolatteremtés lehetetlenségével, az ember végletes elszigetelődésével, kiszolgáltatottságával, s ezt sokszor az egzisztencialista filozófia gondolkörén belül teszi. Az abszurd művészet különösen a dráma (l. ott) műfajában alkotott jelentőset, túllépve a korábbi dramaturgiai elveken háttérbe szorította a jellemábrázolást, a konfliktust, a cselekményt, sőt egyre inkább a drámai dialógus szerepét is, lényegében cselekvésképtelen, a szorongástól megbénított hősök valóságos gondolatait elleplező monológgá változtatva azt, megszüntette a beszéd gondolatközvetítő funkcióját (anti-drámának is nevezik). Bár az abszurd dráma elsősorban a nyugati (főleg a francia) társadalom talaján jött létre, a valóságot visszajáról láttató módszerét, nagyhatású formanyelvét, dramaturgiai eszközeit több szocialista országbeli szerző is alkalmazza. A műfaj klasszikus alkotásának számít Samuel Beckett *Godot-ra várva* c. műve, ismert szerzők még a francia Ionesco és Adamov, az angol Pinter, valamint – egyes műveit tekintve – az amerikai Albee. Hatottak az abszurd törekvések a lengyel Mrozekre és Rózewiczre, a magyar Örkény Istvánra.

acélmetszet: – a rézmetszethez (l. ott) hasonló grafikai eljárással készült lap. A sokszorosítandó rajzot acéllemezzé vésik vagy maratják. Először Angliában alkalmazták, nálunk a 19. sz. első felében volt népszerű, többek között Kisfaludyék *Aurorájában* (l. ott) használták; – acélmetszetnek nevezik a fenti eljárással készített levonatot is.

acta (e.: akta): eredeti jelentése: folyóirat; ma: tudományos közlemények; nálunk legismertebbek a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő füzetek, amelyek idegen nyelven tudományos értekezéseket közölnek a növénytan (*Acta Botanica*), a kémia (*Acta Chimica*), a néprajz (*Acta Ethnographica*) és más tudományágak köréből.

acta diurna (e.: akta diurna): a római császárok által a napi eseményekről kiadott, nyilvános helyen kifüggesztett tudósítás; az újság ókori előde.

action gratuite: a 20. századi regényben gyakori, reális külső vagy lélektani okokkal nem magyarázható, az ösztönök világából fakadó cselekvés, amelyet a hős pillanatnyi (gyakran feldúlt vagy éppen eltompult) pszichés állapotának és a külső körülményeknek logikusan nehezen jellemezhető, bonyolult egybejátszása vált ki. Gide regényeiben tűnik fel, aki szerint az emberi cselekvések nagy része „action gratuite”, s széleskörűen alkalmazzák azok az irányzatok, amelyek irracionalista filozófiai, ill. esztétikai elveket vallanak, pl. az egzisztencializmus (Camus). A modern realista regény is felhasználja bizonyos keretek között egyes életérzések, magatartásformák jellemzésére.

adalék: kiegészítő, esetleg új adat valamely tudományos, művészeti, irodalmi kérdéshez.

adaptálás: valamely írásmű szabad átdolgozása sajátos igényű (pl. ifjúsági) olvasóközönség számára. Regények színre alkalmazása is adaptálás.

adattár: egy bizonyos tárgykör adatainak rendezett gyűjteménye, így a könyvesboltokban a legfontosabb adatokat tartalmazó könyvek, segédkönyvek, könyvjegyzékek (l. ott) stb. gyűjteménye.

addenda et corrigenda (e.: addenda et korrigenda): kiegészítések és javítások.

adligat(um): különálló mű, amelyet a könyvkötő egy másik könyvvel egybeköt (adligare = hozzáköt latin igéből).

adminisztráció: ügyintézés, ügyvitel, valamely üzem, vállalat, szervezet ügykezelési tevékenysége. A könyvkereskedelmi vállalatban belül azok a munkakörök, amelyek nem vesznek részt közvetlenül a könyvek eladásában, az áruforgalomban (könyvelés, munkaügy, pénzügy stb.).

adressz: cím, címzés.

adréma: – címíró gép, amely a címanyagot lemezekre préseli, sokszorosítja, és ezzel megkönnyíti annak rendszerezését és a levelezésben történő felhasználását. Napi- és hetilapok, katalógusok, propagandanyomtatványok, körlevelek szétküldéséhez ma már szinte nélkülözhetetlen;

– a lemez neve, amelyre a név- és címanyagot préselik.

aforizma: szellemesen, velősen, röviden kifejezett gondolat. Aforizma sok költő, író műveiben található. Egyes szerzőknek megjelentek aforizmagyűjteményei (La Rochefoucauld: Gondolatok. Gábor György: Gondolatok könyve). Könyvtörténeti érdekességük a Kner Izidor (l. ott) aforizmáit tartalmazó, a szerző kiadásában megjelent aforizmagyűjtemények.

agens: eladást közvetítő személy, ügynök.

agitációs kiadvány: aktuális politikai célkitűzéseket ismertető brosúra v. könyv.

agyagtáblák: az emberiség legrégibb könyvei; az ókori sumérok és akkádok írták agyagtáblákra. Írásukat, az ékírást Babilónia és Asszíria népei, majd később a perzsák is átvették. A nedves agyagtáblákba hegyes végű pálcikával rótták a jeleket. A köznapi leveleket csak szárították, a fontosabb szövegeket égették. Az ókor leghíresebb agyagtábla-gyűjteménye Asszurbanipal ninivei könyvtára volt, mely több tízezer kiégetett agyagtáblát tartalmazott, katalogizálva és rendszerezve. Nagy részüket Ninive régészeti feltárása után Londonba, a British Museumba szállították.

ajánlás: – irodalmi v. zenei munkák címlapján vagy az utána következő lapon a reneszánsz óta, de főleg a barokk korban szokásos nyomtatott szöveg, melyben a mű szerzője, fordítója, kiadója, kinyomtatója stb. munkáját valakinek – többnyire mecénásának (l. ott) – felajánlja; ajánló címnek is nevezik;

– költemények ajánlása, a költemény címe után feltüntetett névvel (pl. Ady: Öregszünk, öregszünk, öregszünk c. versében „Krúdy Gyulának küldöm”);

– ófrancia versekben, főleg balladák végén és ezek formáját utánzó modern versekben is rövid ajánló strófák (pl. Villon verseiben);

– megjelent művekben kézzel írt ajánló szavak. Az író, fordító kézírásos ajánlása az egyes példányok értékét is emelheti (dedikáció).

ajánló jegyzék: adott könyvanyagból (bolti, raktári készlet) készült válogatás, mely az olvasók számára valamilyen szempontból különösen fontos, hasznos, érdekes könyveket sorol fel (pl. Szakkönyvek esztergályosoknak). Az ajánló bibliográfia célja hasonló, azzal a különbséggel, hogy nem valamely bolt v. gyűjtemény könyvanyagára támaszkodik, hanem az egész könyvtermést figyelembe veszi.

akadémia: – a tudományok és művészetek fejlesztésére alakult társaság;

– valamely ország legmagasabb rangú irányító jellegű tudományos intézménye, tagjai a tudományok és művészetek legkiemelkedőbb képviselői;

– egyes főiskolák elnevezése.

Akadémiai Kiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

akadémiai közlemények: tudományos kongresszusok, viták, ülések stb. anyagát ismertető, periodikusan megjelenő kiadványok.

Akadémiai Nyomda: eredetileg Budapest Székesfőváros házinyomdája volt, a nyomdák államosítása után, különösen az utolsó tíz évben fejlődött erőteljesen. Mint az Akadémiai Kiadó (l. könyvkiadók) nyomdája idegen nyelvű, tudományos, régészeti, orvosi, fizikai, művészettörténeti stb. kiadványokat készít.

akt: meztelen emberi testet ábrázoló képzőművészeti alkotás.

akta: okmány, okirat, ügyirat.

aktivizmus: az expresszionizmussal (l. ott) rokon avantgarde (l. ott) irányzat, amely a forradalmi eszmék jegyében történő radikális politikai és művészi cselekvés összekapcsolását hirdette, gyakran anarchisztikus eszközökkel. Képviselői Németországban az 1910–1933 között megjelent Aktion c. folyóirat, Magyarországon a Kassák Lajos szerkesztésében megjelent, háborúellenes propagandát folytató, ezért betiltott Tett c. lap (1915–1916), majd a helyébe lépő Ma (1916–1926) köré csoportosultak, köztük jelentős forradalmár írók és művészek, mint pl. – Kassák mellett – Barta Sándor, Komját Aladár, Kahána Mózes, Uitz Béla, Tihanyi Lajos, Bortnyik Sándor és mások.

aktuális kiadvány: valamely időszzerű esemény kapcsán megjelentetett kiadvány.

akvarell: vízfestéssel készített festmény; vízfestés.

akvizíció: üzletszerzés, megrendelések, előfizetések gyűjtése.

ÁKV: Állami Könyvterjesztő Vállalat; l. könyvkereskedelem, könyvkereskedelmi vállalatok.

alak: l. könyv alakja.

alaplábér (törzsbér): a munkabérnek az a része, amely a dolgozónak besorolása alapján jár. Nem foglalja magában a jutalékot, prémiumot, bérpótlékokat (nyelv-, kor- stb.).

alapfokú könyvek: l. szakkönyvek; tankönyvek; ismeretterjesztő kiadványok.

album: – általában nagyobb kvart (l. ott), fólió (l. ott) 24–32 cm gerincmagasságú (l. gerinc) könyv;

– eredetileg fényképek vagy képzőművészeti reprodukciók gyűjteményét jelentette; ma a jellegzetes, díszesebb kiállítású, nagyalakú könyvkiadványok megjelölésére is használják (emlékalbumok, díszalbumok, pl. Lenin-Album).

alcím: a mű címét követő és tartalmát közelebbről meghatározó kiegészítő szöveg. Régebben az alcím terjedelmesen, szinte reklámszerűen fejtegette a mű tárgyát.

aldinák: a velencei Aldus Manutius (olaszosan Aldo Pio Manuzio) könyvnyomtató és utódai által a 15. sz. végén és a 16. sz.-ban nyomtatott könyvek. Főleg latin, görög klasszikusokat tartalmazó kiadások. Ők adták ki először oktáv alakú (l. ott) könyveket, amelyekkel a könyv mai formáját teremtették meg. Nevükhöz fűződik a kurzív betű (l. ott) használata is. Az aldinák száma eléri a kilencszázat. Művészi aranyozásukkal a reneszánsz könyvkötészet díszítő stílusának megteremtői. Könyvnyomdai jelvényük horgony körül tekerőző delfin, Aldus felirattal.

Aldus Manutius (1446–1516): humanista író, tudós, könyvnyomtató. Iskoláit Ferrarában, Rómában végezte, a nyomdászatot valószínűleg Subiacóban tanulta. Klasszikus és héber grammatikával, ill. filológiával foglalkozott. 1488-ban Velencében alapított nyomdát, kiadványai az aldinák (l. ott). Nevezetes az 1501-ben Vergiliusszal induló 28 kötetes „Editiones principes”-sorozata. Feltehetően politikai gyilkosság áldozata lett; halála után leszármazottai folytatták tevékenységét.

alexandriai könyvtár: az ókor legnagyobb és leghíresebb könyvtára, mintegy hétszázezer papyrusztekercset őriztek benne. I. Ptolemaiosz alapította i. e. 298-ban. Fénykora a hellenizmussal esik egybe; ekkor a kor olyan neves tudósai és írói álltak a könyvtár élén, amilyen Kallimakhosz is. Nyilvános könyvtári tevékenysége szűkebb körre korlátozódott. A könyvtár elsősorban kiterjedt gyarapító munkájának köszönheti jelentőségét: szinte minden fellelhető kéziratról másolatot készítettek a gyűjtemény számára. A felbecsülhetetlen értékű anyag nem

maradt fenn a számunkra, mert a könyvtár i. e. 47-ben, Caesar egyiptomi hadjárata alkalmával leégett, majd új felvirágzása után a polgárháborúkban szenvedett kárt, végül i. sz. 381-ben a szeldzsuk-törökök teljesen elpusztították.

alfabet: l. ábécé.

alfabetikus: betűrendes, ábécérendben következő.

Alföldi Nyomda: az egykori Debreceni Nyomda, 1561-ben alapította Huszár Gál, az egri püspök üldözései elől Debrecenbe menekült református prédikátor. A nyomda legfőképpen egyházi kiadványokat jelentetett meg. Emellett azonban számos világi jellegű művet is kiadott. Itt jelent meg először Ilosvai Selymes Péter Toldi Miklósról szóló históriája, és itt nyomtatták 1704-ben Rákóczi Ferenc kiáltványát is. A 19. és 20. században az arány mindinkább eltolódott a világi kiadványok javára. Az Alföldi Nyomda az ország legnagyobb vidéki nyomdaüzeme. 1954-től szépirodalmi és szakkönyveket is előállít.

alinea: – betűk vonalba állítása;

– befejezett szövegszakasz kimenetsora utáni új bekezdés jelzése a kézíraton v. a levonaton.

Állami Kereskedelmi Felügyelőség: hatósági jogkörű, az egész belkereskedelem ellenőrzéséről, a fogyasztói érdekvédelem betartásáról gondoskodó állami szerv.

Állami Könyvterjesztő Vállalat (ÁKV): l. könyvkereskedelem, könyvkereskedelmi vállalatok.

all over stílus: 17. századi angol könyvkötés-díszítő stílus, melynek technikája a vaknyomáson (l. ott) alapul. Pontozott virág- és kagylódísz-motívumok jellemzik.

állami vállalat: olyan gazdaságilag elkülönült, önálló gazdálkodást folytató vállalat, amelynek termelési eszközei állami tulajdonban vannak. A szocializmusban a népgazdaság szerves része, tervszerűen működik, és feladata, hogy gazdaságos tevékenységével hozzájáruljon a társadalom szükségleteinek kielégítéséhez. Elén az igazgató áll, aki a jogszabályok keretei között önállóan, az egyszemélyi felelősség alapján dönt. Az állami vállalat köteles gazdasági működéséről az előírások alapján könyvelést vezetni, mérleget készíteni.

államregény: regény formába öltöztetett állambölcselet; benne az író rendszerint képzeletbeli államra vonatkozó eszméit fejti ki. Leghíresebbek: Platón: Az állam; Morus Tamás: Utópia; Campanella: La citta del sole; Fénélon: Télémaque. Ez utóbbi volt hatással Bessenyei György Tarimenes utazása c. államregényére.

állatmese, tanító mese: ember módján cselekvő, gondolkodó állatokat szerepeltető mese. Az irodalom állatmeséi általában bíráló, társadalmi, erkölcsi tanulságot tartalmazó célzatúak. Az orosz irodalomban I. A. Krilov, a franciáknál La Fontaine, nálunk Heltai Gáspár, Fáy András voltak kiváló művelői.

állatregény: hősei állatok, a modern állatregény az állatok értelem- és érzésvilágát tanulmányozza. Legismertebb állatregények Rudyard Kipling: A dzsungel könyve; Jack London, Felix Salten, Fleuron és más írók művei.

allegória: valamely eszme, fogalom megszemélyesítése, képes ábrázolása.

allegorikus: allegóriával ábrázolt.

állóalap: az anyagi termelésben és a nem termelő területeken található állóeszközök (l. ott) együttesen kifejezett pénzértéke.

állóeszköz: az áruforgalom lebonyolításához szükséges bolt, raktári és szállítóberendezések, gépek, irodagépek, létrák, polcok, tárlók stb. Az állóeszközöket évenként leltárba veszik.

almanach: eredetileg olyan szöveges, képes évkönyv, amely naptári, csillagászati adatokat, valamint előre meghatározott események időpontját (vásárok, ünnepségek) tartalmazta. A 14. sz. óta szépirodalmi, ismeretterjesztő és a legkülönbözőbb tárgykörű almanachok jelennek meg. Magyar vonatkozásban nevezetesebbek Regiomontanusnak Mátyás király számára szerkesztett csillagászati almanachja, a Kisfaludy Károly szerkesztésében 1821-től megjelent Aurora-almanachok, a múlt század végén és a 20. század elején a Mikszáth-almanachok – ezek szépirodalmi jellegűek. Újabban megjelentek: a Kossuth Kiadó gondozásában a politikai jellegű Nemzetközi almanach, a Magvető Könyvkiadó almanachja, a Képzőművészeti almanach.

álmoskönyv: álmokat babonásan magyarázó, népies könyv; már Babilóniában kialakult kiadvány, az ókortól kezdve a keresett könyvek közé tartozott; kiadása jövedelmező üzlet volt. Ausztriában pl. a 19. századig a lottóhivatalok árusították.

álnév (pseudonim): költött v. felvett név, amelyet az író azzal a szándékkal használ, hogy mögéje elrejtőzzék. Az álnév használatának számos oka lehet; így politikai is, ha az író üldöznek, amennyiben saját nevén jelentetné meg a művet (pl. Jókai Mór: Sajó, Molnár Erik: Szentmiklósy Lajos, Jeszenszky Erik). Előfordulhat, hogy az álnéven megjelenő művet a szerző etikai vagy személyes megfontolásból nem vallja magáénak nyilvánosan [ilyen a pamflet (l. ott) egy része], esetleg a könyv kelendőségét akarja fokozni az álnévvel (pl. a felszabadulás előtt a ponyvaírók jelentős része angol nevet használt) stb. Az álnevet el kell határolnunk az írói névtől, bár egyes szerzők (pl. Gulyás Pál) a német bibliográfiai elvek nyomán nem tesznek különbséget a kettő között. Valójában felvett írói név nem álnév: az író rosszul hangzó v. túlságosan gyakori családi neve helyett költött néven publikál, de ezt következetesen használja, ezen a néven szerepel a nyilvánosság előtt is. Ilyenkor az eredeti név el is homályosul (pl. Gárdonyi Géza – Ziegler Géza). A magyar álneveket és írói neveket Gulyás Pál dolgozta fel lexikon (l. ott) formájában.

Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetek: l. könyvkereskedelem.

Általános könyvjegyzék: 1950-ben indult, évente megjelenő kereskedelmi bibliográfia (l. ott) a könyvterjesztői forgalomba kerülő kiadványokról. 1962-ig az Állami Könyvterjesztő Vállalat (l. ott), 1963–1967 között a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja adta ki, 1968-tól a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete (l. ott) jelenteti meg a Hónap könyvei (l. ott) kumulációjaként. Beosztását tekintve 1964-ig az egységes bolti szakrend (l. bolti szakrend) szerint főrészből és név-, valamint címmutatóból, 1965-től betűrendes és az egyetemes tizedes osztályozás (l. ott) alapján csoportosított szakrészből, valamint sorozat-, név- és címmutatóból áll. L. még: könyvjegyzék.

általános művek: nem egyetlen tudományágra szorítkozó összefoglaló áttekintést nyújtó művek, pl. lexikon, enciklopédia, bibliográfia, adattár stb.

alugráfia: a síknyomtatás egyik módja; a rajzot nem köre, hanem alumínium lemezre rögzítik. Levonata krétarajzszerű hatást mutat.

amatőr kiadás: általában valamely mű különleges papíron, kézzel fűzött, ill. kötött, gyakran illusztrációkkal díszített, korlátolt példányszámban megjelent kiadása; az egyes példányokat számozzák, esetleg a szerző is aláírja (l. bibliofil kiadás).

Amicus Könyvkiadó: 1920-ban alapította Reiter László (l. ott), aki klasszikus és korabeli magyar, valamint értékes külföldi irodalomnak szép kivitelben, művészi tipográfiával és illusztrációkkal történő megjelentetését tűzte ki célul. A kiadó, bár hangsúlyozottan bibliofil (l. ott) jelleggel dolgozott, nem pusztán egy szűk kör különleges igényeinek kielégítésére törekedett, hanem szélesebb olvasórétegek számára is igyekezett hozzáférhetővé tenni kiadványait. Ezt úgy érte el, hogy ugyanabból a műből gyakran a 25–200, különleges papírra

nyomott, drágább kötéssel borított, számozott és dedikált, esetleg kézzel színezett példányon felül forgalomba hozott több száz, esetleg 1–2 ezer, szerényebb anyagok felhasználásával, de hasonló gonddal és művészi igénnyel kivitelezett példányt, az előbbieknél jóval alacsonyabb áron. Nagy érdeme a kiadónak, hogy a bibliofil törekvéseket – ha fennállása során nem is mindig egyforma következetességgel – összekapcsolta a jó irodalom propagálásával, így pl. nagy számban adta ki a Nyugat (l. ott) köréhez tartozó szerzők, elsősorban Ady műveit. Nevezetes sorozata a Régiségek–Ritkaságok, amelyben különlegességnek számító vagy nehezen hozzáférhető műveket, s a Magyar Művészeti Könyvtár, melyben nagyrészt magyar tárgyú művészettörténeti monográfiákat jelentetett meg. A kiadó a húszas évek első felében volt a legproduktívabb: ekkor adott ki számos Ady-kötetet (Margita élni akar; Párisi noteszkönyv; Még egyszer; Levelek Párisból stb.), a Régiségek–Ritkaságok-sorozat jelentős részét, köztük Voltaire: A vadember c. művét. Bár 1925 után évről évre csökkent a megjelent művek száma, jó néhány jelentős kiadvánnyal gazdagította az Amicus a magyar bibliofiliát, pl. Tersánszky J. Jenő, Keleti Arthur, Füst Milán néhány művével. A kiadványok illusztrálásában közreműködött – Reiter Lászlón kívül – Kozma Lajos (l. ott), Hincz Gyula (l. ott), Fáy Dezső (l. ott) stb. Különösen a Keleti Arthur és Molnár C. Pál együttműködésében formálódott Angyali üdvözet sikerült remekbe, s aratott megérdemelt hazai és nemzetközi elismerést. Tipográfiai megoldásait tekintve a kiadó gyakran – bár nem mindig szerencsés módon – szakított a hagyományokkal, s a könyv stílusbeli egységének rovására, látványos megoldásokkal kísérletezett. A nyomdai kivitelezést tekintve legszerencsésebbek azok a kiadványai, amelyek a Globus Nyomdában (Keleti Arthur művei) készültek. Néhány könyvét a gyomai Kner Nyomda (l. ott) készítette, Kner Imre és Reiter törekvései azonban kevésbé találkoztak. A 30-as évektől szórványosan ugyan előfordulnak Amicus-kiadványok, de ezek már nem mérhetők bibliofil mércével.

analekta: szöveggyűjtemény, szemelvénygyűjtemény.

anekdota: rövid, jellemző, általában humoros történet, mely történeti vagy közéleti személyekhez fűződik, s általában a történeti hitelesség igényével lép fel; az anekdota mindig személyről szól, szemben az adomával, amely mindig típusról. Anekdotagyűjtemények: Tóth Béla: A magyar anekdotakincs, Kolozsvári Grandpierre Emil: Elmés mulatságok, Lambrecht Kálmán – Varró István: A világirodalom anekdotakincse, Illés Béla: Anekdoták könyve, Békés István: Új magyar anekdotakincs.

ankét: tanácskozás, értekezlet; könyvvvel kapcsolatban: valamely könyv megvitatása, olvasók találkozása a szerzővel, kiadói tervek ismertetése a közönséggel, könyvterjesztőkkel, könyvtárosokkal.

annales (e.: annálész): évkönyv, krónika.

annonce (e.: anonsz): hirdetés, újsághirdetés.

annotáció: a könyvek címleírását követő magyarázó jegyzet egy fajtája: a műben szereplő témák felsorolása.

anonim mű: olyan könyv, amely a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg.

Anonymus-kódex: III. (?) Béla király névtelen jegyzőjének a magyarok eredetéről és a honfoglalásról szóló, számos mondai és költött elemet tartalmazó művét, a Gesta Hungarorumot foglalja magában. A 13. sz.-ban keletkezett kódexet szép iniciálék (kezdőbetűk) díszítik.

antibarbarus (e.: antibarbarusz): olyan könyv, amely a nyelv helyes használata mellett a helytelen idegen szavak és szólások kiküszöbölésére ad útmutatást. Nálunk Simonyi Zsigmond ilyen című műve nevezetes.

antidráma: l. abszurd művészet.

antiregény: l. új regény.

antik: – régi, valamely régi korból származó;

– az ókori társadalommal, irodalommal, művészettel stb. kapcsolatos.

antikva betűtípus: Európában a 16. században terjedt el, nevezetes betűmetszők alakították ki. Felfelé menő és vízszintes vonalai vékonyak, lefelé menő vonalai vastagok. A nyomdászatban az álló latin betű egyik legszebb típusa. Sok változata van, legismertebb az ún. bodoni antikva. Modern válfaja a medievális; míg a régi antikva vékony és karcsú, a medievális gömbölyded és erősebb. A modern antikvák nagy része medieválisszerű. A dült antikvát kurzív (l. ott) betűnek nevezik.

antikvár és aukciós katalógusok: a régi könyvekről, bibliofil kiadásokról, általában a különleges, ritkán hozzáférhető kiadványokról tájékoztatják a vásárlókat. Néhány katalógus nemzetközi viszonylatban is jelentős – pl. a német Hauswedell cég kiadásában megjelenő Jahrbuch der Auktionspreise für Bücher, Handschriften und Autographen –, ezek tudományos gonddal, nemegyszer szaktudósok bevonásával készülnek. A régebbi könyvjegyzékek, aukciós katalógusok nagy segítséget jelentenek az antikvár könyvek árának, kivételes esetben teljességének megállapításában. A legismertebb magyar aukciós árakat tartalmazó katalógus Makay László – Horváth Magda: A magyar könyvgyűjtők kézikönyve c. összeállítása (1939). A legrégebb antikvár katalógust – amely francia és angol könyveket sorol fel –Löwe Antal pozsonyi könyvkereskedő bocsátotta ki 1786-ban. Jól felhasználhatók a régi magyar könyvkereskedők: Dobrovski Ágost, Ranschburg Gusztáv, Lantos R. T., Stemmer Ödön jegyzékei, mert a szokásos bibliográfiai leírásokon kívül gyakran értékes közléseket tartalmaznak a könyv azonosítása szempontjából is (formátum, kötés, illusztrációk száma). Ezeknek a könyvjegyzékeknek egy része esetleg utal arra is, hogy az ismert bibliográfiákban szerepel-e a mű. 1953-tól az Állami Könyvterjesztő Vállalat rendszeresen kiad antikvár katalógusokat, ilyenek: Történelmi antikvár könyvjegyzék, 1954; Első kiadások, bibliofília, 16. és 18. századbeli könyvek, Történelem, filozófia, 1957; Műszaki könyvjegyzékek, Régi magyar város- és várképek, metszetek, litográfiák, 1960; Régi és metszetes kiadványok, 1962; Színháztörténeti jegyzék, 1963. – Az ÁKV Antikvár Osztálya 1969 óta évenként könyvaukciókat (l. aukció) rendez, s ezek anyagát aukciós katalógus formájában kiadja.

antikvárium: a latin antiquarium szóból ered, mai értelemben a használt, régi könyveket, térképeket (l. ott), metszeteket (l. ott), zeneműveket (l. ott) stb. árusító bolt. Általában kétféle antikváriumot különböztetnek meg: tudományos és modern antikváriumot. A tudományos antikvárium forráskiadványok (l. ott), folyóiratok (l. ott), gyűjteményes munkák (l. ott) első kiadása (l. ott), régi könyvek, térképek, metszetek, kéziratok stb. vásárlásával és eladásával foglalkozik, ilyen irányú tevékenysége nagy jelentőségű a tudományos könyvtárak, tudományos kutatók és a régi könyvek kedvelői számára. A modern antikvárium az utolsó 80–100 év könyvtermését, elsősorban szépirodalmi műveket és gyakorlati ismereteket tartalmazó könyveket hoz forgalomba. Hazánkban az 1949 óta létrehozott és fokozatosan fejlesztett állami antikváriumok Budapesten és a vidéki nagyobb városokban működnek; vannak speciális műszaki, művészeti antikváriumok is. Magyarországon használt könyvek eladásával régebben Pozsonyban, Pest-Budán házalók, könyvtárak eladásával könyvkötők foglalkoztak. Az első pesti antikváriumot Meiszner Ferenc budai könyvkereskedő nyitotta meg 1796-ban. Az antikvár kereskedelmet Ivanics Zsigmond fejlesztette ki erőteljesen, neki Bécsben, 1807-től Budán, majd 1815-től Pesten volt antikvár üzlete. Ivanics tudós bibliofil volt, sok régi magyar munkát, ritkaságot szerzett a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Üzletét Magyar Mihály vette át; ő 1855-ben Magyar Könyvészet címmel bibliográfiai folyóiratot indított. A múlt század egyik kiemelkedő antikváriusa Horovitz Fülöp, aki széles bibliográfiai tudásáról volt közzismert, kizárólag tudományos könyvekkel foglalkozott. Ismert antikvárius volt Dobrovski Ágost, Révai Leó (Révai Testvérek, l. ott). Ranschburg Gusztáv a 20. század elejének leg-

jelentékenyebb antikváriusa, akinek nagy bibliográfiai tudását, antikvár szakismeretét nemzetközileg is értékelték. Számos, nagy gonddal készült katalógust bocsátott ki.

antikvárius: régiségek, régi írások, könyvek szakértője.

antikvár könyvek értékelése: az antikvár könyvek értékelése változó országhatárok, nyelvtérületek szerint is. Magyar vonatkozású könyvek általában Magyarországon értékesebbek, mint külföldön. Az antikvár könyvek árát az érdeklődés változása is befolyásolja. Az értékelés legfőbb szempontjai: a könyv tartalma, tudományos értéke, ritkasága, a kiadó neve, a kiadás helye és éve, kötése, illusztrációja, a képek, mellékletek száma, az, hogy hány példányban készült. Növeli a könyv értékét, ha híres nyomdász műhelyéből került ki, ha számozott kiadásban adták ki, ha különösen szép kiadásban, esetleg híres illusztrátor kezéből v. színes illusztrációkkal jelent meg stb. Újabb kiadású könyvek esetében figyelembe kell venni a könyv eredeti bolti árát, régebbi kiadványoknál az antikvár katalógusok, aukciós jegyzékek árközléseit.

antológia: görög eredetű szó, virágfüzért jelent, a régi görög költeményekből, epigrammákból és anakreóni versekből összeállított gyűjteményt nevezték így. Az antológia ma olyan könyv, amelyben több költőnek, írónak értékesebb kisebb művei vagy műveinek részletei szerepelnek, pl. a nagyváradi Holnap c. folyóiratnak Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula és mások verseit tartalmazó antológiája. Újabb antológiák: Tűztánc (Magvető, 1959), Visszhang (Magvető, 1962). Évente rendszeresen megjelenő antológiák az év hazai novellaterméséből válogató Körkép (Magvető); a Szép Versek (Magvető); a külföldi elbeszéléseket tartalmazó Égtájak (Európa). Ugyancsak az Európa Könyvkiadó jelentet meg az egyes nemzeti irodalmak kisepikájából, drámairodalmából válogató antológiasorozatokat.

anyagi érdekelttség: a népgazdaság szocialista irányításának egyik alapelve, amely az ösztönzést nem csupán a dolgozók öntudatára, hanem az általuk elért eredményekben való részesedésükre is alapozza. Az állami vállalatok, amelyek a nyereségérdekelttség-rendszerben működnek, eredményeik bizonyos hányadát visszatartathatják az ún. részesedési alapra, a dolgozók bérezésére és jutalmazására, a vállalat fejlesztési alapjára és tartalékalap képzésére.

apokrif: kétes, nem hiteles eredetű írás, könyv.

Apor-kódex: a 15. századból fennmaradt magyar nyelvemlék, elnevezését egykori tulajdonosáról, Apor Péterről kapta. A kéziratos mű tartalmazza a Bécsi-kódex és Müncheni-kódex mellett a legrégebb magyar bibliafordítást.

appendix: – függelék; a műhöz csatolt, de a szöveghez nem szorosan kapcsolódó rész, amely a szöveg megértését könnyebbé teszi;

– forrásmegjelölések bibliográfiai összeállítása.

Apponyi Sándor (1844–1925): kiváló Hungarica- (l. ott) gyűjtő, bibliográfus. Gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyta, s az Országos Széchényi Könyvtár őrzi, és Bibliotheca Hungarica Apponiana címmel külön kezeli. A könyvvállomány kisebb része magyar szerzők külföldön nyomtatott idegen, főleg latin nyelvű műve, nagyobb része külföldi írók Magyarországra vonatkozó vagy magyaroknak ajánlott, külföldön nyomtatott kiadványa. Apponyi kiadta könyvtárának katalógusát. Ez az egyes művek pontos bibliográfiai leírása és mindannak ismertetése, ami a művekben Magyarországra vonatkozik. (Hungarica: Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok 1–2 kötet, 1900–1902. Teljes kiadása: 1–4 kötet, 1902–1927. München, németül.)

aprónyomtatvány: kis terjedelmű kiadvány, az egy ívnél kisebb, de főleg az egyleveles nyomtatvány, mint a hirdetmény, röplap, plakát, színlap stb. Ezeket mint történelmi dokumentumokat egyes könyvtárak gyűjtik, de az antikvár könyvkereskedelemben is előfordulnak.

aquatinta (e.: akvatinta), **folymarató**: rézmetszet-sokszorosító, mélynyomó eljárás; tónusos ábrázolást, sötétebb és világosabb árnyalatok nyomtatását teszi lehetővé. Az eljárás hígított tussal készített festményekre emlékeztető képet ad. A 18. sz. végén jött divatba.

ár: l. könyvár.

arabeszk: az arab művészetet jellemző díszítő rajz; stilizált levelekből, virágokból, mértani vonalakból álló síkdíszítés. Az arabok könyveiket arabeszk mintákkal díszítették és dúsan aranyozták. Az arab könyvkötészet hatása mutatkozott a corvinák (l. ott) kötésein, majd a velencei Aldus Manutius (l. ott) kiadványain, az aldinákon (l. ott) is.

aranyfüst: 14–18–22 karátos aranyból készült, igen vékony aranylap, könyvek aranyozásához használják.

aranymetszés: a könyvtest felső vagy három vágott oldalának aranydíszítése.

aranymetszet: a nyomdászatban a szedés oldalméreteinek legmegfelelőbb arányosítása (3 : 5).

aranyozás: a könyv gerincének, táblájának díszítő nyomása arannyal, illetve színes fóliával (l. ott).

archeográfia (e.: arheográfia): forrásértékű iratok tudományos kiadásának módszertana.

archeológia (e.: arheológia): régészet; tudomány, amely főleg ásatások segítségével a letűnt korok tárgyi emlékeit tanulmányozza.

archivárius (e.: arhivárius): – levéltáros;
– irattáros.

archivisztika (e.: arhivisztika): levéltártudomány.

archívum (e.: arhívum): – levéltár;
– irattár

arcképkatalógus: a könyvekben közölt arcképekről készített cédulák betűrendes katalógusa.

argó (argot): valamely társadalmi v. szakmai csoport sajátos nyelve olyan szavakkal, kifejezésekkel, amelyek kívülállók számára szokatlanok, gyakran érthetetlenek (pl. hakni, flekk, góré).

árjegyzék: l. könyvjegyzék; antikvár és aukciós katalógusok.

árjelzés: l. könyvár.

árkockázati alap (a könyvszakmában leülepedési tartalék): a kockázati veszteségek fedezésére szolgáló, a kereskedelmi árrés képzésénél külön rendelkezés szerint képzett pénzügyi forrás. A leülepedési tartalékot elsősorban árszállításra, selejtezésre lehet felhasználni.

árrés: a könyvek beszerzési ára és a fogyasztói ár közötti különbözet, amelyből a könyvkereskedelemnek fedeznie kell forgalmi költségeit, és tartalmazza a nyereséget is. A nagykereskedelmi árrés a beszerzési ár és a nagykereskedelmi ár közötti különbözet, a kiskereskedelmi árrés az eladási ár és a nagykereskedelmi ár közötti különbözet (l. haszonkulcs, rabatt).

ars poetica (e.: arsz poétika): költői hitvallás, valamely irodalmi, költői irány, magatartás elveinek összefoglalása; pl. József Attila: Ars Poetica

Én túllépek a mai kocsmán, az
értelemig és tovább!
Szabad ésszel nem adom ocsmány
módon a szolgálta ostobát.

Radnóti Miklós: Nem bírta hát:

Dési Huber István emlékére

Ember vigyázz, figyeld meg jól világot
ez volt a múlt, emez a vad jelen, –
hordozd szivedben. Éld e rossz világot
és mindig tudd, hogy mit kell tenned érte,
hogy más legyen.

áru: termelőmunkával előállított termék, amely adásvétel útján kerül forgalomba, emberi szükségletet elégít ki, és más dolgokra becserélhető. A könyv ebben az értelemben mint kereskedelmi forgalomban levő tárgy – áru.

árualap: a könyvkereskedelemben az adott időszakban a vásárlók rendelkezésére álló könyvmennyiség; terjedelmétől és összetételétől függ, hogyan lehet a vásárlói igényeket kielégíteni.

áruátvevő: raktárban, boltban olyan személy, aki megadott (mennyiségi, minőségi) előírások alapján veszi át a könyveket, és az átvételt a kísérő okmányok révén számszerűen is ellenőrzi.

árubeszerző: nagy- vagy kiskereskedelemben, boltban olyan személy, aki a könyvek beszerzésével foglalkozik.

áruismeret: az áruk használati értékét és az ezt befolyásoló tényezőket tanulmányozó ismeretág.

árukapcsolás: visszaélés jellegű kereskedelmi módszer: keresett árut csak akkor adnak el a vevőnek, ha az számára felesleges vagy kevésbé fontos árut is hajlandó vásárolni.

árukészlet: a vállalat vagy a bolt rendelkezésére álló könyvek összessége, amelyből kielégítheti a vásárlók igényeit.

áruösszetétel: annak a megjelölésére szóló kifejezés, hogy valamely árumennyiség, így a raktárakban, boltban levő könyvmennyiség is, milyen összetételű műfajilag, kurrencia szempontjából stb. (l. választék).

Assurbanipal könyvtára: Ninivében i. e. a 7. században alapította Assurbanipal asszír uralkodó. Ő a könyvtár részére lemásoltatta a birodalmában található irodalmi alkotásokat. A 30.000 agyagtáblából álló könyvtár nagy részét az ásatások során megtalálták. A könyvtár felfedezése, illetve az ékírás megfejtése tette lehetővé a mezopotámiai sumér, akkád, asszír, kaldeus népek életének, kultúrájának tudományos tanulmányozását. L. még agyagtáblák.

asszirológia: a mezopotámiai népek nyelvével, kultúrájával, történelmével foglalkozó tudományág.

átdolgozás: l. adaptálás.

átdolgozó: az a személy, aki más író, költő művét átalakítja (pl. az ifjúság számára átírja, színpadra alkalmazza).

átfedés: különböző kiadók azonos tartalmú v. témájú kiadványt egy időben adnak ki.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (közhasználatú nevén: Athenaeum): 1868-ban alakult Emich Gusztáv vállalatából. Az Athenaeum adta ki Petőfi összes verseit, 1882-ben Madách: Az ember tragédiáját népszerű, majd díszkiadásban Zichy Mihály illusztrációival. Nevezetes sorozatai: Athenaeum Könyvtára, Modern Könyvtár, Olcsó Regény. Megjelentette a többi között Darwin: Az ember származása, és A fajok eredete című műveit, Benedek Elek Mese-mondavilágát. Mark Twain ifjúsági könyveit, Ady, Babits, Heltai, Karinthy Frigyes, Móricz, Ibsen, Maupassant műveit. Az első világháború után kiadta haladó polgári magyar írók és

kiemelkedő nyugat-európai elbeszélők írásait, a Magyarország felfedezése c. könyvsorozatában a falukutatók munkáit. 1947-ben államosították, mint könyvkiadó megszűnt, a nyomda ma is Athenaeum néven működik.

átírás: egyik írásrendszerről egy másikra történő áttétel, pl. cirillbetűs írásról latin betűs írásra. Két formáját különböztetjük meg: 1. transliterálás: betűről betűre történő átírás, szabvány alapján. Ebben az esetben az átadó nyelv megfelelő betűjének az átvevő nyelvben következetesen mindig ugyanaz a betű felel meg, függetlenül a kiejtéstől (pl. Fadeev); 2. transzkribálás: kiejtés szerinti (fonetikus) átírás (pl. Fagyev).

átlagbér: meghatározott országon, vállalaton, üzemen, munkakörön belül egy-egy dolgozóra eső (havi, évi) átlagos munkabér.

atlasz: – térképgyűjtemény, könyv alakban (l. térkép);
– képes táblákból álló (anatómiai, csillagászati, botanikai stb.) kiadvány.

áttétel: l. átírás.

átütés: a nyomdafesték átszivárgása a könyv lapjának egyik oldaláról a másikra.

átvételi elismervény: olyan okmány, amely valamely árunak, pénznek, bizonylatnak átvételét igazolja. A könyvkereskedelemben az átvételi elismervény a mennyiségben, értékben átvett könyvek vagy más elszámolási kötelezettség alá eső értékek (állóeszközök stb.) elszámolására szolgál. Minden átvételi elismervényt gondosan meg kell őrizni, mert az elszámoltató leltár fontos okirata.

auflag: valamely kiadvány azonos szedésről egy időben sokszorosított összpéldányszáma (l. kiadás).

aukció: általában értékes tárgyaknak, műtárgyaknak, könyveknek kiállítással kapcsolatos eladása, esetleg árverezése. Szokás első kiadásokat, ritkaságokat, könyvtárakat aukcióra bocsátani. Az aukcióra külön katalógust adnak ki. Az ilyen katalógusok antikváriumok részére értékesek, a könyvek bibliográfiai leírása és értékelése miatt. Először 1784-ben az Egyetemi Könyvtár duplumaival tartottak nyilvános árverést. 1969 óta az Állami Könyvterjesztő Vállalat Antikvár Osztálya évenként rendez könyvaukciókat. Ezekre aukciós katalógusokat is kiad. (L. antikvár és aukciós katalógusok.)

auktor: szerző, író; különösen klasszikus ókori író.

Aurora: Kisfaludy Károly által alapított szépirodalmi almanach, 1821 őszétől 1837-ig minden évben megjelent.

ausschuss (e. auszsussz): hulladék, selejt.

autobiográfia: önéletrajz.

autográf: kézirat, sajátkezű írás. Autográfgyűjtemény híres emberek leveleinek, írásainak, aláírásainak gyűjteménye.

autográfia: kéziratot, rajzot nyomatos úton sokszorosító eljárás.

autogram: sajátkezű aláírás (l. dedikáció).

autokrómia: színeskép-sokszorosító eljárás. A fekete kontúrokat autotípiái (l. ott) úton, a színes tónusokat litográfiai (l. ott) úton készítik.

autor: szerző (l. auktor).

autotípia: sokárnyalatú fényképek, festmények sokszorosítására alkalmas nyomdai eljárás, 1881-ben G. Meisenbach találta fel. A sokszorosítandó képet a fényképezőgép elé tett rács,

ún. raszter segítségével a tónusoknak megfelelő nagyságú pontok sokaságára bontják, hor-
gany- v. rézlemezre viszik át, és a lemezt domborúra maratják. Az ily módon készült lemezek
hűen adják vissza az eredeti árnyalatokat, színeket.

avantgarde (élcsapat): azok a 20. századi művészeti irányzatok, amelyek a hagyományok
határozott tagadásával a művészi kifejezőeszközök erőteljes megújítására törekednek, sokszor
kizárólagossá téve saját szemlélet- és ábrázolásmódjukat, egyik-másik formai vívmányukat.
Az avantgarde-törekvések egy része a század első évtizedeiben túllépte a polgári közízlés
ellen esztétikai síkon végbemenő lázadás kereteit, s kapcsolatot talált a forradalmi vagy a
társadalmi haladást képviselő erővel. Más részük a századelőn a polgári társadalmakban, az
imperializmussal kapcsolatosan tért hódító elidegenedés elleni elvont, túlságosan általános,
individualista tiltakozásra, a rosszabbodó társadalmi közérzet kifejezésére szorítkozott. Ennek
megfelelően az avantgarde irányzatok tényleges vívmányai polgárjogot kaptak a szocialista
művészetben, s gazdagítják kifejező eszközeit, másrészt azonban az avantgarde-törekvések
tekintélyes része alkalmazkodott a polgári társadalomhoz, és annak vezető művészeti irány-
zatává vált, kommercializálódott. Az avantgarde első hullámát a századfordulón keletkezett
izmusok (l. ott) alkotják, majd később a kifejezést kiterjesztették mindazokra az áramlatokra,
amelyeket tartalmi vagy formai tekintetben a hagyományokkal való szembefordulás jellemez.
Ezek közül a hozzánk korban közelállókat – mint pl. az abszurd művészet (l. ott), az új regény
(l. ott), az op-art (l. ott), a pop-art (l. ott) stb. neo-avantgarde-nak nevezik.

B

ballada: műfaj (l. ott), amely a szépirodalom három alapvető műfaji csoportja – líra (l. ott), dráma (l. ott), epika (l. ott) – mindegyikének magán viseli valamely sajátos vonását, így nehéz ezek közül bármelyikbe is beilleszteni. Epikus vonása, hogy általában súlyos, gyakran végzetes, néha komikus esemény a tárgya, azonban ezt drámaian sűrítve, a kulcsfontosságú mozzanatokra korlátozódva, vagy kihagyásokkal, sejtetéssel mondja el, ami sajátos művészi hatást – szaggatottságot, balladai homályt – eredményez. Ugyanakkor azonban erősen szubjektív érzelmű töltése a lírával rokonítja. Goethe a legrégebbi műfajnak tartotta, ez a nézet azonban megdőlt, keletkezését a középkorra teszik. Elnevezése (ballare, ol.: táncolni) arra utal, hogy dramatizált, énekes formában, mozgással kísérve adták elő, azonban az elnevezés sokkal későbbi keletű, mint a műfaj. Néhány formai sajátossága – pl. az ismétlődő strófák vagy az egymást követő versszakok végén, ill. elején ismétlődő átvezető sorok – népi eredetre utalnak. A magyar (és közép-európai) népballada leggyakrabban a jobbágyság helyzetéből fakadó tragikus élményeket, konfliktusokat énekel meg. Hazánkban Kriza János gyűjtése (Vadrózsák) nyomán a székely népballadakincs vált ismertté legkorábban. A külföldiek közül a balkáni, a kelta (skót) és a skandináv, ill. angolszász népek balladavilága híres. Az amerikai népballada ma is élő, énekes formában előadott műfaj. A népballada nyomán megszülető műballada első nagy képviselője a világirodalomban Villon. Részben népballadai, részben történelmi indítékú Arany János nagy hatású balladaköltészete.

ballonvászon: finom, selymes fogású vászonszöttes, nyomásra nagyon alkalmas, ezért könyvkötésre szívesen használják.

barokk: a 16. század végén keletkezett, a 17. században Európa legtöbb országában elterjedt művészeti stílus, amely az elerőtlenedett reneszánsz helyére lépett. Kialakulásában jelentős szerepet játszott a polgári törekvések háttérbe szorítására szerveződő késői feudalizmus és eszmei támogatója, az ellenreformációban új erőre kapó katolikus egyház, amely a művészet eszközeivel is igyekezett tömegbefolyását fokozni. Ennek megfelelően a barokk stílusjegyeit a hatáskeltésre, elkápráztatásra irányuló törekvés jellemzi. A képzőművészetben és az építészetben a reneszánsz kiegyensúlyozottságát a formák mozgalmas, pazarló halmozása váltotta fel, jellemzővé vált a felületi dekorativitásra való törekvés, a funkció nélküli díszítőelemek alkalmazása, az ábrázolásban az allegóriák (l. ott) szerepeltetése mellett a részletek aprólékos kidolgozottsága. A barokk megőrizte a reneszánsz számos vonását (pl. az antikvitás iránti érdeklődést), de ezeket megfosztotta lényegüktől, az emberközpontúságtól. Az irodalomban is a fennköltség, ünnepélyesség, a külsőségek iránti vonzódás, nyelvileg – különösen az érett barokk időszakában – a bonyolultság, zsúfoltság, gyakran a dagályosság jellemezte („barokk körmondatok”). A barokk hazánkban elvesztette eredeti szerepét, széles körben elterjedt: a köznemesség, sőt a parasztság művészete is barokkos vonásokat mutatott („népi barokk”), nemzeti törekvések kifejezőjévé is vált, protestáns eszméket is közvetített. Irodalmunkban legjelesebb képviselői Pázmány Péter, Gyöngyösi István, Zrínyi Miklós, Bethlen Miklós voltak. A későbbi barokk művészete a rokokóba (l. ott) hajolt.

barokk könyvművészet: a reneszánsz könyvművészetet felváltó könyvdíszítő és tipográfiai stílus, amely sokáig elődje stílusjegyeivel keveredve fordult elő. Jellemzői a hosszú, szinte a tartalomjegyzék igényével fellépő, gyakran a mecénásokhoz (l. ott) írt ajánlásokat is magukban foglaló, általában többféle betűtípusból és -fokozatból szedett címek, a zsúfolt, nehezen áttekinthető, kiegyensúlyozatlan, sokféle tipográfiai elemből összeállított címlapok, a fametszetes illusztrációk, címlap és szöveg közti díszek gyakran mértéktelen alkalmazása. A barokk

könyvművészet tulajdonképpen a barokk (l. ott) ízléstörekvések megjelenése a könyvművészetben.

bárszortiment: a közvetítő kereskedelem egy formája: lehetővé teszi, hogy a kiskereskedelem a különböző kiadóknál megjelent könyveket egy helyről szerezhesse be. Az elnevezés eredetileg arra utalt, hogy a beszerzés készpénzfizetés ellenében történt.

Baskerville, John (1706–1775): brit betűtervező, könyvművész, nyomdász. A klasszicista könyvművészet (l. ott) egyik legkimagaslóbb alakja. Birminghamben 1750 körül alapított papírgyárat, betűöntödét és nyomdát. Szakítva a barokk könyvművészettel (l. ott), 1756-ban új, harmonikus, kiegyensúlyozott, a barokknál (l. ott) egyszerűbb könyvvel, egy Vergilius-kötettel jelentkezett, amelyet B. Franklin (l. ott) a világ addig megjelent legszebb könyvének nevezett. Baskerville Vergilius-kötetétől számítják a klasszicista könyvstílus kezdetét.

beat irodalom beat (ang.): megvert, kisemmizett; beatus (lat.): boldog, üdvözült; a szó mindkét értelmezése elfogadott. A hipster szó is használatos: a századunk 50-es éveiben felnőtt-sorba lépő amerikai nemzedék egy részének sokszínű, ellentmondásos, gyakran ellentétes törekvéseket magában foglaló mozgalmának irodalmi megnyilvánulása. A mozgalom társadalmi gyökereit tekintve részben azzal a réteggel hozható kapcsolatba, amely nem angolszász származása, az átlagos amerikaitól eltérő életkörülményei miatt nehezen asszimilálódott az amerikai társadalom középrétegeihez, részben pedig éppen középrétegekből származó, de az amerikai társadalom értékrendjétől, követelményrendszerétől, erkölcsétől megcsömörlő, nonkonformista lázadó fiatalok egy tekintélyes csoportjával. Megjelenése összefügg a válságtól terhes, feszült nemzetközi helyzettel, az amerikai belpolitika határozott jobbratolódásával, a polgári demokratikus szabadságjogok visszaszorítására irányuló törekvésekkel, az amerikai társadalomban eluralkodó képmutatással és a közvélemény manipulálásával. Eszméi nem alkottak átfogó rendszert: találhatók bennük a marxizmus, az egzisztencializmus, a különböző irracionalista filozófiák, vallások (pl. a kereszténység mellett a buddhizmus) feldolgozatlan gondolatátöredékei. Könnyebben jellemezhető a beatek életvitele, életérzésük, amelyek lényege a társadalommal fennálló kapcsolatuk s nemritkán minden emberi kötöttség egyoldalú megszakítása, önkéntes perifériára húzódás (gyakran szó szerint is), szabadulni vágyás minden politikai, elméleti elkötelezettségtől, önmagukba forduló meditatív bölcsekedés, belső élménykeresés, amelynek egyik eszköze a kábítószer élvezete. Bár a haladó törekvésekkel (a kubai forradalom, a háborúellenes megmozdulások, a polgárjogi mozgalom) rokonszenveztek, az elkötelezettséggel és a szervezettséggel szembeni fenntartásaik miatt nem válhattak azok tartós és megbízható szövetségeseivé. Mint irodalmi irányzat nehezen körvonalazható; bár jó néhány kétségtelenül erőteljes tehetség fejezte ki gyakran az eksztázisig hevített életérzésüket, műveik esztétikai értéke sok vita tárgya. Jelentkezésüket általában A. Ginsberg: Üvöltés c. versének 1957-es megjelenésétől számítják, amely mindmáig a legszuggesztívebben, az obszcenitásig élezett keserőséggel fakad ki az amerikai életforma ellen, s ad hangot e nemzedék szorongásának, perspektívtalanságának, jövőtől való félelmének; azonban a nemzedék már korábban jelt adott magáról Salinger Zabhegyező c. regényében, majd Kerouac Úton-jában már plasztikusan megrajzolta életfelfogásukat. Jelentős képviselője a mozgalomnak a nagy műveltségű San Franciscó-i költő, könyvkiadó és könyvterjesztő, Lawrence Ferlinghetti, aki megjelenési lehetőséget biztosított Ginsberg és társai számára, valamint Gregory Corso, ill. M. Rumaker költők és Norman Mailer regényíró, aki A fehér néger c. tanulmányában elméletileg is megfogalmazta nézeteiket.

Bécsi Képes Krónika: I. Képes Krónika.

befejezetlen kiadvány: olyan többkötetes mű, amelynek befejező kötetei nem jelentek meg, vagy olyan folyamatosan megjelenő sorozat, amelynek megjelenése még nem zárult le.

befejező kötet: valamely többkötetes mű vagy sorozat utolsó kötete.

behúzás: különböző nyomtatványok (előfizetési felhívás, könyvreklámok, körlevelek) behelyezése napi-, hetilapokba, folyóiratokba, könyvekbe.

Békési Nyomda: 1903-ban alapította Tevan Adolf (l. ott). Fia, Andor vezetése alatt fejlődött jelentős nyomdává. A Tevan Könyvtár keretében megjelentetett olcsó árú, haladó szellemű könyvek között találjuk Nagy Lajos, Ady Endre, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Thomas Mann, Anatole France műveit. Emellett amatőr sorozatot is adott ki a nyomda: Csokonai Lilláját, Fazekas Ludas Matyiját, Petőfi Apostolát, Krúdytól Az aranykéz utcai szép napokat (Major Henrik fametszeteivel). A felszabadulás után Keleti Arthur közreműködésével kerültek kiadásra Heltai Gáspár aesopusi meséi és Anatole France Nyársforgató Jakabja; ez utóbbi kiadvány, melyet Hincz Gyula illusztrált, több könyvművészeti díjat nyert. A nyomda könyveken kívül még egyéb nyomtatványokat, reklámcédulákat, gyógyszer-csomagoló anyagot is készített, magas színvonalon. Az államosítás óta a nyomda könyvkiadással és könyvnyomtatással nem foglalkozik. Jelenleg főleg színes propagandanyomtatványokat, többszínnyomásos reprodukciókat készít.

bekötési tábla: folyóiratokhoz vagy folytatásokban megjelenő füzetes kiadványokhoz készítik, ebbe költetheti a vásárló az összegyűjtött évfolyamokat, példányokat.

belég: melléklet, könyvelési okmány.

béléspapíros: a könyvek csomagolása során a csomagolópapíros bélelésére használt hulladékpapír, amely szállítás közben védi a könyveket a sérüléstől.

belletrisztika: szépirodalom.

belső címlap: l. címlap.

béralap: munkabérek, munkabér jellegű kiadások kifizetésére előirányzott összeg.

berni egyezmény: 1886-ban jött létre. Az egyezményt aláíró országok kötelezték magukat, hogy a csatlakozó országokban megjelent irodalmi, művészeti alkotásokat ugyanolyan jogvédelemben részesítik, mintha a mű saját országukban jelent volna meg. Az egyezményt többször módosították. Az egyezmény könyvekre, füzetekre, színdarabokra, zeneművekre, tudományos művekre terjed ki. A védelem az írók, tudósok egész életére és haláluk után 50 évre szól. 1959-ig 44 állam csatlakozott a berni egyezményhez. Magyarország 1922 óta tagja a berni egyezménynek. Az egyezmény tagállamainak száma 1971-ben: 60.

bérpótlék: a különleges munkakörülmények vagy a dolgozó beosztása, képzése miatt előírt, alaphéren kívüli juttatások (mankópénz, nyelvtudási pótlék stb.).

beruházás: a könyvkereskedelmi vállalatok tervszerű üzemeltetéséhez szükséges új boltok, gépek stb. építése, ill. beszerzése, a meglevők korszerűsítése és berendezéssel való ellátása. A beruházás nemcsak új állóeszközök (l. ott) beszerzését jelenti, hanem a már meglevők bővítését, átalakítását is.

bestiarium (e.: besztíarium): a középkorban olyan természetrajzi, állattani könyvek elnevezése, amelyek állatokat allegorikus (l. ott) módon, esetleg meseszerűen ábrázolnak.

bestseller (e.: besztszeller) (legjobban fogyó): a legnagyobb példányszámban eladott, legkapósabb, de nem mindig irodalmi rangú könyvújdonság;
– bestseller író: ilyen művek szerzője.

beszerzés: 1. vállalati szinten: a könyvterjesztő vállalatoknak, hogy a vásárlók igényeit kielégíthessék, megfelelő árukészletről (könyvekről, zeneművekről stb.) kell gondoskodniuk. Nálunk általában a Könyvértékesítő Vállalat (l. ott) teljesíti a kiskereskedelem megrendeléseit. A beszerzés sokoldalú feladat: az igények, szükségletek felmérésén alapszik (piackutatás), rendszeres kapcsolatokat igényel a kiadókkal. A terjesztővállalatok hozzászólnak a kiadói tervek-

hez, javaslatot tesznek utánnyomásra, szerződés keretében megállapodnak az egyes kiadványok példányszámában, a fizetési feltételekben, a szállítási határidőkben. A megállapodások betartását ellenőrzik; 2. bolti szinten: a bolt készletének és választékának biztosítása újdonságbeszerzés, utánrendelés és boltközi forgalom útján.

beszerzési ár: a könyveknek a terjesztési engedmény levonásával számított ára, nettó ár.

betű: a beszédhang írott jegye; a nyomdászatban fémhasáb, amelynek felső zárósíkjából emelkedik ki a nyomtatáshoz szükséges fordított betűkép.

betűnagyság: l. könyvnyomtatás.

betűrendes katalógus: olyan jegyzék, amelyben a könyvek címleírását tartalmazó kartonok a szerzők, ezek hiányában a címek betűrendjében találhatók. A könyvkereskedésekben alkatalógusként használható.

betűrendes mutató: egyes kiadványok végén található mutató, amely a műben szereplő neveket vagy fogalmakat, tárgyköröket, esetleg tudományszakokat szoros betűrendben sorolja fel, utalva arra, hogy ezek a műben hol fordulnak elő.

betűrendezés: a katalóguscéduláknak vagy a könyveknek az ábécé betűinek sorrendjében való elhelyezése. A betűrendezés alapja a rendszó (a szerző vezetéknéve, ahol nincs szerző, ott a cím első szava). A rendszó előtt álló határozott névelőt (a, az), továbbá az egyes nevek előtt néha szereplő betűket (pl. Cs. Nagy László) nem vesszük figyelembe. Ha a cím számmal kezdődik (pl. A 3–6 éves gyermek nevelése a családban), a szám írott formáját (betűit) vesszük alapul. A betűrendezés szabályait az MSZ 3401–52 jelű szabvány (A betűrendbe sorolás szabályai) határozza meg. A betűrend alapja a nemzetközi ábécé (l. ábécé).

betűrendi jel: Ch. Cutter (e.: katter) nevéhez fűződő, könyvtárakban használatos jelzés, amely a művek gépies betűrendbe sorolását könnyíti meg. A betűrendi jel a szerző nevének kezdőbetűjéből és egy kétjegyű számból áll, amelyet az ún. Cutter-táblázatból nyernek. A táblázat úgy készül, hogy a gyakrabban előforduló írói neveket szoros ábécébe rendezik, meghagyva a nevek kezdőbetűjét, a további betűket számokká alakítják át, amelyek az ábécé sorrendjével párhuzamosan emelkednek. A könyvtárellátó (l. ott) a betűrendi jelet a könyv gerincére, vékonyabb, fűzött könyvek esetében a borítéklapra nyomja.

betűszó: intézmények, vállalatok elnevezésének kezdőbetűiből összeállított olyan rövidítés, amely a köztudatba önálló szóként ment át; a rövidítést ejtésekor nem oldjuk fel, pl. IBUSZ, MOM, KTTK, KF, ÁKV. Ha az intézmények stb. elnevezésének egyes elemeit összevonva rövidítjük, szóösszevonásról beszélünk, pl. SZÖVKÖNYV, MOKÉP, MALÉV, FŐBUHA.

betűtípus: egy-egy betűmetsző által kialakított egységes stílushatású, teljes ábécé, amelyben az alapvető mértani elemek (kör, négyzet, háromszög) kombinálása és a díszítő elemek alkalmazása következetesen, azonos elv szerint történik.

bevezetés: – a könyvek használatát elősegítő kiegészítő rész, amely megelőzi a művet. Ismer-tetheti a könyv tárgykörét, tájékoztathat felépítéséről, esetleg arról is, hogy milyen célból, kik számára írta a szerző. Egyes esetekben tanulmányigényű; ilyenkor igyekszik elhelyezni a művet korban, vagy elemzi a tudományágon belüli jelentőségét. Az előszóval rokon, de az általában rövidebb, kevésbé mély, általánosabb, gyakran pusztán a szerző beköszöntője. Néha azonban elmosódik a kettő közötti különbség;

– az egyes tudományágak alapismereteit tartalmazó művek gyakori címe, pl. Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához; Bárczi Géza: Bevezetés a nyelvtudományba; Kádár Géza: Bevezetés a rádiótechnikába stb.

biblia (gör.) (szó szerint „könyvecskék”): különböző egyházak által szentnek tekintett iratok gyűjteménye. Két részből áll, az egyik, az Ószövetség héber nyelven, a másik, az Újszövetség görög nyelven íródott.

bibliapapír (biblianyomó papiros): vékony, kiváló minőségű, rendesen famentes papírféleség. Felülete gépsima vagy gyengén simított, színe halványfehér vagy halvány csontsárga. Főleg terjedelmes kiadványok: szótárak, kézikönyvek, zsebkönyvek és a szépirodalomban klasszikusok és bibliofil könyvek nyomtatására használják.

biblia pauperum [(lat.) „szegények bibliája”]: táblanyomat- (l. ott) technikával készült, gazdagon illusztrált, kézzel színezett, rövid magyarázó szöveget tartalmazó, a középkorban rendkívül népszerű, még a könyvnyomtatás elterjedése után is használatos könyvféleség, az ún. blokk-könyv (l. ott) egyik jellegzetes, gyakori típusa, amely elsősorban a német nyelvterületeken terjedt el. Tulajdonképpen a biblia (l. ott) fontosabb mozzanataiból készített metszetes ábrázolásokból áll. Elnevezése utal arra, hogy alacsonyabb jövedelmű, alsóbb egyházi rendhez tartozók v. laikus hívők számára készült, akik nem engedhették meg maguknak (v. hiányos műveltségük nem tette lehetővé), hogy a teljes bibliát birtokolják és használják. A biblia pauperum egy szép, valószínűleg németalföldi eredetű példánya az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található.

bibliofil (könyvbarát): olyan könyvgyűjtő, aki a könyvek belső és külső értékét ismeri, becsüli, és a könyveket bizonyos meghatározott céllal gyűjti. A gyűjtési területek különbözőek lehetnek: helytörténet, nagy írók műveinek első kiadásai, valamely tudományos kérdésre vonatkozó irodalom, bibliofil kiadványok, röpiratok, nyomtatványok, kéziratok, metszetek, illusztrált művek stb.

bibliofil kiadás: értékes tartalmú, nagy műgonddal, művészi tipografizálással, jó papíron, ízléses kötéssel készült kiadványok. Előfordul, hogy valamely kiadvány példányszámának csak kisebb része bibliofil jellegű. A bibliofil kiadványokat rendesen alacsony példányszámban jelentetik meg, és az egyes példányokat számozzák.

bibliofil társaság: könyvbarátok egyesülete a szép könyvek megbecsülésének ápolására.

bibliográfia: – eredetileg (ókor, középkor) a könyvírás szellemi és manuális oldala, majd minden a könyvvel kapcsolatos tudomány, mai értelemben bibliológia (l. ott). Jelenleg: – könyvek tervszerűen, valamilyen elv szerint rendszerezett, társadalmi igényt kielégítő, meghatározott céllal készített jegyzéke. Aszerint, hogy minden ismeretágot felölel-e, vagy csak egyes tudományágak anyagára korlátozódik, lehet általános vagy szakbibliográfia; aszerint, hogy teljességre törekszik-e, vagy valamilyen szempontból válogat a könyvanyagból, lehet egyetemes vagy válogató (a válogatás alapja lehet tartalmi: pl. ajánló bibliográfia, vagy formai: pl. bibliofil bibliográfia); gyűjtőköre szerint lehet nemzeti vagy nemzetközi; elrendezése szerint lehet betűrendes, időrendes, megjelenési hely szerinti, szakrendes, címszavas, tárgyszavas beosztású. Megjelenési formáit tekintve lehet önálló kiadványként (könyv, folyóirat) megjelenő bibliográfia; rejtett (folyóíratcikk, tanulmány, monográfia, kézikönyv, lexikon-, enciklopédiacikk végén szereplő) irodalomfelsorolás; módszerét tekintve lehet hosszabb időszak termését összegező, visszatekintő (retrospektív), vagy állandó időközökben megjelenő, a könyvkiadást folyamatosan nyomon követő kurrens; lehet a műveket pusztán felsoroló címbibliográfia, vagy magyarázatos (elemző, kritikai) bibliográfia; forrásait tekintve lehet elsődleges, ha a címleírás a könyvről készült, másodlagos, ha közvetett forrásokra támaszkodik.

A könyvkereskedelemben használatos bibliográfiák közül a legfontosabbak:

Szabó Károly (a 3. kötettől Szabó Károly – Hellebrant Árpád): Régi Magyar Könyvtár (ez a bibliográfia a könyvnyomtatás kezdetétől 1711-ig dolgozza fel a magyar nyelvű, a Magyar-

országon nyomtatott nem magyar nyelvű könyveket, valamint magyar szerzők külföldön, idegen nyelven megjelent könyveit);

Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája 1712–1860;

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1860–1875;

Kiszlingstein Sándor: Magyar könyvészet: 1876–1885; Függ. A magyar hírlapok és folyóiratok 1876–1885;

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1886–1900;

Petrik Géza – Barcza Imre: Magyar könyvészet 1901–1910;

Magyar könyvészet 1911–1920, Barcza Imre anyagának a felhasználásával összeállította az OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) bibliográfiai osztálya. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor;

Apponyi Sándor: Hungarica (idegen szerzők Magyarországról szóló vagy magyar vonatkozású, főleg 1720 előtt megjelent, könyvészeti ritkaságszámba menő műveit írja le);

Magyar Nemzeti Bibliográfia [az OSZK kiadásában 1946–1960-ig havonta, 1961-től kéthetenként jelenik meg. Az anyagot az Egyetemes Tizedes Osztályozás (l. ott) rendjében csoportosítja];

Általános könyvjegyzék (a Magyarországon megjelenő és könyvterjesztői forgalomba került könyvek összefoglaló jegyzéke 1950-től rendszeresen megjelenik. Név- és címmutató egészíti ki); A hónap könyvei; kurrens könyvkereskedelmi bibliográfia (1964-ig az Állami Könyvterjesztő Vállalat, 1964-től a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központjának, 1969-től a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének kiadásában).

A felsoroltakon kívül fontos szerepük van még az aukciós jegyzékeknek (l. ott) és a különböző antikvár katalógusoknak (l. ott), amelyeknek főleg az árképzés során van hasznuk.

– könyvészet, a könyv- és könyvtártudomány ága, mely a könyvtermés nyilvántartásával, jegyzékbe foglalásával és feltárásával, valamint az ezzel kapcsolatos elméleti és gyakorlati ismeretekkel foglalkozik.

bibliográfus: – könyvész, könyvismerő; könyvek tudományos leírásával, rendszerezésével foglalkozó személy, többnyire könyvtári tisztviselő;

– bibliográfiák szerzője, összeállítója.

bibliológia: a könyvvel foglalkozó tudományok összefoglaló elnevezése.

bibliotéka: könyvtár.

biblioterápia: könyvgondozás, könyvek rendbehozása, restaurálása (l. könyvek restaurálása).

Bibliotheca Kiadó: 1957-ben a megszűnt Művelt Nép Könyvkiadóból (l. ott) alakult. Tudományos és ismeretterjesztő kiadványokat adott ki. 1958 végén funkcióit a Gondolat Könyvkiadó (l. ott) vette át.

bígelés (hornyolás): a fűzött könyv gerincétől 4–5 mm-re levő hosszanti vaknyomás; ennek mentén hajlik be a fedél, ha a könyvet kinyitják.

bilingvis: kétnyelvű, párhuzamos szövegű kiadvány, amelyben rendszerint két egymással szemköztli lapon (oldalon), ill. párhuzamos hasábon található az eredeti szöveg és a fordítás. Ilyen sorozatok a Kétnyelvű kiskönyvtár (Terra), Kétnyelvű klasszikusok (Corvina), Kétnyelvű Olcsó Könyvtár (Corvina), Janus-könyvek (Európa).

bimensualis (e.: bimenzuális): havonként kétszer megjelenő (folyóirat).

biográfia: életrajz.

bírálati tiszteletpéldány: napilapoknak, folyóiratoknak, tudományos és szaklapoknak abból a célból küldött könyvújdonság (l. ott), hogy róla ismertetést, bírálatot közöljenek.

bizantinológia: a bizánci birodalom történetével, népeivel, művelődésével stb. foglalkozó tudomány.

bizomány: bizományba veszi át a könyvkereskedelem a könyvet, ha azt csak meghatározott idő után fizeti. Bizományt adhat a kiadó, a nagykereskedelem, a kiskereskedelem is; az ilyenformán eladásra átadott könyvek végelszámolásig az átadó tulajdonát képezik. (L. könyvbizományos, Könyvértékesítő Vállalat.)

blickfang: feltűnő rajzbeli vagy más megoldás, amely a szemlélő figyelmét felkelti; hirdetésen, kirakatban, plakáton, propagandakiadványon, jegyzékeken, könyvborítón alkalmazzák (pl. óriási kérdőjel, felkiáltójel, esetleg színek, betűszedések és -méretek megválasztása stb.).

blokk: jegyzék a vásárolt könyvekről, a könyv árának kifizetését igazoló pénztári jegy.

blokkbetű: az egyforma vonalvastagságú groteszk betűtípus egy változata, zömök formájú; főleg plakátokon, feliratokon fordul elő.

blokk-könyv: táblanyomat; a könyvnyomtatás előfutára; nem mozgatható betűkről, hanem vésett dúcra (fatábláról) készült nyomtatvány. Régi kínai találmány; a szöveget kezdetben kézzel írták a képek alá, később azt is vésték. Főleg szentképeket, naptárakat nyomtak így, de készültek könyvek is ilyen eljárással.

bodoni antikva: az egyik legrégebbi, legszebbek közé tartozó betűfajta. Elnevezése Giambattista Bodoni (1740–1813) olasz könyvnyomtató művész és betűmetsző, a klasszicista könyvstílus (l. ott) egyik legkiválóbb képviselője nevéből származik; antikva (l. ott) és kurzív (l. ott) betűit ma is használják.

bolt: l. könyvesboltok fajtái.

bolti ár: l. könyvár.

bolti szakrend: olyan táblázat, amely bizonyos rendszerbe foglalva felsorolja az egyes ismeretágakat. A könyvek osztályozásának, elhelyezésének alapja; meghatározza azokat a csoportokat, amelyekbe az egyes könyveket tartalmuk alapján besoroljuk. Gyakorlati jelentősége: a) egyszerűsíti a bolt állományának tartalmi szempontból történő áttekintését; b) elősegíti a vásárlók jobb és gyorsabb kiszolgálását; c) hozzájárul a bolti dolgozók szakmai fejlődéséhez, mert lehetővé teszi, hogy alaposabban megismerjék a könyveket tárgykörük szerint; d) továbbá a rokon tárgyú könyvek egymás mellé kerülve, lehetségessé válik más, hasonló témájú könyv ajánlása is. A könyvek helyét a bolti szakrendben a jelzet fejezi ki, amely jelképezi a könyv tárgyát, egyben megkönnyíti a könyvek tárgy szerinti mechanikus sorbarakását. A bolti szakrend alkalmazását a bolt nagysága és tagolása befolyásolja.

boltközi forgalom: a készletek (az elosztás esetleges hiányossága, helyhiány, a forgalom és a fellépő igények különbözősége miatt) boltoként eltérnek egymástól. A könyvesboltok a könyvek átirányításával az egyes helyeken hiányzó könyveket más boltokból pótolják. A helyesen alkalmazott boltközi forgalom elősegíti a boltok jobb könyvellátását, és előnyösen befolyásolja a választék (l. ott) alakulását.

bolton kívüli könyvterjesztés: rendszeres árusítás üzemekben, hivatalokban, mozikban, színházakban; üzemi könyvvásárok, könyvnapok rendezése; utcai árusítás pavilonokban; könyveladás jutalékos terjesztők útján.

bolt profilja: a könyvesbolt sajátos feladatköre, rendeltetése, amely meghatározza tevékenységi körét, választékát (l. ott), készletét (l. ott) stb. Van műszaki, orvosi, mezőgazdasági, zenemű, idegen nyelvű bolt, antikvárium stb.

borgisz: 9 pont nagyságú betű. L. könyvnyomtatás.

boríték: a borítófedél (l. ott) és a védőborító (l. ott) közös neve.

borítékcím (v. külső cím): a könyv védőborítóján v. fedelén, esetleg kötéstábláján szereplő cím, mely némileg eltér a főcímlapon található címtől (rövidebb annál). Az eltérést a címléírásban jelezni kell.

borítékkiadás: ívekben tárolt, régebbi kiadványoknak új borítóval (fedéllel), esetleg új kötésben történő kibocsátása. Tulajdonképpen nem új kiadás, csak az újdonság látszatát igyekszik keltetni.

borítóklap: l. védőborító.

borítófedél: a fűzött könyv gerincéhez erősített, a kötéstáblát pótoló karton vagy papírlap. A borítófedélen rendszerint a szerző neve, a könyv címe, a kiadó szerepel. A borítófedél lehet szedett (ha a rajta levő szöveget nyomdai szedéssel készítik), rajzolt, festett, esetleg fénykép.

borítólap: l. borítófedél.

Bornemisza Péter (1535–1584): protestáns prédikátor, majd evangélikus szuperintendens (püspök), író és vándornyomdász (l. ott), a magyar reformáció egyik kimagasló alakja, Balassi Bálint nevelője. Irodalmi tevékenysége maradandó értékű: nevezetesen a törökűlta Magyarország sorsát megéneklő költeményei, Szophoklész Élektrájának adaptálása magyarra, a feudális társadalmat élesen támadó Postillák c. ötkötetes prédikációgyűjteménye, ill. az Ördögi kísértetek c., hasonló célzatú moralitásokat tartalmazó kötete. Nyomdászati tevékenysége korszakos jelentőségű. A nyomdász mesterséget valószínűleg Huszár Gál (l. ott) magyaróvári nyomdájában ismerte meg. Pártfogói segítségével a 16. sz. legtermékenyebb nyomdáját hozta létre, amelyben elsősorban saját írásait nyomtatta. Nyomtatványai ajánlásából kiderül, hogy a kor több neves főúri családja, így a Thurzó, Bánffy, Balassa család támogatta. Éles hangú prédikációi és a feudális erkölcsöket támadó írásai miatt azonban, a katolikus egyházi vezetők és a világi hatóságok fellépése következtében, többször fogságot szenvedett, ill. menekülnie kellett. Megfordult Bécsben, Sempén, Sopronban, Detrekőn. Nyomdafelszerelését hányatott és tragikus eseményekben bővelkedő élete során magával vitte, és szinte megszakítás nélkül üzemeltette. Mint nyomdász is nagy szerepet játszott a reformáció magyarországi elterjesztésében. Nemcsak a főúri pártfogók részére adott ki – körülményeihez képest – igényes kiállítású könyveket, mint amilyen pl. az 1582-ben nyomott, szép tipográfiájú énekeskönyve, hanem az egyszerűbb olvasók számára – a magyar nyomdászattörténetben elsőnek – műveiből egyes részeket különlenyomat (l. ott) gyanánt is megjelentetett.

bouquiniste (e.: bukiniszt): antikvárius; főleg a Szajna-parti utcai könyvárusokat hívják így.

böngészés: az önkiválasztás, önkiszolgálás (l. ott) spontán módon kialakult, a könyvkereskedelemben régóta szokásos módszere. A vevő állványokon, asztalokon, tárlókon elhelyezett könyvek között válogathat. Nálunk elsősorban az antikváriumokban volt szokásos, de korszerűbb formában egyre több szortiment (l. ott) boltban is bevezetik.

bőrkötés: l. könyvkötészet.

Börsenblatt für den deutschen Buchhandel: nemzetközi viszonylatban a legjelentősebb könyvkiadói és könyvkereskedelmi szaklap. 1834-ben indult meg. Jelenleg Lipcsében és Majna-Frankfurtban jelenik meg.

bővített kiadás: korábban megjelent mű olyan kiadása, amely egyes vonatkozásokat részletesebben tárgyal, mint az előző, vagy új fejezetekkel egészül ki.

Braille-írás (e.: braj): vakok részére készített, a papiros felszínéből kiemelkedő, 7 pontból variálható különleges írás, amelyet tapintással olvasnak. Az ilyen könyveket e célra berendezett nyomdáknak állítják elő; a könyveket a vakok könyvtáraiban gyűjtik.

breviárium: – valamely író műveiből jellemző szemelvényeket, idézeteket tartalmazó, általában kisméretű könyv, többnyire az író életrajzát és a műveire vonatkozó bibliográfiai adatokat is közli;

– katolikus papok számára készült, imádságokat, zsoltárokat tartalmazó latin nyelvű könyv, amelyben minden napra a megfelelő ima van beosztva.

brosúra: 3 nyomtatott ívnél kisebb fűzött könyvecske; l. még füzet, füzetes nyomtatvány.

bruttó: – az áru súlya csomagolással együtt;

– összbevétel, a kiadások levonása nélkül. A könyvek eladási bolti ára bruttó ár, míg a beszerzési ár a nettó ár (l. ott).

Budai Krónika: l. Chronica Hungarorum.

bulletin (e.: bülten): valamely intézmény, hivatal, diplomáciai képviselő időszakonként megjelenő közlönye, folyóirata.

C

caput (e.: kaput): fejezet görög és latin szerzők műveiben.

Caxton, William (1410–1492): a brit nyomdászat úttörője. Egy diplomáciai útja során Kölnben sajátította el a nyomdászmesterséget, s hazatérve, 1471-ben Londonban elsőnek alapított nyomdát. Csaknem száz ősnymtatványt (l. ott) készített, közülük az egyik legnevezetesebb Geoffrey Chaucer: Canterbury mesék c. művének első nyomtatott kiadása.

cédulakatalógus: egyenlő nagyságú kartonokból összeállított, a könyvek bibliográfiai adatait tartalmazó jegyzék. Lehetővé teszi a kartonoknak tetszés szerinti rendben (betű-, szakrend, tárgyszavas elrendezés stb.) való csoportosítását. Előnye, hogy a különálló cédulák közé bárhol és bármikor közbeoszthatók újabb cédulák, vagy kiemelhetők a feleslegesek, s így a katalógus mindig a teljes, valóságos könyvanyagot tükrözi a kívánt rendben. A cédulákat nemzetközileg elfogadott méretben (75 × 125 mm), kartonból készítik.

cellulóz: a papiros egyik alapanyaga; fából, szalmából, általában rostos anyagokból nyerik.

celofán: cellulóztermék, átlátszó, filmszerű hártya, amelyre lehet festeni, nyomtatni. Használják könyvek védőborítékának, könyvjelzőnek, és csomagolásra is. A könyveket védi portól, fényhatásoktól. Kiemeli a könyvfedélen alkalmazott színeket, és így reklámhatása is jelentős lehet.

célprémium: fontos feladat elvégzésére kitűzött, összegeként vagy százalékban kifejezett, az alaptól felüli juttatás. A könyvkereskedelemben ilyen a kulturálisan fontos kiadványok sikeres terjesztése után fizetett célprémium is.

centenáris kiadás: valamely kiemelkedő esemény, kiváló személyiség születésének vagy halálának századik évfordulója alkalmából kiadott könyv.

cenzúra: ellenőrző tevékenység a kiadásra v. terjesztésre kerülő művek fölött. A katolikus egyház alkalmazta először a protestantizmus elleni harcban. Magyarországon 1574-ben vezették be, 1745-től az egyháztól állami hatóságok vették át e funkciót. A Magyar Népköztársaságban nincs cenzúrahivatal.

cenzus: valamely ritka, értékes könyv összes ismert példányának, egy bizonyos nyomdász vagy szerző könyveinek vagy olyan könyveknek a jegyzéke, amelyek egy bizonyos meghatározott helyen és időben jelentek meg; a cenzus rendszerint megadja a jegyzékelt könyvek helyét is.

chef d'oeuvre (e.: sedővr): mestermű, remekmű; valamely író, művész fő műve.

Chronica Hungarorum: az első magyarországi latin nyelvű nyomtatvány, 1473-ban jelent meg, a Budai Nyomdában készítette Hess András (l. ott). A magyar nemzet történetét tárgyalja a honfoglalástól Mátyás király koráig. 70 levélből áll, címlapja, mint az ősnymtatványok többségének, nincs.

ciceró: 12 pontos betűnagyság. A nyomdászatban a szedés magasságát és szélességét ciceróval mérik, mérete 4,511 mm. L. könyvnyomtatás.

cikk: valamely folyóiratban, újságban megjelent politikai, gazdasági, kulturális stb. témájú rövid írásmű; lexikonban, szótárakban valamely címszót kifejtő szöveg.

cím: az írásmű neve, az egyik legfontosabb, a művet más művektől elhatároló adat, főcímnek is nevezik. Szépirodalmi műveknél a könyvcím jó kiválasztása igen fontos, mert a könyv iránti érdeklődést egyéb tényezők mellett ez is befolyásolja. Szakkönyveknél fontos követel-

mény, hogy a cím pontosan fedezze a könyv tárgyát. Gyakran alcím egészíti ki, vagy segíti értelmezni a címet.

címanyag: l. könyvvásárlók nyilvántartása.

címélia (cimélium): egyes könyvtárak különlegesen ritka könyvei, amelyeket különös gond-
dal és rendszerint a többi művektől elkülönítve őriznek.

címertan: l. heraldika.

címezőgép: l. adréma.

címfelirat: könyv, folyóirat fedőlapján, címlapján vagy a fejezetek élén álló, nagyobb, ki-
emelkedő betűkkel szedett szöveg.

címfelvétel: l. címleírás.

címjegyzék: – egy bizonyos területi egység lakóinak vagy egy foglalkozási ág művelőinek
nevét és lakcímét tartalmazó felsorolás;

– a könyvkereskedelemben a könyvpropaganda (l. ott), elsősorban a körlevél (l. ott) útján
történő terjesztés alapját képező nyilvántartás, amely a bolt vásárlóinak nevét és lakcímét
foglalkozásuk, ill. érdeklődési körük szerinti csoportosításban tartalmazza.

címekatalógus: a betűrendes katalógus egy fajtája, melyben a katalóguscédulák a címek
betűrendjében kerülnek besorolásra. A könyvkereskedelemben igen hasznos, mivel a vevők
jelentős része címmel keresi a könyvet (l. még: katalógus).

címlap: többféle címlapot különböztetünk meg: – belső címlap: a könyv legfontosabb köny-
vészeti adatait tartalmazza, a könyvek első v. második levele a borítékcímlap, ill. a kötéstábla
(l. ott) és az előzéklap (l. ott), esetleg védőlap (szennycímlap) után. Van rektója („színe”), ez
maga a szorosan vett belső címlap, és verzója („visszája”), ez a belső címlap hátlapja;

– külső címlap: fűzött könyvek papírfedele, ill. kötött könyvek külső kötéstáblája;

– védőlap (szennycímlap, szennylap); a borító vagy az előzéklap (l. ott) és a belső címlap
közötti lap, amely legtöbbször csak a szerző nevét és a könyv címét közli;

– előcímlap (páros címlap, sorozat-címlap): sorozatoknál a belső címlap előtti lapon találjuk;
a sorozat vagy a gyűjtemény címét stb. nevezi meg.

Hazánkban az idevonatkozó szabvány előírásai szerint a belső címlapon a következő adatok
feltüntetése kötelező: önálló egykötetes könyveken fel kell tüntetni a szerző(k) teljes nevét, a
könyv címét, esetleges alcímét, a könyv létrejöttében részt vevő más személyek (szerkesztő,
fordító, átdolgozó stb.) teljes nevét. [Ezek az adatok a címlap hátsó lapján (verzó) is közöl-
hetők.] Fel kell tüntetni az utánnomások, az ismételt kiadás számát („2. kiadás”), minőségét
(„bővített, javított, átdolgozott kiadás”); a kiadó nevét, illetve jelzését (emblémáját), a meg-
jelenés helyét, idejét. Feltüntethető szükség esetén a műfaji meghatározás (regény, elbeszélés
stb.). Többkötetes művek egyes köteteinél a fentieken kívül a kötet számát, a kötet részcímét,
lexikonoknál a tartalom megjelölését (pl. A–G). Sorozat vagy többkötetes gyűjtemény
keretében megjelenő művek címadatait a címlapon vagy a címlap előtti lapon, a sorozat v.
gyűjtemény címét, a könyv sorozati számát pedig a sorozatcímlapon tüntetik fel. A sorozat
címodalán feltüntethető még a kiadványt gondozó intézet címe, szerkesztője, a szerkesztő
bizottság tagjainak neve, kötet cím, kiadó, megjelenési év, a sorozatban előzőleg megjelent
művek címe. A címlap előtti lapon v. a címlap hátlapján (verzó) kell elhelyezni az idegen
nyelvből fordított mű címét, a szerzők nevét. Ezeket az adatokat eredeti írásmóddal kell
feltüntetni, és azt, hogy a művet hányadik kiadás alapján fordították, és ez a kiadás mikor és
hol jelent meg. A kötéstáblán (borítófedélen, védőborítón) nem kell feltüntetni a belső címlap
összes adatait, de a szerző(k) nevének, a mű címének a címlap adataival szó szerint egyeznie
kell. Ha a könyvtest vastagsága a 10 mm-t meghaladja, a kötéstáblát, borítófedelet, védő-

borítót gerincnyomással kell ellátni. Ezen a szerző(k) nevét, a mű címét, a kötet számát szokás feltüntetni.

címlapkép: egyes könyvekben a címlappal szemben elhelyezett kép, régi könyveknél allegorikus ábrázolásokkal, esetleg a szerző képével vagy a tartalomra vonatkozó illusztrációkkal; címképnek is nevezik.

címleírás: a könyvek bibliográfiai adatainak meghatározott, szabvány által előírt módon történő leírása azzal a céllal, hogy az így készült leírást katalógusokban vagy bibliográfiákban szerepeltessék. A címleírási szabályok ismerete nagy segítséget nyújt a könyvek szakbeosztásához, a művek azonosításához is.

Adatai: a) a szerző neve; b) a mű címe; c) a cím tartozékai: az alcím, a mű létrejöttében közreműködő személyek megnevezése, többkötetes mű esetében a kötet cím vagy kötetjelzés, a függelék címe, a kiadás száma; d) az impresszum: a kiadás helye, éve, a kiadó (nyomda) neve; e) terjedelem (lapszám, táblák stb. száma); f) keretmegjelölés (sorozatcím, különlenyomat); g) megjegyzések; h) ár; i) tartalmi ismertetés.

A címleírás lehet teljes, amikor minden adatot felvesznek, és lehet rövidített, amikor csak a céloknak megfelelő adatokat rögzítik. A könyvkereskedelmi propagandában általában csak a szerzőt, a könyv címét, a kiadót, a kiadás évét, a könyv árát és esetleg a terjedelmét tüntetik fel.

címszegély: a folyóirat bibliográfiai adatait feltüntető szöveg a fedőlap vagy a kezdőlap alján.

címszó: lexikonokban, szótárakban, katalógusokban az a szó, név stb., amely alatt a magyarázat, értelmezés stb. található.

címszó-katalógus: a címleírásokat tartalmazó katalóguscéduláknak a cím egyes szavai alapján való csoportosítása. Minden cédulán aláhúzzák vagy kivetítik (a cím fölé írják) a címnek azt a szavát vagy részét, amely szerint beosztják a katalógusba. Ha pl. a könyv címe „Fizika és kémia”, egyszer beosztják a fizikához, és egyszer a kémiához. Hátránya, hogy a mű címében nem minden esetben található olyan szó, amely kifejezi a könyv tárgyát, vagy utal rá (pl. Kriza János: Vadrózsák); vagy pedig egy tárgykör jelölésére a könyvek több, szinonim kifejezést használnak, így a rokon vagy azonos tárgyú könyvek szétszóródnak a katalógusban (pl. matematika, mennyiségtan; vegytan, kémia).

címszómutató: egyes bibliográfiák vagy jegyzékek végén található mutató, amely a címleírások címeiben levő szakkifejezések alapján utal a könyvek tartalmára. Ilyen mutató pl. az Állami Könyvtérjesztő Vállalat műszaki könyvjegyzék-sorozatának első füzetében található.

címtár: l. címjegyzék.

cinkográfia (kemigráfia): klisékészítés. A képsokszorosítás módszere; megkülönböztetünk vonalas klisé (fototípia) és ponthálózatos klisé (autotípia). Vonalas klisé készítésekor a képet fényérzékeny üveglemezre fényképezik, innen fémlemezre másolják, és a nem nyomandó részeket lemaratják. Ponthálózatos klisé készítésekor rászter (rácshálózat) közbeiktatásával történik a fényképezés; így a kép pontokra bontva jelenik meg. A másolás során már ez az árnyaltos kép kerül a fémlemezre. A maratást az előzőhöz hasonlóan végzik. Ponthálózatos eljárással fényképeket, reprodukciókat sokszorosítanak, vonalas klisével kizárólag rajzokat, ábrákat. Nyomás előtt az így nyert klisé a szedés magasságának megfelelő falemezre erősítik, és betördelik a szedéstükörbe.

cirillírás: az orosz, bolgár, szerb nyelveknek a görög alfabétán alapuló írása.

citátum: idézet (valamely szövegből).

collage: l. kollázs.

colligatum (e.: kolligátum): – egybekötött, egymástól függetlenül, külön is megjelent kiadványokból összeállított kötet;

– kiadói kolligátum az olyan gyűjtőkötet, amelyben egyazon kiadónál készült több, külön címlappal, újra kezdődő lapszámozással bíró mű egybekötve (-fűzve) jelent meg.

comic strips (e.: komik sztripsz): rövid. comics (e.: komiksz): füzetes formában, újságokban, folyóiratokban, folytatásokban megjelenő, rajzos, képes, gyakran rövidített sorozat.

copyright (kopirájt): nemzetközi szóhasználat annak jelölésére, hogy kinek a birtokában van a kiadói jog. Jele ©. (L. még szerzői jog.)

corpus juris (e.: korpusz jurisz): törvénytár, törvénygyűjtemény.

corrigenda (e.: korrigenda): l. hibaigazító.

Corvina (Korvina): – Mátyás király budai könyvtára (Bibliotheca Corviniana). A könyvtár szövegírás és művészi kivitel szempontjából a humanizmus korának egyik legértékesebb gyűjteménye volt; főleg kéziratos kódexekből, kisebb számban ősnymtatványokból állt. A gyűjtemény nagysága még ma is sok vitára ad okot: nem végleges becslés szerint 1200–1500 kötetre teszik. Tartalmi megoszlását tekintve, az ókori klasszikusok és az egyházi szerzők mellett a korabeli humanista írók műveiből és tudományos munkákból tevődött össze. A kódexek részben az itáliai humanista könyvpiacról, Ferrara, Firenze, Nápoly másolóműhelyeiből, részben pedig a Mátyás kezdeményezésére létrehozott Ragusai Félix vezette budai másoló- és könyvdíszítő műhelyből kerültek a könyvtárba. A bizánci könyvkultúrát is képviselte néhány kódex. A könyvtár vezetői között neves humanista tudósok voltak, mint pl. Galeotto Marzio és Ugoletti Taddeo. Mátyás halála után a könyvtár állománya utódai gondatlansága és a török hódoltság következtében szétszóródott. Jelenleg mintegy 150–200 kötetről van tudomásunk, melyek a világ különböző könyvtáraiban találhatók, ebből Magyarországon 45 kéziratos kódex és 2 ősnymtatvány.

– Mátyás király budai könyvtárából származó kéziratos kódex és ősnymtatvány (Korvin-kódex). A corvinák a reneszánsz könyvdíszítő stílus jegyében, a kor legmagasabb művészi színvonalán készültek, neves hazai és külföldi miniátorok díszítették. Színes textíliával vagy bőrrel bevont fatáblába kötötték, a kötésen az uralkodó vagy az ország címere kapott helyet. A kötéstáblát arany-, ezüst- vagy aranyozott rézkapcsok fogták össze.

– a Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesületének közlönye 1878-tól 1950-ig. Rendszeresen közölt kurrens (l. ott) bibliográfiát. 1950. április 15-től 1951-ig könyv-, antikvárius-, papír- és írószer-szaklap.

Corvina Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

custos (e. kusztosz): l. őrszó.

Cutter-szám (e.: katter): l. betűrendi jel.

CS

Csak szorosán: a magyar könyv- és zeneműkereskedelmi alkalmazottak országos egyesülete, 1873-ban alakult. 1901-ben adta ki a hasonló című lapot. Az egyesület az üzlettulajdonosokkal való együttműködés alapján állott, bár nagyon óvatosan fellépett az alkalmazottak anyagi és szociális érdekeinek védelmében is. Számos szakelőadást rendezett.

csekk: – bankra szóló utalvány, amelyre a bemutatónak a feltüntetett összeget a csekket kibocsátó vállalat, intézmény folyószámlájának terhére kifizetik;
– postai űrlap, amellyel adott csekkszámra pénzt lehet befizetni.

cserejog: a viszonteladónak az a joga, hogy meghatározott idő után a részére cserejoggal átadott és el nem adott könyveket más könyvekre átcsereélheti.

Cserépfalvi Imre (1900–): haladó könyvkiadó, könyvkereskedő a két világháború között. Ő jelentette meg József Attila, Radnóti Miklós verseit, Solohov Csendes Donjának első magyar kiadását. A felszabadulás után a Szikra Könyvkiadó, később a Corvina Könyvkiadó igazgatója, majd a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központjának vezetője volt.

csillag: a szövegben alkalmazott, általában lapalji jegyzetre utaló jel.

D

dadaizmus: szélsőségesen avantgarde (l. ott) művészeti és irodalmi irányzat, amely a leg-radikálisabban szakított a megelőző művészi törekvésekkel, száműzve a műalkotásból minden hagyományos értelemben vett szépségeszményt és racionális elemet, provokatívan szembe-fordult a polgári társadalom minden megnyilvánulási formájával, művészetével, erkölcsével egyaránt, de ezt szinte a teljes tagadás, anarchista lázongás alapján tette. Szélsőséges individualizmus, mindenféle művészi tudatosság elvetése, a teljes ösztönösség, az alkotófolyamat automatizálásának a hirdetése jellemezte. A jegyében fogant alkotások ezért gondolatilag és formailag egyaránt szétfolyóak, értelmi síkon nehezen megközelíthetőek. Az irányzat 1916-ban jelentkezett Zürichben, alapítói közül Tristan Tzara és Hans Arp a legismertebbek. Gyorsan és viharosan terjedt, Franciaországban és Németországban nagy tehetségű írók (Breton, Eluard, Aragon stb.) és képzőművészek (Picasso, Kokoschka, Klee stb.) is csatlakoztak hozzá időlegesen, akik később más avantgarde irányzatok, elsősorban a szürrealizmus (l. ott), ill. expresszionizmus (l. ott) útjára léptek. Keletkezése és hatása az első világháború pusztításai következtében elhatalmasodott elkeseredett közhangulattal és szépségszissal hozható kapcsolatba. Németországban kialakult egy politikailag elkötelezett, baloldali célkitűzéseket valló ága (M. Ernst, J. Heartfield, G. Grosz). 1922-ben felbomlott, egyes elemei tovább élnek a szürrealizmusban (l. ott). Magyar vonatkozásban az első világháború után rövid ideig hatott, főleg a bécsi emigrációs folyóiratokban (Ma, Akasztott ember).

dagerrotípiá: a fényképezés előfutára; nevét feltalálója, a francia Daguerre (1789–1851) festőművész után kapta.

Dante Könyvkiadó: 1919-ben alakult, 1948-ig működött, vegyesen adott ki szépirodalmi, művészeti, ifjúsági, népszerű, tudományos stb. kiadványokat. A többi között kiadta Thomas Mann, Roger Martin du Gard, G. B. Shaw, Reymont műveit, Sauvageot nagy francia-magyar és magyar-francia szótárát, számos képekgyűjteményt, ifjúsági könyvet.

decimális rendszer: l. Egyetemes Tizedes Osztályozás.

dedikáció: l. ajánlás.

defekt példányok: sérült, hibás könyvek (l. könyvhibák). Az ilyen példányokat a könyvkereskedelem köteles visszavenni vagy kicserélni, esetleges javítás céljából a kiadóhoz eljuttatni.

dekameron (a. m. tíz nap): – Boccaccio (e.: bokáccso) olasz elbeszélő száz novellából álló gyűjteményének címe (Dekameron).
– elbeszélés-gyűjtemény.

deleatur (e.: deleátur): törlési jel a nyomdai korrektúrában.

demigros (demigrosz, fr.) **kereskedelem:** a kis- és nagykereskedelmi tevékenység egyesítése azonos vállalatban belül. Célja, hogy a vállalati egységek – beszerzés, raktározás, szállítás, adminisztráció stb. – azonos érdekeket követve arra törekedjenek, hogy a vállalat értékesítési funkcióját mennél zökkenőmentesebben és mennél alacsonyabb költséggel bonyolítsák le.

démotikus írás: l. egyiptomi írás.

Derkovits Gyula (1894–1934): Festő, grafikus. A két világháború közötti szocialista művészet kimagasló alakja. Műveiben megragadó erővel, korszerű, erőteljes, egyéni kifejezőeszközökkel jeleníti meg a proletariátus világát, a kor társadalmi valóságát. Grafikusnak is kiváló volt: nevezetes az 1929-ben készült szuggesztív erejű, 12 fametszetből álló, 1514 c., a

Dózsa-féle parasztháborúnak emléket állító sorozata s az ugyanezt a témát feldolgozó, 1933-as hatlapos rézkarcsorozata. Illusztrálta Füst Milán: *Ádvent* c., az Amicus Könyvkiadónál (l. ott) megjelent kötetét. Elkészítette ugyane kiadó számára Arany János Toldijához az illusztrációk vázlatát, de ez a terve nem valósult meg. A sok nélkülözés következtében fiatalon elhunyt művész igazi elismerésére csak halála után került sor. 1948-ban – posztumusz – Kossuth-díjat kapott.

deszortálódás: a választék (l. ott) arányainak tervszerűtlen utánrendelés (l. ott), ill. elosztás következtében történő megbomlása. Következménye, hogy a választék alkalmatlanná válik a vásárlók igényeinek kielégítésére.

detektívregény: l. krimi.

dialektus: tájszólás, nyelvjárás.

dialógus: párbeszéd.

diamant: a legkisebb, négyponthoz betűnagyság, magyarosan gyémántnak is nevezik. L. könyvnyomtatás.

diapozitív: átvilágítható pozitív képlemez. Kivetítésre alkalmas (pl. mozireklám). Fotomechanikai úton történő képsokszorosításnál a formaelőkészítés során alkalmazzák (l. cinkográfia; könyvnyomtatás).

didaktika: az oktatás módszertanával, a tanítás elveivel foglalkozó pedagógiai tudományág.

Didot (e.: didó): híres francia nyomdász, kiadó és könyvkereskedő család. Az alapító François 1689-ben született. A család tagjai között kiváló nyomdászok, betűmetszők és papírgyártók voltak. Firmin Didot (1764–1836) dolgozta ki a nyomdászati mértékrendszer (l. tipográfiai pontrendszer) alapjait.

Dienes László (1889–1953): könyvtáros, szociológus. Szabó Ervin tanítványa és munkatársa. A KMP egyik alapító tagja. A Tanácsköztársaság idején az Országos Könyvtár ügyvezetője. 1919 őszén emigrált. 1931-ben Moszkvába ment, és a Marx-Engels Intézet munkatársa lett. A felszabadulás után hazatért, és a Fővárosi Könyvtár vezetőjévé nevezték ki.

digest (e.: dajdzseszt): nagyobb irodalmi műnek erősen lerövidített változata. Különösen az USA-ban terjedt el.

DIN-formátum: szabvány, amelyet 1922-ben vezettek be Németországban a különböző méretű papírosalakok egységesítésére (l. szabvány). (DIN = Deutsche Industrie-Norm, német ipari szabvány.)

díszkiadás: valamely könyv különleges kiadása rendszerint finom papíron, díszes kötésben. Gyakran évfordulóval kapcsolatos.

díszkötés: díszkiadású könyv (aranyozott, bőr stb.) kötése.

diszponenda: a kiadó által bizományba adott könyveknek az előre megszabott határidőre le nem adott része, amit a könyvkereskedő nem küld vissza a kiadónak, hanem a legközelebbi elszámolásig raktáron tart.

disszertáció: tudományos értekezés, tanulmány.

divatlap: folyóirat, amely divatképeket, szabásmintákat közöl vagy mellékel.

dokumentáció: – valaminek a bizonyítása, alátámasztása adatokkal;
– a szellemi alkotások anyagi hordozóinak (nyomtatvány, hangszalag, film, fénykép, hanglemez, kutatási eredményeket tartalmazó adatok stb.) gyűjtése, rendezése, használatra való feltárása;

- mindezeknek a gyűjteménye, tájékoztatásban történő felhasználása;
- valamely mű idézetekkel, forrásművekre történő utalásokkal, jegyzetekkel való felszerelése;
- valamely létesítmény vagy ipari termék teljes terv- és adatanyaga.

dombornyomás: olyan nyomdai eljárás, amely által a betűk, ábrák kidomborodnak a papír síkjából.

Doré, Gustave (1832–1883): a 19. század második felének híres grafikus, Cervantes, Rabelais, Balzac, Dante műveinek romantikus illusztrátora.

dráma: a szépirodalom három alapvető műfájának (líra, dráma, epika; l. ott) egyike. Olyan irodalmi művek összefoglaló elnevezése, amelyeket általában színpadi előadásra szántak, jelenetekre vagy felvonásokra osztottak, gondolati anyaguk hordozója a nézők előtt kibontakozó cselekmény, amely drámai összeütközéseken (konfliktus) keresztül jut el a végkifejletig. A konfliktusok ellentétes társadalmi erőket vagy erkölcsi elveket képviselő, ellentétes jellemű hősök között robbannak ki. A végkifejletet tekintve beszélünk tragédiáról (l. ott), középfa-jú drámáról (l. színmű) és vígjátékról (l. ott). A dráma műfaji adottságai (az előadhatóság követelményéből adódó tömörség, a visszatartó mozzanatok nélküli sodró erejű cselekmény stb.) alkalmassá teszik, hogy kiélezett formában, nagy erővel, hatásosan közvetítse szerzője álláspontját filozófiai, társadalmi, morális stb. kérdésekben. Ez gyakran szinte tételes megfogalmazásban történik, ilyenkor ún. tézis-drámáról beszélünk.

dramatizálás: regény, elbeszélés stb. átdolgozása oly módon, hogy alkalmassá váljék színpadi, rádió-, televízióelőadásra.

dramaturgia: a dráma elméletével, sajátosságaival, a színpadi művészettel foglalkozó tudomány. Feladata a művek értelmezése, jelentésüknek, a darabban rejlő problémáknak az előadás egységének, a darab mondanivalójának helyes hangsúlyozása érdekében történő tisztázása. Filmeknél: a forgatókönyv végleges kialakítása.

Droit d'auteur (droá dotór) (franciául „szerzői jog”): a berni nemzetközi iroda 1885 óta megjelenő francia nyelvű havi folyóirata, amely a szerzői és kiadói jog kérdésével foglalkozik.

dúc: körte- vagy puszpángfalap, amelybe a fametszet rajzát vésik, erről készülnek a levonatok (l. klisé).

duplum: másodpéldány.

duplum venditum: eladott másodpéldány, könyvtárak szokásos bélyegzőszövege, amely igazolja, hogy a könyv törvényes úton jutott új tulajdonosa birtokába.

Dürer, Albrecht (1471–1528): Magyarországról származott nagy német festőművész, fametsző, rézmetsző, az egyik legnagyobb grafikus; betűtervezéssel is foglalkozott.

E

edidit: (a könyvet) kiadta – régi vagy latin könyvekben áll a kiadó neve előtt.

editio princeps (e.: edíció princepsz): valamely híres könyv, mű ritka első kiadása (l. első kiadás).

editor: kiadó.

efemer: rövid életű, múló értékű (mű).

egészbőr-kötés: l. könyvkötés.

egészvászon-kötés: l. könyvkötés.

Eggenberger-könyvkereskedés: az első magyar könyvkereskedés Pesten. Weigand György János alapította 1768-ban, 1802-ben Eggenberger József lett a tulajdonosa. 1898-ban kiadványaikat eladták az Athenaeumnak (l. ott).

egzisztencializmus: nagy hatású idealista filozófiai áramlat, amely a művészetben, különösen az irodalom egyes műfajaiban – epika (l. ott), dráma (l. ott) – és a filmművészetben ihletett jelentős alkotásokat. Németországban az első világháborút követő válságoktól terhes évtizedekben, korábbi szubjektív idealista filozófiai rendszerek elemeinek felhasználásával alakult ki, majd Franciaországban, a második világháború után vált széles körben elterjedt irányzattá. Ebben nagy szerepet játszott, hogy több nagy tehetségű író szegődött hívéül, ill. alkalmazta a kor viszonyaira, kifejezve a nyugat-európai polgári értelmiség egy részének rossz közérzetét, kiábrándultságát a nyíltan reakciós gondolatrendszerekből, fenntartásait a szocializmussal szemben, harmadik utas törekvéseit. Az egzisztencializmus az egyén belső, nem tudatos, racionális eszközökkel megismerhetetlen belső létét, az egzisztenciát (amelyben lehetőségei is bennfoglaltatnak) helyezi rendszerének középpontjába. Ez csak egyes kritikus helyzetekben (a halál előtti állapot, szenvedés vagy akár a közöny, kiürültség, az újrakezdés), átéléssel, intuícióval világosodhat meg az ember előtt. Életérzése az elidegenedés, az egyén kivetettsége, az a feltételezés, hogy az egyén és a világ szüntelenül szemben áll, mert az egyén önmegvalósítására való törekvése közben beleütközik mások hasonló, de ellentétes irányú törekvéseibe. Ez a végtelen számú lehetőség közti állandó választás kényszerével jár, ami szüntelen szorongást eredményez, hogy helyes (autentikus) volt-e a választás, megfelel-e az egyén „egzisztenciájának”. Ez az állapot a szabadság fogalmának egzisztencialista, kizárólag etikai és nem társadalmi értelmezése. Mivel világmagyarázatában az egyén tudatából indul ki, az egzisztencializmus szubjektív idealista filozófiai irányzat, amely az életet végső soron végtelenül abszurdnak írja le, mert az egyénnek a halálban feloldhatatlan ellentmondással kell szembenéznie. Az egzisztencializmus talaján keletkezett művek a bizonytalanság, a szorongás, sokszor a kétségbeesés, néha azonban az útkeresés, felelősségvállalás érzését gyakran rendkívüli művészi erővel fejezik ki. Esztétikáját tekintve gyakran a naturalizmus (l. ott) eszközeivel egy-egy állapot végtelenül pontos, aprólékos rajzát nyújtja, vagy a szürrealizmus (l. ott) eszközeit felhasználva, a tudat különböző rétegeiben végbemenő folyamatokat kíséri meg művészileg feltérképezni. Pszichológiája a freudizmus hatását tükrözi. Az egzisztencializmus – szellemi ősen, Kierkegaardon kívül – elődei közé sorolja Dosztojevszkijt, Kafkát, Rilket is, de gondolatai jelen vannak az abszurd művészetben (l. ott) is. Legnagyobb hatású képviselői az irodalomban a Nobel-díjas Camus, a teoretikusként legalább annyira ismert Sartre, Simone de Beauvoir, Marcel. Hatott a modern drámára, egyes áramlataira (Becket, Pinter, Ionesco, Albee), amelyek gyakran az abszurditásig élezik az egzisztencializmus tételeit, s a modern filmművészet jelentős képviselőire (a francia „új hullám”, Antonioni, Bergman).

egybenyomtatás: több mű együttes kiadásban, folytatólagos lapszámozással, de külön címlapokkal.

egyetemes: mindenre kiterjedő, átfogó (mű), pl. egyetemes történelem (világtörténelem).

Egyetemes Tizedes Osztályozás: első változatát, a Tizedes (decimális) Osztályozást Melvil Dewey amerikai könyvtáros 1876-ban dolgozta ki. Az európai könyvtárakban és hazánkban is ennek módosított, ún. brüsszeli változata terjedt el, amelyet Egyetemes Tizedes Osztályozásnak (ETO) neveznek.

Az ETO a tudományokat, ismereteket tíz főosztályba sorolja, és ezeket 0–9-ig arab számokkal jelöli:

- 0 Általános munkák
- 1 Bölcsélet
- 2 Vallás
- 3 Társadalomtudomány
- 4 Nyelvtudomány
- 5 Természettudományok
- 6 Alkalmazott tudományok (orvostudomány, technika)
- 7 Művészetek. Sport. Szórakozás
- 8 Irodalom
- 9 Földrajz. Történelem.

Minden főosztály újabb számjegy hozzáírásával tíz osztályra oszlik

- 51 Mennyiségtan
- 52 Csillagászat stb.

Az osztályok kétjegyű számához további számjegyeket írva, alosztályokat kapunk, pl.

- 511
- 512

Az ETO segítségével a hivatalos, nemzetközileg elfogadott táblázatok alapján minden ismeretágot, fogalmat pontosan meg tudunk jelölni, ugyanis az alosztályokat is tovább bonthatjuk a fenti módszerrel (számjegyek hozzáírásával). Az így nyert jelzetek egyneműek (csak arab számból állanak), és rugalmasan fejleszthetők. A jelzetek sorrendje nem az egész számokhoz, hanem a tizedes törtékhez hasonló:

- 0
- 1
- 2
- 310
- 4
- 5
- 51
- 511
- 6 stb.

Az ETO ún. segéd táblázatainak segítségével a szakjelzetben feltüntetethetők a mű nyelvére, formájára (brosúra, folyóiratszikk stb.), rendeltetésére (tankönyv stb.) vonatkozó észrevételek. Az ETO előnye, hogy nem lezárt rendszer, új fogalmak, ismeretágak a szükségnek megfelelően beilleszthetők.

Egyetemi Nyomda: 1577-ben alapította Telegdi Miklós főegyházmegyei adminisztrátor Nagyszombatban. Legelső kiadványai közé tartozik az első magyarországi kalendárium.

1635-ben a Pázmány Péter alapította nagyszombati egyetem nyomdája lett. Egy ideig Pozsonyban is működött, 1644-ben hozzácsatolták a pozsonyi érseki nyomdát. A nyomda 200 éves nagyszombati működése alatt 497 latin, 180 magyar, számos szláv és német nyelvű könyvet adott ki. 1777-ben az egyetemmel együtt Budára költözött, és jelentős szerepet játszott Pest-Buda kulturális központtá fejlődésében. Szabadalmat nyert a nem latin betűs nyomtatványok előállítására. Főleg tudományos könyveket adott ki. Technikai színvonalát tekintve az első helyre került Magyarországon, és hírnévre tett szert a határokon túl is. A 18. század végén itt működött Bikfalvi Falka Sámuel kiváló magyar betűmetsző, aki először kísérletezett a sztereotípiával. 1844-ben itt készült a Pesti Divatlap, amelynek Petőfi Sándor volt a segédszerkesztője. A szabadságharc idején fontos szerepet játszott: a kormány felhívásait, rendeleteit és egyéb kiadványait nyomtatta. A kiegyezés után ismét főleg tankönyveket adott ki. 1923-ban átköltözött Budáról a Tudományegyetem Múzeum körüli épületébe. 1950-ben egyesült a Forrás Nyomdával, jelenleg a Dohány utcában működik. A kiadók és nyomdák államosítása után nyomdai feladatokat lát el. Számos lapot, műszaki és tudományos könyveket állít elő magas- és mélynyomással, színes plakátokat és prospektusokat készít.

egyezményes jelek: 1. földrajzi egyezményes jelek.

egyiptomi írás: az ókori Egyiptom írásrendszere, amelyet Jean-François Champollion (1790–1832) francia tudós fejtett meg az ún. rosettai kő alapján; ezen ugyanaz a szöveg görögül és kétféle egyiptomi írással lejegyezve szerepelt. Az egyiptomi írás tulajdonképpen fonetizálódásban előrehaladott szóképírás (1. írás), amelyben szójelek, hangjelek és hangérték nélküli értelmező jelek (determinatívumok) egyaránt használatosak voltak. Írásképe tekintve, három formája ismert: 1. a hieroglifa (görögül: „szent írásjegyű”) írás, a köfelületeken előforduló szövegek díszes, kevésbé stilizált, a tárgyak, fogalmak jelét könnyen felismerhető módon kirajzoló írásmód; 2. a hieratikus (görögül: „papi”) írás, főleg a papi v. más ünnepélyes szövegek írásmódja, amely a hieroglifairásból úgy alakult ki, hogy papiruszfelületre festve a jelek elvesztették eredeti, érzékletes formájukat, stilizálódtak; 3. a demotikus (görögül: „népi”) írás a hieratikus írásból nagyfokú stilizálódással kialakult hétköznapi írás.

egyleveles nyomtatvány: egyetlen levélből (2 lap – oldal) álló kiadvány (röplap, plakát stb.)

egységár antikvárium: a könyveket nem műfajok szerint vagy betűrendben, hanem eladási árak szerint csoportosítja. Többnyire olcsóbb könyveket hoz forgalomba.

egyszámla: pénzforgalmi jelzőszám; a szocialista bankrendszerben minden vállalat és intézmény köteles pénzforgalmát valamely meghatározott bank útján lebonyolítani, az ott vezetett folyószámláján, az egyszámlán. Ez a rendszer teszi lehetővé a vállalatok, szervezetek, intézmények gazdasági tevékenységének ellenőrzését.

ékírás: hegyes pálcikákkal agyagtáblákba húzott, ék alakú jelekből álló írás, melyet a Tigris és Eufrátesz közének népei, a sumérok, akkádok, majd az asszírok és később a perzsák több évezredig használtak. Az írásjelek értelme feledésbe merült, megfejtésük alapjait csak a 19. század elején vetette meg Grotefend német középiskolai tanár, majd egy a Közel-Keleten szolgáló angol katonatiszt, Rawlinson tökéletesítette a megfejtést.

elaborátum: tudományos dolgozat, tervezet.

eladási ár: az az ár, amelyen a vevő megvásárolja a könyvet. Nálunk előírás szabja meg, hogy az eladási árat a könyv hátsó tábláján nyomtatva fel kell tüntetni. L. még könyvár.

elbeszélés: 1. novella.

életrajzi bibliográfia (életrajzi lexikon): írók, tudósok, művészek, közéleti személyek műveit, esetleg a róluk szóló fontosabb tanulmányokat, cikkeket stb. felsoroló bibliográfia,

amely tartalmazza életrajzi adataikat is, pl. Szinnyei József: Magyar írók élete és művei. Az életrajzi lexikonban a személyi adatokon van a hangsúly, bibliográfiai adatokat nem tüntet fel minden esetben, pl. Who's Who.

elfekvő (immobil) készlet: könyvkészlet, amelyet meghatározott időn belül nem adtak el. Az immobilitás oka lehet sürgős kiadás, túl magas példányszám, esetleg túl magas ár stb., származhat terjesztési okokból (kevés propaganda, piackutatás hiánya, bolti nemtörődomség stb.). Helyes kiadói és terjesztői együttműködés esetén az immobil készlet csökken.

elismert (normalizált) hiány (káló): a könyvek raktározása, forgalomba hozatala ismeretlen eredetű hiányokat eredményezhet. A vállalat előre meghatározza és közli az elismert hiány mértékét. Ezen felüli hiányért a kezeléssel megbízott dolgozók felelősséggel tartoznak.

előállítási költség: l. könyv előállítási költsége.

előfej: a könyv szövegrészétől elválasztott, a lap felső részén elhelyezett felirat, amely a lap számozásán kívül a mű vagy a fejezet címét közli, gyakran az adott lap szövegére vonatkozó tájékoztatást nyújt. Szótárakban a lapon található első és utolsó címszót (l. ott) tünteti fel.

előfizetés: könyvek előfizetése általában többkötetes műveknél, sorozatoknál szokásos. A gyakorlat az, hogy az első kötet árát az előfizető előre kifizeti, ez többé-kevésbé biztosíték a további kötetek átvételére. Esetenként a kiadó előfizetési kedvezményt is ad (árcsökkentés, könyvajándék stb.).

előjegyzés: szemben az előfizetéssel, az előjegyzés nem jelent a vevő részére kötelezettséget. A bolt az előjegyzések száma alapján méri fel a várható igényeket, és kötelezettséget vállal az előjegyzések érkezési sorrendje alapján azok kielégítésére.

előszó (bevezetés): közvetlenül a címlap (l. ott) után következik; benne az író, szerkesztő vagy más személy jellemzi a mű lényeges vonásait, utal a mű céljára, használatára, kiadásának körülményeire stb. Lapjait gyakran római számokkal jelölik.

előzéklap: a kötéstáblát (l. ott) kapcsolja össze a könyvtesttel (l. ott). Az előzéklap egyik része a kötéstáblára van ragasztva, a másik része szabadon lapozható, a címlap (l. ott), ill. a védőlap előtt. Rendszerint erősebb papírból, esetleg vászonból készül. Van fehér, színes, díszes, illusztrált előzéklap; régi könyvekhez pergamen-, bőrelőzéket is használtak.

első kiadás: a mű első megjelenése, könyv, önálló tanulmány, esetleg címlappal, borítékkal ellátott melléklet formájában. Ha valamely régi, ritka, irodalom- vagy tudománytörténeti szempontból nevezetes mű első kiadásáról van szó, editio princepsről (l. ott) beszélünk. Az ilyen első kiadások megkülönböztetett figyelmet érdemelnek, azonosításuk és értékesítésük, ill. forgalmazásuk a tudományos antikvárium (l. ott) egyik fontos és szép feladata.

elzevirek: a hollandiai Elzevir könyvkereskedő és könyvnyomdász család kiadványai a 16. és 17. századból. Finom tipográfiájuk, különlegesen szép nyomdai kiállításuk fontos állomása a könyvkiadás művészetének. Elsősorban a hatalmon levő, külföldi országokkal kereskedő és művelődni vágyó polgárság igényeit szolgálták. A két híres Elzevir-sorozat közül a Respublicák mindegyik kötete egy-egy ország földrajzi, gazdasági, politikai, társadalmi, katonai leírását adja, míg a másik sorozat klasszikus szerzők műveiből áll. 2000-nél több Elzevir-kiadvány jelent meg, ezek egy része ma már ritkaságszámba megy. A 17. század vége felé hanyatlott a színvonaluk. A Magyar Helikon (l. könyvkiadó vállalatok) a közelmúltban az elzevirek kötését és formátumát utánzó sorozat keretében klasszikus műveket jelentetett meg.

embléma: valamely fogalom, foglalkozási ág jelképes ábrázolása. Kiadóknak rendszeren a könyvet, művészetet, tudományt ábrázoló emblémájuk van.

Emich Gusztáv (1814–1869): nyomdász, kiadó és könyvkereskedő. Pesten Nemzeti Könyvkereskedés néven nyitotta meg 1841-ben könyvkereskedését. 1843-tól tudományos és szépirodalmi művek sorát adta ki, a többi között Arany, Jókai, Kemény Zsigmond műveit, 1847-ben Petőfi Sándor összes költeményeit. Népszerűsítette Dickens, Molière, Voltaire műveit. 1848-ban alapította nyomdáját, és sokat dolgozott a függetlenségi harc idején a magyar kormány részére. Nevezetes bibliofil kiadványa a Bécsi Képes Krónika (l. ott), amely az 1867-es párizsi világkiállításon nagy aranyérmet nyert. Kiadóvállalatából alakult 1868-ban az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. (l. ott).

Emich Gusztáv, ifj. (1843–1911): az előbbi fia; az Athenaeum Rt. vezérigazgatója. Szabó Józseffel közös műve: A könyvnyomtatás története Magyarországon (1860).

emlékirat: l. memoár.

empire (e.: ampir): I. Napóleon császársága idején elterjedt művészeti stílus, amely a klasszicizmus (l. ott) és az egyiptomi művészet elemeit ötvözte össze. Elsősorban az iparművészetben (bútor, ruha) és az építészetben vált jelentőssé. Franciaországon kívül különösen Oroszországban volt divatban.

emlékkönyv: valamely személy tiszteletére vagy valamely nevezetes eseményre, évfordulóra készült kiadvány elnevezése, e személlyel vagy eseménnyel kapcsolatos írásokat tartalmazó mű.

enciklopédia (görögül: enküklopaideia: teljes körben való tanítás, a tudományok összessége): általában többkötetes összefoglaló mű, amely kora tudományának, ismeretanyagának szintézisét adja. A feldolgozott anyagot betűrendben vagy valamilyen tudományos rendszerezésben (reálenciklopédia) csoportosíthatja. Az enciklopédia mindig hű tükre kora tudományos színvonalának, kultúrájának, ezért ebben a vonatkozásban sohasem avul el. Az első ismert enciklopédia Plinius Maior műve, a *Historia naturalis*; ez a rendkívül nagy forrásanyag felhasználásával és természettudományos szemlélettel, gyakorlatiasan megírt mű a császárkori Róma világképéről nyújt megbízható képet. Az emberiség története során a Diderot szerkesztette Nagy Francia Enciklopédia játszott kimagasló szerepet (1751–1780 között jelent meg), a felvilágosodás szellemében foglalta össze a kor ismereteit „tudományokról, mesterségekről, művészetekről”. Mint Diderot megállapította, az „enciklopédia megváltoztatta az emberek gondolkodását”, és jelentős szerepe volt a felvilágosodás eszméinek elterjedésében. Nagy hírnévre tett szert az angol *Encyclopaedia Britannica*. Korunk egyik, terjedelmében is legnagyobb és jelentőségét tekintve is legfontosabb vállalkozása a Bolszaja Szovjetszkaja Enciklopedgyija. Az első magyar enciklopédikus mű Apáczai Csere János Magyar Encyclopaediája volt, amely főleg didaktikus (oktatási) célokat szolgált a 17. század közepén. Újabban beszélünk szakenciklopédiákról is; ezek egy tudományág vagy szakterület egészét dolgozzák fel, ill. foglalják össze magas színvonalon, elsősorban szakemberek számára. Az enciklopédiával rokon fogalom a lexikon. Abban különbözik tőle, hogy míg az enciklopédia az egyes problémákat rendszeresebben, nagyobb összefüggő egységekben, részletesen magyarázza, addig a lexikon kisebb egységekre bontja az anyagot, rövid fogalommeghatározásokat ad, elsősorban népszerű, közművelődési igényt elégít ki (pl. Brockhaus-Konversationslexikon).

enciklopédisták: a francia felvilágosodás harcosai a 18. században, akik részt vettek a Diderot szerkesztette *Encyclopédie* (Enciklopédia) megalkotásában. Nevezetesebb képviselői Diderot-n kívül d'Alembert, Montesquieu, Buffon, Rousseau, Holbach, Voltaire, De Joucourt, főleg filozófusok és természettudósok.

epigon: kimagasló alkotók v. művészeti irányzatok ábrázolásmódjának, stílusjegyeinek szolgáló utánzója. Epigonizmus: olyan alkotói magatartás, amely elzárkózik az új gondolatok, új szemlélet sajátos, új szemszögű, egyéni formában való megfogalmazásától, helyette

megelőző korok stíluseszményeit másolja szolgálai. Nemcsak a tartalom és forma egységét hagyja figyelmen kívül, hanem a valóság lényegével szembeni értetlenséget vagy konzervativizmust takarhat.

epika: a három alapvető szépirodalmi műfaji csoport (líra, dráma, epika; l. ott) egyike, egyben a legelterjedtebb, formai és szerkezeti szempontból a legkevésbé kötött közülük. Jellemző vonása, hogy fontos szerepet játszik benne a cselekmény, amely egy vagy több szálon futhat; ebben hasonlít a drámára, viszont az epikus cselekmény általában szélesebb sodrású, mint a drámai: kitérőket, reflexiókat enged meg, és nagyobb szerepet juttat a kibontakozást akadályozó mozzanatoknak. Az író és az ábrázolt világ közti nagyobb távolsága miatt a líránál objektívebb műfaj. Osztályozni szokták terjedelmi szempontból kisepika (novella, l. ott; elbeszélés, l. ott; elbeszélő költemény, l. ott stb.), nagyepika (eposz, l. ott; regény, l. ott), és aszerint is, hogy prózai-e vagy verses.

epigrafika: az ókori feliratokkal foglalkozó tudomány.

epigramma: rövid, gyakran csupán kétsoros vers, amely valamely gondolatot, általános igazságot rövid, csattanós, szellemes formában mond el.

epilógus: – irodalmi mű utószava, kiegészítő befejező része;
– jelentheti a költő olyan versét, írását is, amellyel mintegy lezárja munkásságát, és visszapillant egész élete művére (pl. Arany János Epilógus c. költeménye).

epocha (e.: epoha): korszak, időszak.

eposz: nagy terjedelmű verses epikai műfaj. Tárgya egy közösség sorsát alapvetően meghatározó eseménysorozat, amelyben a hős általában földöntúli erők segítségével, valamint kiemelkedő fizikai és erkölcsi tulajdonságaival – gyakran kilátástalan helyzetben is – győzelemre viszi a közösség ügyét. Állandó elemei: az égiek segítségül hívása, a seregszemle, a cselekményt késleltető epizódok, a földöntúli hatalmak közbeavatkozása stb. Az eposzi hősök jellege – szemben a nagyepika másik műfaja, a regény hőseinek jellemével – nem fejlődik, néhány alapvető tulajdonsággal körvonalazható. Ezeket érzékeltetik az állandó eposzi díszítőjelzők, amelyek végigkísérik a hősöket. Az eposz általában híven és közelítőleg teljességében tükrözi korának világképét. A műfajelmélet megkülönböztet ún. naiv eposzt, amely keletkezése korának világszemléletét, társadalmi viszonyait természetes módon, közvetlenül, azokkal mintegy azonosulva ábrázolja, és ún. műeposzt, amely egy letűnt kort fejlettebb tudati színvonalról rekonstruál. Az előzőre a Ramajana, valamint a homéroszi eposzok, az utóbbira Arany János Buda halála vagy Vörösmarty Zsolt futása c. eposza példák. Ha az eposzi kellékeket a szerző kis jelentőségű tárgy szolgálatában vonultatja fel, komikus eposzról beszélünk (pl. Petőfi: A helység kalapácsa, Csokonai: Dorottya).

Érdekes könyvújdonságok: az Állami Könyvterjesztő Vállalat 1965 óta havonta kiadta az Érdekes könyvújdonságok c. propaganda-folyóiratot. E kiadvány rendszeresen tájékoztatja a vásárlókat a megjelent művekről, időnként tematikus összeállításban közli a kapható kiadványokat. 1972-től az Állami Könyvterjesztő Vállalat és a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat közös kiadványaként jelenik meg.

eredmény: a vállalat bevételeinek és ráfordításainak különbsége. A vállalat nyereséges, ha a bevételei meghaladják a költségeit, viszont veszteséges, ha a költségek haladják meg a bevételeket.

erotikus irodalom: Erosz (a szerelem istene a görög mitológiában) neve után az érzéki szerelem irodalmát jelölik így.

errata: sajtóhibák jegyzéke.

értelmező szótár: valamely nyelv szavainak, kifejezéseinek jelentését magyarázó egynyelvű szótár. A szómagyarázatokat szemelvényekkel, idézetekkel egészíti ki, amelyek szövegösszefüggésben érzékeltetik a jelentésárnyalatokat.

Estienne (latinosan: Stephanus): francia humanista tudós-, nyomdász- és könyvkiadó-dinasztia. Legnevezetesebb tagjai: Robert Estienne (1503–1559) és fia, Henricus Estienne (1531–1598). Párizsban és Genfben tevékenykedtek mint nyomdászok és kiadók, emellett mint klasszika-filológusok is hírnévre tettek szert.

eszközlekötési járulék: a lekötött álló- és forgóeszközöktől megkívánt minimális hatékonyság kifejezője, a vállalatok a lekötött eszközök arányában kötelesek befizetni a költségvetésbe. Célja, hogy az eredményes gazdálkodást minél kevesebb eszközlekötéssel valósítsák meg. A könyvszakmában eszközlekötési járulékot a könyv kulturális jelentősége miatt forgóeszközök után nem kell fizetni.

eszközök: a szocialista gazdasági tevékenységhez szükséges anyagi javak: 1. állóeszközök (a nem termelő állóalapok is), 2. a forgóeszközök (az árukészletek, az anyagok, fogyóeszközök, pénzeszközök, kintlevőségek stb., tehát a könyvkészletek is).

eszperantó: a legelterjedtebb mesterséges nemzetközi segédnyelv; L. Zamenhof varsói orvos alkotta 1887-ben.

esszé: irodalmi v. művészeti tárgyról szóló szubjektívebb jellegű hosszabb tanulmány.

esztétika: az ember szépérzékevel és a művészetek általános törvényszerűségeivel, műalkotás és társadalom viszonyával foglalkozó tudomány.

évfolyam: időszaki kiadványok (újságok, folyóiratok) egy év során megjelent számaiból összeálló egység.

évkönyv: – történeti események évek szerinti rövid feljegyzései;
– valamely intézmény évi közleményeit, eredményeit közre adó kiadvány (Statistikai évkönyv).

Európa Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

ex libris (latinul: „könyveiből”): a kötetstábla belsejét takaró előzéklapra ragasztott címke, amely a könyv tulajdonosának nevét tünteti fel. Gyakran szép, művészi megoldású kisgrafika, amely a tulajdonos címerét, jelmondatát formázza, esetleg jelképes rajz; az ex libris tervezése sajátos művészi feladat. Egyes esetekben – ha neves személyisége – növelheti a könyv antikvár értékét.

explicit: l. incipit.

expresszionizmus: a századforduló után Németországban kibontakozó avantgarde (l. ott) művészeti és irodalmi irányzat, amely – az izmusok (l. ott) nagy részéhez hasonlóan – szakítva a hagyományos, realisztikus kifejezőeszközökkel, a századelő, majd az első világháború s az azt követő évtized polgári társadalmának válságának talaján elhatalmasodó rossz közérzetet fejezte ki. A megelőző irányzatok közül elsősorban a szimbolizmustól (l. ott), a naturalizmustól (l. ott) és az impresszionizmustól (l. ott) határolta el magát. Nem törekedett a tárgyi és az emberi világ érzékletes művészi ábrázolására, ehelyett az alkotó személyiségét, felfokozott, nemritkán kaotikus érzelmvilágát, nyugtalanságát és szorongásait vetítette a külső viszonyokra, a művészi mondanivaló megszabta irányba torzítva azok arányait, az abszurdumig élezve ellentmondásait. Az expresszionizmus – s különösen a vele rokon aktivizmus (l. ott) – egyes képviselői, mint pl. B. Brecht és J. R. Becher, a forradalmi törekvések kifejezőivé váltak, míg mások, pl. G. Trakl, F. Werfel megmaradtak az elidegenedés elleni, a polgári világnézet talajáról történő tiltakozás keretei között. Az irodalom műfajai közül elsősorban a

lírában és a drámában (a fentieken kívül E. Piscator rendező) alkot maradandót, de érződik hatása az angolszász regényen is (J. Joyce, John Dos Passos); a képzőművészetben P. Klee, V. Kandinsky, O. Kokoschka és Käthe Kollwitz hozható többek között kapcsolatba az irányzattal, amely a Sturm és az Aktion c. folyóiratok köré csoportosul. A zenében elsősorban A. Schönberg, A. Berg, A. Weber képviselik. Magyarországon Kassák Lajos indult az expresszionizmus jegyében, de hatással volt az irányzat József Attila, Szabó Lőrinc költészetére, Tamási Áron, Szabó Dezső, Nagy Lajos prózájára, továbbá a magyar forradalmi plakátművészetre is.

F

fablieau (e.: fablió): rövid, rendszerint realiztikus stílusú, szatirikus tartalmú, verses elbeszélés, főként a 13. és 14. századi francia irodalomban.

fabula: mese, főként állatmese; tanító célzatú.

fakszimile (facsimile): hasonmás kiadás. Könyvről, kéziratról, metszetről, illusztrációról készített, az eredeti minden részletét, méretét, színét és külső képét híven követő, nyomdai úton sokszorosított másolat.

falitérkép: függeszthető, általában alul-felül lécre erősített, esetleg vászonra ragasztott, nagyméretű térkép.

falc (ném. Falz): – a papír helytelen kezelése következtében, nyomás közben keletkezett gyűrődés az íven;

– a könyvtábla szélének vájata, mely lehetővé teszi, hogy a tábla a gerinc mentén hajlítható legyen (l. még biegelés).

famentes papír: rongyból vagy cellulózból készült, facsiszolatot nem tartalmazó papír; időálló, nem sárgul.

fametszet (xilográfia): magasnyomású képsokszorosítással készült grafikai lap, a legősibb nyomtató eljárás. A fametszet úgy készül, hogy a rajzot, írást körte- vagy puszpángfára vésik oly módon, hogy a rajz körvonalai kidomborodnak. A kifaragott fatábla kiemelkedő részeit festékezik, és nedves papírra nyomják. A fametszetet a kínaiak már a 6. században alkalmazták, Európában a 15. századtól ismert. Az ősnymodászok és a 16. század nyomdászai a könyvillusztráció céljaira használták, mert a fametszet összhangban volt a nyomdabetűvel, és a nyomdai szedés s a fametszet egyaránt sokszorosítható magasnyomással, így a sokszorosítási technika azonossága lehetővé tette, hogy a fametszeteket a szedés közé illesztve, a szöveggel együtt nyomtassák. A 16. század első felében a német művészek fejlesztették magasra a fametszetes könyvillusztrációt; a legnagyobb mesterek ifjabb Hans Holbein, Lucas Cranach, Albrecht Dürer. A 17–18. században a könyveket általában rézmetszetekkel (l. ott) illusztrálták. Nálunk a 19. század első felében réz- és acélmetszeteket (l. ott) használtak könyvek, folyóiratok illusztrálására. A 19. század elején a fametszet újból divatba jött. Az 1770-es években az angol Thomas Bewick grafikusnak sikerült olyan eljárást kidolgoznia, amellyel a fametszet a rézmetszet árnyékoltságát utánozta. Ez tette lehetővé a könyvillusztráció nagy francia fametsző mestereinek – Daumier, Gavarni, Doré és mások – fellépését. Hazai viszonylatban Morelli Gusztáv fametszetes illusztrációi emelkednek ki. A többi között ő készítette Petőfi képes kiadása fametszetes illusztrációit is. Századunk első felében főként Kozma Lajos munkássága eredményeképpen ismét felvirágzott a fametszés mint könyvillusztráló művészet. Kozma elsősorban a népi barokk hagyományait támasztotta fel és alkalmazta. Kívüle Divéky József és Derkovits Gyula nevét kell megemlítenünk ebben a korszakban.

fantasztikus regény, elbeszélés: az élet realitásain kívül eső szférában, esetleg a távoli jövőben vagy távoli képzeletbeli világokban játszódó történet, mely tág teret ad az író fantáziájának. Nem új műfaj; egy fajtája, az utopisztikus államregény (Morus Utópiája nyomán) már a polgári állambölcselet kialakulásakor jelentkezik. Igazi lendületet azonban a tudományos felfedezések és technikai találmányok adtak fejlődésének. A 19. századbeli nagy képviselője Verne, akit elsősorban az ember előtt álló tudományos lehetőségek foglalkoztattak. Ezeket a lehetőségeket optimistán ítéli meg, korlátlanoknak látja. A 20. sz.-i szerzők

közül a jelentősebbeket nem elsősorban a jövő technikai, tudományos problémái, hanem az emberiség sorsa, az emberi kapcsolatok alakulása érdekli. Közülük sokan pesszimisták, a jövőt embertelennek látják. Céljuk nem pusztán a szórakoztatás, a jelen ellentmondásait is bírálják, amelyek a jövőt eltorzítják. Közülük H. G. Wells nevét, Huxley néhány munkáját (főleg a Szép új világot) említhetjük. A napjainkban zajló technikai-tudományos forradalom ismét népszerűvé tette a fantasztikus regényt; az angolszász országokban (science-fiction) és a Szovjetunióban jelennek meg nagy számban ilyen művek. Különösen az űrhajózásban és a kibernetikában elért eredmények termékenyítették meg az írók fantáziáját. Sokan aggodalommal néznek a jövőbe: attól félnek, hogy a technika ellenőrizhetetlenné válik, sivárrá változtatja az életet, és alapjaiban fenyegeti az emberiség létét. A kortárs írók közül elsősorban a lengyel Lem, az olasz Buzzati, a szovjet Jefremov és az amerikai Bradbury nevét kell megemlíteni. A műfaj első magyar képviselője Jókai Mór (A jövő század regénye). Klasszikus alkotásnak számít Karinthy Frigyes Utazás Faremidóba c. regénye. Magyarországon a Kozmosz-kiadványok között és a Kossuth Kiadónál jelennek meg fantasztikus regények.

fatartalmú papír: legalább 6%-a facsiszolat (köszörület). Az újságpapírnak van legnagyobb facsiszolat-tartalma (85%). Minél magasabb százalékban tartalmaz a papír facsiszolatot, annál gyorsabban sárgul; a rotációs (1. ott) papír kb. 70% faköszörületet tartalmaz.

fattyúsor: a kimenetsor (1. ott) közkeletű elnevezése, amennyiben a lap élére kerül. Ezt a tördelési szabályok tiltják.

Faust Imre (1897–1963): könyvkiadó. Az első világháború idején mint hadifogoly Oroszországban kapcsolatba került a munkásmozgalommal. A Tanácsköztársaság alatt vöröskatoná lett. 1921-ben emigrált. 1927-ben hazatért, 1928-tól baloldali művek kiadásával és terjesztésével foglalkozott. A KMP megbízásából 1933 márc.-ban kiadta a Társadalmi Szemle egy számát. 1940 első felében a Kelet Népe Kiadóhivatal vezetője. A felszabadulás után egy ideig a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének elnöke. A Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság tagja. 1949-ben koholt vádak alapján letartóztatták, 1956 után Pécsen könyvtáros volt.

Fáy Dezső (1888–1954): festő, grafikus. Művészeti tanulmányokat Budapesten, Párizsban, Münchenben és Nagybányán végzett. Nevezetesen Dante Isteni színjátékához, Arany János Nagydíj cigányok, és különösen Keleti Arthur Pax vobiscum c. művéhez készített illusztrációi.

fec. (fecit, néha f., fe.): csinálta, készítette; rézmetszők és grafikusok neve után.

Feger Theobald: német származású budai könyvkereskedő a 15. század végén. Mint kiadó is jelentős szerepet játszott: többek között a Thuróczy-krónika egyik, az augsburgi Ratoldtnál nyomtatott ősnymtatvány-kiadásának a vállalkozója. Ez ma is a leggyakrabban előforduló ősnymtatványok közé tartozik. Nevezetes kiadványa még az Esztergomi misekönyv egyik kiadása, amelyet 1498-ban nyomtattak Nürnbergben.

fejezet: a mű egy nagyobb szakasza, amelyet rendszerint sorszámmal, esetleg önálló címmel jelölnek.

fejléc: a könyvművészet díszítőeleme, a lapok felső szélén új fejezet előtt különböző rajzú elemekből összeállított díszítmény.

félbőrkötés: l. könyvkötés.

feldolgozó: aki már ismert tárgyat (mondát, népmesét, anekdotát stb.) irodalmi formába önt.

felelős kiadó: sajtótermékeken az a név szerint feltüntetett személy, aki a megjelentetésért a felelősséget vállalja.

felelős szerkesztő: – időszaki kiadványon (napi-, hetilap, folyóirat stb.) név szerint megnevezett személy, aki a kiadványért sajtójogilag felelős;

– a könyv impresszumában (l. ott) így megnevezett személy, aki a kötet megszerkesztésének teendőit ellátta.

félkövér: betűk és vonalak, amelyek valamivel vastagabbak az átlagosnál. A vastagítás célja a kiemelés.

felújítás: az állóeszközök rendszeres használata következtében szükségessé váló nagyjavítás, amely az eredeti műszaki állapotot teljesen vagy közelítőleg helyreállítja.

félvászonkötés: l. könyvkötés.

fénynyomás: a síknyomtatáshoz (l. ott) tartozó eljárás, a könyomáshoz (l. ott) hasonlóan a zsír és a víz ellentétes hatásán alapszik. A nyomás finom zselatinrétegről történik. A fénynyomás eredeti hűséggel adja vissza a rajzokat, akvarelleket, tájképeket, a legfinomabb részletek reprodukálására is alkalmas sokszorosító eljárás.

Festetics-kódex: Kinizsi Pálné Magyar Benigna számára készített, magyar nyelvű imádásokat és zsoltárokat tartalmazó, gazdagon díszített kódex. Keletkezési ideje 1493 körül.

festmények jegyzéke: valamely kiadványban ismertett festmények reprodukcióját és felsorolását tartalmazza.

feuilleton (e.: főjton): a napilapokban a lap más cikkeitől rendszeren vonallal elválasztott novella, folytatásos elbeszélés; l. tárcsa.

filológia: – irodalmi művek, szövegek tanulmányozásával, hitelességük megállapításával, értelmezésükkel, keletkezési körülményeik, összefüggéseik tisztázásával foglalkozó tudományos módszer, mely a nyelvtudománnyal és irodalomtudománnyal egyaránt érintkezik;

– valamely nép vagy nyelvcsalád nyelvével, irodalmával, kultúrájával, mondavilágával kapcsolatos ismeretek összessége, az ezeket kutató és rendszerező tudományág, pl. görög-latin vonatkozásban klasszika-filológia, germán, ill. különösen német vonatkozásban germanisztika; a szláv és latin nyelvcsaláddal kapcsolatban szlavisztika, romanisztika.

filozófia: bölcsélet, bölcsészet, társadalmi tudatforma, amelyet végső soron a társadalom gazdasági viszonyai határoznak meg; tudományos igényű világnézet, a társadalom, a gondolkodás legáltalánosabb törvényszerűségeit vizsgáló tudomány. Értelmezi, ill. általánosítja a szaktudományok kutatási eredményeit, törvényszerű összefüggéseket keres közöttük. Támogatja a szaktudományokat kutatási módszereik kialakításában. Alapvető fogalmai a kategóriák, amelyeket a filozófiai rendszer elvei töltenek meg tartalommal. A kategóriák összekapcsolása eredményezi a törvényeket. A legalapvetőbb elveket tekintve a különböző filozófiai rendszerek két fontos válfaját különböztetjük meg: aszerint, hogy az anyag, ill. a lét vagy a tudat valamilyen formájának elsődlegességét meghatározó voltát állítják, beszélünk materialista vagy idealista filozófiai rendszerekről. Ez a filozófia ún. alapkérdése. A materializmus és az idealizmus harca szorosan összefügg a társadalmi fejlődéssel, az osztályok gazdasági, politikai és ideológiai érdekeivel, ez a filozófia fejlődésének fő hajtóereje. A filozófia pártosságának elvét Marx, Engels és Lenin ismerték fel és fogalmazták meg a leghatározottabban. A legkövetkezetesebben materialista, a világot legátfogóbban magyarázó filozófia a dialektikus materializmus, amely egyben a lényeges törvényszerűségek, tendenciák megismerhetőségét, a tudat visszatükröző képességét vállalja, ezzel nemcsak magyarázza a világot, hanem támpontul is szolgál formálásához. Míg a dialektikus materializmus a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb törvényszerűségeiből von le következtetéseket, a történelmi

materializmus a társadalomfilozófia szerepét tölti be, a logika pedig a gondolkodás törvényeit vizsgálja. A filozófiai tudományokhoz szokás sorolni az általános művészetelméletet (esztétika), az egyén és közösség viszonyával és az ezt szabályozó normákkal foglalkozó etikát. Régebben a pszichológiát is a filozófia egyik résztudományának tekintették. Az idealista filozófiai rendszerek a filozófiát általában (a logika mellett) ún. lételméletre (ontológia, a világ lényegét, létét magyarázó tudomány) és ismeretelméletre (gnoszológia, a megismerés lehetőségeivel és módszereivel foglalkozó tudomány) osztják. A dialektikus és történelmi materializmus e két területet szerves egységben vizsgálja.

fiókhálózat: országos vagy adott területre (város, megye, járás, falu) kiterjedő bolti vagy lerakati hálózat. A könyvkiskereskedelemben az Állami Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) budapesti, a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) vidéki fiókhálózatot irányít.

Fitz József (1888–1964): könyvtörténeti, nyomdászattörténeti könyvtártudományi szakíró. Főbb művei: A könyv története, 1930; Hess András, a budai ősnymdász, 1932; Gutenberg, 1940; A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története I., 1959; A magyar könyv története 1711-ig, 1959.

flekk: egy oldalnyi nyomtatásra szánt gépelt kézirat, ill. egy hasáb (l. ott) nyomtatott szöveg.

flexibilis kötés: hajlékony műanyagkötés.

fogyóeszköz: viszonylag gyorsan elhasználódó, kis értékű, de leltárkötelezettség alá eső anyagok és eszközök, amelyek rendeltetésszerűen maximálisan 3 évig használhatók.

fólia: rendkívül vékony, különböző színű fém- vagy műanyag hártya; az aranyozáshoz hasonló eljárással könyvtáblák feliratozásához, díszítéséhez használják.

fólió (fóliáns): ívrétalak, a legnagyobb könyvforma, az ív (l. ott) kétrét hajtásából származik. A könyvnyomdászat kezdeti szakaszában készült ilyen alakú könyvek a fóliánsok.

folio recto (e.: fólió rektó): „a lap első oldalán”.

folio verso (e.: fólió verzó): „a lap hátsó oldalán”.

folklór: – a szóban élő néphagyomány (népdalok, mondák, mesék, közmondások stb.) összefoglaló neve;

– az ennek gyűjtésével, elemzésével stb. foglalkozó néprajzi tudományág.

foltmaratás: l. aquatinta.

folyóirat: többnyire meghatározott (heti, félhavi, havi, negyedévi), olykor meghatározatlan időközben, azonos címmel megjelenő, évfolyamokat alkotó füzetes kiadvány, mely tárgykörét tekintve lehet irodalmi, művészeti, tudományos, ismeretterjesztő, műszaki stb. A folyóirat címét a borítófedélen tüntetik fel, önálló címlap helyett általában az első lapon fejléc szerepel, amely feltünteti a folyóirat bibliográfiai adatait, alatta tartalomjegyzék következik. Egyes számait az évfolyamon belül sorszámozhatják, lapszámozása egy évfolyamon belül folytatólagos is lehet. Antikvár forgalomban elsősorban a teljes évfolyamok keresettek.

folyószámla: a bank vagy valamely vállalat által ügyfelei vagy vevői számára vezetett nyilvántartás, amely a számlatulajdonos tartozását (a vásárlás összegét), követeléseit (befizetését) és ennek egyenlegét mutatja.

folytatásos mű: újság, folyóirat általában egymást követő számaiban megjelenő regény, elbeszélés, riport. Előfordul, hogy füzet alakban folytatásos regényeket megjelentetnek. Nálunk régebben ponyvaregényeket (l. ponyvatermék) adtak ki ilyen módon.

fonetika (hangtan): a nyelvtudomány azon ága, amely a nyelv hangállományával, a hangok képzésével, a helyes kiejtéssel, a hangsúlyozással foglalkozik.

fonetikus írás: olyan írás, amely a hangok pontos visszaadására törekszik.

fonológia: funkcionális hangtan, amely hangalak és jelentés kapcsolatával foglalkozik.

fordítás: írás, beszéd áttétele, fordítása más nyelvre. A szépirodalmi művek fordítását műfordításnak (l. ott) nevezik.

forgalomba hozatal: Magyarországon a könyvek forgalomba hozatalát a kiadók és terjesztők közötti szerződések szabályozzák. Forgalomba hozatalnak minősül, ha a könyvkereskedelem a kiadvány kiskereskedelmi árusítását megkezdte.

forgóeszköz: a forgóeszközök a szocialista és gazdasági szervezetek olyan eszközei, amelyeket termelési készletek, befejezetlen termelés, késztermékek (könyvkészlet) és más értékek képzésére, valamint a termelés és a forgalom egyéb szükségleteinek kielégítésére használnak fel. L. még eszközök.

forgóeszközök forgási sebessége: mutatószám, amely a forgóeszközök felhasználásának hatékonyságát jellemzi, a forgóeszközök körforgásának gyorsaságát mutatja. Jellemzői: 1. a megtérülési szám, amely mutatja, hogy meghatározott idő, negyedév, év alatt hányszor fordulnak meg a vállalat forgóeszközei; 2. a forgási idő egy körforgás napokban kifejezett időtartama.

formátum: l. könyv alakja.

forráskiadványok (kútfő, fontes): elsősorban a történettudományi, irodalomtörténeti kutatások elősegítésére összeállított szövegkiadványok, amelyek dokumentumokat, szerződéseket, levelezéseket, fontos személyiségek feljegyzéseit, naplóját vagy más, csak levéltárban elérhető írásos anyagot tesznek hozzáférhetővé a szaktudomány művelőinek szélesebb rétegei számára. Ismertebb forráskiadvány pl. az Archivum Rákócianum és a 120 kötetes Magyar Történelmi Emlékek – Monumenta Hungarica Historica.

forrásmű: valamely tudományos mű megalkotása során adatként felhasznált írásmű. A felhasznált forrásműveket a fejezet v. a könyv végén felsorolják (l. bibliográfia).

forzacc: l. előzéklap.

fotocinkográfia: l. cinkográfia.

fotokópia: eredeti iratról, dokumentációról vagy éppen teljes könyvről készült fényképmásolat.

fotomontázs: különböző fényképek olyan összeállítása, aminek eredményeként a képek egységes új képhatást adnak. A fotomontázst a könyvszakmában plakátokon, prospektusok fedőlapján, védőborítón (l. ott) alkalmazzák.

fototípia: – fényképészeti úton készült vonalas klisé (l. ott);
– az ilyen kliséből készült nyomat.

főcím: a könyv címlapján (l. ott) nagy vagy feltűnő betűkkel feltüntetett cím. Többkötetes mű összefoglaló címe, amelyen kívül az egyes kötetek önálló címmel is szerepelnek.

földgömb: taneszköz, a Föld kisebbitett, gömb alakú mása. Különböző nagyságban készítik oly módon, hogy a többszínnyomatú térképet gömb alakú anyagra felragasztják.

Földművesszövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat: l. Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat.

földrajz (geográfia): – a Föld felszínével, éghajlati viszonyaival, a szerves élet elterjedésével, a Föld felszínét alakító emberi tevékenységgel foglalkozó tudomány;
– a matematikai vagy csillagászati földrajz a Földdel mint égitesttel foglalkozik;

- a természeti földrajz a Földet mint fizikai testet tárgyalja;
- a gazdasági földrajz egy-egy terület gazdaságával (ipar, mezőgazdaság) foglalkozik.

földrajzi egyezményes jelek (térképjelek): nemzetközi megegyezés alapján a térképeken, térképészeti kiadványokon használt, általában minden országban azonos értelmű jelzések. A Föld felszínét, vizeket, növényzetet, autó-, vasútvonalakat stb. színekkel és ábrákkal jelzik. A térképeken külön részen feltüntetik a jelek magyarázatát is.

földtan: l. geológia.

főszerkesztő: – a könyvkiadó vállalat munkatársa, aki a kiadó egész szerkesztési tevékenységét vagy a kiadón belül valamelyik profil, fontos kiadványcsoport szerkesztőségét (l. ott) irányítja;

– többszerzős művek (poligráfiák), átfogó tudományos művek (lexikonok, l. ott; enciklopédiák, l. ott; kézikönyvek, l. ott) szerkesztési munkáinak irányítója, aki legtöbbször szerzői feladatokat is ellát: tevékenysége nem korlátozódik pusztán a részművek összeállítására, hanem az egész mű szemléleti, módszerbeli, szerkezeti egységének biztosítása a feladata, irányítja, összefogja a szerzők és közreműködők munkáját. Szemben a kiadói szerkesztővel (lektor), rendszerint nem a kiadvány kiadó munkatársa, hanem egy tudományág vagy szakterület művelője. Ha a kiadvány terjedelme, jellege, jelentősége indokolja, szerkesztő bizottság élén látja el a feladatokat. (L. még szerkesztő.)

fragmentum: töredék; hiányosan vagy befejezetlenül maradt (régí írás, műalkotás).

fraktúr(a): a gótikus, csúcsíves betűtípus egy kevésbé merev, díszesebb reneszánsz változata; kialakítása Schönsperger nevéhez fűződik a 16. században. Ezt a betűfajtát egyszerűsítette klasszicista szellemben Unger német nyomdász a 19. sz. elején. Az Unger-féle fraktúra ma is használatos.

Franklin (e.: frenklin), **Benjamin** (1706–1790): kiváló amerikai nyomdász, államférfi, író, tudós, lapkiadó, az első amerikai könyvtár alapítója, az elektromosság tanának úttörője. Az amerikai szabadságharc kiemelkedő képviselője.

Franklin Társulat (teljes nevén: Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt.): 1873-ban alakult a nagy múltú Wiegand-, Heckenast-, Landerer-féle vállalatokból. A Franklin Társulat adta ki Gyulai Pál szerkesztésében az Olcsó Könyvtár-sorozatot. Itt jelentek meg: Jókai Mór munkái népszerű kiadásban, Shakespeare művei, a Filozófiai Írók Tára, Régi Magyar Könyvtár, Remekírók Könyvtára, Verne Gyula művei stb.; kiadói részlege a felszabadulás után 1950-ig mint Nemzeti Vállalat működött.

Frobenius, Johannes (1460 körül–1527): bázeli (Svájc) humanista nyomdász és könyvkiadó. Rendkívül igényes kiadványai főleg görög és latin nyelven jelentek meg (köztük Janus Pannonius versei). Rotterdami Erasmushoz barátság fűzte, akinek a műveit is megjelentette. Halála után fia, Hieronymus (1501–1565) vezette a nyomdát.

futurizmus: avantgarde (l. ott) művészeti irányzat, amely a 20. sz. első évtizedében Olaszországban jött létre. Vezéralakja Marinetti olasz ügyvéd volt, aki több egymást követő kiáltványban hirdette meg az irányzat különböző művészeti ágakkal kapcsolatos programját; ebben agresszíven szembefordult a kulturális, művészeti hagyományokkal és a polgári ízléssel, erkölcsi normákkal, s a technikát, a modern nagyvárosi életformát, a sebességet, a mozgást, a dinamikus cselekvést kívánta radikálisan új művészi eszközökkel megjeleníteni. A futuristák fellépésében reális elem volt, hogy kísérletet tettek a századforduló művészete és a 20. század elejére kialakult életforma, életérzés közti szakadék áthidalására, a művészet témaköreinek bővítésére, azonban ezt zavaros eszmei alapon, kispolgári-anarchisztikus módon tették, sőt egyes törekvéseiket – a hagyományok tagadását, a gyakran öncélú erőszak-

és agresszív tett-kultuszt – az élet egyéb területein is megkísérelték érvényesíteni, és ezzel a forradalmi átalakulás szükségességéről terelték el a figyelmet. Az első világháború kitörésével az olasz futurizmus a nacionalista erőkkkel szövetkezett, majd a szervezkedő fasizmust támogatta, amelynek uralomra jutása után egy ideig hivatalosan támogatott művészeti irányzat lett, és teljesen eljelentéktelenedett. Olaszországon kívül Oroszországban alakult ki nagyobb futurista irányzat, amely – bár stílusjegyei sokban hasonlítanak hozzá – már kezdettől fogva alapvetően különbözött a mozgalom olasz ágától, mindenekelőtt a háborúval, a nacionalizmussal kapcsolatos állásfoglalását tekintve, sőt élesen szembefordult Marinettivel és követőivel. Az orosz futuristák java része, elsősorban Majakovszkij, a forradalom szolgálatába állította az irányzatban rejlő lehetőségeket, kifejezve a forradalmi átalakulás pátozát, kíméletlen szatírával támadva a külső és belső, nyíltan vagy burkoltan támadó ellenséget. Majakovszkij maga mindvégig élt a futurizmus hatását magukon viselő költői eszközökkel, azonban ezeket teljes mértékben a kommunista világnézetnek, a forradalmi gondolatnak rendelte alá. A képzőművészetben a kubizmus (l. ott) törekvéseivel sok rokon vonást mutat a futurizmus, azonban a kubizmus statikusabb szemléletével szemben megkísérli a dolgok dinamikájának, ill. a mozgás egymást követő fázisainak egyidejű érzékeltetését (dinamizmus, szimultanizmus). Ismertebb képviselői az olasz Boccioni, Severini, Balla, az orosz Burljuk stb. Az irodalomban a központosítás nélküli szabad vers, a főnévi igenév és a felszólító mód gyakori alkalmazása, a merész szóalkotás, kikényszerített képzettársítások, drasztikus fordulatok alkalmazása, a nyelv szabályainak szándékolt áthágása, a nyelv dinamizmusa, erőteljessége, a kifejezés plaszticitása jellemzik. Sokszor azonban az öncélú nyelvújítás elfedi a racionális mondanivalót, s blöffé válik. Nevesebb képviselői – Marinettin kívül – az olasz Papini, Soffici, Govoni, Altomara. Hatása alatt alakította ki költészetét Majakovszkij, hatott a fiatal Paszternakra, az amerikai Ezra Poundra. Magyarországon átmenetileg Kassákra és Komját Aladárra gyakorolt hatást, akik azonban nem a futurizmus olasz útját járták.

fűggelék: a mű után következő, önálló kiegészítő szöveg vagy grafikus ábrázolás. Lehet a mű témájával kapcsolatos, azt speciális szempontból megvilágító, az abban foglaltakat valamilyen területre alkalmazó, esetleg a mű megállapításaival vitatkozó önálló tanulmány. Néha lazább szálak fűzik a műhöz: egyszerűen rokon területtel foglalkozó dolgozat (pl. Bolyai Farkas Tentamenje után Bolyai János Appendixe). Lehet még a tudományos munkákban foglaltak dokumentálása (adatolása), esetleg grafikus formában ábrázolva. Rendszerint tudományos és szakkönyvek után található.

fűl: a könyv védőborítójának (l. ott) két belső hajlata.

fűlszöveg: a fűlre nyomtatott rövid kiadói ismertetőszöveg; célja az adott mű vagy más kiadvány propagálása.

fűzet: – a brosúra (l. ott) magyar neve;

– nagyobb művek 1–2 íves terjedelemben időközönként megjelenő része.

fűzetes nyomtatvány: olyan nem időszakos kiadvány jellegű sajtótermék, amelynek terjedelme nem haladja meg a 3 ívet (48 lapot). Az ennél nagyobb terjedelmű nem időszakos kiadvány könyv.

fűzött könyv: l. könyvkötészet.

G

Gallén János: 16. sz.-i könyvkereskedő, az első, aki privilégiumot nyert Magyarországon jegyzetek forgalomba hozatalára.

Gara Arnold (1882–1929): festő, grafikus, iparművész. Nagybányán, majd Németországban végezte tanulmányait. Nevezetes Magyar Parnasszus c. albuma, amely a modern magyar lírát illusztráló rézkarcokat (l. ott) tartalmaz.

Garamond, Claude: 16. századbeli híres francia betűmetsző és betűöntő. A nevére elnevezett 10 pontos betűnagyság a garmond (l. könyvnyomtatás).

Gárdonyi Albert (1874–1946): történész. A magyar nyomdászatról és könyvkereskedelemről jelentek meg művei, így: Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században, 1917; Régi pesti könyvkereskedők, 1930.

genealógia (származástan): a történelem segédtudománya, amely a nemzetségek történetét tanulmányozza.

genre (e.: zsanr): – faj, műfaj;

– életkép, elbeszélés v. festmény, amely tárgyát a mindennapi életből veszi.

geodézia: földméréstan, a Föld felületének felmérésével, alakjával és méreteivel, földrajzi helymeghatározással foglalkozó tudomány.

geofizika: a Föld fizikai tulajdonságaival és az abban végbemenő fizikai folyamatokkal foglalkozó tudományág.

geokémia: a kémiai elemek földi előfordulásának, eloszlásának, mozgásának és általában viselkedésének, történetének a tudománya. Foglalkozik a Föld kémiai összetételével és kémiai változásaival.

geológia: a Föld anyagával, szerkezetével, ill. a szilárd földkéreg kialakulásának történetével foglalkozó tudomány.

gépi szedés: l. szedés.

gerinc: a kötéstáblának (l. ott) vagy borítófedélnek (l. ott) a könyvtest (l. ott) összefűzött vagy ragasztott oldalát fedő, az íveket összefogó része. A gerinc lehet lapos, gömbölyű, bordázott. Feltüntethetik rajta a mű szerzőjét, címét, a kiadót (jelzését), esetleg a kötet számát. Néha díszítőelemeket is alkalmaznak rajta. Az ív (l. ott) hajtási élét is gerincnek nevezik.

germanisztika: a germán népek műveltségével, nyelvével és irodalmával, történelmével, elsősorban a német nyelvvel és irodalommal foglalkozó tudományág.

gesta: főleg a középkorban divatos műfaj, amely a történelmi eseményeket, uralkodók, államférfiak cselekedeteit – szemben a krónikával (l. ott) – inkább oknyomozó formában, mintsem pontos időrendben beszéli el.

giccs: közhelyeket tartalmazó, felületes, olcsó hatásra törekvő, gyakran ízléstelen alkotás, mely elkoptatott sablonok alkalmazásával leplezi gondolati szegénységét.

glóbusz: l. földgömb.

glossza: – valamely szöveghez fűzött magyarázat;

– tömör, kis terjedelmű, gyakran bíráló tartalmú újságcikk.

glosszárium: – középkori szójegyzék;

– valamely irodalmi mű szavainak, tájszólások elavult v. ritkán használt szavainak, kifejezéseinek stb. szótárszerű magyarázó jegyzéke.

Gondolat: tudományos és irodalmi folyóirat, a KMP legális folyóirata volt 1937-ben, Vértess György szerkesztésében. Feladata volt, hogy a fasisztaellenes összefogás, a népfrontpolitika szószólója legyen. A kommunistákon kívül számos haladó polgári író vett részt a lap munkájában. 1937-ben a rendőrség Vértess Györgyöt letartóztatta, és a lap megszűnt.

Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztő Vállalat: 1. könyvkiadó vállalatok.

gótika (gót stílus): a középkor egyik jellegzetes, Európa legnagyobb részén elterjedt művészi iránya, amely a román stílust (l. ott) követte. Kezdetét általában a 12. sz. közepétől számítják, bölcsője Normandia. Elnevezése abból a téves feltételezésből ered, hogy az utána következő reneszánsz kor szemében barbárnak tetsző irányzatot a gótokkal hozták összefüggésbe. Legjellemzőbben az építészetben mutatkoztak stílusjegyei: a nagy belső tereket áthidaló, oszlop-kötegekre támaszkodó, csúcsívben végződő szerkezeti megoldások, támpillérek, a felfelé törekvő, gyakran monumentális, de a románhoz képest mégis könnyed formák, a többnyire magas, karcsú tornyok. A képzőművészetben együtt járt (nagy felületek hiányában) a freskó-festészet háttérbe szorulásával, viszont hozzájárult az üvegablak-festészet nagyarányú kibontakozásához és az építészeti formákkal harmonizáló szobrászat fellendüléséhez. Megjelenése és elterjedése összefügg a keresztény egyháznak hittételei rendszerezésére és megszilárdítására irányuló törekvéseivel, a feudalista hatalmi és kulturális központok kialakulásával és megerősödésével. A gótika alkalmas volt arra, hogy a középkor fejlettebb szakaszának eszméit és érzésvilágát a művészet eszközeivel kifejezze. A gótika meghatározta a könyvkultúrát is: a kor kódexei is a gótika stílusjegyeinek a szellemében készültek, ezekkel hangulatilag összhangban voltak a gót írás (l. ott) különböző változatai.

gót írás: a középkor folyamán kialakult írásmód. Jellemzője a szögletes, hegyes, sok vonalból álló betűforma. Kialakulásának oka az íróeszköz (lúdtoll) metszésének módosulásában kereshető. Elterjedését elősegítette a kor uralkodó építészeti-művészeti stílusa, a gótika (l. ott), mely sok formabeli hasonlóságot mutat a gót írással. A sűrű, zsúfolt hatású gót könyvírást gót textúrának nevezik, mert távolról nézve szövetmintaszerű (textúra a. m. szövet) hatást kelt. Ezt igyekeztek utánozni az első ösnyomtatványok is. Később jelentős változásokon ment át, míg a ma használatos formája kialakult [l. fraktúr(a)].

Goya, Francisco (1746–1828): spanyol festő, grafikus. Világhírűek rézkarc-sorozatai. Műveit áthatotta a nép, a szabadság szeretete. Élete végén a reakció üldözése elől Franciaországba kellett menekülnie, ott is halt meg. A budapesti Szépművészeti Múzeum több híres alkotását őrzi.

grafika: – művészeti ág, amelyhez különböző (nem fotomechanikai) képsokszorosító eljárások (l. ott) útján másolásra kerülő művek alkotását, valamint festményekről (hasonló eljárással) másolatok készítését sorolják. Ágai, a felhasznált anyagoktól és az eljárásoktól függően, a következők: fametszet (l. ott), linóleummetszés (l. ott), ólometszés (l. ott), rézkarc (l. ott), rézmetszés (l. ott), acélmetszet (l. ott), aquatinta (l. ott), mezzotinto (l. ott), hidegtű (l. ott), litográfia (l. ott);

– a fenti eljárások valamelyikével készített műlap vagy egyéb nyomat;

– a könyv és könyvborító illusztrálása (l. még könyvművészet; reklámgrafika);

– tágabb értelemben: a rajzművészet, az akvarell (l. ott) és a pasztellfestészet.

grafológia: azoknak az ismereteknek az összessége, amelyek alapján a kézírásokat elemzik, és következtetéseket vonnak le az ember jellemére, tulajdonságaira.

Grammatica Hungaro-latina: 1. Sylvester János.

grand guignol (e.: gran ginyol): – rémdrámákat színrehozó párizsi színház neve;
– rémdráma.

Grolier de Sorvin, Jean (1479–1565): francia könyvgyűjtő, ő alakította ki gyűjteményében a szép reneszánsz kötések stílusát. Nevével jelölik az olyan könyvkötést, amelynek tábláját arannyal nyomott szalagfonat díszíti. A Grolier-kötések Itáliában és Franciaországban terjedtek el, a kötések ma nagy értékűek.

Gulyás Pál (1881–1963): bibliográfus; könyvtártani, könyvészeti munkái jelentek meg, a többi között: Könyvek és könyvtárak hajdan és most (1924); Magyar írók élete és munkái, 6 kötet (1924–1942); A bibliográfia kézikönyve (1941); A könyvnyomtatás Magyarországon a 15. és 16. században (1931); Magyar írói álnévlexikon (1956).

guruló könyvesbolt: könyvárusításra berendezett gépkocsi; falvakba, munkásszállásokra, tanyákra, városoktól távol eső helyekre guruló könyvesboltok viszik és árúsítják a könyveket.

Gutenberg János (családi nevén Johannes Gensfleisch zum Gutenberg) (1394 és 1399 között–1468): a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatás európai feltalálója. A betűöntés, -szedés, nyomás összes műveleteit úgy alkotta meg, hogy azok lényegében a 19. század elejéig nem változtak. Kemény fémből kiväste a betűformákat (patrica), majd ezeket puha fémbe öntötte (matrica), az így nyert formák segítségével ólomból kiöntötte a betűket. Gutenberg a kéziratos könyvek, kódexek hű utánzására törekedett. 1445-től Mainzban nyomdája volt, azonban működésének nyomtatott dokumentuma csak 1447-ből maradt fenn. Több kisebb mű kinyomtatása után 1455-ben megalkotta legnevezetesebb művét, a 42 soros bibliát. A szedés kéthasábos, 42 sor van egy hasámban, innen nyerte a kiadvány a nevét. Valószínű, hogy 120 papír- és 30 pergamen-példányt nyomtatott, ezekből 44 maradt fenn.

GY

gyémánt: a legkisebb nyomdai betűnagyság, 4 tipográfiai pontból áll; l. könyvnyomtatás.

Gyomai Nyomda (azelőtt Kner Nyomda): 1882-ben alapította Kner Izidor (l. ott). A nyomda a századforduló idején gyorsan fellendült, felszerelése korszerűsödött, tevékenysége bővült. Fejlődéséhez jelentősen hozzájárult Kner Izidor fiának, Imrének bekapcsolódása a munkába, aki képzettségével elsősorban a kiadványok művészi színvonalának emelésében működött közre. Fontos szerepet játszott a Kner Nyomda könyvművészeti törekvéseiben Kozma Lajos (l. ott) tevékenysége: a népi barokk és a reformkori klasszicizmus hagyományainak felhasználásával alakították ki a Kner-kiadványok stílusát. Híres kiadványuk a 12 kötetes Kner Klasszikusok-sorozat, valamint a szintén 12–12 kötetből álló, skandináv és orosz szerzők műveit tartalmazó két sorozat és a magyar irodalom kimagasló, de kevésbé vagy csak szűk körben ismert alkotásaiból összeállított Monumenta Litterarum. Ezeken a bibliofil kiadványokon kívül a nyomda báli meghívókat és közigazgatási nyomtatványokat is készített. 1949-ben államosították, először a Délmagyarországi Nyomdaipari Egyesülés irányítása alatt működött, majd a Békési Nyomda telephelye lett. 1954-től ismét fontos szerepet játszik a könyvművészeti törekvésekben: számos könyv készült a nyomdában, amelyek méltán sorakoznak a régi Kner-kiadványok mellé. A nyomda kézi szedéssel dolgozik, szép betűi a modern kiadványokat is díszítik. Célkitűzése a gyomai tradíciók közkinccsé tétele. Elsősorban bibliofil kiadású könyveket készít, pl. Aucasin és Nicolette, Balázs Béla Mesék a szerelemről stb.

gyorssajtó: l. könyvnyomtatás.

gyöngy (perl): 5 pont nagyságú nyomdai betűtípus; l. könyvnyomtatás.

gyűjtemény: több, egymással valamilyen kapcsolatban álló műnek egy kiadvány keretében történő megjelentetése. A művek közötti kapcsolatot jelentheti a szerző személye; így egy író összes vagy válogatott művei a gyűjteményes kiadás egy fajtáját képezik. Hasonló okokból ide soroljuk a breviáriumot (l. ott). A gyűjtemény keretében megjelent művek között lehet tárgyi kapcsolat, pl. egy témáról szóló cikkek, tanulmányok közös megjelentetése. A gyűjteményes művek: az antológia (l. ott), az oktatási célokat szolgáló szöveggyűjtemény (kresztomátia) (l. ott), az évkönyv (l. ott). A gyűjteményes kiadásokhoz szokták sorolni az egybenyomtatást (l. ott) és a kolligátumot (l. ott).

gyűjtőkötet: l. kolligátum.

H

habent sua fata libelli (e.: habent szua...): a könyveknek megvan a maguk sorsa.

Halotti Beszéd és Könyörgés: a legrégebbi összefüggő nyelvemlékünk a 12. sz. végéről és a 13. sz. elejéről; 26 sorból áll. A szöveg egy 13. századbeli latin miséskönyvnek, az ún. Pray-kódexnek (első ismertetője nevééről) 154 levelén maradt fenn. Az Árpád-kori magyar nyelvre vonatkozóan nyújt értékes adatokat.

hamisítvány: képzőművészeti alkotásról, régi kéziratokról, értékes könyvekről készített, az eredetit utánzó másolat, melyet eredetiként próbálnak meg forgalomba hozni. Előfordul, hogy könyvek, kéziratok művek hiányzó részét kísérlik meg úgy kiegészíteni, hogy a pótlás az eredetiség látszatát keltse. Ritkábban nyomtatott könyvet is hamisítanak [pl. az Aldus Manutius (l. ott) által kiadott klasszikusokat].

hangjáték: a rádió sajátos körülményeinek megfelelően készült irodalmi alkotás.

hangos könyv: hanglezmeze, ill. magnetofonszalagra rögzített könyvszöveg.

haránt alakú: olyan könyv, melynek magassága kisebb, mint a szélessége.

harminchat soros biblia: korábban Gutenbergnek tulajdonított ősnymtatvány, a valóságban az ő betűkészletének felhasználásával Bambergben nyomtatták a 42 soros biblia alapján. Esztétikai hatásában (tükör, sorkizárás stb.) elmarad a 42 sorostól, sok szöveghiba található benne.

háromszínnymás: optikai színkeverésen alapuló többszínnymó eljárás, amely három alapszín – sárga, bíbor, zöldeskék – felhasználásával törekszik színes képek valósághű sokszorozására.

hasáb (kolumna): – a szedéstükörnek (l. ott) függőleges, azaz oszlopos tagolása. Újságok, folyóiratok, lexikonok, szótárak szedéstükre rendszeren többhasábos; előfordul, hogy a hasábokat külön számmal jelölik;

– géppel v. kézzel szedett sorok tördeletlen állapotban (l. hasáblevonat).

hasáblevonat: hasábosan szedett, tördeletlen, korrektúra céljára készített levonat. Kutya-nyelvnek is nevezik.

hasonmás kiadás: l. faksimile.

haszonkulcs: az árás (l. ott) százalékban kifejezve.

hátlemmez: a könyvtábla (l. ott) gerincének (l. ott) keménypapír része.

hatszínnymás: optikai színkeverésen alapuló, színes képsokszorozító eljárás, amely a sárga, bíbor, zöldeskék és fekete színeken kívül két világos árnyalatú szín: a rózsaszín és a világoskék felhasználásával adja vissza a színárnyalatokat.

Heckel István (Stephanus): német származású budai könyvkereskedő és kiadó a 15–16. század fordulóján. Több misekönyv kiadása fűződik nevéhez.

Heckenast Gusztáv (1811–1878): könyvkiadó és könyvkereskedő. Több mint 900 kiadványt hozott forgalomba. 1840-ben Landerer Lajos nyomdással társult. Kiadták a Pesti Hírlapot Kossuth szerkesztésében, valamint Berzsenyi, Kölcsey, Csokonai, Jókai és a Kisfaludyak műveit. A Landerer és Heckenast-nyomdából kerültek ki a szabad sajtó első termékei: Petőfi Nemzeti dala és a Tizenkét pont. Vállalatát 1873-ban a Franklin Társulat (l. ott) vette meg.

Helikon: – hegység Görögország déli részén; az ógörög mitológia szerint Apollón isten és a múzsák lakhelye;

– írói, művészi csoportosulások neve (Keszthelyi Helikon);

– hazai könyvkiadó neve (Magyar Helikon, l. könyvkiadó vállalatok).

heliográfia: grafikai eljárás mélynyomóklisék előállítására, vonalas rajzokról. Különösen térképeket készítenek ily módon.

héliogravure (e.: heliogravür): – kézisajton történő sokszorosításra szánt mélynyomtató forma készítése: fénnyezett rézlemezre finom aszfaltporréteget terítenek, amit ráolvasztanak a lemezre. A sokszorosítandó képről átvilágítható (diapozitív) felvételt készítenek, amit pigmentpapírra másolnak. Ezt ráhelyezik gyantaszemcsékkel borított rézlemezre, és melegvizes kezeléssel zselatinképet hívnak elő. A kép megszáradása után maratják a rézlemezre. A maratás erőssége a zselatinréteg vastagságától függően változik: ahol a képen sötétebb tónus volt, vékonyabb lesz a cserzett zselatin réteg, és mélyebben hatol belé a maróanyag a rézlemezbe. Az így nyert mélyedéseket festékkel töltik ki. A lemezre nyomott papír kiszívja a festéket a mélyedésekből, és megjelenik a kép.

– ily módon nyert reprodukció.

Heltai Gáspár (1490 v. 1510–1574): író, prédikátor, nyomdász. Erdélyi német családból származott, felnőttkorában tanult meg magyarul, mégis a 16. század egyik legjelentősebb magyar nyelvű prózaírójává vált. Mint nyomdász 1550-ben jelentkezett, Hoffgreff Györggyel (l. ott) közösen dolgozott, majd önállósította magát. Nyomdászként következetes magyar helyesírás kialakítására vállalkozott, ennek számos eleme ma is érvényben van. Heltai az első nyomdászunk, aki arra törekedett, hogy magyar nyelven, széles rétegek számára adjon ki könyvet. Több, a reformáció szellemét képviselő művet fordított magyarra és nyomtatott ki, a biblia jelentős részét is lefordította. Vitairataiban a polgár szemszögéből ítélte meg a feudális életformát – elsősorban a tékozlást, fényűzést, hatalmaskodást. Ugyanebben a szellemben fordította és dolgozta át Aesopus meséit (Száz fabula). Kimagasló műve a Chronika az Magyarocnac dolgairól, melyben korábbi forrásokat és a néphagyományt felhasználva, fordulatos, élvezetes stílusban tekinti át a magyar történelmet. Cancionale címen históriás éneket adott ki 1574-ben.

helyesírási szótár: olyan szótár, amely valamely nyelv szavainak helyes írásmódjára ad útmutatást.

helységnévtár: valamely ország helységeit és azok fontos adatait sorolja fel.

heptameron: – hét napra felosztott novellagyűjtemény, amely hét nap eseményeit mondja el; – Navarrai Margit királyné híres Heptameronja Boccaccio Dekameronjának mintájára készült, de a gyűjtemény nem érte el a száz novellát, csak hetvenkettő készült el belőlük.

heraldika (címertan): a címerek leírásával, a címereken levő színek, ábrázolások magyarázásával foglalkozó tudományág. Főleg a középkori történelemmel kapcsolatban van jelentősége. A családtörténettel érintkező tudomány.

herbárium: – növénygyűjtemény;

– füveskönyv.

Hess András: német származású, eredetileg Itáliában működött nyomdász. Mestere Lauer római német nyomdász volt, akinek betűkészletét részben átvette. 1472-ben Karai László, Mátyás király alkancellárja hívta meg Budára, itt rendezte be az első hazai nyomdát. A nyomda híres terméke a Chronica Hungarorum (más néven Budai v. Turóczi Krónika), mely 1473-ban készült, és az első ismert, Magyarországon nyomtatott könyv. A művet valószínűleg

450–500 példányban nyomtatták. Két görög szerző, Xenophón és Szent Basziliusz egy-egy munkáját is kinyomtatta.

hibaigazító: a könyvben előforduló értelemzavaró hibák jegyzéke, amelyet a nyomtatás után, de még kötés előtt a könyv utolsó lapjára nyomnak, vagy külön lapként mellékelnek.

hidegtű: a rézmetszés (l. ott) egyik változata. A lemez sima felületébe hegyes tűvel karcolják be a rajzot. Az eljárás azáltal, hogy a vonalak nem mélyek, és mivel a vonalak szélein a vésés következtében keletkező fémforgácsokat meghagyják, bársonyos jellegű nyomatokat ad.

hieratikus írás: l. egyiptomi írás.

hieroglifa: l. egyiptomi írás.

himnusz: – a líra (l. ott) műfaji csoportjába tartozó, az ódához (l. ott) hasonló, de vallásos tárgyú költemény;

– az egyes országok megzenésített, ünnepélyes alkalmakkor, hivatalos tiszteletadás mellett előadott nemzeti dala.

Hincz Gyula (1904–): festő, grafikus, Munkácsy- és Kossuth-díjas. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, az Új Művészek Egyesületének (UME), majd a Képzőművészek Új Társaságának (KUT) tagja. Művészetére az expresszionizmus, majd a neoklasszicizmus hatott. A legkiválóbb illusztrátorok közé tartozik; különösen maradandó értékűek Villon költeményeihez, Móricz Rózsa Sándor c. regényéhez és főleg Anatole France Nyársforgató Jakab c. kötetéhez készített rajzai. Utóbbi, amely Keleti Arthur közreműködésével készült, s Tevan Andornál (l. ott) jelent meg, a magyar bibliofil könyvkiadás egyik legnevezetesebb kiadványa.

hirdetés: a könyveket újságokban, folyóiratokban, a könyvek ún. fülén (l. ott), prospektusokban (l. ott), katalógusokban (l. ott) szokták reklámozni, hirdetni. A hirdetési szöveg helyes megválasztása, tipografizálása nagymértékben elősegítheti a könyv iránti érdeklődés felkeltését.

hivatalos kiadvány: állami szerv által kiadott, rendelkezéseket, útmutatást, tájékoztatást tartalmazó nyomtatvány.

Hoffgreff (Hofgreff, Hoffgref, Hofgref) **György:** kolozsvári nyomdász, Heltai Gáspár társa, a Heltai–Hoffgreff-nyomda alapítója, majd 1554–1558 között ismét egyedüli tulajdonosa. Ebben az időben nyomtatta Tinódi Sebestyén Erdéli história c. művét, majd egy hangjegy-nyomásos művet, az ún. Hoffgreff-féle énekeskönyvet (l. még: Heltai Gáspár).

Hoffhalter (Skrzetuski) **Rafael:** lengyel származású nyomdász. 1556–1563 között Bécsben dolgozott, ahonnan protestáns kapcsolatai miatt menekülnie kellett. 1564-ben Debrecenben tűnt fel, ahol Melius (Juhász) Péter református püspök fordításában két ószövetségi könyvet jelentetett meg először, 1565 elején. Később Werbőczy: Magyar decretum c. művét nyomtatta ki. Debrecenből Nagyváradra költözött, ahol ismét Melius fordításában az Ószövetségből Jób könyvét, majd egy énekeskönyvet nyomtatott. János Zsigmond fejedelem hívására Gyulafehérvárra telepedett meg, ahol a reformáció radikális unitárius szárnya szolgálatába szegődött nyomtatványaival. Dávid Ferencnek, az unitárius egyház vezéralakjának két könyve fűződik Hoffhalter nyomdájához. Valószínűleg 1568-ban halt meg.

Hoffhalter Rudolf: nyomdász, az előbbi fia. Apjával szemben a reformáció kálvini szárnyának a híve maradt, ezért az unitárius Gyulafehérvárról el kellett távoznia. Apja hagyatékát, a gyulafehérvári nyomdát csak János Zsigmond halála után sikerült megszereznie. 1573-ban a Zala megyei Alsólendván tűnt fel, ahol Bánffy Miklós alispán szolgálatában és neki ajánlva több művet nyomtatott, amelyek közül a legdíszesebb Kulcsár György Postilla (azaz

prédikációs könyv) c. kötete. Címlapja vörös és fekete nyomású, a könyvet számos metszet díszíti. Alsólendváról valószínűleg Miksa császár nyomására távozni kényszerült. Néhány horvát nyelvű könyvet Drávavásárhelyen, Zrínyi György pártfogásával nyomtatott ki, majd 1566-ban Debrecenben találkozunk nevével, Ilosvai Péter egy széphistóriáján. Ugyanitt nyomtatta Sztárai Mihály, Huszti Péter, Chanádi Demeter, Decsi Gáspár egy-egy művét. Nagyváradra költözött, ahol Decsi Gáspár prédikációinak második kötete hagyta el sajtóját. Ismét Debrecenbe ment, és Félegyházi Tamás Újszövetség-fordításának a kinyomtatásába fogott, de ezt már nem fejezhette be, valószínűleg 1586-ban meghalt. Igényes tipográfusi munkája mellett érdeme, hogy idegen származású léteire állást foglalt a magyar nyelvnek tudományos művekben való használata mellett.

Hoffmann Edit (1888–1945): művészettörténész, a corvinák (l. ott) európai hírű kutatója, velük kapcsolatos műveket és más tanulmányokat írt. Jelentősebbek: a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illusztrált kéziratai (1928); Régi magyar bibliográfiák (1929); Mátyás király könyvtára (1940).

Holbein, Hans, ifjabb (1497–1543): festő és grafikus. Augsburgi születésű volt, de főleg Londonban és Bécsben működött. Bázelen együtt dolgozott Johannes Frobeniusszal (l. ott), a kor egyik legnevezetesebb humanista nyomdászával, és illusztrálta kiadványait. Mintegy 1200 fametszete közül a Haláltánc-sorozathoz tartozók és bibliaillusztrációi tettek szert a legnagyobb hírnévre.

hollandi malom: l. papírgyártás.

hónap könyvei, A: l. Könyvvilág.

hónap zeneművei, A: l. Könyvvilág.

honorárium: l. szerzői díj.

Honerus János (családi nevén: Grass) (1498–1549): brassói prédikátor, nyomdász. Egyetemi tanulmányait Bécsben végezte. Első tudományos művei krakkói és bázeli tartózkodása idején jelentek meg. A nyomdászattal Bázelen ismerkedett meg, amely ekkor, elsősorban a Frobenius család révén, a humanista nyomdászat ismert központja volt. Hazatérve könyvnyomtató felszerelést és nyomdász szakembert is hozott magával, akit valószínűleg Griffius Theobaldnak hívtak. Brassóban 1533-tól 1549-ig működött, s mint pap és nyomdatulajdonos nagy szerepet játszott az erdélyi szászok protestáns hitre térítésében. Nyomdájának első terméke egy görög nyelvtan volt, majd saját latin nyelvtanát jelentette meg. Mintegy 36–37 nyomtatványt adott ki, ezek legnagyobb része humanista oktatási célokat szolgáló, latin nyelvű könyv: nyelvtanok, klasszikus szerzők művei, jogi és földrajzi kézikönyvek; más részük a protestantizmus terjesztését szolgálta. Görög nyelvű kiadványait kivétel nélkül oktatási céllal jelentette meg, a német nyelvűek a lutheránus reformáció szellemét közvetítették. Nyomtatványai Aldus Manutius (l. ott) hatását viselik magukon, betűtípusa az aldinaéra emlékeztető kurzív, a könyvek formátuma is hasonló, kis nyolcadrét. Reneszánsz és szász népi motívumokat felhasználó keretdíszeket alkalmazott. A nyomdát halála után, a honterusi hagyományokat folytatva, Wagner Bálint vezette tovább. Ebben a korszakban jelent meg a Rotterdami Erasmus-féle latin-görög nyelvű Újszövetség, továbbá az Imagines mortis című, Holbein Haláltánc-sorozata nyomán készített fametszetsorozat (1557).

humanista nyomdászok: a humanizmus (l. ott) korára jellemző, a szűk szakmai kérdéseken túlmutató érdeklődésű, kiadványait gondosan megválasztó, a szövegeket tudós alaposággal és filológiai felkészültséggel gondozó, a kivitelezés színvonalára nagy gondot fordító nyomdásztípus. Nem egy közülük mint tudós is hírneves volt (lásd még Aldus Manutius, Plantin, Frobenius, Estienne, Schönsperger).

humanizmus: – az ember tiszteletét, jogainak tiszteletben tartását, az emberi értékek védelmét hirdető nézet és magatartás. Legkövetkezetesebb formája a szocialista humanizmus, amely nemcsak hirdeti az emberi méltóság megbecsülését, hanem alapvető feltételéért, az ember gazdasági és társadalmi felszabadításáért is harcol;

– eszmei, kulturális és művészi irányzat, amely szakítva a középkor istenközpontú, vallásos szemléletével, az embert állította a középpontba és tette mércévé. Ebben az értelemben összefügg a reneszánsz (l. ott) fogalmával. Keletkezése a 14. századra tehető, első nagy képviselői Itáliában működtek. A humanizmus kezdetben az antik világ kultúráját hordozó szövegek feltárására és nyelvi értelmezésére törekedett, később – ezeken keresztül megismervén az ókori Görögország és Róma szellemi értékeit – túllépett a filológiai (l. filológia) törekvéseken, és magáévá tette az antik filozófia és gondolkodásmód számos elemét, megkísérelve ezek összeegyeztetését a keresztény vallás tanításaival. Kibontakozása elősegítette új, hatékony tudományos módszerek kidolgozását, az oktatás korszerűsödését, egyes országokban a nemzeti nyelv szerepének megnövekedését. A nyugat-európai országokban előkészítette a talajt a polgári törekvések, ill. a reformáció számára. Európa-szerte együtt járt a könyvkultúra fellendülésével (l. reneszánsz könyvdíszítő stílus) és a könyvnyomtatás (l. ott) elterjedésével (l. még humanista nyomdászok). A humanizmus magában foglalta a műveltség elvonntá válásának és „arisztokratikus” elzárkózásának a veszélyét is; ez a kései humanizmusban valóságossá vált. Az itáliai hatásra kibontakozó magyarországi humanizmus jellemző vonása, hogy nem tette általánossá a nemzeti nyelv használatát az irodalomban; a humanizmus a hazai viszonyok – főleg a városiasodás elmaradottsága és a történelmi helyzetből adódóan kiépült erős, központosított abszolút monarchia miatt a királyi udvarban összpontosult, ahol – Mátyás király személyében – bőkezű támogatásra találtak hazai és külföldi képviselői. Az uralkodó maga is humanista műveltségű lévén, nagy gondot fordított könyvtára fejlesztésére (l. Corvina), a leghíresebb itáliai másolóműhelyekkel dolgoztatott, és Raguzai Félix vezetésével udvarában is fenntartott másolóműhelyt; felfigyelt a könyvnyomtatásra is, és alkancellárja, Karai László közvetítésével Budára hívta Hess András (l. ott) német származású itáliai nyomdászt. Mátyás udvara mellett Vitéz János és Janus Pannonius a magyarországi humanizmus jelentős alakjai. L. még reneszánsz; reneszánsz könyvdíszítő stílus.

humoreszk: rövid, vidám elbeszélés.

hungarica (e.: hungarika) (egyes számban: hungaricum): magyar vonatkozású művek. Hungaricának számít minden külföldön megjelent magyar nyelvű mű, magyar szerzőnek külföldön vagy itthon idegen nyelven megjelent műve, magyar szerzők műveinek külföldi bírálata, külföldi szerzőnek magyar történelmi, művelődéstörténeti, politikai, társadalmi, földrajzi stb. vonatkozású műve, lényegében tehát minden, a legcsekélyebb mértékben a magyar vonatkozásokat tartalmazó mű. Tágabb értelemben mint egyedi példány hungaricumnak számít az olyan külföldön megjelent könyv is, amelyet nevezetesebb magyar személynek ajánlottak, vagy ismert magyar személy széljegyzeteivel látott el, esetleg bizonyíthatóan könyvtárából származik, ex librisét (l. ott) viseli. Az Országos Széchényi Könyvtárnak feladata a hungaricumok gyűjtése.

Huszár Gál (?–1575): prédikátor és könyvnyomdász. A nyomdászatot Bécsben Hoffhalter Rafaeltől tanulta. Neve először 1554-ben merült fel, amikor az esztergomi érsek üldözése elől Óvárra menekült, ahol több magyar nyelvű vallásos művet nyomtatott. 1560-ban Kassára ment, itt is nyomdászkodott, a többek között kinyomtatta Sztárai: Igaz papságnac tiköre c. művét, majd mivel innen az egeri püspök üldözése elől menekülnie kellett, Debrecenbe költözött, ahol 1561-ben megvetette a híres debreceni nyomda alapjait. 1561. május 1-én kelt az első debreceni kiadvány, Melius Péter írása. Debrecenből való távozása után Komjátiban működött mint nyomdász, itt nyomtatta Bornemisza Péter Postillájának I. kötetét, majd

összeállította és megjelentette híres énekeskönyvét, melynek első része az énekek kottáját tartalmazza. Pápán halt meg 1575-ben, pestisben.

hüvelykregiszter: kézikönyveken használatos mutató; lépcsőzetes kivágással jelzik a különböző csoportokat, tárgyköröket; gyakran különböző színű papírt is használnak.

H. V. (Húsvéti Vásár rövidítése): régebben így jelezték azt a dátumot, amikor a könyvkereskedőnek el kellett számolnia a bizományba kapott könyvekkel.

I

ideográfia (fogalomírás): a képírás (l. ott) egy fajtája; lényege, hogy a fogalmakat jelképes ábrákkal, rajzocskákkal fejezi ki (pl. a menés fogalmát két lábbal). Az így nyert ún. „ideogramma” nem beszédhangokat rögzít: bármely azonos vagy rokon értelmű szóval kiolvasható (a fenti példában: menés, járás, séta), sőt nyelvhez sincs kötve: bármely anyanyelvű „olvasó” megérti. Egy későbbi fejlődési fokon az ideográfiából alakult ki az ún. szóképírás, melynél elhalványul a képek eredeti jelentése, stilizálódnak, és az így egyszerűsödő jelek már meghatározott szóhoz, hangsorhoz tapadnak. Ez az ún. fonetizálódás.

ideológia: – valamely társadalmi osztály és annak képviselői által vallott eszmék rendszere, amely a többi között a filozófiában, irodalomban, művészetben, a politikai és erkölcsi nézetekben jut kifejezésre;

– a társadalmi lét tükröződése az emberek tudatában.

idézet: más szerző művéből szó szerint átvett szöveg, általában ún. idézőjellel különítik el a többi szövegrésztől.

idióma: – nyelvi sajátosság, beszédmód;

– nyelvjárás, tájnyelv, tájszólás;

– valamely nyelvet jellemző sajátos kifejezőmód, amelyet szó szerint nem lehet más nyelvre lefordítani.

idiotikon: tájszótár, nyelvjárási sajátosságok gyűjteménye.

időszaki kiadvány: szabályos időközönként azonos címmel megjelenő kiadvány (hírlap, folyóirat, évkönyv). A hírlapok, folyóiratok egyes számaikat sorszámmal látják el; az azonos évben megjelent számok évfolyamot alkotnak.

ifjúsági és gyermekkönyvek: céljuk az ifjúság szórakoztatása és nevelése, ismereteinek gyarapítása, a fiatalok érdeklődési körének, életkori sajátosságainak, szellemi fejlettségének figyelembevételével. Ide soroljuk a képeskönyveket, leporellókat (l. ott), mesekönyveket, ifjúsági regényeket, az ifjúság számára megjelentetett ismeretterjesztő kiadványokat, utleírásokat, kalandos és fantasztikus könyveket. Eredetileg felnőttek számára írott művek az idők során gyakran elsősorban ifjúsági olvasmánnyá válnak, pl. Defoe Robinsonja, Gárdonyi Egri csillagok c. regénye. Néha egyes műveket átdolgoznak az ifjúság számára, pl. Cooper regényeit. A felszabadulás után a legismertebb ifjúsági és gyermekkönyvek nagy számban és magas példányszámban jelentek meg.

ikernyomás: egyidejűleg több nyelven nyomtatott kiadvány.

illegális kiadvány: olyan nyomtatvány v. sokszorosítás, amelyet állami ellenőrző szervek megkerülésével, titokban készítenek és terjesztenek.

illettan: – a társadalmi érintkezés, a viselkedés szabályainak összessége;

– ezeket tartalmazó könyv.

illumináció: kódexeken, régi kéziratos műveken a képek, szöveg keretek, záródíszek festése, rajza.

illusztráció: a könyvben a szöveg között vagy külön lapon elhelyezett, a szöveget megvilágító, kiegészítő, díszítő rajz, festmény, fénykép;

– valaminek a szemléltetésére szolgáló anyag, pl. idézet (l. ott).

Imagines mortis: l. Honterus János; Wagner Bálint.

immobil: l. elfekvő (immobil) készlet.

import: árubehozatal; behozott külföldi áru. Hazánkban a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (l. ott) foglalkozik könyvek és folyóiratok behozatalával. Az importált könyvek a Könyvértékesítő Vállalat (l. ott) útján jutnak el a kiskereskedelmi vállalatokhoz, ill. más, könyveladással foglalkozó szervekhez.

impresszionizmus: művészeti irányzat, mely a századvégi izmusok (l. ott) és az avantgarde (l. ott) törekvések határán a francia festészetben bontakozott ki, majd más művészeti ágakra, így az irodalomra is hatott. Lényeges vonása, hogy lemondván a valóság átfogó, lényegfeltáró igényű ábrázolásáról, a gyorsan illanó pillanatnyi benyomások, érzések, hangulatok művészi megragadására és visszatükrözésére törekszik. A festészetben ezt a határozott, éles vonalak, a kompozíció és a színkezelés hagyományainak feloldásával, a fény és a levegő hangsúlyozott érzékeltetésével, a látvány színfoltokból történő megformálásával teszi. Az irodalomban kisebb a jelentősége, teljes mértékben önálló irányzattá nem szerveződött, más irányzatokat – elsősorban a naturalizmust (l. ott) és a szimbolizmust (l. ott) – színezett stílusjegyekkel. A festészetihez hasonlóan az irodalmi impresszionizmus is a hangulatok megidézésére törekszik, s ebben nem a szavak jelentésére, hanem hangzására, zenéjére, a hozzájuk kapcsolódó emlékekre, élményekre, érzelmekre épít. A festészetben Monet, Degas, Renoir, Manet, az irodalomban a francia Verlaine, Rimbaud, Jammes, sokak szerint előfutárként Flaubert s részben Proust, a német Rilke, Stefan George, Hoffmannstahl, az angol Wilde és Swinburne, a magyar Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula s elsősorban Kosztolányi, Krúdy művészete visel impresszionista jegyeket.

impresszum: – a megjelenés adatai a könyvön. Többnyire a címlapon (l. ott) található adatszoport, amely a kiadás helyét (sohasem rövidített formában), a kiadás évét és a kiadó-vállalat teljes, hivatalos megjelölését tartalmazza. Amennyiben a kiadó nem teljes v. hivatalos nevén szerepel az impresszumban (pl. Terra, SZK stb.), a kolofonban (l. ott) kell feltüntetni a hivatalos nevét. A könyv megjelenési adatairól az MSZ 3402–59 szabvány intézkedik;
– a régebbi szokásjog és sajtótörvények nem határolták el élesen az impresszumot és a kolofont. A megjelenés néhány adata, pl. az éve vagy a kiadó neve gyakran a mai kolofonnak megfelelő adatszoportban szerepelt;
– régen impresszumnak nevezték a nyomdajegyet (l. ott), (szignet) is.

imprimálás: a kinyomtatás engedélyezése az arra illetékes személy(ek) részéről.

imprimatúra: az a nyomdai levonat (l. ott), amelyen a szerző vagy kiadó, vagyis a felelős személy aláírásával engedélyezi a nyomdakész anyag kinyomtatását.

impúrum: fogalmazvány, piszkozat.

incipit – explicit (kezdődik – végződik): testvérszavak, amelyek középkori kéziratok és korai nyomtatványok elején, illetve végén szerepelnek. A könyvek egy ideig címlap (l. ott) nélkül jelentek meg; a szöveg cím nélkül kezdődött az első oldalon, többnyire ezzel: Hic incipit (itt kezdődik). A könyvek végén viszont az explicit szót használták.

incunabulum (e.: inkunábulum): l. ősnymtatvány.

index: – betűrendes cím-, tárgy-, név- stb. mutató;

– adott bázishoz viszonyított, százalékban kifejezett mutatószám. (Pl.: A könyvforgalom, 1964-hez viszonyítva, 1965-ben 105%);

– index librorum prohibitorum: azon könyvek jegyzéke, amelyek olvasásától a katolikus egyház a híveket eltiltotta, mert vallási, világnézeti és egyéb okokból károsnak tartotta őket. Nálunk a második világháború után állami index jelent meg a fasiszta kiadványokról.

iniciálé – iniciális: régi kéziratos könyvekben fejezetek, kiemelkedő részek stb. kezdőbetűi, amelyeket nagyobb és díszesebb betűvel rajzoltak vagy festettek. A kifejezés a mai nyomdászatban is használatos.

inkasszál: pénzt beszéd, kintlevőséget (tartozást) behajt.

inkasszórendszer: készpénz nélküli fizetési eljárás. Az áruszállítást vagy szolgáltatást teljesítő vállalat a vevő vállalat átvételi elismervényével felszerelt számlát nyújt be a vevő egyszerűsített (l. ott) vezető bankfiókhoz, és megbízza, hogy a számla ellenértékét az eladó egyszerűsített javára egyenlítsen ki, számlaátírással. Az inkasszómegbízást nyolc napon belül kell benyújtani.

inkomplett: nem teljes többkötetes mű, ill. sorozat.

inkurrens: nem fogyó, a közönség által nem keresett, raktáron maradt (könyv).

in nuce: dióhéjban (a latin nux = dió szóból). Az úgynevezett dióhéjkiadások, miniatűr (gyémánt) kiadások neve, onnan ered, hogy voltak olyan kicsiny méretű könyvek, amelyek szinte egy dióhéjban is elfértek.

instruktor: a könyvkereskedelemben a központi utasítások végrehajtását a boltokban segítő, ellenőrző személy.

interjú: nyilatkozat a sajtó, rádió, televízió stb. részére.

iparművészet: a művészetnek dísz- és használati tárgyakat művészi módon előállító ága.

írás: közlésre, megőrzésre szánt gondolatok rögzítése vizuális jelek segítségével. A tulajdonképpeni írást, grafikus (rajzolt, vésett vagy rótt) jelek különböző rendszereit megelőzte az ún. tárgyírás. Ennek legismertebb típusai: a régi perui indiánok, az inkák írásmódja, a csomókkal ellátott zsinór, az ún. kipu, az általánosan, így a magyarok által is használt rovásírás (l. ott); az indiánok kagylóövei (vampu). Az írás fejlődésének további lépcsőfoka az ún. képirás. Ennek kezdetlegesebb változata a tulajdonképpeni képirás, a piktográfia: az ábra a lerajzolt konkrét tárgyat jelképezi. Magasabb foka a gondolatábrázolás, az ún. ideográfia (l. ott), amely a tárgyak képéhez elvont fogalmak képzetét kapcsolja, pl. a Nap rajza a meleget is jelöli, nemcsak az égitestet. A képirás mindkét fajtájára egyaránt jellemző, hogy nyelviileg kötetlen, tetszés szerinti szavakkal kiolvasható, nem hangrögzítő írás. Korlátozottsága is innen ered, egyértelműsége néha veszélyben forog. Az ideográfián alapult a régi egyiptomi írásrendszer, és ideografikus elemek vannak a mai kínai írásban. Később az ideográfiából alakult ki a szóképirás, amelyben háttérbe szorult a képek eredeti jelentése, nagymértékben egyszerűsödtek, stilizálttá váltak, és fokozatosan egyetlen szóhoz, meghatározott hangsorhoz tapadtak. Ezt nevezik fonetizálódásnak. Így ugyanaz a jel már több különböző jelentésű, de azonos hangokból álló szónak a jele lehet: pl. a Nap jele = Nap (égitest) – nap (időegység). Jelenleg ezen a fejlődési fokon van a kínai írás. További lépést jelentett az írás fejlődésében, hogy a szóképirás elemeinek az összekapcsolásával kezdtek fogalmakat kifejezni, a mai képrejtvényekhez hasonló módon (pl. tatár = a hajó tatjának a jele + az árnak, a cipész szerszámának a jele). Ebből fejlődött ki azokban a nyelvekben a szótagírás, amelyekben a szótagok száma viszonylag kevés, a hangok variálhatósága erősen kötött, pl. a japánban. Ez esetben a szótagoknak állandó egyezményes jelük van, a szavak írásos rögzítése ezeknek a jeleknek összekapcsolásával történik. Egyes, pl. a sémi nyelvekben a bonyolult hangrendszer nem tette lehetővé a szótagírás kialakulását, ehelyett a szóképirás jeleit a jelölt szó első hangjának jelölésére kezdték használni: pl. a béth (ósémi: ház) szóképét kezdték a b hang jelölésére használni. Ez a folyamat az írás vokalizálása. A vokalizálás a sémi nyelvekben (ósémi, föníciai, héber) kezdődött, de ezek még csak mássalhangzókat jelöltek. A görög írásrendszerben vált általánossá és terjedt ki a magánhangzókra is a hangrögzítés, a mai értelemben

vett betűírás. Ennek az a lényege, hogy a szó valamennyi hangját egyezményes jellel (betűvel) rögzítették. A betűsor elnevezésében görög közvetítéssel megmaradtak azok a főleg sémi eredetű szavak, amelyek első hangjának jelölésére kezdték használni a szó jelét (alef – alpha, beth – béta, gimel – gamma stb.). A görög írásból fejlődött ki egyik ágon a latin, másik ágon, jóval később, az ún. cirillírás (l. ott). Későbbi fejlődés eredménye a központosítás, a ma használatos írásjelek kialakulása. Ez már a könyvnyomtatás feltalálása után történt. Az írás külső képének változásában nagy szerepet játszott az íróeszközök, majd a sokszorosító eljárások és az írófelület módosulása. Ez a fejlődés jelenleg is tart.

Irodalmi Alap: l. a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja.

irodalmi díjak: irodalmi művek, írói életművek jutalmazására alapított díjak, többnyire oklevéllel, pénzjutalommal járnak; odaítélésükről vagy az erre a célra létrehozott testület, zsűri, vagy hivatalos szerv (minisztertanács, parlament, akadémia) dönt. A Szovjetunióban a Lenin-díj, A Svéd Akadémia Nobel-díja, Franciaországban a Goncourt-díj, az USA-ban a Pulitzer-díj a legnevezetesebbek. Hazánkban a Baumgarten Ferenc által alapított Baumgarten-díj (1928–1947), az 1948-ban alapított Kossuth-díj. Az egyik legjelentősebb elismerés a József Attila-díj, amelyet 1950-ben alapítottak, és minden évben április 4-én osztanak ki. Három fokozata van; prózaírók, költők, esztéták, kritikusok, irodalomtörténészek kaphatják. A Budapesti Fővárosi Tanács alapította a Pro Arte művészeti díjat olyan művészek számára, akik a különböző művészeti ágakban budapesti témából alkottak a fővárost gazdagító maradandó művet vagy műveket. Más helyi, tanácsi szervek is alapíthatnak irodalmi vagy művészeti díjakat (pl. a győri Radnóti-díj).

irodalmi lapok: olyan (hetenként, havonta vagy nagyobb időszakonként megjelenő) lapok, amelyek irodalmi műveket mutatnak be, az irodalom problémáival foglalkoznak, könyvkritikákat, -ismertetéseket közölnek.

irodalom: – valamely nép, nemzet, illetve az egész emberiség által írásban, nyomtatásban megörökített szellemi alkotások, művek összessége;

– valamely szakmai v. tudományos kérdésre vonatkozó művek jegyzéke (bibliográfiája, l. ott);

– irodalomjegyzék (l. ott).

irodalomjegyzék: tudományos és szakkönyvekben közölt tájékoztató a könyvben felhasznált forrásmunkákról. (Egyes művekben az irodalomjegyzék „felhasznált irodalom” címmel található.);

– jegyzék arról, hogy valamely tárgykör tanulmányozását milyen további olvasmányokkal egészítheti ki az olvasó. (L. még bibliográfia.)

irodalomtörténet: l. irodalomtudományok.

irodalomtudományok: az irodalom jelenségeit vizsgáló és rendszerező tudományok. Ide tartoznak: 1. az irodalomelmélet, ami az esztétika (l. ott) alkalmazása az irodalomra. Ezen belül: a) az ált. irodalomelmélet (az esztétika általános törvényeinek érvényesülését vizsgálja az irodalomban); b) a műfajelmélet (poétika) (az egyes műfajok sajátos törvényszerűségeit vizsgálja, pl. a líra, epika műfaji törvényeit); c) az irodalom technikai kérdéseivel foglalkozó verstan (l. ott) és stilisztika (l. ott). 2. az irodalomtörténet, amely az irodalomelmélet alapjául szolgál: az irodalmat mint összefüggő, egységes folyamatot vizsgálja és írja le, az irodalom mozgását és fejlődését a maga történetiségében, társadalomtörténeti összefüggéseiben tárgyaló tudomány. 3. a filológia (l. ott), amely kapocs az irodalom és a nyelvtudományok között. Feladata, hogy az irodalomtörténet számára anyagot szolgáltasson, és a szövegeket az értelmezés számára előkészítse, feldolgozza. 4. az irodalomkritika (l. még kritika), amely az esztétika elveit konkrét esetekben alkalmazva, ítélt meg egyes irodalmi műveket, azokat értel-

mezve, elemzi mondanivalójuk és esztétikai értékük viszonyát, vizsgálja társadalmi gyökereiket és hatásukat.

íronia: dicsérő, magasztaló szavakba burkolt szellemes, finom gúny.

ismeretterjesztő kiadványok: azok a művek, amelyek természet- és társadalomtudományi, művészeti és politikai ismereteket, kutatási eredményeket tárnak a nem szakmabeli olvasó elé. Szintjüket tekintve különféleké lehetnek, az alacsonyabb általános képzettséggel rendelkező olvasók számára kiadott alapfokú könyvek mellett ismeretterjesztő műveknek nevezzük azokat a magas szintű kiadványokat is, amelyek meglehetősen nagy általános műveltséget, széles körű ismeretanyagot kívánnak az olvasótól, azonban elsősorban más szakterületen dolgozók számára íródtak (pl. Studium-könyvek). Az ismeretterjesztő kiadványok fontos művelődéspolitikai feladatot töltenek be, hozzájárulnak az általános műveltség szintjének emeléséhez és a tájékozottság körének bővítéséhez egyaránt. Hazánkban elsősorban a Gondolat mint a TIT kiadója, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (Minerva-jelzéssel), a Kossuth Kiadó, a Táncsics Kiadó, a Corvina Könyvkiadó, a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, a Medicina Kiadó, a Műszaki Könyvkiadó és a Mezőgazdasági Könyvkiadó jelentet meg ismeretterjesztő kiadványokat. L. könyvkiadó vállalatok.

ismertető (kiadói): olyan kiadvány, amelyben a kiadó közli az általa tervbe vett kiadvány ívterjedelmét, körülbelüli árát, rövid tartalmát, az illusztrációk számát, művészeti kiadvány esetében a színes és fekete nyomatok számát, a kötés milyenségét (fűzött, kötött, félbőr, bőr stb.), azt, hogy az olvasóközönség mely rétegének szánja a könyvet, valamint a könyvre vonatkozó esetleges egyéb ismertetést. A kiadói ismertető alapján készülnek a közönségnek szóló ismertetők, amelyeket a sajtó, a rádió, a televízió közöl.

ív: a könyvtest (l. ott) alkotórésze. Nyomtatásra alkalmas papírt többféle alpméretben gyártanak. Főleg az A és B jelű alpméret használatos, mely 841×1189 mm-es, ill. 1000×1414 mm-es papirosalakot jelöl. Ezt a papirosalakot négyszeres ívnek nevezik. A négyszeres ívnek többszöri kettéhajtásából (régiesen: rételés) alakulnak ki a különböző ívméretek. A hajtogatások számát az A, ill. B betű mellé írt számokkal jelölik. A tulajdonképpeni nyomdai ív az A2, ill. B2 formátum, melyet a négyszeres ív kétszeri félbehajtásából nyerünk. Ennek további félbehajtása eredményezi az ún. félívet, régiesen másodré, ill. fólió méretet. Jele az A3, ill. B3, négy lapot tartalmaz. Ha ezt is összehajtjuk, nyerjük az A4-gyel, ill. B4-gyel jelölt, nyolc lapot tartalmazó, ún. negyedívet, régiesen kvartot, mely főleg zeneművek, nagyobb illusztrált kiadványok mérete; 8 lapot tartalmaz. Ennek félbehajtása eredményezi a 16 lapos, régen nyolcadrétnak vagy oktávnak nevezett, A5-ös, ill. B5-ös méretet. Előbbi a regények, utóbbi a valamivel nagyobb alakú szakkönyvek mérete; az A5-ös a leggyakoribb könyvformátum, egységként is használják: a más alakú könyvek terjedelmét általában A5-ös méretre átszámítva adják meg a kolofonban (l. ott). További hajtással kapjuk az A6-os, ill. B6-os formátumot, mely az Olcsó Könyvtár és más hasonló kisalakú könyvek mérete. Régen tizenhatodrétnak nevezték; 32 lapot tartalmaz. Az ennél kisebb méretek ritkák. Az így nyert ívek összetűzéséből jön létre a könyvtest.

ívcseré: l. könyvhibák.

ív-egységár: l. könyvár.

ívhiány: l. könyvhibák.

ívjelző: a könyvkötészeti munka megkönnyítésére és a hibák elkerülésére minden ív belső oldalának bal alsó részébe – azelőtt jobb sarkába – benyomják a könyv ívjelző sorszámát (normáját), a szerző nevét, a mű címét (esetleg rövidítve). Minden ív harmadik lapján ismétlődik az ívjelző, mellette egy csillaggal.

ívszignatúra: a könyvkötésnél az ívek összehordását megkönnyítő vastagabb vonal, amelyet az ívek gerincére lépcsőzetes beosztásban nyomnak; ez mutatja, hogy az ívek helyes sorrendben következnek-e.

izmusok: a 19. század második felében és fokozottabban a 20. században jelentkező művészeti irányzatok, amelyek közös vonása, hogy szakítanak a realisztikus stíluseszménnyel, a képzőművészetben a természetelvűséggel, az irodalomban a nyelvileg szemléletes, logikailag kötött, időben-térben körülhatárolásra törekvő, az eseményeket megelevenítő, érzékletes ábrázolásmóddal (l. realizmus). Ez a szakításra irányuló törekvés már a 19. századi izmusokban (naturalizmus, szimbolizmus, az impresszionizmus áramlatai, a szecesszió stb., l. ezeknél) megmutatkozik, a 20. századiaknál (futurizmus, expresszionizmus, szürrealizmus, a különböző absztrakt irányzatok, abszurd művészet stb., l. ezeknél) különös hangsúlyt kap; ez utóbbiakat avantgarde-nak (l. ott) is nevezik.

J

jegyzék: l. könyvjegyzék.

jegyzet: – egyes művekben előforduló, a szedéstükör (l. ott) alatt, esetleg a szélén vagy a könyv végén elhelyezett szövegmagyarázat, kiegészítés, utalás forrásműre, illetve annak szövegére stb. A jegyzeteket számokkal, ill. csillaggal jelölik;
– tankönyvként használt, általában sokszorosítással készült kiadvány.

jogdíj: l. szerzői díj.

Jókai-kódex: korábban Ehrenfeld-kódex, Ehrenfeld Adolfról, aki 1851-ben Nyitrán fedezte fel. Az első ránc maradt magyar nyelvű, kézzel írott mű, amelyet a 15. sz. második negyedében másoltak egy 1372–1400 közötti fordításról. Jókai születésének századik évfordulója alkalmából vásárolta meg a Magyar Nemzeti Múzeum, és Jókai-kódex néven helyezte el. Jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik.

József Attila-díj: l. irodalmi díjak.

jövedelmezőség, rentabilitás: az a gazdasági követelmény, hogy a bevételek meghaladják a költségeket, és nyereséget is biztosítsanak.

jubileumi kiadás: híres író, kiemelkedő személyiség születésének, halálának évfordulójára megjelent, rendszerint díszes kiadás.

jutalékos bérrendszer: hazánkban általában a kereskedelmi hálózat (bolti dolgozók) bérrendszere. A könyvkereskedelemben, a boltokban az alapbérrel kombinált, a jutalékosoknál a tiszta jutalékos bérrendszer a szokásos.

jutalmazás: a végzett munka alapján történő anyagi ösztönzés. A vállalatok jutalmat a beralap és részesedési alap terhére fizethetnek.

K

kabaré: – tréfákból, rövid jelenetekből, zenés számokból álló, gyorsan pergő, változatos, főleg szórakoztató, gyakran szatirikus műsor;
– ilyen műsort előadó színház.

kalander: simítógép. A papírgyártásban a már elkészült, szilárd papír felületét benedvesítik, és gőzzel fűtött hengerekből álló sajtológép segítségével simítják (l. még papír).

kalandregény: izgalmas, változatos, gyorsan pergő cselekményű, gyakran valószínűtlen helyzetekben bővelkedő regény. Fő célja legtöbbször szórakoztatás, rokon a fantasztikus regénnyel. Értékesebbjében a kaland csak eszköz, hogy az olvasó érdeklődését felkeltve társadalmi, gondolati, erkölcsi mondanivalót közvetítsen (l. Cervantes Don Quijotéja, Joseph Conrad regényei, Voltaire Candide-ja). A kalandok öncélú halmozása esetén könnyen a ponyva (l. ott) szintjére süllyed.

kalendárium: naptár. Évszázadokon keresztül a legfontosabb, legelterjedtebb népkönyv; ponyván árusították a vásárokon. Egész éves aktualitását biztosító naptári részén kívül egyéb olvasmányos, mezőgazdasági, egészségügyi ismereteket, vásárrendet, postarendet tartalmazó részei is voltak. Gyakran jóslatokat is közölt, de Mária Terézia rendelete ezt megtiltotta. Később egyre gyakrabban szerepeltek a kalendáriumokban népies hangú, tanító célzatú írások, valamint a világ eseményeit röviden, egyszerűen összefoglaló, vagy különböző érdekességekről, pl. bűnesetekről beszámoló cikkek. A kalendárium tehát szorosan vett naptári feladatán kívül szórakoztatási és elemi szintű népművelési igényt is kielégített, sokáig a parasztságnak szinte egyedüli olvasmánya volt. Az első ismert magyar nyelvű kalendárium 1538-ban Krakkóban készült, és Benczédi Székely István nevéhez fűződik. A legismertebbek a lőcsei, pozsonyi, debreceni kalendáriumok voltak. Kalendáriumok kiadása rendkívül jövedelmező volt, a 18. században már privilégiumhoz (uralkodói kiváltsághoz) kötötték.

kalkográfia: rézmetszés (rézmetszet, l. ott). L. még képsokszorosító eljárások.

kalkotípiá: réznyomás (l. ott), réznyomat. (L. még képsokszorosító eljárások.)

kalózkiadás: valamely irodalmi stb. műnek a szerző, ill. a szerzői jog (l. ott) tulajdonosa tudta és beleegyezése nélküli, a szerzői jogokkal kapcsolatos rendelkezéseket megkerülő, gyakran szövegtorzulásokkal is járó kiadása.

kánon: a 3 cicerós (36 tipográfiai pontos) betű neve. L. könyvnyomtatás.

kapitális: – nagybetű; a régi nyomtatványokban a cím és a fejezet kezdősorában alkalmazott betű;

– a könyvgerinc alsó és felső szegélyére illesztett díszítő szalag (oromszegés).

kapitälchen (német, e. kapitelhen): nagybetű-típus, amely a szedés kisbetűinek nagyságában készül.

Karancsi György: debreceni nyomdász 1661–1675-ig. „Hírnevét” rendkívül csúnya, piszkos nyomtatványainak köszönheti. A nyomdászok sokáig karancsinak nevezték a csúnya, foltos nyomatot hagyó betűt.

karc: l. képsokszorosító eljárások.

karcolat: többnyire aktuális témájú, rövid, az elbeszéléssel rokon, de annál vázlatosabb írás, amely néhány vonással jellemez egy-egy személyt, helyzetet v. hangulatot. A magyar irodalomban Mikszáth, Tömörkény és Móra voltak kiváló művelői.

karikatúra: – torzkép, valamely típus (személy, csoport, réteg) jellemző tulajdonságainak hangsúlyos, a komikus hatás érdekében túlzó megrajzolása;
– képzőművészeti műfaj, de beszélünk irodalmi karikatúráról is, pl. Molière, Karinthy irodalmi karikatúrái.

karoling minuszkula: Nagy Károly frank király udvarában i. sz. 800 után kialakult hivatalos írásmód, amely a régi római unciális (l. ott) írásból, valamint különféle középkori írásnemekből jött létre. Igen nehezen olvasható, kevésbé tagolt, kisbetűs írás.

kartográfia: térképészet, térképkészítés; térképek rajzolása és szerkesztése, valamint az ezekkel kapcsolatos ismeretek.

karton: 0,5 mm-nél vastagabb, mm-enként 180–400 gramm súlyú, rétegesen ragasztott papírlemez.

kartoték: külön kartonlapokból álló feljegyzések gyűjteménye; minden olyan munkaterületen alkalmazzák, ahol adatokat gyűjtenek és rendszereznek. Könnyen kezelhető, célszerű eszköz, lehetővé teszi az adatok változó szempontok szerinti átcsoportosítását, a tárgytalanná vált adatokat tartalmazó kartonlapok kiemelését, újak közbeiktatását. A könyvkereskedelemben és a könyvtárakban elsősorban katalógusok (l. ott) céljára alkalmas, de vevők címanyagának (l. ott) nyilvántartására is jól bevált. A szabványméretű kartonlap 125 × 75 mm-es nagyságú.

kartotípiia: térképek magasnyomású sokszorosítása.

kasírozás: papírlap kartonra v. vászonra történő ragasztása.

Kass János (1927–): grafikus, Munkácsy-díjas. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, 1958-ban a brüsszeli világkiállításon díjat nyert. Könyvillusztrációi (A kékszakállú herceg vára stb.) a modern könyvművészet élvonalába tartoznak. Reklámgrafikával is foglalkozik.

Kassai Magyar Museum: a magyar felvilágosodás korának jelentős folyóirata, amely a Kassai Magyar Társaság kiadásában, Baróti Szabó Dávid, Kazinczy Ferenc és Batsányi János irányításával indult. Kazinczy 1788-ban kivált a munkatársak köréből.

katalógus: a könyvek valamilyen gyűjteményének (könyvtárnak) vagy általában valamiféle könyvállománynak (könyvesbolt, antikvárium könyvanyagának) meghatározott szempontok szerint rendezett, a használat igényeit figyelembe vevő feltárása. A katalógus elősegíti a könyvek közötti eligazodást, hozzáférhetővé teszi a könyvállományt, felvilágosítással szolgál a könyvek bibliográfiai adatairól, útmutató az állomány használatához. A katalógus nem elsősorban adminisztratív nyilvántartás, hanem az eligazítás, a tájékoztatás, a könyvajánlás segédeszköze. A katalógus feltárhatja az állomány egészét vagy egy részét. Formáját tekintve általában kartoték-nyilvántartás, amelyben minden kartonlap egy könyv bibliográfiai adatait tartalmazza. Ez lehetővé teszi rugalmas, az állomány változását nyomon követő használatát. Aszerint, hogy a katalóguskartonokat milyen szempont szerint csoportosítottuk, beszélünk:

a) betűrendes katalógusról (l. ott); ebben a kartonok a szerzők vagy a könyvcímek betűrendjében találhatók, esetleg mindkettő egy betűrendben. Ez az utóbbi az ún. kereszt-katalógus, amelyben minden könyv legalább két helyen: a szerző neve és a cím alatt található;

b) szakkatalógusról (l. ott); ez a könyvekről készített címleírásokat valamilyen szakrendben (egységes bolti szakrend, Egyetemes Tizedes Osztályozás stb.) csoportosítja. A könyvállományt tartalmilag, a könyvek tárgyát figyelembe véve tárja fel. Szemben a betűrendes katalógussal, nem arra ad választ, hogy egy bizonyos könyv megtalálható-e a boltban vagy sem, hanem arra, hogy valamely ismeretággal vagy szakproblémával kapcsolatban milyen

könyveket tudunk ajánlani. Használatához feltétlen szükséges a szakrendszer (l. ott) beható ismerete;

c) tárgyszókatalógusról; ez egyesíti magában a betűrendes katalógus rugalmasságát a szak-katalógus előnyével, a tartalmi feltárással. Az egyes fogalmak jelölésére tárgyszavakat állapít meg, ezeket betűrendbe sorolja, és az egyes tárgyszavak mögött – szintén betűrendben – felsorolja az odatartozó könyvek adatait;

d) sorozatkatalógusról; ez arra a kérdésre ad választ, hogy milyen sorozatok, ill. az egyes sorozatokon belül milyen könyvek jelentek meg. Vannak nyomtatott katalógusok is; ezek egy-egy nagy könyvtár anyagát tárják fel, vagy valamelyik könyvesbolt, ill. antikvárium választékát, esetleg annak egy részét, pl. egy szakot vagy egy értékes könyvgyűjteményt kínálnak eladásra. Utóbbiakat gyakran könyvjegyzéknek (l. ott) is nevezik.

katalóguskarton (cédula): a katalógus (l. ott) leggyakoribb formája. Előnye, hogy rugalmasan továbbfejleszthető: az új kartonok könnyen elhelyezhetők a megfelelő helyre, a feleslegessé váltak kiemelhetők és külön tárolhatók. A könyvtári és könyvesbolti gyakorlatban általában a szabvány szerinti 125 × 75 mm-es karton használatos. (L. még kartoték.)

Kaym Urbán: budai könyvkötő, könyvkereskedő és könyvkiadó; 1503 és 1520 között 22 kiadványa ismert, köztük 14 szertartáskönyv és 8 tankönyv. Kiadványai utánnyomatok. Közülük egy, a Missale Strigoniense (Esztergomi Missale) 1503-ból közös Pap (Paep) Jánossal (l. ott). Kiadványai különböző nyomdákban készültek.

kefelevonat: l. korrektúra.

Keleti Arthur (1889–1969): költő, műfordító, könyvművész. Versei a Hétben, a Nyugatban, a Világban és a Független Magyarországon jelentek meg. Szenvedélyesen érdekelte a könyvművészet, a bibliofília. Köteteit neves művészekkel illusztráltatta, akiknek munkáját személyesen irányította, és közreműködött a könyvek tipográfiai megformálásában, nyomdai kivitelezésében. Nevezetesebb, bibliofil kiadásban megjelent művei: A kámzsás festő strófái, 1912, Gulácsy Lajos rajzaival; Pax vobiscum, 1922, Fáy Dezső (l. ott) illusztrációival; Angyali üdvözlés, 1916, Gara Arnold (l. ott) és 1928, Molnár C. Pál (l. ott) fametszeteivel; Az boldogtalan Raymond és az szerentsés Bertrand lovagoknak hiteles szerelmes története hét képben, 1920, Vértess Marcell (l. ott) fametszeteivel. Közreműködött Anatole France Nyársforgató Jakab c. műve bibliofil kiadásának művészi megformálásában, tanácsaival segítve az illusztrátort, Hincz Gyulát (l. ott). Szoros kapcsolat fűzte az Amicus Könyvkiadóhoz (l. ott), amely több művét megjelentette, s alkalmat adott neki, hogy könyvművészeti elképzeléseit megvalósítsa.

Kelmscott Press: l. Morris, William.

kemigráfia: pontokból és vonalakkal álló magasnyomásforma előállítás. Munkafolyamatai: felvételt készítés, másolás, maratás. (L. még cinkográfia.)

képek jegyzéke: a könyv kiegészítő része, amely felsorolja a könyvben levő táblákat, táblázatokat, mellékleteket, szövegek közti illusztrációkat (l. ott), utalással arra, hogy melyik lapon, ill. lapok között találhatók.

képeskönyv: a legfiatalabb korosztály, az 1–7 éves korúak számára kiadott, leggyakrabban leporellószerű könyv. Elsősorban képeket tartalmaz, amelyek egyszerűségükkel és színhatással a gyermekek életkori sajátosságaihoz alkalmazkodnak. Gyakran rövid, könnyen megjegyezhető versek is tartoznak a képekhez. A képeskönyv rendkívül nagy szerepet játszik a gyermekek esztétikai és értelmi nevelésének megalapozásában, ezért igen fontos feladata a pedagógiai, didaktikai, esztétikai szempontok érvényesítése.

Képes Krónika, Bécsi: a legszebben díszített magyar középkori latin nyelvű kódex, összeállítója Kálti Márk székesfehérvári kanonok volt. A krónika szövegének alapja több középkori történeti mű, így az Anonymus munkájának is forrásul szolgáló ősgesta (a tulajdonképpeni Gesta Hungarorum), valamint Kézai Simon krónikája és annak folytatása. A krónika a legrégibb időktől Károly Róbert haláláig ismerteti az eseményeket. A kódexet rendkívül értékes művészi illusztrációk, miniaturák díszítik, amelyek realisztikus ábrázolásmódjukkal hozzásegítenek a korabeli élet, szokások és viselet megismeréséhez. Pergamenlapokból áll, díszes címlappal, gazdag lapszeldíszítéssel, sok miniaturával és iniciáléval. Hasonmás kiadása Emich Gusztáv nyomdájában készült 1867-ben. A Magyar Helikon Kiadónál 1959-ben magyar nyelven is megjelent. Az eredetit az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

képirás: az írás (l. ott) egyik lehetséges fajtája, amelynek kialakulása történetileg megelőzi a hangrögzítő betűírást, de továbbfejlesztett változatai egyes kultúrákban (pl. Kína, Japán) ma is használatosak. Korai megjelenési formája az ún. piktográfia (l. ott), amelyben a konkrét dolgokat, tárgyakat sematikus rajzuk jelképezi, pl. a Napot sugaras kör, a házat ház alakú ábra. Későbbi fejlődési fokon alakult ki az ideográfia (l. ott), amely már elvont fogalmak közlésére, rögzítésére is alkalmas. Ebben az írásrendszerben pl. a Nap jele nemcsak az égitestet, hanem a meleget is, vagy a ház jele az otthont is kifejezheti. A képirás mindkét formájára jellemző, hogy nyelvtől független, a mondanivalót közvetlenül, a nyelvi burok rögzítése nélkül közvetíti. Fő hátránya is ebből származik: a gondolatok teljes pontossággal történő rögzítésére nem alkalmas, pl. a ház jele jelenthet kunyhót, házat, palotát. Ezt a hátrányt csökkentette a szóképirás (l. ott) kialakulása; itt a jelek nagymértékben stilizáltak, elvesztik kapcsolatukat az eredeti fogalommal, amit jelöltek, és egyre inkább meghatározott szóhoz, ill. hangsorhoz tapadnak, és ugyanezt a hangsort jelentik akkor is, ha az más fogalmat jelöl a nyelvben. Így pl. a Nap jele jelölhetné az égitest, a meleg mellett a napot mint időegységet is, vagy az ár (szerszám) jele az áru árát. Ez a folyamat a fonetizálódás: a jel és a hangsor kapcsolatba kerülése, és innen vezet az út a szótagíráson keresztül a hangrögzítő íráshoz.

képkatalógus: kiállításokon, múzeumokban a kiállított művek alkotóját, címét felsoroló jegyzék.

képsokszorosító eljárások: még a könyvnyomtatás (l. ott) feltalálása előtt jelentkezett az igény, hogy rajzokról teljesen változatlan formában nagyszámú másolatot készítsenek. A középkorban kártyákat, majd szentképeket sokszorosítottak oly módon, hogy az ábrák tükröképét felfelületre rajzolták, a felesleges felületeket véséssel eltávolították, a kidomborodó rajzot festékeztek, és levonatokat készítettek róla. Ez az eljárás, amely lényegében azonos a táblanyomtatás (l. ott) készítésének technikájával, kínai eredetű, és őse a könyvnyomtatásnak is. A legrégibb képsokszorosító eljárás, a fametszés sokáig az egyetlen lehetőség volt könyvek illusztrálására (l. ott). A könyvnyomtatás feltalálása után ugyanis a szedés közé tördelve, a könyvek szövegrészeivel együtt magasnyomással lehetett sokszorosítani rajzokat is. A fametszethez (l. ott) hasonlóan magasnyomású, de újabb keletű képsokszorosító eljárás a linóleum- és ólommetset. A rézmetset készítése és sokszorosítási technikája ellentétes a fametszével; rézfelületbe mélyítik a rajzot, a festék megmarad a vágatokban, s onnan a rézfelületre helyezett papír kiszívja. A rézmetsetkészítés lehetővé teszi, hogy árnyaltabb rajzokat is sokszorosítsunk. Alapelveit tekintve a mélynyomáshoz (l. ott) hasonló eljárás. A litográfia (l. ott) olyan képsokszorosító eljárás, amely a víz és a zsiradékok kölcsönös taszító viszonyán alapul: víztartóvá tett mészkőfelületre, ha zsíros krétával viszünk rajzot, majd a felületet vízzel kezeljük, elérjük, hogy a festék csak a nyomandó felületen tapad meg, tehát nyomóformánk egy síkban lesz a felülettel. Ez az eljárás azzal, hogy nem kell megküzdeni az anyag ellenállásával, lehetővé teszi a szabad, könnyű vonalvezetést, és oldottabbá változtatja, fellazítja az illusztrációkat. Jellegét tekintve a síknyomás (l. ott), ill. az ofsetnyomás (l. ott) őse. A fényképszet elterjedése forradalmasította a képsokszorosítást. Egyrészt lehetővé tette,

hogy a kiadványokat fényképes illusztrációkkal lássák el, másrészt módot adott arra, hogy rajzokról, képekről v. festményekről fotomechanikai úton készítsenek reprodukciókat (l. ott), akár magas-, akár mély v. síknyomó eljárással. Magasnyomással fotocinkográfiaival (l. ott) készíthető nyomóforma (ún. klisé, l. ott). Lényege, hogy fényérzékeny telt cinklemezre másolják a rajzokról v. képekről készített diapozitív (l. ott) fényképet, ha vonalas rajzról van szó, közvetlenül, ha árnyalt (tónusos) képről, optikai rács (ún. raszter, l. ott) közbeiktatásával, amely pontokra bontja a képet. Az előbbi eljárás a fototípus (l. ott), az utóbbi az autotípus (l. ott). A képet azután savállóvá teszik, majd a felesleges, nyomásnál láthatatlan részeket savval elmaratják, így a vonalak, ill. a sötétebb-világosabb árnyalatoktól függően sűrűbb ritkább pontokból összeálló kép kiemelkedik. Az így nyert formát a szedés (l. ott) magasságával egyező fa alátétre szerelik, és elhelyezik a szövegrészek között a szedésben. Mélynyomásnál ugyancsak raszterrel bontják fel a képet, és az így nyert pontokat az árnyalatoktól függően különböző mélységben maratják abba a rézfelületbe, amelyről nyomnak. A mélyebben fekvő pontocskák több festéket vesznek fel, tehát a nyomásnál mélyebb tónust adnak. Sík-, ill. ofsetnyomásnál árnyaltabb kép nyeréséhez ugyancsak raszter közbeiktatásával másolják a képet cink- vagy alumínium lemezre, amelyről közvetlenül v. gumihenger közbeiktatásával kapják a nyomatot.

képszerkesztő: folyóiratoknál a képanyag válogatását, összeállítását, elhelyezését végzi. A könyvek műszaki szerkesztésében ezenkívül megtervezi a kiadvány külső képét, formáját és a szedéstükröt (l. ott), kiválasztja a mű jellegéhez legjobban illő betűtípust. L. még könyvek szerkesztése.

Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata: l. könyvkiadó vállalatok.

keresztkatalógus: l. katalógus.

keresztkötés: könyvek, folyóiratok szokásos csomagolási formája. Ha a küldemény több kötetből, ill. füzetből áll, felső súlyhatára 2 kg, ha csak egy kötetből, ill. füzetből áll, 3 kg.

keretes elbeszélés: a szépirodalom régi, keleti eredetű elbeszélő formája. A mese- vagy elbeszélés-gyűjtemény egyes darabjait külön történetbe illeszti a szerző. Leggyakrabban a történet szereplői alkalmi módon mondanak el egy-egy elbeszélést. Ilyen pl. az Ezeregyéjszaka, Boccaccio Dekameronja.

készlet (könyvkészlet): valamely vállalat, raktár v. bolt teljes könyvállománya, amelyből a vásárlói igényeket kielégíti, a keresletet fedezi. A készlet a könyvállomány mennyiségi (Ft-összegben kifejezhető) oldala, nem tévesztendő össze a választékkal (l. ott), amely az állomány minőségi összetételét fejezi ki.

kétnyelvű kiadás: l. bilingvis kiadás.

kettős címlap: a sorozat címlap és főcímlap (rektó) együttes elnevezése. L. még címlap.

kettős név: két családnévből (Konkoly-Thege) vagy a származási helyet jelző névből és a családnévből (Apáczai Csere) álló névösszetétel. Az utóbbi esetben csak akkor beszélünk kettős névről, ha a származási helyet jelző szó nem pusztán alkalmilag, jelzőként szerepel a családnév előtt (mint pl. valamikor a nemesi előnevek), hanem tulajdonosa állandó jelleggel mint vezetéknév-(családi) nevének egyik elemét használja.

kezdőbetű: a fejezetek első betűjét gyakran a kiadványban használt betűnagyság többszöröséből szedik, sőt díszesebb betűtípust is felhasználhatnak erre a célra. Hagyománya a kéziratos könyvek (l. ott) korába nyúlik vissza. L. még iniciálé.

kézi aranyozás: a könyvek kötéstáblájának és gerincének aranyozása ma már általában gépi úton, présaranyozással történik. Ritkábban példányonként, kézi munkával is történhetik az

aranyozás, főleg kis példányszámú, értékesebb, diszes kiadványok esetében v. egyedi példányok kötésekor.

kézikönyv: a szakkönyvek egyik fajtája; valamely szakterület v. tudományág egészét rendszerbe foglaló, módszeresen áttekintő mű. Terjedelme nagyon eltérő lehet: a zsebkönyvtől (amely elsősorban adatokat tartalmaz) egészen a sokkötetes, nagy összefoglalásokig, pl. Természettudományok zsebkönyve. Gondolat, 1959; A mai magyar nyelv rendszere, Leíró nyelvtan. Akadémiai Kiadó 1961–62 stb.

kézikönyvtár: főleg általános művekből (l. ott), alapvető szakkönyvekből, forrásművekből (l. ott), tudományos munkához és tanuláshoz felhasználható segédletekből álló, kisebb könyvtár, amelyet a nagyobb könyvtárak olvasótermében helyeznek el; a könyvesboltokban, antikváriumokban található a bolt belső használatára szánt, nem eladható kiadványokból álló kis könyvtár, amelyet főleg könyvészetek (bibliográfiák, l. ott), lexikonok (l. ott), enciklopédiák (l. ott), szótárak (l. ott), könyvjegyzékek (l. ott) stb. alkotnak, és a vevők tájékoztatására, a könyvek kollacionálására (l. ott), az árak, a beszerzési forrás stb. megállapítására, fogalmak tisztázására szolgál. Jellemét tekintve, inkább a könyvtárakban található és a könyvtárak dolgozóinak munkáját segítő segédkönyvtárral rokon.

kézi kötés: a könyvkötőgépek alkalmazása előtt a tömeges könyvkötést is kézzel végezték. Ma már általában csak a bibliofil könyvek (l. ott) készülnek kézi kötéssel. L. még könyvkötés.

kézirat: – a kiadóvállalatnak megjelentetés céljából átadott, írógéppel elkészített írásmű, amely a továbbiakban szerkesztésre (l. ott) kerül. A kiadó megszabhatja a kéziratlapokon a sortávolságot és a sorok hosszúságát;

– a nyomdának szedés és nyomtatás céljára átadott, szabványszerűen elkészített szöveg, amely a szerkesztés során végső formát nyert, és a továbbiakban a nyomdai munkák alapjául szolgál;

– autográfia (l. ott): írók, költők, művészek fennmaradt saját kézírású művei, cikkei, levelezése, feljegyzései. Nagy értéket képviselhetnek. Vásárlásukkal, értékesítésükkel az antikváriumok (l. ott) foglalkoznak.

kézirat-előkészítés: l. könyvek szerkesztése.

kézirat gyanánt: a kiadó ilyen jelzése a könyvfedélen v. a címlapon azt jelenti, hogy a könyvet csak az olvasóközönség egy meghatározott, szűk rétege számára adták ki, és nem kerül korlátlanul könyvkereskedelmi forgalomba. Ilyenek pl. a felsőoktatásban használt jegyzetek és tankönyvek, továbbá olyan tudományos v. szakmai művek, amelyek kialakulatlan, nem végleges álláspontot képviselnek, s amelyeket szerzőjük vitaalapul szánt a szakemberek számára.

kéziratos könyvek: a könyvnyomtatás (l. ott) feltalálása előtt készített könyvek, amelyek különböző írófelületre (papirusz, pergamen, papír, selyem) tollal v. ecsettel és különböző színű tintával, esetleg festékkel írt szöveget tartalmaznak. Egyik fajtájuk a kéziratos kódex (l. ott). Szórványosan a könyvnyomtatás elterjedése utáni időből is találunk kéziratos könyveket: egyházi vagy világi énekeskönyveket, nyomtatott könyvekről készített kézírásos másolatokat, önéletrajzokat, emlékiratokat, népköltési gyűjteményeket (pl. a kuruc korból), tankönyvet helyettesítő iskolai jegyzetet stb. Ismerünk kézzel írott hírlapokat, folyóiratokat. Ezek részben különködés eredményeképpen jöttek létre, részben pedig a szerzők, ill. másolók más sokszorosítási lehetőség hiányában nyúltak ehhez az eszközhöz.

kéziratos művek: olyan irodalmi művek, amelyek nyomtatásban nem jelentek meg.

kézirattár: tudományos könyvtáraknak az a részlege vagy olyan önálló intézmény, amely kéziratok gyűjtésével, rendezésével, megőrzésével és (általában korlátozott) használatra

történő feltárásával foglalkozik. A kéziratári munka nagy tudományos felkészültséget és az őrzött anyag rendkívüli kulturális és anyagi értéke miatt gondosságot igényel.

kézisajtó: – a könyvnyomtatás első évszázadaiban alkalmazott csuklós rendszerű nyomógép (l. ott), amelynek első példányát Gutenberg (l. ott) használta. Lényegében a 19. századi ipari forradalomig nem sokat változott, amikor átadta a helyét a gőzzel majd villannyal hajtott gyorsajtnak (l. ott). Hazánkban még a 19. sz. derekán is általánosan használták. (L. még könyvnyomtatás);

– emberi erővel működő magasnyomógép, amelyen ma már csak próbalevonatokat (l. ott, és l. még korrektúra) és kis példányszámú nyomtatványokat készítenek.

kézi szedés: a szedési eljárások közül a legrégebbi. A szedő a rekeszes fiókokból álló szedő-szekerényből a kézirat szövegének megfelelően kiemeli a betűket, és sorjázóba (l. ott) helyezi, majd sorokká alakítja. A betűk elhelyezését megkönnyíti a betűtörzsön elhelyezett csatorna, az ún. szignatúra. Ma elsősorban címsorokat és különösen gondos munkát igénylő bibliofil kiadványokat, komplikált szedéstükrű szakkönyveket (pl. matematika, kémia), táblázatokat szednek kézzel, mert folyamatos szövegek szedésére a gépi szedési eljárások lényegesen gyorsabbak, és ezért gazdaságosabbak. L. még szedés.

kéziszótár: közepes terjedelmű, többnyire kétnyelvű, a szókészlet általánosan használt részét magában foglaló szótártípus.

kiadás: valamely mű azonos szedéséről, egy időben sokszorosított összes példánya (auflág). Az új kiadáson fel kell tüntetni, hogy a mű hányadik kiadása (az első kiadást nem jelzik). A mű egyes kiadásai között lehet tartalmi eltérés, ezért beszélhetünk javított, bővített v. átdolgozott kiadásokról. Nevezetes, irodalom- vagy tudománytörténeti jelentőségű, klasszikus művek első kiadása az editio princeps (l. ott). Egy mű különböző kiadásai eltérő tulajdonságúak, rendeltetésűek lehetnek, pl. különleges gyűjtői igényeket kielégítő, ún. bibliofil kiadás (l. ott), hasonmás v. faksimile kiadás (l. ott), irodalomtörténészek, szaktanárok számára megjelenő kritikai kiadás (l. ott), ifjúsági, népszerű sorozati, két- v. többnyelvű (bilingvis v. poliglott) kiadás. A különböző kiadások formátumban is eltérhetnek egymástól: így szokás beszélni (különösen irodalmi, ill. könyvtörténeti összefüggésben) egy-egy mű fölió, kvart, oktáv stb. kiadásáról. Nem számít teljes mértékben új kiadásnak az ún. borítékiadás (l. ott), amely csak kötésben, ill. borítékát tekintve különbözik az előzőtől, a könyvtestet magát korábban kinyomtatták, ívekben (krúdában) tárolják, és a szükségnek megfelelően hozzák forgalomba. Nem új kiadás az utánnyomás (l. ott) sem, amely sztereotípia (l. ott) segítségével, az eredeti szedésről változatlan formában készül.

kiadatlan művek: egyes esetekben így jelölhetik a szerző halála után megjelenő (l. még posztumusz) műveket.

kiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

kiadói embléma: l. kiadói jegy.

Kiadói Főigazgatóság: l. Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága, A.

kiadói jegy: a könyvben (többnyire a címlapon) elhelyezett kis ábra, rajz, amely a kiadót jelképezi, esetleg a kiadó nevének kezdőbetűit használja fel. Egyes esetekben a kiadó bizonyos kiadványtípusok, pl. sorozatok jelölésére különleges jegyet használ. L. embléma.

kiadói profil(ok): azok a szakterületek, ismeretágak, esetleg kiadványfélések (pl. zenemű, térkép stb.), amelyek a kiadó vállalat tevékenységi körét teszik. Megkülönböztetünk ún. fő-profilt, mely meghatározza a kiadó jellegét, és (esetleg) mellékprofil(oka)t; (l. még könyvkiadó vállalatok).

kiadói terv: l. könyvkiadó vállalatok.

kiadvány: minden 4 laposnál nagyobb, forgalomba kerülő sajtótermék. A kiadvány lehet időszakos (periodikus) (újság, hetilap, havi v. negyedéves folyóirat, évkönyv) és nem időszakos. A nem időszakos kiadványokat 4–48 lapig kisnyomtatványnak, 48 lapon (3 íven) felül könyvnek nevezzük. A 4 lapnál kisebb nyomtatványokat aprónyomtatványnak nevezzük, és nem számítjuk kiadványnak.

kiadványfaj: – a könyvek tárgyával, műfajával, rendeltetésével kapcsolatos fogalom. Lehetővé teszi a könyvek tartalmi vonásain és jellegén alapuló csoportosítást (pl.: szépirodalmi, tudományos, szakkönyvek, ismeretterjesztő irodalom, tankönyvek);

– könyvstatistikában használatos fogalom; könyv, jegyzet, brosúra v. füzet, zenemű, kotta, térkép, kép és vegyes kiadványok elhatárolására szolgál. (Részletesebben l. az egyes kiadványfajokat jelölő címszavaknál.)

kiadvány jellege: l. kiadványfaj.

kiemelés: nyomtatott szövegben a hangsúlyos szavak, mondatok tipográfiai eszközökkel való megjelölése. Módjai: vastagítás (félkövér v. kövér betűkkel történő szedés), verzális (nagybetűs) szedés, kurzív (dőlt betűs) szedés, valamint a tördeléssel történő kiemelés: a hangsúlyos rész elkülönítése a szöveg többi részétől, ritkított szedés. A kéziratban a kiemelt részt aláhúzzák, és a margón szedési utasításként feltüntetik a kiemelés módját. Stencillel (l. ott), rotaprinttel (l. ott) sokszorosított kiadványokban aláhúzással történik a kiemelés.

Kilián Testvérek: pesti könyvkereskedő cég a 18. század végén és a 19. században. A céget Stahel József bécsi könyvkereskedő alapította 1789-ben, és a würzburgi származású Kilián Ádámot társul vette maga mellé. Stahel nemsokára visszatért Bécsbe, az üzletet Kilián Ádám vezette tovább, majd öccsével, Györggyel társult. Kiliánék a kor szokásainak megfelelően könyvárusítás mellett könyvkiadással is foglalkoztak. Bár aránylag kevés könyvet jelentettek meg, ezek között mégis magas a magyar könyvek aránya. Nagy érdemeik vannak a magyar nyelvű könyvkiadás és a korabeli magyar irodalom fejlesztésében. A kor neves írói, így pl. Vitkovics Mihály, Kilián Ádám halálakor nagy elismeréssel nyilatkoztak az idegen származású, de mégis a magyar nyelvű kultúrát terjesztő és szolgáló kereskedőről. Úttörő szerepet játszott a cég a könyvjegyzékek kiadásában: a német vásári jegyzékek mintájára, a kor neves tudósa, Schedius Lajos szerkesztésében, német nyelvű kereskedelmi bibliográfiák kiadásával kísérletezett, azonban a könyvkereskedelem fejletlensége és a nyomdák közönye (elhanyagolták az adatszolgáltatást) miatt a kísérlet abbamaradt. 1819-ben Kilián György meghalt, a boltot özvegye vezette tovább, aki 1830-ban vejét, Weber Frigyeszt üzlettársául fogadta. A cég a szabadságharc bukása után csődbe jutott.

kilövés: a nyomandó oldalak meghatározott rendszer szerinti elhelyezése a formában; a nyomdai munkák során a könyv alakjától (formátum) függően 4–6–8–12, de leggyakrabban 16 lapra (nyolcadrét, A5, ill. B5 forma) tördelik az egy ívre kerülő szöveget. Hogy a könyvkötészetben történő hajtogatás után a lapok a számozásnak megfelelő sorrendben következzenek egymás után, meghatározott rendben kell egymás mellé kerülniük az íven. Ez a rend függ az ívre kerülő lapok számától és a hajtogatás módjától. Az utolsó lapnak mindig az első mellé kell kerülnie, és az egymás melletti lapszámok összegének eggyel többnek kell lennie, mint az ív lapjai számának. Pl. kettedrénél (2°, ill. A3 és B3) 4 lap, azaz 5, negyeddrénél (4°, kvart, ill. A4 és B4) 8 lap, azaz 9, nyolcadrénél (8°, oktáv, ill. A5 és B5) 16 lap, azaz 17 az egymás melletti lapszámok összege. A hibás kilövés súlyos nyomdai hiba: a lapok sorrendjének felcserélődését eredményezi. (Nem szabad összetévesztenünk az ívcserével.)

kimenetoldal (záróoldal, spitz-oldal): a fejezet utolsó lapja, amelyen a sorok száma általában kevesebb, mint más lapokon. A tördelés egyik fontos esztétikai szabálya, hogy a

kimenetoldal legalább $\frac{1}{4}$ -ét, de lehetőleg az $\frac{1}{3}$ -át fedje a szedéstükör, tehát legalább 7–8 sor kerüljön rá.

kimenetsor: a bekezdés vagy egységnyi szövegrész (pl. fejezet) utolsó sora, amely nem éri el a tükör szélességét (csonka sor). Tördelési szabály, hogy lap nem kezdődhet kimenetsorral, előtte legalább 2 teljes hosszúságú sornak kell lennie. Ugyanúgy a bekezdés első sora sem lehet a lap legalsó sora: a lap alján is legalább 2 teljes tükör szélességű sornak kell követnie a bekezdést. A túlságosan rövid kimenetsor esztétikai hatása kellemetlen, az olvashatóságot is hátrányosan befolyásolja.

kínai könyvforma: évezredek során a kínai könyvek a legkülönbözőbb formákat vették fel (összefűzött csontlemezek, selyemtekercsek, rételte papír). A tulajdonképpeni kínai könyvforma az európai kódex formájú könyvhöz hasonlóan papírivek rételése útján létrejött forma, amely abban különbözik mégis az európai könyvtől, hogy az íveket függőlegesen nem vágják fel, így lapozni csak kettesével lehet bennük. Így minden levélnek csak az egyik, ellentétes lapjára tudnak nyomtatni. A kínai könyvforma az olyan leporellóhoz volna hasonlítható, amelyet az egyik oldalán összefűznek. Az okát abban kereshetjük, hogy a finom papírt nem tudták megfelelően tömíteni, így a nyomás átütött volna a levél egyik lapjáról a másikra. Ma már csak ritkán alkalmazzák, főleg bibliofil jellegű kiadványokban. Az utóbbi időben Kínában is az európai, kódex formájú könyv az általános.

kínapapír (Chinapapier): különlegesen puha, rendszerint sárgás színű papír, főleg rézmet-szetek sokszorosítására használják.

kiselejtezés: l. selejtezés.

kisnyomtatványok: olyan kiadványok, amelyeknek a terjedelme nem éri el a könyvterjedelmet (48 lap, 3 ív). Ide tartoznak a brosúra (l. ott), a különlenyomat (l. ott), a térkép (l. ott), a szabvány (l. ott), a vállalati prospektusok (l. ott), a katalógusok (l. ott), az árjegyzékek (l. ott), a kották (l. ott) stb. A 4 lapnál (2 levél) kisebbek az aprónyomtatványok.

Kiss István: pápai születésű, óbudai könyvkötő, aki 1799-ben Pesten könyvkereskedést is nyitott. Az első magyar származású pesti könyvkereskedő. Fontos szerepet játszott a magyar könyvek terjesztésében, kapcsolatban állt neves írókkal, így Kazinczyval, aki rosszállóan nyilatkozott róla: „meggazdagodott literatúránk által és háládatlan eránta...” 1805-ben meghalt, üzletét felesége és fia vezette tovább 1816-ig, amikor szétváltak.

kizárás (spácium): – a szedésben a szóközöket kitöltő, a szedés szintjénél alacsonyabb vakanyag (l. még ott), amelyet nyomás közben nem ér festék, tehát a nyomaton csak az üres helye látszik. Különböző pontméretben, a nyomdászati pontrendszerbe illeszkedve készül. Feladata, hogy stabillá tegye a szedést, megakadályozza a szavak összecsúszását, és lehetővé tegye, hogy a sorok egy vonalban végződjenek;

– a nyomtatott szövegsoroknak az a sajátsága, hogy egy vonalban végződnek, „kizárásuk van”. Ezt a nyomdászok a különböző vastagságú szóközökkel (spácium, kizárás) érik el. Alkalmazását esztétikai szempontok indokolják.

kizáróék: a linotype (l. ott) gépi szedésnél alkalmazott kizárás; a gép matricákból álló sorokat szed, a szóközökbe ékek kerülnek, s amikor egy sornyi matrica összeállt, az ékek szétolják a szavakat, s azok teljesen kitöltik a sorszélességet; a gép ezután önti ki a sorokat.

klasszicista könyv: a 18. század közepétől a könyvművészetben (l. ott) a klasszicizmussal (l. ott) összefüggésben jelentkező irány. A polgári ízlésbeli törekvések kifejeződése, amely szakítva a barokk túlszűfolt, cikornyás formáival az egyszerűséget, a szimmetriát, a geometriai arányokat tette a könyvművészet alapelemévé. Megtisztította a címlapot (l. ott) a hosszú címeiktől, ajánlásoktól, és puritánul, csak tipográfiai (l. ott) eszközökkel, szép betűtípusokkal,

arányos szedéssel dolgozott. Megteremtője az angol John Baskerville birminghami nyomdász, aki 1756-ban nyomtatott Vergilius-kötetével a nyomdászattörténet egyik legszebb könyvét alkotta meg. Neves klasszicista nyomdászok voltak a párisi Didot-k és a páрмаi Giambattista Bodoni. Mindegyikük maradandót alkotott mint betűművész is: új, a klasszicista ízlésnek megfelelő betűtípusokat teremtettek, amelyeket az arányos, tiszta vonalvezetés, cikornyátlan betűrajz jellemzett. Különösen a Bodoni tervezte antikva típus vált híressé, amelynek egyes változatai ma is használatosak. A klasszicista könyvművészet sok vívmánya ma is él, és a modern könyvművészeti törekvések sok tekintetben a klasszicista könyvművészet által lerakott maradandó alapokra épülnek.

klasszicizmus: – a nemzeti irodalmak vagy művészetek egy-egy kiemelkedő korszaka, amely hosszú ideig példaként és mértékül szolgáló műveket hoz létre. Magyarországon – többek közt – Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany munkásságát szokták így nevezni;

– művészeti törekvés, amely példaképét az antik (görög és római), vagy a nemzeti művészet valamelyik nagy korszakában látja, és annak formai kiegyensúlyozottságát, harmóniáját igyekszik feltámasztani, ami az eltérő történelmi körülmények miatt gyakran az epigonizmus (l. ott) veszélyével jár;

– művészeti stílus, amely a barokk (l. ott), illetve rokokó (l. ott) nyomába lépett. A 17. században alakult ki, hátterét a felvilágosult abszolút monarchia keretében végbemenő polgári fejlődés, a nemzetté válás és a filozófiai racionalizmus képezte. A 18. században és 19. sz. elején, kifejezve a felvilágosodás és a Nagy Francia Forradalom szellemét, Európa-szerte elterjedt. A különböző művészeti ágakban (irodalom, képzőművészet, építészet, zene) maradandó alkotásokat hozott létre. A művészi szépet a fegyelmezett, arányos, kiegyensúlyozott, áttekinthető, szabályos formákban kereste, kerülte a zsúfoltságot, szertelenségét, túldíszítettséget. Ehhez a törekvéshez az antik művészetben talált ihletőt és példaképet. Esztétikája hangsúlyozta a racionális elemek szerepét a művészetben, és hitt a korhoz nem köthető, időtlen eszményi szépben. Ezért nemzeti jellemvonások kevésbé színezték. A szabályszerűsége és monumentalitásra való törekvése formai eszközeinek megmerevedéséhez vezetett, és hanyatló korszakában ünnepélyessége üressé, dagályossá, „akadémikussá” vált. A francia irodalomban a 17. században Racine, Molière, La Fontaine műveiben érte el csúcspontját. Esztétikai elveit Boileau fogalmazta meg *Art poétique* (l. *ars poetica*) c. művében. Ezeket a valóság hűséges ábrázolására való törekvés, mértéktartás cselekményben és nyelvben egyaránt, a gondolatok egyértelmű, világos kifejtése, az antik irodalomból elvont szabályok [pl. a drámában (l. ott) a hely, az idő és a cselekmény egysége] gyakran merev alkalmazása, a szerkesztésben megnyilvánuló szimmetriára törekvés jellemzi. A 18. sz. első felében erőtlenné váló francia klasszicizmus a felvilágosodással kapott új erőre (Voltaire), majd szentimentalizmussal (l. ott) társult, s I. Napóleon uralkodása idején az empire-ba (l. ott) hajolt. Az angol irodalomban szintén jelentős alkotók képviselték (Pope, Dryden, Gray, Johnson), de a francia klasszicizmushoz fogható nagy korszakot nem formált. A német irodalom klasszicista korszaka francia hatásra bontakozott ki, de Lessing, Wieland, majd Goethe, Schiller és Hölderlin költészetében öltött önálló arculatot, vált igazán erőteljessé, s egyben összegződött, lezárult. Magyarországon mind a francia klasszicizmus (Bessenyei), mind a német (Kazinczy) hatott, sőt kialakult egy latinos v. deákos áramlata, melynek képviselői Révai Miklós, Virág Benedek s némileg Berzsenyi Dániel. Kármán József a német és francia klasszicizmussal kapcsolatban egyaránt megjelenő szentimentalizmus (l. ott) képviselője irodalmunkban.

A képzőművészetben és az építészetben a klasszicizmus jelentkezése összefügg az itáliai régészeti emlékek módszeresebb feltárásával. Elveit Winckelmann német régész és művészet-történész fogalmazta meg kutatásai alapján: ezek lényege a tiszta, harmonikus formák keresése, az antik arányoknak és ünnepélyességnek, általában az antikvitásnak mint a művészet csúcspontjának tudatos követése. A képzőművészetben a szobrász Canova és Thorvaldsen, a festő David a stílusirány legkiválóbb képviselői. A legszámottevőbb értékek az építészetben

születtek a klasszicizmus jegyében: reprezentatív középületek, amelyek kitűnnek kiegyensúlyozott tömegükkel és ésszerű, harmonikusan formált belső terükkel; épületegyüttesek, amelyek már tudatos városépítő törekvéseket jeleznek (pl. Szentpétervár, a mai Leningrád jelentős része). Magyarországon főleg a reformkor építésze (Pollack Mihály, Hild József) bővelkedik klasszicista alkotásokban. A klasszicizmus tette lehetővé az újabb szerkezeti anyagok (vas, üveg) elterjedését;

– használatos az ún. neoklasszicizmus fogalom is azoknak a 19. sz. végi és 20. századi építészeti és képzőművészeti törekvéseknek jelölésére, amelyek a klasszikus formák felelevenítését tűzték ki célul, bár gyakran csak külsődlegesen, hatásosságra törekvő módon sikerült ezt megvalósítaniuk, pl. Magyarországon a millennium építészetének, a 20. sz. első fele köztéri szobrászatának jelentős része;

– a zenében a Haydn, Mozart, Beethoven működését felölelő félszázad jelölésére alkalmazzák. A zenei klasszicizmus nem közvetlenül az antikvitásban gyökerezik, bár bizonyos hangulati, szemléleti párhuzam a klasszicista stílussal érezhető (pl. a világos, tiszta dallamvezetésre és szimmetriára való törekvés a zenei építésmódban), hanem a felvilágosodás és a Nagy Francia Forradalom német nyelvterületen továbbgyűrűző eszméi, a polgári humanizmus ihlették. A klasszicizmus fogalmától való elhatárolás céljából klasszikának is szokás nevezni.

klasszikus mű: – az antik (görög-római) művészet, irodalom kiemelkedő alkotása;

– tágabb értelemben a világirodalom v. valamelyik nemzeti irodalom egy-egy remekműve, amelyet kora kiemelkedő alkotásának ismernek el, és sokáig példaként szolgál;

– valamely művészeti irány jellemző vonásait és gondolatait legtisztábban, legkövetkezetesebben és magas színvonalon képviselő mű;

– valamely tudományág alapvető, tudománytörténeti szempontból meghatározó szerepet játszó, a későbbiekben forrásként használt műve (pl. Marx: A tőke).

Klics Károly: prágai származású festőművész és illusztrátor. A múlt század 70-es éveiben Pesten is működött, a Borsszem Jankó c. élelappal rajzolóját volt. Világhírét a raszteres mélynyomás (l. könyvnyomtatás) feltalálásának köszönheti. 1926-ban halt meg.

klisé (dúc): fotocinkográfiával (l. cinkográfia) előállított, magasnyomású képsokszorosításhoz használt nyomóforma. Két részből áll: egy fém- (többnyire cink-), műanyag lemezből, amelyen maratással kialakított, kiemelkedő nyomóforma található, és a többnyire fából készített alátétből, amelyre a lemezt felszegezik. Ez hozza a szedéssel egy szintre a nyomóformát. A sokszorosításra kerülő kép jellegétől függően kétféle klisé használunk: rajzok és szöveges képek nyomására vonalas klisé (fototípus, l. ott), árnyalt, tónusos képek nyomására, fényképek nyomására raszterrel készített klisé (autotípus, l. ott) használunk.

Klősz Jakab: bártfai és lőcsei nyomdász, a 16. század végén és a 17. század első felében működött. Nevét szép nyomtatványai tették ismertté.

Kner Imre (1890–1944): Kner Izidor (l. ott) fia, gyomai nyomdász és könyvművész. Mesterségét apja nyomdájában és Lipcsében sajátította el. Hazatérve Gyomára, tevékenyen részt vett a nyomda munkájában, és Kozma Lajossal (l. ott) együttműködve érvényesítette könyvművészeti törekvéseit, a magyar könyvnyomtatás és népművészet legértékesebb hagyományait használta fel és alkalmazta a modern eljárásokra. A Kner-nyomda számos értékes kiadványa fűződik a nevéhez, pl. a Kner Klasszikusok- és a Monumenta Litterarum-sorozatok. Egyre nagyobb részt vállalt a nyomda irányításából, apja halála után teljesen átvette a vezetést. Jelentős elméleti munkát is végzett. Tanulmányai hazai és külföldi szaklapokban egyaránt megjelentek, több külföldi könyvkiállítás magyar anyagát rendezte. Szakmai tárgyú írásait a Könyv a könyvről c. műben jelentette meg. Több szakmai egyesület vezetőségi tagja volt. A második világháború során a fasiszták elhurcolták. (L. még Kner-nyomda.)

Kner Izidor (1860–1935): könyvkötőmesterséget tanult, majd nyomdászattal foglalkozott. 1882-ben egyetlen kézisajtóval nyomdát alapított, amely később országszerte híressé vált. Nagy szerepet játszott fiával, Kner Imrével (l. ott) együtt a nyomdai termékek ízlésesebbé tételében, a tipográfiai formák fejlesztésében. Számos szakcikk szerzője. Cikkeinek gyűjteményes kiadása: *Eszmék és viaskodások* (1907). Önéletrajzi írása, egyben a Kner-nyomda (l. ott) történetét is tartalmazza, az 1931-ben megjelent Félévszázad mezsgyéjén. A könyv nyomdászattörténeti szempontból is jelentős. Ismertek aforizmái, humoros írásai.

Kner-nyomda (l. még Gyomai Nyomda): Kner Izidor (l. ott) alapította szerény eszközökkel Gyomán: induláskor a nyomda felszerelése egyetlen sajtó és egy betűszekrény volt Kner Izidor szakértelme, esztétikai érzéke és jó üzleti módszerei hamar fellendítették a kis vállalatot. Kezdetben főleg kereskedelmi és közigazgatási nyomtatványokat készített, majd nagy elismerést aratott és díjat nyert báli meghívóival, amelyek országosan híressé tették a nyomda nevét, és hozzájárultak ezen a téren a közízlés fejlődéséhez. A századfordulón 12 személlyel dolgozott, 1914-ben viszont már 150 alkalmazottja volt. A Kner-nyomda kezdettől fogva jelentetett meg könyveket is, de kiadói és könyvművészeti tevékenysége csak akkor lendült fel, amikor Kner Izidor fia, Imre befejezte lipcsei tanulmányait, és bekapcsolódott a nyomda munkájába. Sajátos hangulatú, újszerű, de mégis a magyar művészet és a nyomdászat legszebb hagyományait folytató és a modern technikai viszonyokhoz alkalmazkodó tipográfiát alakítottak ki, amely ízlésben, eredetiségben messze kiemelkedett a korabeli színvonalból. Nagy nyereséget jelentett a nyomdának Kner Imre és Kozma Lajos (l. ott) építész, iparművész és könyvművész együttműködése. Kner és Kozma felelevenítették a magyar népi barokk formakincsét és a reformkor klasszicista hagyományait, modern törekvésekkel ötvözve őket. Tartalom és forma egységének szép példáját mutatva, nemcsak a kiadványok szép, ízléses tipográfiai kiállítására törekedtek, hanem jó érzékkel válogatták ki a megjelenő műveket. Ezek általában irodalmilag értékes, de gyakran kevésbé ismert, méltatlanul elfeledett vagy nehezen hozzáférhető művek voltak. A magyar könyvtörténet és bibliofília maradandó értéke a Kner Klasszikusok-sorozat, amely 1921-ben jelent meg, 12 kötetben, Kozma Lajos illusztrációival. Az első három kötet barokk stílusú, és Balassi, Zrínyi műveit, valamint egy Faluditól Berzsenyig terjedő antológiát tartalmazott, a Csokonai-kötet már átmenet a klasszicizmushoz. Katona Bánk bánja, Vörösmarty, Petőfi, Madách művei klasszicista köntösben jelentek meg. Ezzel párhuzamosan jelent meg a Monumenta Litterarum- (Irodalmi emlékek-) sorozat, két részben, 12–12 füzet formájában, a világirodalom értékes, kis terjedelmű alkotásaiból. 1929–32 között 12 kötetben északi (svéd, dán) szerzőket, valamint ugyancsak 12 kötetben orosz klasszikusokat jelentettek meg. A nyomda nevezetes kiadványa a nagy előd, Tótfalusi Kis Miklós Maga életének, személyének s különös cselekedeteinek mentsége c. műve, amelynek kiadását Kodály Zoltán kezdeményezte. A nyomda működésének első szakasza a második világháborúval zárult. A nyomda jelenleg tanácsai vállalat, és az igényes, bibliofil jellegű kiadványok egy részét készíti. 1955-től ismét a kneri könyvművészeti hagyományokat igyekszik folytatni.

kódex: középkori, ívekből hajtogatott, kötéstáblák közé fogott kéziratos könyv. Nevét a rómaiak viaszbevonatú, szalaggal összefűzött fatábláiról nyerte, amelyekre alkalmi feljegyzéseket, leveleket írtak. Anyaga eleinte pergamen volt, később papír is. A pergamen íveket félbehajtották, három-négy-öt ívet összefűztek (ternio, quaternio, quinternio). Lapszámozás helyett ún. őrszót alkalmaztak (custos, l. ott). Az ívfüzet utolsó lapjának alján feltüntették a következő ív első szavát, később ezt a módszert laponként alkalmazták. A kódex másolását kolostorokban, szigorú fegyelemnek alávetett szerzetesek végezték, akik szinte egész életüket ennek a munkának szentelték. A másológyműhely élén a scriptuarius állt, aki kiosztotta a munkát, az anyagot, ellenőrizte a másolókat, kijavította a másolási hibákat. A kéziratot vörös vonással jelölte, hogy meddig vizsgálta át a másolatot (rubrumjel). A kódex címét a záradék-

ból (kolofon, l. ott) tudjuk; a címlap ismeretlen volt. A szöveget eleinte csak vörös festékkal (mínium) díszítették. Később egyre gazdagodott a kódexek díszítése, megjelentek a díszes, esetleg rajzos kezdőbetűk (iniciálé, l. ott), keretdíszek, képek stb. Ezeket eleinte közös néven miniatúráknak (l. ott) nevezték, majd később ezzel a szóval csak a kisalakú, festményszerű, jeleneteket ábrázoló könyvdíszeket kezdték jelölni. Önállósult a másoló szerzetesek között a könyvdíszítő művészek, a miniátorok, illusztrátorok hivatása. A reneszánszban Európa-szerte ismert, részben már világi könyvdíszítő műhelyek működtek, amelyek főleg fejedelmi, főpapi rendeléseket elégítettek ki, pl. Attavante degli Attavanti Firenzében és Mátyás király másoló-műhelye Budán, Ragusai Félix vezetésével. A leghíresebb magyar kódexek: a Képes Krónika (l. ott), a Jókai-kódex (l. ott), a Festetics-kódex (l. ott), a Pray-kódex (l. ott), az első magyar nyelvű kódex. Híresek Mátyás király könyvtárának kötetei, a corvinák (l. ott). A könyvnyomtatás elterjedése után gyakran kódex-címmel jelölik a törvénykönyveket, oklevélgyűjteményeket, pl. Code Napoléon, Codex diplomaticus stb.

kódex formájú könyv: a jelenleg is leggyakrabban használt, ívekből (l. ott) hajtogatott könyvtestből és az ezt összefogó kötéstáblákból (l. ott) és gerincből (l. ott) álló könyvforma, amely a könyv egyik történetileg kialakult formája. A könyvnek más formái is ismeretesek, pl. agyagtábla, papirusz- és pergamentekercs (l. ott), leporelló (l. ott) stb. (l. még könyv).

kollacionálás: a könyv vagy folyóirat tüzetes átvizsgálása, teljességének v. esetleges hiányainak megállapítása céljából. Kiterjed a kötetek számának, az összes lapoknak, mellékleteknek, tábláknak, táblázatoknak, illusztrációs anyagnak, címlapnak, tartalomjegyzéknek, mutatóknak az ellenőrzésére. Tágabb értelemben magába foglalja a kiadás azonosítását is. Történhet a kiadvány más példányával való egybevetéssel vagy bibliográfiák (l. ott) segítségével. Különösen a ritka, értékes antikvár könyveknél van nagy jelentősége, mert az esetleges hiányok, csonkítások nagymértékben csökkentik a könyv értékét, és az egyes kiadások között is jelentős értékbeli eltérések vannak.

kollázs: festészeti technika, amelyben az ábrázoláshoz festéken kívül ragasztott textildarabokat, papírt stb. is felhasználnak.

kollektív szerződés: a vállalat vezetősége és a dolgozók megállapodása, amelyben rögzítik a vállalati feladatokkal kapcsolatos kölcsönös jogokat és köteleességeket. Szabályozza a munkaviszonyt, a dolgozók bérezését, az anyagi felelősséget, a szociális és kulturális szolgáltatásokat, a jutalmazást, azokat a kérdéseket, amelyeket a Munka Törvénykönyve a kollektív szerződés hatáskörébe utal. A szerződést a vállalat vezetősége részéről az igazgató, a dolgozók részéről a szakszervezeti elnök írja alá.

kollektor: l. könyvtárellátó.

kolligátum (colligatum): – egymástól függetlenül megjelent művekből utólag és alkalmilag összeállított kötet. Az egybekötést általában az indokolja, hogy a kis terjedelmű kiadványok rokon tárgyúak, vagy jellegüket tekintve hasonlítanak egymásra. Feltétele, hogy formátumuk azonos legyen;

– kiadói kolligátum az olyan kötet, amelyben egyazon kiadónál készült több, külön címlappal, újra kezdődő lapszámozással bíró mű egybekötve jelenik meg.

– a kiadói kolligátummal rokon fogalom az egybenyomtatás (l. ott).

kolofon (záradék): eredetileg a régi könyvek, kódexek (l. ott) és az ősnymtatványok (l. ott) nagy részének a címlapját helyettesítette. A könyv végén sorolták fel a fontosabb adatokat: a szerzőt, esetleg a címet (az ősnymtatványoknak többnyire nincs címük), a könyv létrehozásában részt vevő személyek nevét, a nyomtatás helyét, idejét. A nagy nyomdászmesterek különleges gonddal foglalkoztak meg és tipografizálták. Gyakori volt a tükrös alakban kiképzett záradék. Ezt a hagyományt a közelmúltban több kiadó is felelevenítette. A Kner-,

Tevan-, Amicus-, napjainkban pedig a Helikon-kiadványok végén találunk a régi könyvekhez hasonló kolofont, amely az előírt adatokon kívül is tartalmaz különleges technikai adatokat (papirosfajta, betűtípus stb.). A bibliofil példányok számozása is gyakran itt történik. A kolofont ma vagy az utolsó szöveglapon, vagy a könyv utolsó üres lapján helyezik el, egyes – ritkább – esetekben a címlap verzőjén (l. címlap). A címlap mai formájának kialakulásával a kolofon szerepe megváltozott. A szerző, a cím és a megjelenés adatai (l. impresszum) a címlapra kerültek, a kolofon a könyv előállításával kapcsolatos technikai, jórészt a nyomdai munkákkal kapcsolatos adatokat tartalmazza. A kötelezően előírt adatok a következők: 1. A könyv technikai létrehozásában közreműködő személyek: a kiadóvállalat igazgatója mint a kiadásért felelős személy, a mű felelős szerkesztője, a könyv tervezője, a műszaki szerkesztő; a nyomdai munkák műszaki vezetője. 2. A könyv műszaki adatai: az előállítás alapjául szolgáló szabvány száma, a példányszám, a terjedelem (A5 ívekre átszámítva), esetleg a formátum szabványjelölése, a mellékletek, táblák, táblázatok száma és tudományos, ill. szakkönyveknél a szak- (ETO, l. ott) szám. 3. A nyomdai adatok: a könyvet előállító nyomda neve és működési helye, a nyomdai munkatás száma, első kiadású tudományos és szakkönyveknél a kézirat nyomdába érkezésének ideje (a publikációk elsőségének eldöntése céljából), utánn nyomás esetén annak a megjelölése, hogy melyik példányszámcsoportban készült a példány (pl. 10.000 példányban, 20.001–30.000 stb.). Az adatok egy részének a közlését a sajtótörvény kötelezővé teszi.

kolonel: a 7 nyomdai pont méretű betű neve; mignonnak (e. minyon) is nevezik. (L. könyvnyomtatás.)

kolozsvári kötés: l. könyvkötőművészet.

kolportázs könyvek (lapterjesztés, -kihordás): olyan nagy példányszámú, általában fűzött tömegkiadványok, amelyek jellegüknél fogva alkalmasak arra, hogy utcán árusítsák. Ilyen pl. az Olcsó Könyvtár-, Tarka könyvek- stb. sorozat.

kolumna (oszlop): – lapméretre tördelt szedés; lapnyi nyomtatott szöveg;
– többhasábos szedés esetén: szedéshasáb.

kolumnaszám: l. lapszám.

Komjáti Benedek (16. sz.): Pál apostol leveleit fordította magyarra a 16. sz. első felében. A fordítást „Epistolae Pavli Lingva Hvngarica donatae. Az Zent Paal leveley magyar nyeluen” címen 1533-ban a krakkói Vietor nyomtatta ki; ez az első ismert magyar nyelvű nyomtatott könyv.

Komlós András (Lupinus) (16. sz.): debreceni nyomdász, számos magyar nyelvű mű nyomtatója. Szegedi Gergely Énekes könyvének, Ilosvai Selymes Péter Toldi Miklósának stb. megjelentetése fűződik a nevéhez. 1576-ban halt meg.

kommentár: szövegmagyarázat; magyarázó jegyzet, értelmezés. Leggyakrabban könyvek, rendeletek jelennek meg kommentáros kiadásban.

kommuniké (fr. communiqué): hivatalos jelentés; valamely hivatalos szerv, intézmény, szervezet közleménye sajtó, rádió, televízió útján.

kompassz: – iránytű;
– cím- és adattár jellegű gazdasági könyv régi elnevezése.

kompéndium: rövid, kivonatos, kézikönyv jellegű összefoglaló kiadvány.

kompiláció (lat. compilatio): – más művekből összeállított írásmű, amely nélkülözi a szerző önálló gondolatait, ítéletalkotását;

– olyan kiadvány, amely valamely tudományos kérdést, társadalmi jelenséget v. problémát több önálló műből kiemelt, odavágó részlettel igyekszik megvilágítani.

konstruktivizmus: – 20. századi avantgarde (l. ott) művészeti irányzat, amelyet orosz művészek – Tatlin, Liszickij, a Pevsner testvérek – kezdeményeztek 1912-ben. Nagy súlyt helyezett a kifejezetten gyakorlati célt szolgáló műalkotás anyagának megválasztására s az anyagban (üveg, vas, beton) rejlő lehetőségek kibontakoztatására. Ezzel gyakran nagyhatású, harmonikus, világos és könnyen áttekinthető térbeli formákat sikerült kialakítani, azonban sokszor háttérbe szorult a tárgy rendeltetése. Az irányzat főleg az építészetben mutatott fel maradandó eredményeket, erőteljesen hatott a század nyugat-európai és amerikai építőművészetére. Legjelentősebb képviselői a németországi Bauhaus művészeti főiskola és a holland De Stijl c. folyóirat köré csoportosuló művészek (W. Gropius, Moholy-Nagy L., ill. Mondrian, Doesburg);

– tágabb értelemben: azok a művészeti törekvések, amelyek erőteljesen, gyakran geometriai formákig visszavezetve érzékeltetik az ábrázolásban a szerkezetet, rendezik síkokba a látványt (Barcsay Jenő és a szentendrei iskola).

kontingens: hányad, meghatározott keret, pl. az egyes országok könyvexport-importjában megállapított, pénzben kifejezett keretösszeg.

kontinuáció (lat. continuatio): folyamatosság. A kereskedelembe: folyamatos szállítás. A viszonteladó kikötheti, hogy a könyvterjesztő vállalatok (l. ott) bizonyos könyveket külön megrendelés nélkül folyamatosan küldjenek részére.

kontíroz: számláz.

kontó: számla.

kontraredigálás: valamely mű fordításának az eredeti szöveggel való összevetése, a fordítás ellenőrzése.

kopf: – élőfej (l. ott), a szedéstükör fölötti szöveg;

– az újságok első lapján található, a címet és megjelenési adatokat tartalmazó állandó fejrész.

kópia: másolat.

korán: a mohamedánok szent könyve, legendák és vallási szabályok gyűjteménye. Első európai fordítása 1543-ban jelent meg Bázelen.

korlátozott nyilvánosságú könyvtár: l. könyvtár.

korrektor (régiesen javítnok): az a személy, aki a mű kéziratát a szedésről készített levonattal (l. korrektúra) összehasonlítja, ellenőrzi a helyesírást, és az előforduló egyéb hibákat egyezményes jelekkel kijavítja. Kiadói, nyomdai dolgozók munkaköri elnevezése.

korrektúra: a nyomdák a nyomási munkák megkezdése előtt, a szedésről a szedéshibák, a tördelési és nyomáshibák kijavítása, valamint a helyes kilövés (l. ott) ellenőrzése céljából több alkalommal levonatokat készítenek. Régen ezeket kefelevonatnak nevezték, mert a befestékezett szedésre helyezett papírt erős szálú kefével ütögették, ennek következtében megjelent a szöveg a papíron. Ma kézisajtóval (l. ott) készítik. Az első korrektúralevonat a hasáblevonat; ez a még tördeletlen szedésről készül, a szedéshibák javítását végzik rajta. Az ún. tördelt levonaton a szedés már lapokra tagozódik, kialakult a végleges szedéstükör, a javítási lehetőségek korlátozottabbak. A korrektúralevonatot a korrektor (l. ott) a kézirattal összehasonlítja, az esetleges hibákat egyezményes jelekkel megjelöli, ezeket a jeleket a margón ismétli, és a hibákat javítja. A hibák kijavítása után ismét felülvizsgálják, majd az új levonatot imprimálják (l. imprimatúra), és megkezdődhet a nyomás.

korrektúrajelek: a kiszedett szövegek javítására a levonatokon használt egyezményes, országosan egységes jelek. Alkalmazásukat szabvány írja elő. Lehetővé teszik a nyomdai hibák egyöntetű, félreérthetetlen javítását. (L. még korrektúra.)

korrektúralevonat: l. korrektúra.

korrigálás: l. korrektúra.

Korunk: romániai magyar nyelvű irodalmi folyóirat. 1926-ban Dienes László szerkesztésében indult Kolozsvárott, majd 1929-től Gaál Gábor vette át irányítását. A két világháború között fontos szerepet játszott a Horthy-rendszerrel szemben álló, Magyarországon és emigrációban élő magyar írók és irodalmárok összefogásában és megszólaltatásában. Szerkesztési elveiben a marxizmus-leninizmus érvényesült, s ez szigorú esztétikus igényességgel párosult. Munkatársai között kommunista és párton kívüli írók egyaránt voltak. A legismertebbek Lukács György, József Attila, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Kodolányi János, Tamási Áron. 1940-ben megszűnt. 1957-ben Balogh Edgár és Gáll Ernő szerkesztésében azonos címmel indult folyóirat Romániában.

Kossuth-díj: 1948-ban, kimagasló tudományos, termelési és művészeti teljesítmények jutalmazására alapított kormánykitüntetés. 1963-tól kizárólag kulturális eredmények és művészi alkotások díjazására szolgál, más területeken nyújtott kimagasló teljesítményért Állami díj adható. L. még irodalmi díjak.

Kossuth Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

Kossuth Nyomda: a nyomdát a múlt század végén hozta létre a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. (l. ott). Gyors ütemben fejlődött, hamarosan saját betűöntődével, fotocinkográfiai laboratóriummal (l. képsokszorosítás), könyvkötéssel (l. ott) és minden nyomási eljárásához szükséges gépparkkal rendelkezett. Itt készült a századforduló táján több neves lexikon, köztük a nyomdatechnikai szempontból is a kor színvonalán álló Pallas Lexikon. A nyomda 1936-ban magába olvasztotta a Stádium Nyomdát. A két világháború között a fasiszta sajtóvállalat kezébe került. A felszabadulás után mint a Szikra Könyv- és Lapkiadó Vállalat (l. ott) nyomdája számos, politikai és kulturális fontosságú kiadványt nyomott nagy példányszámban. 1957-től Kossuth Nyomda néven működik. Különös súlyt helyez a nyomtatványok gondos, igényes kivitelezésére. Számos könyve külföldön is jelentős szakmai elismerésben részesült. Kiemelkedőek síknyomással (l. ott) készült művészeti könyvei, a bibliofil jellegű Helikon Klasszikusok kötetei, Balzac Pajzán históriák c. művének nyomdatechnikai megoldása.

Kovács Máté (1906–1972): könyvtártudományi szakíró, egyetemi tanár. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának igazgatója, 1956-tól az ELTE Könyvtártudományi tanszékének vezetője, az MTA Könyvtártudományi Főbizottságának elnöke. Művei: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában (1961); A magyar könyv és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti korszakában (1961); szerkesztette a Könyv és könyvtár a magyar társadalomban c. gyűjteményes kiadvány két megjelent kötetét (1963, 1970).

Kozma Lajos (1884–1948): építész, iparművész, grafikus. Mint könyvművész Kner Imrével (l. ott) együttműködve nagy szerepet játszott a Kner-nyomda (l. ott) termékei tipográfiai és grafikai elemeinek kialakításában. Az általa kialakított könyvművészeti stílus felhasználta a népi barokk és a klasszicizmus (l. ott) legszebb hagyományait, a modern ízléshez és technikai lehetőségekhez alkalmazva azokat. Kiemelkedő munkája a Kner Klasszikusok és a Monumenta Litterarum grafikai megoldása. Jelentős sikereket ért el mint bútortervező és belső építész. Tervei alapján készült a Martinelli téren levő Rózsavölgyi Zeneműbolt belső kiképzése, amely később tűzvész áldozata lett. Ma a bolt egy kis része eredeti formájában helyreállítva látható. Kozma Lajos tervezte az ún. Átrium-házat a Mártírok útján (amelyben a

Május 1. filmszínház van). A Tanácsköztársaság idején a Művészeti Direktórium tagja és egyetemi tanár volt, ezért a Horthy-korszakban háttérbe szorult. A felszabadulás után a Műszaki Egyetem tanára lett, Kossuth-díjjal tüntették ki. Nevéhez fűződik Balázs Béla: Hét mese, Ady: Margita élni akar, Heltai Gáspár: Egy nemes emberről..., Karinthy Frigyes: Zsuzsa Bergengóciában c. művek illusztrálása.

Kozocsa Sándor (1907–): bibliográfus, a visszatekintő Magyar Nemzeti Bibliográfia (I. ott) 1911–1920 közötti ciklusának sajtó alá rendezője. Több bibliográfiai mű összeállítója, elsősorban a magyar, valamint a magyar nyelven megjelent orosz és szovjet irodalom köréből.

Kőhalmi Béla (1884–1969): könyvtártudományi író, bibliográfus, Kossuth-díjas. A század elején Szabó Ervin (I. ott) munkatársa, a Könyvtári Szemle c. folyóirat szerkesztője volt. A Tanácsköztársaság idején a könyvtárügy egyik irányítójaként dolgozott, 1920-tól emigrációban élt. A felszabadulás után a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, majd az Országos Könyvtári Központ vezetője és az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanára lett. Több könyvtártudományi mű szerzője, 1958-tól a Magyar Könyvszemle szerkesztőjeként tevékenykedett.

könyomás: a síknyomás (I. ott) egyik formája, közvetlenül a nyomóformát (I. ott) hordozó mészkölapról történő nyomtatás.

könyv: – az ember szellemi alkotásainak írásjelekkel rögzített és megőrzésre szánt foglalat, amelynek anyaga és formája a történelem során változott. Megjelenése a rabszolgaság korának kulturálisan fejlett szakaszára tehető. Feltétele az írás (I. ott) kialakulása és elvont gondolatok szabatos, egyértelmű rögzítésére alkalmas rendszerré csiszolódása, általános érvényű, feljegyzésre méltó gondolatok jelentkezése volt. Legrégibb formája a mezopotámiai népeknél az agyagtábla (I. ott), amelyre ékírással rótták a szöveget, s amelyet aztán kiégettek. Ninive romjainak feltárásakor megtalálták Asszurbanipal több tízezer agyagtáblából álló könyvtárát (I. Asszurbanipal könyvtára). Az egyiptomiak a Nílus deltájában termő papirusznádat dolgozták fel írófelületül, és képirással (az ún. hieroglifákkal, I. ott) írtak a tekerccsé formált papiruszra (I. ott). Ezt a tekerccsformát használták az ókori görögök és rómaiak is. A kevésbé időálló papiruszt felváltotta a drágább, de tartós pergamen, amely a kisázsiai Pergamon városáról nyerte a nevét, ahol valószínűleg először kezdték használni. A pergament fiatal juh, kecske, borjú bőréből készítették, és kezdetben szintén tekerccsé formálták, de a császárkor vége felé már ívekké hajtogatták. Az íveket egymásba illesztve, ívfüzeteket formáltak, így terjedt el a kódex (I. ott) formája. Ez a forma takarékosabb, könnyebben kezelhető, mint a tekerccs. A középkorban Kínából arab közvetítéssel Európában is megismerték a papírgyártást, és a papír kiszorította az állati bőrt. A könyv történetének legforradalmibb eseménye a könyvnyomtatás (I. ott) feltalálása; a könyvnyomtatás lehetővé tette szövegek tetszés szerinti példányszámban, teljesen azonos formában történő sokszorosítását. Ez megteremtette a könyv demokratizálódásának lehetőségét, szélesebb rétegek számára is hozzáférhetővé tette az addig ritka, szinte luxuszámba menő könyvet. Mindaddig különböző íróeszközökkel, de egyaránt kézírással, egyedi példányokat másoltak. Az első nyomtatott könyvek Kínában készültek, de a kínaiaktól függetlenül Európában Gutenberg (I. ott) feltalálta a mozgatható betűvel történő könyvnyomtatást. A könyvnyomtatás elterjedése egyben a könyv egyszerűsödéséhez is vezetett; noha az első nyomtatványok a kézíratos kódexek gazdag díszítését igyekeztek utánozni, a könyv mégis ipari sorozattermékké vált, és új utak nyíltak a könyvművészet (I. ott) előtt. A nyomtatott könyv egyben a hatalomra törő polgárság egyik legnagyobb fegyvere lett: a reformáció, majd a felvilágosodás eszméinek gyors és széles körű elterjedése a könyvnek köszönhető. A könyv anyagának változása és a sokszorosítás módja összefügg az anyagi kultúrával, a rendelkezésre álló anyagokkal (pl. Mezopotámiában az agyag, Egyiptomban a papirusznád stb.), a társadalom, a technika szintjével és azokkal a mennyiségi és minőségi igényekkel, amelyeket a könyvvel szemben a kor támaszt. Így a nyomdászat elterjedése és a nyomtatott könyv alakjának és tipográfiai megoldásának a

változása is összefügg a polgári társadalom támasztotta egyre növekvő példányszám-igénnyel, a művészi irányokban megnyilvánuló ízlésbeli változásokkal. A könyv nyomtatott története során egyre erősödő tendencia az egyszerű, harmonikus szedéstükröt (l. ott) nyújtó, könnyen kezelhető kis formátumú, jól olvasható, nagy példányszámú és viszonylag olcsó könyvre való törekvés. Ez az igény vezetett új, olcsóbb kötési anyagok, gyorsabb, korszerűbb eljárások (papírgyártó gépsorok, gyorsajtó, rotációs nyomás, ofsetnyomás, mélynyomás, gépi szedés stb.) megjelenéséhez. Jóllehet a könyv társadalmi hivatása a különböző korokban sokban hasonló: a felhalmozódó gondolatok, tudományos és termelési tapasztalatok rögzítése, közvetítése az emberek és nemzedékek között, a tudás folyamatosságának biztosítása, mégis olyan mértékben nő jelentősége, amennyire közkinccsé válik. A könyv, története során, fontos és fokozódó szerepet játszott és játszik a forradalmi eszmék terjesztésében, a tömegek mozgósításában. A tudományos szocializmus elméletének széles körű elterjedéséhez is sokban hozzájárultak a könyvek. Napjainkban különösen fontos a technikai-tudományos forradalommal kapcsolatban a szakkönyvek, tudományos könyvek termelési tapasztalatokat, ismereteket közlő funkciója, a termelési eljárások bonyolultabbá válásával, a tudomány és termelés egyre szorosabb kapcsolatával megnő az elméleti ismeretek fontossága. A tapasztalatok közvetlen cseréje, ill. átadása már egyetlen szakma, hivatás elsajátításához sem elegendő. A könyv nemcsak az anyagi világban és a társadalom törvényszerűségei között segít eligazodni, hanem – elsősorban a szépirodalom alkotásait közvetítve – gazdagítja az olvasók érzelmvilágát, alakítja ízlésüket. Az utóbbi évtizedben több olyan elmélet keletkezett (pl. a kanadai MacLuhané), amely kétségbe vonja a könyv jövőjét. Ezek úgy vélik, hogy a civilizáció különböző elektronikus eszközei (rádió, televízió, adatbankok, ill. ezek kombinációi) veszik át a könyv szerepét, s ezzel voltaképpen egy történelmi korszak, a gutenbergi adja át a helyét egy újabbnak. Bár kétségtelen, hogy a könyv elvesztette monopóliumát mint kultúra-, ill. információ-hordozó, azonban a világ rohamosan növekvő könyvtermése nem támasztja alá ezeket a nézeteket. Az emberiség belátható időn belül aligha nélkülözheti a szellemi termékek grafikus jelekkel rögzített és sokszorosított foglalatát, mert ez hasonlíthatatlan előnyökkel rendelkezik (pl. könnyű kezelhetőség, a segédeszközök nélküli használatba vétel lehetősége, szépirodalmi művek esetében intenzívebb szellemi és érzelmi reakció, tartósabb és mélyebb hatás, nagyobb fokú aktivitás kiváltása az olvasóból stb.). A könyv alakja, előállítási módja, anyaga azonban, mint története során eddig is, változóban van. A szocialista társadalomban a művelődéspolitikai különös figyelmet szentel a könyvnek mint a tudatformálás, ismeretgyarapítás egyik alapvető eszközének, s intézményesen törekszik arra, hogy a társadalmi, kulturális szempontból fontos könyvek megfelelő támogatást kapjanak, s a legszélesebb rétegekhez is eljussanak. L. még könyvkiadás, könyvtár, könyvkereskedelem;

– technikai szempontból minden 3 normál ívnél (48 lap) nagyobb, kötéstáblák (l. ott) és gerinc (l. ott) közé fogott kötött, ill. borítófedéllel (l. ott) ellátott fűzött, nem időszak kiadvány. (L. még kiadvány.)

könyv, A: 1961 januárjától havonként megjelent könyvkiadói és könyvterjesztői szaklap, 1963 végétől a szélesebb olvasóközönség részére adták ki, kéthavonként külön szakmelléklettel a könyvkereskedelem dolgozói részére. A lap ismertette a magyar könyvtermést, tájékoztatást nyújtott az irodalom, a művészet, a tudomány és technika könyvkiadásban tükröződő eredményeiről, a külföldi irodalom és könyvkiadás érdekesebb eseményeiről. Szakmelléklete foglalkozott a könyvkiadás és -terjesztés elvi és gyakorlati kérdéseivel, hírt adott a kiadói tervekről, közölte a kül- és belföldi kiadói és terjesztői tapasztalatokat. 1966-tól A könyv címen a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Tájékoztató Központja dokumentációs szemlét adott ki. E címen most a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének kiadásában jelenik meg; ismerteti a könyvszakma hazai és nemzetközi kérdéseit, módot adva véleményes tapasztalatcserére.

könyv alakja (formátuma, mérete): – a könyv magasságának és szélességének aránya; ilyen értelemben beszélünk normál, átlagos könyvalakról (ilyen a könyvek többsége), hosszúka (ún. francia) könyvformátumról, valamint haránt alakú könyvről (ennek gerincmagassága kisebb, mint a szélessége);

– az ívek hajtogatása (rétezés, l. ott) eredményeképpen kialakuló könyvnagyság, amely függ a hajtogatásra kerülő ív nagyságától és a hajtogatások számától. Régen csak átlagméretről lehetett beszélni, ma az ívek méretét szabvány határozza meg. A 15. században kétféle papírt gyártottak: az egyiket nagyfóliónak (vagy forma regalisnak, királyi formának), a másikat kiséfóliónak (vagy forma communisnak, közönséges formának) nevezték. Átlagméretük (a gyártáshoz használt merítőháló v. szita méretétől függően) 50×70 , ill. 30×50 cm körül volt. A könyvnyomtatás (l. ott) kezdetén többnyire a kétrét hajtott ívből nyert könyvformát (kettedrét, másodrét, ívrét, fólió) alkalmazták, amely két levélből, ill. négy lapból állt (innen származik a nagyalakú könyvek népszerű „fóliás” elnevezése). A nagyfólió könyvek magassága kb. 50 cm, a kiséfólió könyveké kb. 30 cm volt. Az ív négyrét hajtása eredményezte a következő könyvformát (kvart, 4° , negyedréte), amely az előző nagyságnak a fele, négy levélből, tehát nyolc lapból áll. További felezés eredménye a mai átlagos könyvformának megfelelő nyolcadrét (8° , oktáv) alak, ez a 16. sz. elejétől terjed el, elsősorban a velencei Aldus Manutius (l. ott) termékeinek, a könnyen kezelhető, közkedvelt, ízléses aldináknak (l. ott) köszönhetően. A nyolcadrét hajtott ív 8 levélből, 16 lapból áll. Egyes gyakran használt, zsebkönyvszámba menő könyvfajtákból (breviárium, énekeskönyv stb.) további hajtással tizenhatadrét, miniatűr könyvforma készült. A németalföldi Elzevir-nyomda (l. elzevirek) híressé vált sorozata, a kereskedő polgárság igényeit kielégítő, az egyes országok politikai, gazdasági leírását tartalmazó Respublicák is ebben a formátumban készültek. Napjainkban a papírosméreteket és az ezekből kialakított könyvformátumokat törvényes előírások – szabványok (l. ott) – szabályozzák. Az ívpapírokat a szabvány két főcsoportra, A és B sorozatra osztja, a C és D melléksorozatokat ritkán használják. Az A és B sorozatok hajtogatás nélkül négyszeres ívet formálnak, minden hajtogatást (ami egyben felezés is) az alapsorozat jeléhez írt indexszámmal jelölnék. Az elnevezések a következők:

- A0 – B0 négyszeres ív
- A1 – B1 kétszeres ív
- A2 – B2 ív
- A3 – B3 félív
- A4 – B4 negyedív
- A5 – B5 lapméret
- A6 – B6 féllapméret
- A7 – B7 negyedlapméret
- A8 – B8 nyolcadlapméret

Az A0 alapméret 841×1189 , a B0 1000×1414 mm. A B sorozat rendeltetése, hogy átmeneti méreteket biztosítson két A méret között. A szabványostól eltérő könyvek előállításához a papírgyárak ún. nyersformátumú papírokat is hoznak forgalomba NA–NB sorozatjellel. A fenti jelöléseket használják a könyvalakok meghatározására is. A papírosméretek ugyanis A3–B3-tól lefelé egybeesnek a könyvformátummal, eltérést csak a könyv különböző mértékű körülágazása okoz. A könyvalakot gyakran feltüntetik a kolofonban is (l. ott), többnyire azonban csak a terjedelmet adják meg A5-ös ívre átszámítva. Tehát az ívszám és a mellette feltüntetett formátum nem jelzi minden esetben a könyvben ténylegesen meglevő ívek számát és a könyv valódi formátumát, hanem a viszonyítás céljából a leggyakoribb könyvalakban, az A5-ös ívben kifejezett terjedelmét. A jelenleg forgalomban levő könyvek többsége a következő formátumokban készül:

A6 – B6 16 cm-es gerincmagasságig: főleg olcsóbb sorozatok (Terra kisszótárak, Foto-sorozat)

A5 – B5 20–24 cm gerincmagasság között: a szépirodalmi könyvek, főleg regények túlnyomó többsége (20 cm körül, A5), a tudományos könyvek, szakkönyvek, egyetemi tankönyvek (24 cm körül, B5)

A4 – B4 24–32 cm gerincmagasság közötti könyvek: zeneművek, albumok, atlaszok.

könyvár: tőkés viszonyok között a könyv árának megállapítása általában a kiadó egyéni ügye: függ a kalkulációtól, a könyv iránt várható kereslettől, a konkurrenciától stb. Nálunk a könyvárak kialakítását rendelkezések szabályozzák, amelyeknek alapvető céljuk, hogy a kulturálisan fontos, a közművelődés szempontjából elsőrendű könyvek alacsony áron kerüljenek forgalomba. Hazánkban a könyvek fogyasztói árát, hatósági előírások figyelembevételével, ívár, illetve önköltséges ár alkalmazásával a kiadó szerv saját hatáskörében állapítja meg. Az ívár alkalmazásával kialakított ár a fűzött kiadvány egy A5 nagyságú ívre megállapított fogyasztói ára, amely független a kiadvány példányszámától és önköltségétől. Ez az ívár-megállapítás vonatkozik a szépirodalmi, ifjúsági, ismeretterjesztő irodalom kiadványaira, a szakmai és tudományos művek, lexikonok, szótárak, képzőművészeti, tankönyv és tankönyv jellegű, valamint egyéb könyv jellegű kiadványokra. Az ívár átszámítása, amennyiben a könyv nem A5 formában jelent meg, egyes esetektől eltekintve, meghatározott átszámítási kulcsok segítségével történik. Rendelkezés szabályozza a könyvek kötési, valamint a mű-mellékletek árát, és azt az eladási árba be kell számítani. Az önköltség alapul vételével kialakított fogyasztói árat a túlnyomóan képanyagot tartalmazó művekre (kivéve a képzőművészeti kiadványokat), az illusztrált bibliofil kiadványokra, valamint általában könyvkereskedelmi forgalomba csak elvételre kerülő kiadványokra (gyártmánykatalógusok, képes árjegyzékek, műszaki előírások, egyes vállalatok, intézmények és más szervek szakmai tanfolyamainak jegyzetei stb.) és a Kiadói Főigazgatóság (l. ott) által esetenként ide sorolt egyéb kiadványokra alkalmazzák. A Kiadói Főigazgatóság felügyelete, illetve szakfelügyelete alá tartozó vállalatok az önköltséges kiadványok fogyasztói árát előírások, a költség és egyéb tényezők alapján alakítják ki. Azok a kiadványvállalatok, amelyek nem tartoznak a Kiadói Főigazgatóság irányítása, illetve szakfelügyelete alá, az önköltségen alapuló fogyasztói árat költségeik, illetve a piaci viszonyok mérlegelése szerint alakítják ki. Egyéb vállalatok, szervek figyelembe vehetik a nyomdaköltséget, a szellemi előállítással kapcsolatos költségeket (szerzői, fordítói díjakat), valamint egyéb, a kiadvánnyal kapcsolatos ténylegesen felmerülő (lektori, korrektori, gépelési, szállítói, terjesztési stb.) költségeket.

Az új könyvek árát a könyvtábla hátsó, külső részén tüntetik fel. Az antikvár könyv ára függ eredeti áráról, a könyv előfordulási gyakoriságától, a kereslettől, a példány állapotától, teljességétől, egyedi sajátosságaitól [speciális kötés, bejegyzések, ex libris (l. ott), dedikáció (l. ott) stb.].

könyvbizományos: könyvterjesztő, aki könyvkészletét utólagos elszámolásra, a terjesztő-vállalattól annak tulajdonjoga fenntartásával kapja, munkájáért jutalékot kap. A könyvbizományos általában annak a vállalatnak, intézménynek, hivatalnak a dolgozója, amelyben árusít.

könyvek kezelése: a raktáraknak és a boltoknak nemcsak arra kell törekedniük, hogy a bolti és a vásárlói igényeket folyamatos könyvellátással és megfelelő választék biztosításával kielégítsék, hanem arra is, hogy a vevő teljes értékű, ép könyvet kapjon, a könyv a raktározás, szállítás és a boltban történő tárolás közben ne ramponálódjék (l. ott). A könyvek tárolása meghatározott körülményeket igényel: a túlságosan meleg vagy hideg helyiség, a nyirkosság, a teljesen száraz levegő, a por, a napfény, egyes baktériumfajták, férgek, élősdiek a könyveket egyaránt pusztítják; könyvet nem szabad közvetlenül a földre helyezni, fálnak támasztani. A tárolás céljául szolgáló helyiség ablakaira dróthálót kell helyezni, nehogy bedobott égő anyag

tűzet okozzon. Az új könyveket lehetőleg eredeti csomagolásban kell tárolni. A könyvekkel kíméletesen kell bánni, dobálni, ömlesztetni nem szabad. A zsúfoltság (raktárban és polcon egyaránt) ellensége a könyvnek. Különösen önkiszolgáló, böngésző boltokban ügyeljünk rá, hogy a polcra rongálódás nélkül lehessen kihúzni, ill. oda visszahelyezni a könyveket.

könyvek restaurálása: a megrongált, sérült könyveket, különösen ha régiek, értékesek, esetleg pótolhatatlanok, ki kell javítani. A könyvek javítását általában a könyvtárak restauráló műhelyei végzik. A könyvek javítása nem egyszerű technikai feladat. Korhúságra törekedve kell a könyveket helyreállítani, további pusztulásukat megakadályozni. A könyvek sérüléseit celluloiddallal vonják be, ezáltal átlátszó réteg keletkezik. A penészes papírt penészölő szerrel kezelik, tisztítják. A papírt tartósítás céljából speciális oldattal vonják be. Régi könyvekben a beszakadt, hiányzó lapszéleket hasonló minőségű és színű papírral pótolják. A régi fatáblás, fólió kötetek hiányzó csatjait, zárópántjait pótolják. Ha az eredeti kötés egy többkötetes könyv valamelyikéről hiányzik, akkor új kötetet adnak. Ha az eredeti kötésből csak egyes részek maradtak meg, ezeket megőrzik, kiegészítik, és az eredeti kötésre utaló felirattal látják el. Általában arra törekednek, hogy az új kötés hosszú ideig védje a könyvet, és harmonizáljon a többi kötet eredeti kötésével. A régi vagy felújított köteteket speciális kenőccsel óvják a kiszáradástól.

könyvek szerkesztése: I. szerkesztés.

könyv előállítás: magában foglalja a kiadói munkákat (a megjelenésre kerülő könyvek kiválasztása, a művek elbírálása, a tartalmi szerkesztés, művészi és műszaki szerkesztés), a nyomdai munkákat (I. szedés, tördelés, korrektúra, nyomás), a kötési munkákat (I. még: könyvek szerkesztése, könyvnyomtatás, könyvművészet, könyvkötés).

könyv előállítási költsége: I. könyvár.

Könyvértékesítő Vállalat: I. könyvkereskedelem, könyvkereskedelmi vállalatok.

könyvesbolti szakrend: a könyvek tárgyak szerinti rendszerezését, beosztását előíró rend. A könyveket a polcokon a vásárlók érdeklődési körének megfelelően, ismeretágak szerint kell csoportosítani, hogy a bolti dolgozók áttekinthessék a választékot, és a keresett könyvet gyorsan megtalálják, vagy más hasonló tárgyú és színvonalú könyvet ajánlhassanak. A szakok elhelyezését a boltban tájékoztató feliratokkal kell jelezni. A szakrend (I. ott) részletezése, az egyes szakok további bontásának mélysége a bolt jellegétől, választékától, ill. profiljától függ.

könyvesboltok fajtái, könyvesboltok profilja: megkülönböztetünk egyrészt szortiment (I. ott), és antikvár (I. ott) könyvesboltokat. A szortiment könyvesboltok választékukat a kiadók terméséből alakítják ki, és a készletet a Könyvértékesítő Vállalat raktáraiból kapják. Az antikvár könyvesboltok magánszemélyektől vásárolt könyveket hoznak ismét forgalomba. Másrészt különbséget teszünk főleg készpénzforgalmat lebonyolító, betérő vevők igényeit kielégítő passzázs (I. ott) könyvesboltok és a jutalékos terjesztők segítségével munkahelyi terjesztést ellátó könyvesboltok között. Különbséget tehetünk a könyvesboltok között profiljuk szerint is: vannak boltok, amelyek egy szakterület kiadványaira specializálódnak (pl. műszaki, orvosi, mezőgazdasági, közgazdasági és jogi, sport-könyvesboltok). Más boltok az olvasóközönség egy-egy rétegének az igényeire szakosodnak: pl. egyetemi, ifjúsági, pedagógus könyvesbolt. Néhány könyvesbolt elsősorban valamely kiadóval kapcsolatban terjeszti. A kiadóra profilozott bolt lehet a kiadóval kapcsolatban is, pl. az Akadémia és a Népszava (Táncsics) Könyvesbolt. A könyvesboltok kiadványfajta szerint is szakosodhatnak: pl. zenemű-, térkép-, jegyzetbolt. Az idegen nyelvű könyvesboltok különböző tárgyú, részben külföldi kiadású, részben itthon megjelenő idegen nyelvű kiadványokat terjesztenek. A különböző profilú boltok esetenként lehetnek szortiment és antikvár könyvesboltok; pl. van zenei antikvárium és vannak zeneműboltok, gyakran azonban egy szakboltban belül működik

szortiment és antikvár részleg, pl. Műszaki könyvesbolt és antikvárium. Az árusítás módját, az áru elhelyezését tekintve, beszélhetünk hagyományos könyvesboltról, amelyben a vevőt pult választja el a polcoktól, és a kért könyvet minden esetben az eladó adja a kezébe, valamint önkiválasztó könyvesboltról, amelyben szabad válogatási lehetőséget kap a vevő, hozzáfér a polcon, tárlókon elhelyezett könyvekhez. Ez utóbbi bolttípusból az eladó főleg tájékoztató, felvilágosító szerepet játszik.

könyvespavilon: kisebb könyvkészlettel és általában szűkebb választékkal rendelkező utcai, ritkábban zárt helyiségben (színház, mozi előcsarnoka, pályaudvar stb.) működő árusítóhely.

„Könyvet postán”: a könyvkereskedelem egyik fontos tevékenysége, a bolton kívüli terjesztés módszere, döntő jelentősége abban áll, hogy nemcsak a városokba, hanem a boltoktól távol eső falvakba, településekre is eljuttatja a jegyzékekből, körlevelekből és hirdetésekből vagy más propagandaanyagból a megrendelő által kiválasztott könyveket.

könyvészet: l. bibliográfia.

könyv használatát elősegítő részek: l. könyv részei.

könyvhét, könyvnapok: céljuk a könyv nagyarányú propagálása és a tömegérdeklődés felkeltése a könyv iránt. Hazánkban az Ünnepi Könyvhét elsősorban a mai magyar szépirodalmat állítja az előtérbe. Az Ünnepi Könyvhéten kívül rendszeresen megrendezik a műszaki, mezőgazdasági könyvhetet is. A könyvhetek hagyománya a felszabadulás előtti könyvnapokig nyúlik vissza. Supka Géza, a Literatúra c. folyóirat szerkesztője 1927-ben vetette fel a könyvnap gondolatát azzal a céllal, hogy népszerűsítse a fiatal magyar irodalmat, megteremtse az írók és olvasók közvetlen kapcsolatát, kiszélesítse az irodalom iránt érdeklődők körét, és javítson az írók anyagi helyzetén. Később a könyvnapokat teljesen a kereskedelmi célok szolgálatába állították. A felszabadulás után minden évben megrendezték a könyvnapokat, majd a könyvhetet. Budapesten, a nagyobb városokban és egyes falvakban író-olvasó találkozókra kerül sor, és a könyvek árusítása nemcsak a boltokban, hanem utcán, tereken felállított sátrakban folyik, ahol megjelennek az írók és dedikálják műveiket. A könyvhét minden évben a könyvterjesztés és az irodalmi élet egyik legkiemelkedőbb eseménye, kiadók, terjesztők és írók közös ügye. Szervezésében részt vesznek a központi művelődésügyi szervek, a Magyar Írók Szövetsége, a terjesztő vállalatok, a helyi szervek és a könyvesboltok, könyvtárak is.

könyvhibák: a könyv előállítása (l. ott) során keletkező hibák, amelyek csorbítják a könyv szépségét, csökkentik értékét, károsan befolyásolják használhatóságát. Némelyikük a kiadvány egyes példányaiban található, de vannak, amelyek valamennyi példányra jellemzőek. A következő könyvhibák ismertek:

- a) a szerkesztés (l. ott) és a művészeti-műszaki előkészítő munkák során bekövetkezett hibák:
- a könyv apparátusának (l. könyv részei) hiányai: megfelelő mutatók, jegyzetek, ábrák stb. hiánya. Az utalások, hivatkozások pontatlansága, az idézetek nem kielégítő ellenőrzése stb.;
 - a könyv formátumának helytelen megválasztása, figyelmen kívül hagyva a könyv funkcióját, pl. album méretű dobozott antológia; kezelhetetlen nagyságú gyűjteményes kötet stb.;
 - a könyv anyagának helytelen megválasztása, pl. zsebkönyv (l. ott) jellegű kiadvány kemény kötésben, rossz minőségű, a nyomási eljárásnak nem megfelelő, előkészítetlen vagy egy kiadványon belül többféle, más-más minőségű és színű papír;
 - csúnya, aránytalan tervezésű szedéstükör (l. ott), címlap (l. ott);
 - a könyv jellegének, illusztrációinak (l. ott) nem megfelelő nyomási eljárás kiválasztása;
 - rosszul felfogott takarékosági okokból az olvashatóságot nehezítő vagy a kiadvány formátumának nem megfelelő betűméret választása;
 - a műtől idegen betűtípus alkalmazása;

– minden olyan művészi és technikai megoldás, amely ellentétben van az adott könyv funkciójával:

b) a szedés során keletkező ún. sajtóhibák. Ezek gyakran csak egyszerű betűcseréből állnak, és az olvasó szeme átsiklik rajtuk, de sokszor megzavarják vagy visszájára fordítják a szöveg értelmét. Egyes könyvféleségek esetében végzetes, a használhatóságot lényegesen befolyásoló szerepük lehet, pl. gyógyszerkönyv, műszaki, matematikai táblázatok stb. A szedéshibák néha sorozatban fordulnak elő, és komikussá ferdítik a szöveg értelmét. Okukat figyelmetlenségben, a szedő fáradtságában, képzettársításokban kereshetjük. A korrektúra (l. ott) feladata, hogy kiküszöbölje vagy minimálisra csökkentse a szedéshibákat;

c) a tördeléssel kapcsolatos hibák: illusztrációk téves elhelyezése, feliratok, szövegrészek felcserélése, a tördelés (l. ott) szabályainak elvétése;

d) rossz kilövés (l. ott);

e) nyomáshibák: – egyenetlen erősségű a lapok nyomása;

– egyenetlen a festékezés egy lapon;

– a tükör (l. könyv részei) elhelyezése rossz: túl kicsi vagy túl nagy a belső margó;

– többszínnyomásnál a nyomatok nem fedik egymást;

– szennyeződés a nyomás közben;

– homályos, nem tiszta vonalú betűkép, elmosódott szavak vagy sorok;

– lapok fehéren hagyása vagy kettős nyomás egy lapra;

f) kötéshibák: – laza fűzés, széthulló ívek;

– ferde vágás (gyakran a tükör egy része is a vágás áldozata lesz);

– a könyvtest (l. könyv részei) fordított beakasztása a kötéstáblába;

– gyengén nyomott hajlítóél (vaknyomás, bígelés) a kötéstábla (boríték) és a gerinc csatlakozásánál; következménye a könyvtest kiszakadása, a gerinc leválása;

– fűzött könyveknél az enyvezés nem terjed a hajlítóélig;

– a boríték elválik a könyvtesttől;

– az előzéklap (l. könyv részei) felragasztása hullámosan történik, vagy hólyagok keletkeznek;

– az ívek sorrendjének felcserélése, ívkihagyás, ívduplázás vagy idegen ívek befűzése;

– a könyv helytelen kezelése, szállítás során keletkező rongálódás, sérülés (ramponálódás). (L. könyvek kezelése.)

A hibás könyvet, ha van rá lehetőség, a bolt köteles kicserélni hibátlan példányra. Ha a könyv kifogyott s a hiba kijavítható, a kiadóvállalat tartozik kijavíttatni, és a vevő a kijavított példányt kapja vissza. Ha egyik megoldás sem lehetséges, a bolt visszaveszi a könyvet, árát pedig beszámítja a vevőnek más könyv vásárlásába.

könyvismertetés: – az olvasók tájékoztatása a megjelenő könyvekről a sajtóban, rádióban, televízióban, ankétokon. A könyvpropaganda fontos eszköze;

– újdonságok ismertetése a boltokban: a bolti dolgozók tájékoztatása a megjelent fontosabb könyvek tartalmáról és arról, hogy melyik réteg olvasói számára jelentek meg, melyik könyvet kiknek célszerű ajánlani.

könyvjegyzék: fontos propagandaeszköz, amely a közönséget tájékoztatja a megjelenő vagy kapható könyvekről, egyben a könyvkereskedelem nélkülözhetetlen munkaeszköze, amelyet felhasznál a beszerzésben, az olvasók tájékoztatásában, a könyvesbolti munka különböző ágaiban. Több fajtája ismert:

a) általános könyvjegyzék; ez felsorolja az év vagy hónap során megjelent és kereskedelmi forgalomba került összes könyvet, feltüntetve ezek legfontosabb megjelenési adatait, árakat.

Könyvismertetéseket általában nem tartalmaz, csak adatokat szolgáltat. A könyvekről szakrendes csoportosításban ad leírást;

b) szakkönyvjegyzék; ez vagy szélesebb szakterületek könyvanyagát foglalja magában (pl. mezőgazdasági, műszaki, társadalomtudományi művek), vagy csak bizonyos ismeretágak könyveit sorolja fel (pl. szőlészet-borászat, elektronika stb.), gyakran ismertetéseket is közöl a könyvekről.

Ezek a jegyzékek kereskedelmi bibliográfiaként (l. ott) is használatosak. Tájékoztatnak a könyvek legfontosabb bibliográfiai adatairól, beszerzési forrásukról, kiadójukról, árukról. Adatszolgáltatásuk a meghatározott kereteken belül következetes, pontos. Rendszeres időközönként jelennek meg. Ilyen pl. Magyarországon az Általános Könyvjegyzék (l. ott), A hónap könyvei (l. ott), A hónap zenei könyvei (l. ott). Műszaki Tájékoztató (l. ott) stb. A külföldiek közül a Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel, a Szovjetunióban a Novije Knyigi, az angol The Bookseller, az amerikai The Publishers' Weekly. A megjelenő könyvekről könyvkereskedelmi szaklapok tájékoztatnak, amilyen pl. a Könyvvilág, amely a nagyközönségnek készül, olvasmányos formában tájékoztat a könyvtermésről, a kiadás és terjesztés híreiről, adatközlése nem bibliográfiai igényű; vannak ajánló jegyzékek, amelyeket főleg az egyes olvasórétegek számára állítanak össze, pl. az ifjúság, a bibliofilek, a költészet barátai stb. részére kiadott, képszerűen szerkesztett, propagandacélokat szolgáló kiadványok. Az ajánló jegyzékek lehetnek alkalmi kiadványok is. Könyvjegyzéknek nevezik gyakran az egyes boltokat, ill. azok profilját propagáló kiadványokat is, amelyek ízelítőt adnak a bolt választékából (pl. Rózsavölgyi zeneműbolt, Egyetemi könyvesbolt könyvjegyzékei stb.). Ezek, csakúgy, mint az antikváriumok készletének egy részét eladásra kínáló kiadványok, inkább katalógus (l. ott) jellegűek.

könyvkereskedelem: könyvek, zeneművek, térképek és más sajtótermékek árusítása. Kéziratokkal már az ókori görög városállamokban is kereskedtek. Noha a társadalmi, gazdasági és politikai élet központját képező agorán (piactérszerű városközpont) egyéb árucikkek mellett irodalmi és tudományos műveket tartalmazó tekercseket is lehetett vásárolni, szervezett könyvkereskedelemtől még nem beszélhetünk. A kézirat-kereskedelem fellendülése elsősorban a hellenizmus kora két nagy könyvtárának, az Egyiptomban levő híres alexandriai és a kisázsiai Pergamonban működő könyvtárnak köszönhető, amelyek nagy anyagi áldozattal minden fellelhető művet igyekeztek megszerezni v. lemásoltatni. A könyvkereskedelem nagyobb mértékben a rómaiaknál fejlődött ki, elsősorban a császárkorban már kiterjedt könyvgyűjtés és könyvtáralapítások hatására. A könyvkereskedelem már bolti keretek között, többnyire felszabadult rabszolgák (librariusok) kereskedéseiben zajlott, amelyek egyben a szellemi élet központjául, írók, tudósok találkozóhelyéül is szolgáltak. A könyvkereskedők gyakran kiadói tevékenységet is folytattak, a kéziratokat főleg rabszolgákkal másoltatták. A középkor első századaiban a könyvkereskedelem nem érte el az ókori fejlettséget. A kolostorokban másolt kódexek nem kerültek kereskedelmi forgalomba, egyes esetekben csere vagy ajándékozás céljára, főleg azonban a kolostor saját használatára készültek. A 13. századtól az egyetemek mellett fejlődött ki a könyvkereskedelem egy sajátos ága, az egyetemi jegyzetek (péciák) árusítása. A jegyzeteket a diákok soronkénti díjazás ellenében másolták, majd a stacionáriusok (az egyetem felesketett hivatalnokai) kizárólag a hallgatóknak kölcsönözték, később árusították. A reneszánsz idején fellendült a szervezett könyvkereskedelem. Világi másolóműhelyek nyíltak, amelyek Görögországban és Kisáziában felvásárolt régi kéziratokról főleg főúri, főpapi rendelésre készítettek gazdag díszítésű, művészi másolatokat. A kódexmásolás és -kereskedelem központja Észak-Itália, főleg Firenze volt. A kézirat-kereskedelem még a könyvnyomtatás (l. ott) feltalálása után is sokáig megőrizte jelentőségét, mivel a főúri könyvtárak nehezen nyíltak meg a nyomtatványok előtt. Gutenberg találmánya az egész könyvkultúrát, így a könyvkereskedelmet is forradalmasította. Mind a megjelenő könyvek

száma, mind példányszámuk rohamosan növekedett: a könyv a polgárság számára is elérhetővé vált. A könyvkereskedelem különösen Németországban fejlődött erőteljesen, bár eleinte nem vált szét a könyvkiadás (l. ott), a könyvnyomtatás (l. ott) és a könyvkereskedelem. A nyomdászok gondoskodtak nyomtatványaik áruba bocsátásáról, majd különösen a vásárok (főleg a Németország-szerte híressé vált frankfurti és később a lipcsei vásárok) hatására a 16–17. században kialakul és megszilárdul az önálló, szervezett könyvkereskedelem. A vásározásnak később is, más országokban is nagy szerepe volt a könyvkereskedelem fejlődésében. Lipcse és Frankfurt jelenleg is az európai könyvkereskedelem fontos központjai, önálló könyvkereskedőkkel – akik több nyomda kiadványait árulták – a 16. századi Franciaországban találkozunk.

A magyar könyvkereskedelem kialakulása összefüggésben van a nyomdászat magyarországi megjelenésével. Budán Mátyás idejében tűntek fel az első könyvkereskedők, akik egyben még kiadók is voltak; kiadványaikat főleg külföldi nyomdákban, saját költségükön készítették. A nevesebbek Feger Theobald (l. ott), Pap János (l. ott), Kaym Urbán (l. ott) voltak. Budán élénk könyvkereskedői élet alakult ki. Itt fordult meg a legtöbb könyvkedvelő, itt voltak a legkedvezőbbek az értékesítési lehetőségek. Buda 1526-tól elvesztette jelentőségét, a török uralom megszakította és hosszú ideig lehetetlenné tette a magyar könyvkereskedelem fejlődését. Jóllehet a reformáció Magyarországon is kulturális fellendülést hozott, együtt járt a magyar nyelvűség terjedésével, nyomdák, iskolák alakulásával, mai értelemben vett könyvkereskedőkről alig beszélhetünk: a nyomtatványok forgalomba hozatalával főleg maguk a könyvnyomtatók, majd a könyvkötők foglalkoztak. Ezen az ellenreformáció sem változtatott, lényeges változás csak a török uralom felszámolása után, a 18. században történt. Először az ország nyugati, északi részén, a török uralomtól megkímélt fejlettebb városokban és Erdélyben, majd a felszabadult középső részeken, így Budán és Pesten is, ahol számottevő, főleg német ajkú polgárság telepedett le, megjelent a szervezett, helyhez kötött önálló könyvkereskedelem. Részben a már régebben helyben dolgozó könyvkötők folyamodtak könyvkereskedői jogokért, részben pedig külföldről, elsősorban német földről települtek be könyvkereskedők. Az így kialakuló, bolti keretek között működő könyvkereskedelem eleinte német volt, a német ajkú városi polgárság szűk igényeit igyekezett kielégíteni. A 18. században nagy szerepük volt, különösen az ország fejletlenebb területein, a vásárokon árusító vándor könyvkereskedőknek. A mezővárosokban még nem alakult ki elég nagyszámú értelmiség, polgári réteg, állandó könyvesbolt nyitásához hiányoztak a feltételek. A vándor könyvárusok az országos és helyi vásárokon ponyván árulták a nagy keresletnek örvendő népkönyveket: kalendáriumokat (l. ott), széphistóriákat (l. ott), népszerű vallásos könyveket. A ponyva (l. ott) elnevezés is innen származik. Hosszu ideig még a városokban működő könyvkereskedők is éltek a vásározás lehetőségeivel. A század második felében már olyan mértékben növekedett a könyvkereskedések száma, hogy szükségessé vált a könyvkereskedői tevékenység jogi szabályozása. A helytartótanács 1772-ben kibocsátott rendelete megszabta, milyen feltételek szükségesek könyvesbolt nyitásához (a latinon, németen kívül még egy idegen nyelv ismerete, az egyetem bizottsága előtt letett könyvészeti vizsga, megfelelő szakmai gyakorlat, anyagi alap és az, hogy az új bolt ne veszélyeztesse más, régebbi boltok működését). Intézkedett továbbá a rendelet a szakmai utánpótlás nevelését illetően: 6 éves tanulóidőt írt elő, meghatározta a tanulók és a tanulót nevelő kereskedő jogait és kötelességeit, városonként létrehozta a könyvkereskedők szakmai szervezetét, intézkedett előljárók választásáról. Meghatározta, hogy milyen szellemű könyvek árusítása tilos vagy korlátozott, szankciókat helyezett kilátásba a cenzúrával kapcsolatos rendelkezések megsértéséért. Pesten az első hivatásos könyvkereskedő a török hódoltság után a kölni származású Maus János Gellért (l. ott) volt, aki 1748-ban telepedett le, azonban csődbe jutott. Kereskedői jogát Weigand János Mihály (l. ott) vette át, aki már kedvezőbb körülmények között vezette üzletét. 1776–77-ben a nagyszombati egyetem Budára költözött, Pest-Buda gyors ütemben fejlődött és kulturális

központtá vált; a szerveződő magyar tudományos és irodalmi élet egyre inkább a két városhoz kapcsolódott. Ez lehetővé tette, hogy több könyvkereskedő vállalkozzék boltalapításra. Weigand 1800-ban Eggenbergerrel társult. Nevezetes vállalkozás volt Stahel József bécsi könyvkereskedő, aki még mielőtt 1789-ben letelepedett volna Pesten, magyarul kezdett tanulni és tanulmányozta a hazai viszonyokat. Itt Kilián Ádámmal (l. ott) társult, majd átadta neki a könyvkereskedői jogot, aki viszont öccsét, Györgyöt vette maga mellé társnak. A Kilián testvérek tevékenysége azért jelentős, mert mint kiadók és kereskedők nagy szolgálatot tettek a magyar nyelvű irodalom terjesztése ügyének. Az első magyar pesti könyvkereskedő Institoris Gábor volt, aki kölcsönkönyvtárat is létesített. A század végén Kis Istvánt kell megemlíteni, aki a könyvkereskedői mellett a könyvkötőmesterséget is folytatta. A vidéki kereskedők közül az erdélyi idősebb és ifjú Hochmeister Márton, Kassán és Pozsonyban Landerer János Mihály (l. ott) voltak a legjelentősebbek. A 18. század a magyar könyvkereskedelem fontos százada. A század folyamán alakult ki az önálló szervezett könyvkereskedelem, megtette az első lépéseket a magyarrá válás útján, hozzájárult a francia felvilágosodás eszméinek elterjedéséhez, terjesztette a magyar irodalom alkotásait, és szakmailag is nagyot lépett előre. A század folyamán Pozsonyban és Pest-Budán megjelentek az első kereskedelmi bibliográfiák, könyvjegyzékek (l. ott). A század végén tapasztalható szellemi fellendülésnek véget vetett a Martinovics-mozgalom elfojtását követő reakció, amely a könyvek szabad terjesztését is megnehezítette. A reformkorral ismét együtt járt a szellemi élet fellendülése, ez a könyvkereskedelemben is éreztette a hatását. Wigand Ottó (l. ott) kassai könyvkereskedő Pestre költözött, és 1828–1833 között a Váci utcában tartott fenn boltot, amelyben ismert közéleti személyiségek és írók találkoztak, hozzájutva a cenzúra által eltiltott nyomtatványokhoz. Wigand, mint a korabeli kereskedők többsége, kiadással is foglalkozott (l. könyvkiadás). A kor egyik kimagasló politikusának, Wesselényinek Balítéletekről c. munkáját hamis impresszummal (l. ott) jelentette meg, ezért menekülnie kellett. Az üzletet sógora, Heckenast Gusztáv vette át, aki 1841-ben Landerer Lajossal társulva felhagyott a könyvkereskedéssel, és csak könyvkiadással, ill. -nyomtatással foglalkozott. Landerer és Heckenast adták ki Kossuth Pesti Hírlapját, majd jelentős szerepük volt az 1848-as márciusi eseményekben (a Nemzeti Dal és a Tizenkét pont kinyomtatása). A 19. század második felében jelentős szerepet játszott még a porosz származású Emich Gusztáv (l. ott), aki egy másik neves könyvkereskedőhöz, Ráth Mórhoz hasonlóan egyre inkább könyvkiadással kezdett foglalkozni. Ismert könyvkereskedők voltak még: Lampel Róbert, Aigner Lajos, Grill Károly, a Lauffer testvérek. Aigner Abafi néven ismert író és szerkesztő volt, a Grill és a Lampel cég később kiadóként is tevékenykedett. A 18. században jelent meg, de a 19. században vált szokássá az előfizetési rendszer, amit a piac szűk volta, a kiadással járó kockázat hívott életre. Gyakran a kiadók csak akkor jelentették meg az írók műveit, ha kellő számú előfizetőt sikerült gyűjteniük. A 19. század végén lett általános a könyvkereskedelemben a részletfizetési rendszer, s vele az ügynői gárda, és ugyancsak a terjesztési nehézségek miatt a bizományi áru fogalma. Ez utóbbi természetesen kisebb kereskedői haszonnal járt, de lehetővé tette bizonyos határidőn belül az eladatlan könyvek visszaküldését (remittálását; l. ott) a kiadónak, csökkentve ezzel a kereskedő kockázatát. A szabadságharcot követő elnyomás megnehezítette a magyar könyvkereskedelem fejlődését, az abszolutizmus adminisztratív eszközökkel, a cenzúrával is gátolta a kereskedők tevékenységét. A kiegyezés után a meggyorsuló gazdasági fejlődés a könyvkereskedőknek is kedvezett: több új bolt nyílt (így Aigner Lajosé, Grill Károlyé is), és a meglevők is gyarapodtak. A kapitalista fejlődés eredményeképpen kialakuló részvénytársaságok azonban, amelyek kiadói, nyomdai és terjesztői munkát is végeztek, a század végére vagy elnyelték, vagy háttérbe szorították a kisebb lehetőségekkel rendelkező boltokat. A könyvkereskedelmet a századforduló táján már a kapitalista módszerek jellemezték. Kevés volt a kizárólag könyvterjesztéssel foglalkozó bolt, ezek is főleg Budapesten és a nagyobb vidéki városokban működtek. Gyakran a rokon szakmákhoz tartozó boltok (papírkereskedések)

foglalkoztak mellesleg könyvek árusításával is. A fokozódó kiadói verseny következtében egyre nehezebbé vált a könyvek eladása, ezért a kiadók különböző kedvezmények, elsősorban részletakciók bevezetésével saját maguk terjesztették kiadványaikat, terjesztési osztályokat szerveztek, kiterjedt ügynökhálózatot foglalkoztattak. Az ügynökök gyakran erőszakos, nemritkán félrevezető módszereket alkalmazva igyekeztek minél nagyobb forgalmat lebonyolítani. Sok vásárló a visszaélések miatt gyanakvóvá lett, és elidegenedett a könyvtől. Ez megnehezítette a valóban értékes könyvek árusítását és a könyvesboltok helyzetét. A könyvkereskedelmi dolgozók munkaviszonya rendezetlen, szociális helyzetük rossz volt. Munkaadóik jelentős műveltségbeli követelményeket támasztottak velük szemben, viszont anyagi helyzetük, munkakörülményeik, a korlátozatlan munkaidő szinte lehetetlenné tette az önképzést. Jelentős szerepet játszott a könyvkereskedősegédek egyesülete, a Csak szorosan (amely hasonló címmel lapot is adott ki); összefogta a könyvkereskedelmi alkalmazottakat, képviselte érdekeiket, előadások rendezésével igyekezett intézményesen biztosítani továbbképzésüket. A Tanácsköztársaság művelődéspolitikája gyökeres változást hozott a könyvkereskedelemben is: a könyvterjesztés állami feladat lett, az antikváriumok kivételével államosították a könyvesboltokat. Irányításukat (a kiadókéhoz hasonlóan) a Szellemi Termékek Országos Tanácsa végezte; rendezték a könyvkereskedelem dolgozóinak munkakörülményeit, biztosították számukra mindazokat a jogokat, amelyek minden más dolgozót megillettek (fizetett szabadság, 8 órás munkaidő stb.). Napirendre került a szervezett szakmai oktatás is. A Tanácsköztársaság bukása után a fehérterrorral nyomor, kulturális visszaesés járt együtt. A legszélesebb néprétegek számára ismét elérhetlenné vált a művelődés, a könyv. Baloldali, különösen marxista-leninista művek kiadása és terjesztése tilos volt, és veszéllyel járt. Mégis akadtak önfeláldozó kommunisták, akik vállalták a kockázatot, és a külföldön vagy itthon illegálisan megjelent forradalmi műveket, köztük a marxizmus klasszikusainak a műveit, politikai felvilágosító irodalmat terjesztettek titokban a dolgozók között. Kiemelkedő Mészáros Gábor tevékenysége, aki már 1919–20-ban rendkívüli veszélyek között, a fasiszta rendőrséget kijátszva, többször hozott haza Bécsből illegálisan sajtótermékeket, míg aztán elfogták, és halálra kínozták. A Párizsban, Bécsben, Moszkvában megjelent, főleg kisalakú, vékony papírra nyomott könyvek néha más könyvek borítékában kerültek forgalomba, gyakran dunai hajósok közreműködésével kerültek az országba. Szenes Lajos, a Népszava-könyvkereskedés vezetője (aki több szocialista szellemű könyv kiadója is volt) a haladó szellemű csehszlovákiai Prager-kiadónál megjelent könyveket hozatta be illegálisan. Ezeket a kiadványokat főleg szakszervezeti tagok, az illegális párt tagjai és szimpatizánsok terjesztették.

A felszabadulás után az egész könyvterjesztés (mint a könyvkiadás is) átalakult. Az első években a könyvkereskedelem, sőt a könyv-nagykereskedelem jelentős része is magánkézben volt. A Szikra Lap- és Könyvkiadó (l. ott) 1944-ben alakult Szegeden, majd budapesti központtal úttörő munkát végzett a marxizmus-leninizmus klasszikusainak tudományos hitelű közreadásával, valamint más, korábban tiltott politikai, szépirodalmi művek kiadásával és terjesztésével. A Szikra rakta le a munkahelyi (üzemi) terjesztés alapjait, azt a bolton kívüli módszert, amelyben a könyvet a munkahelyre lelkes terjesztőgárda vitte el. Hasonló szerepe volt a Népszava Könyvkiadónak (l. ott) is. 1949-ben a könyvkereskedelem államosítása után alakult meg a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalat, majd a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat. Az előbbi nagykereskedelmi, az utóbbi kiskereskedelmi feladatokat látott el. 1951-ben a Szikra és a Népszava terjesztési részlegének, valamint a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalatnak és a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalatnak az egyesüléséből alakult az Állami Könyvterjesztő Vállalat (l. ott), ezzel a nagy- és kiskereskedelem egy vállalat feladatköre lett. Már az egyesülést megelőzően a különböző terjesztővállalatoknál megindult a hálózat-fejlesztés, azonban a könyvesbolti hálózat tervszerű, országos kiépítését az ÁKV végezte el. Viszonylag rövid idő alatt a hálózat a városokon, a fontos ipari központokon kívül az eddig

teljesen elhanyagolt járások szintjén is kiépült. Ez lehetővé tette a falusi könyvterjesztés alapjainak a lerakását. A városokban is arányosabbá vált a boltok megoszlása a városközpont és a külső, főleg ipari területek között, bár ez a kérdés máig is megoldatlan, azonban a munkahelyi könyvterjesztés (l. ott) segíti a meglevő aránytalanságok kiegyenlítését. Az eddigi papír-, írószer- és bazáráruval is kereskedő boltokat kizárólag könyvesboltokká alakították át. A vásárlók színvonalasabb ellátása érdekében szakkönyvesboltokat (orvosi, műszaki, mezőgazdasági, idegen nyelvű, zenemű) létesített a vállalat. Kialakult az antikvár bolt-hálózat, és létrejött a gyors ütemben gyarapodó könyvtárhálózat szervezett ellátása érdekében az ÁKV Könyvtárellátó Osztálya (l. könyvtárellátó). Tervszerűbbé lett a viszonteladók (Posta, áruházak, papír- és írószer-boltok. Utasellátó stb.) könyvellátása. Az ÁKV jelentősége, hogy specializáltan könyvvel, zeneművel foglalkozó országos terjesztési (bolti és munkahelyi) hálózatot hozott létre, végrehajtotta ezen belül a boltok szakosítását, sok ezer jutalékosa eljutott a peremkerületekbe, falvakba is. A vállalat lehetővé tette a közvetlen szoros kapcsolatot a terjesztési hálózattal, a gyors szállítást, a készlet bürokráciamentes utánpótlását. A terjesztési problémák azonban túlnőttek egyetlen vállalat keretein, és már 1955-ben felmerült, hogy egyetlen terjesztői szervezet nem alkalmas a többi között a falusi terjesztés problémáinak megoldására, és az a vélemény alakult ki, hogy a monopoljelleg akadálya a piac helyes felmérésének, és kizárja a könyvkereskedelemből a versenyt. 1954-ben a könyvkiadás és könyvterjesztés összehangolása, egységes irányítása céljából megalakult a Kiadói Főigazgatóság (l. ott), amely jelenleg is irányító szerve a könyvkereskedelemnek. 1957-ben a megnövekedett feladatok és a nagyobb forgalom jobb ellátása érdekében újabb két vállalat alakult: a Magyar Könyv Kereskedelmi Vállalat (l. ott), amely főleg ügynöki (jutalékos) hálózattal terjesztette a könyveket, és a Földműves Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat (Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat) (l. ott), amely a falusi terjesztési munkát kapta feladatul. 1967. július 1-től a Magyar Könyv Kereskedelmi Vállalatból és az ÁKV Üzemterjesztési Osztályából létrejött a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat, amely az üzemek, a vállalatok dolgozóit látta el könyvvel, elsősorban bizományos (l. ott) terjesztők útján. Az ÁKV fő feladata a bolti (passzázs) terjesztés volt. 1972. január 1-től Budapest területén a bolti és az üzemi könyvterjesztést az ÁKV, vidéken a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) végzi. A Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat vidéki boltjait a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat vette át, és változatlanul működnek az Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezetek könyvesboltjai. A könyvek készletezését a Könyvértékesítő Vállalat (l. ott) látja el. Egyes kiadók, mint az Akadémiai, a Kossuth, a Táncsics, saját terjesztőhálózatuk vagy boltjuk útján is forgalomba hozhatják kiadványaikat. Különösen jelentős a Kossuth Könyvkiadó terjesztési tevékenysége, mivel amellet, hogy kiadványait az állami könyvkereskedelem bolthálózatában terjesztik, saját terjesztési hálózata van, amely a pártalapszervezeteken keresztül végez eredményes munkát. A könyvek exportját, importját a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (l. ott) bonyolítja le. Tőkés országokban a kiadók egy része maga is könyvkereskedő, külön könyv-nagykereskedelmi vállalatok is működnek, amelyek a kiskereskedelmet a kiadótól beszerzett, általában a boltok rendelésein alapuló készletekből látják el. Hazánkban a könyvterjesztés fő feladata, hogy a szocialista állam művelődéspolitikai célkitűzésein belül a könyvek széles körű terjesztését megoldja. E cél érdekében jól irányzott hálózattal (boltok, pavilonok) kell rendelkeznie, hogy a terjesztés egységeit megfelelően telepítse, tekintettel a munkások és parasztok lakta területekre is, gondoskodnia kell a megfelelő szakosításról (szakboltok), a speciális terjesztési módszerekről (munkahelyi terjesztés, terjesztési akciók, önkiszolgáló boltok, körlevelezés stb.), a könyveknek sajtó, televízió, rádió útján történő reklámjáról, propagandájáról, arról, hogy a kiadott műveket gyorsan eljuttassa az olvasókhoz, felkutassa az olvasói igényeket, új olvasókat szerezzen, a meglevő olvasók igényességét pedig növelje, világnézeti, szakmai, ízlésbeli fejlődésüket segítse. Gondoskodik dolgozói szakképzéséről, arról, hogy a könyvesboltokban a vevőkkel kulturált kapcsolat

alakuljon ki. Kiemelten foglalkozik megfelelő ösztönzők segítségével a kulturálisan fontos könyvek propagandájával és hatékony terjesztésével. A könyvek beszerzésénél a helyi ismeretekkel rendelkező terjesztési egységek tapasztalataira támaszkodik.

könyvkereskedelmi hálózat: a könyv nagy- és kiskereskedelmi áruforgalmának lebonyolítására szolgáló értékesítő helyek, raktárak összefüggő rendszere. Ilyen a könyvkereskedelemben a raktárak rendszere, a bemutatószolgálat a viszonteladók és könyvtárak részére, a kiskereskedelemben a boltok, a pavilonok, a munkahelyi terjesztés értékesítő egységei.

könyvkereskedelmi vállalatok:

Állami Könyvterjesztő Vállalat (ÁKV): 1951. május 1-én alakult a Könyvterjesztő Vállalat, a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalat, valamint a Szikra Lap- és Könyvkiadó (l. ott), a Szikra Könyv és Propaganda Terjesztő (l. ott), és a Népszava Könyvkiadó (l. ott) terjesztési részlegeinek összevonásával. 1956–57-ben 92 járási könyvesboltját átadta a szövetkezeti kereskedelemnek. A Szovjetunióból származó kiadványok terjesztésével 1957-től foglalkozik. 1966-ban 67 munkahelyet ellátó könyvesboltját átadta az akkor alakult Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalatnak (l. ott). A megjelenő új könyveket közvetlenül a kiadótól vette át. 1972. január 1-ig nagykereskedelmi tevékenységet is folytatott. Ettől az időponttól kezdve feladata, hogy az országban kiadott vagy az importált és a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága (l. ott) által terjesztésre engedélyezett könyveket, jegyzeteket, zeneműveket, térképeket és egyéb kultúrcikkeket bolthálózata, bizományosi hálózata, ügynöki szervezete révén, továbbá egyéb bevált és új terjesztési formák alkalmazásával kiskereskedelmi forgalomba hozza. Lebonyolítja a tankönyv- és jegyzetellátást. Különös figyelemmel tevékenykedik a szocialista eszmeiségű szépirodalmi művek, marxista-leninista politikai kiadványok, az ismeretterjesztő és szakkönyvek terjesztésén, szorgalmazza az ifjúság olvasóvá nevelését. Nagy figyelmet fordít a nagyüzemi munkásság ellátásának fejlesztésére. Üzemelteti az antikvár bolthálózatot. Működésében támaszkodik a tanácsok művelődésügyi apparátusának segítségére. Ennek érdekében a vállalat központja és bolthálózata szoros kapcsolatot létesít velük, igényli kultúrpolitikai orientáló és ellenőrző tevékenységüket. A tanácsai művelődésügyi apparátus segítségét igénybe veszi bolthálózatának fejlesztésében és korszerűsítésében is. Gondot fordít az új lakótelepeken és a peremkerületekben a könyvellátás javítására, illetőleg az ehhez szükséges feltételek megteremtésére: bolti- és pavilonrendszer kiépítésére. Végzi a feladatok minél eredményesebb ellátását szolgáló kiskereskedelmi propagandát. A propagandamunkát az egyéb vállalatokkal és szervekkel összhangban szervezi meg. A vállalat fenti feladatait működési területén – Nagy-Budapest közigazgatási határain belül – látja el, kivételt képez ez alól a körlevelezés. Könyveket, jegyzeteket, térképeket csak a Könyvértékesítő Vállalattól (KÖNYVÉRT) jogosult beszerezni, abban az esetben is, ha azok importból származnak. Ez alól kivételt képeznek az antikvár vásárlások és azok a különböző szervek által kiadott (tanácsok, intézmények stb.) kiadványok, amelyek helyi terjesztésben (egy-egy város vagy megye területén) kerülnek forgalomba. A vállalat a felsoroltakon kívül egyéb kultúrcikkeket (hanglemez, folyóirat, reprodukció, képeslap stb.) közvetlenül az illetékes értékesítő szervtől szerezhet be. A vállalat a KÖNYVÉRT-től beszerzett árunak azt a részét, amelynek a boltokban történő tárolására már nincs lehetősége, jogosult – meghatározott ideig külön térítés nélkül, azon túl térítés ellenében – a KÖNYVÉRT-nél raktározni.

Általános Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezet: a Földművesszövetkezetekből kifejlődött szövetkezeti forma. Fejlődése során különböző kereskedelmi és kulturális profilja is kialakult. Ily módon jöttek létre különböző megyeszékhelyeken működő, részben az ÁKV-től átvett könyvesboltok is, amelyek a helyi szövetkezet felügyelete alatt tevékenykednek. Korábban a Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalattól (l. ott) mint nagykereskedelmi szervtől szerezte be a könyveket. A szövetkezeti könyvterjesztés feladata, hogy az országban kiadott vagy importált és a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága (l. ott) által terjesztésre engedé-

lyezett könyveket, térképeket forgalmazza. A szövetkezeti könyvesboltok alapvető feladata, hogy a falu megváltozott körülményeit figyelembe véve, megszervezzék a falusi lakosság differenciált könyvellátását, növeljék a könyvforgalmat, különösen a kellően el nem látott településeken, tanyákon, új igények felkeltésével s kielégítésével fokozzák a falusi olvasáskultúrát, különös gonddal szervezzék meg a termelőszövetkezetek s állami gazdaságok dolgozói körében a könyvterjesztést. Könyvterjesztési feladataik keretében foglalkoznak: – a kulturálisan és politikailag fontos,

- a marxizmus-leninizmus ideológiáját tükröző,

- a szépirodalmi, valamint az általános műveltséget és szakképzettséget elősegítő szak- és tudományos művek terjesztésével,

- ellátási területükön belül a tankönyvterjesztéssel és a honvédségi alakulatok könyvellátásával.

A szövetkezeti könyvterjesztés működési területe: – ha a könyvesbolt a megyeszékhelyen vagy városban működik, akkor az a terület, amely szövetkezeti szempontból az illető szövetkezeti központhoz tartozik, kivéve a telephelyét, ahol passzázs forgalmat szervezhet, és az ÁFÉSZ-szerveknél bizományosokat működtethet. Az ÁFÉSZ-ek könyvesboltot és áruházakban könyvosztályt az egész ország területén üzemeltethetnek. A szövetkezeti kezelésben levő könyvesboltok (papír és írószer árusításával foglalkozó boltok is) és áruházak a könyveket, térképeket a KÖNYVÉRT-től szerzik be, kivételt képeznek azok a különböző helyi szervek által kiadott nyomtatványok, amelyek helyi terjesztésben kerülnek forgalomba, továbbá a Kiadói Főigazgatóság által terjesztésre engedélyezett szövetkezeti mozgalmi kiadványok. A szövetkezetek megfelelő propagandát fejtenek ki a könyvek minél szélesebb körű és nagyobb mértékű eladása érdekében. Gondot fordítanak a könyv népszerűsítő akciók (Ünnepi Könyvhét, Téli Könyvvásár, Költészet Napja, Őszi Megyei Könyvhetek, Mezőgazdasági Könyvhónap, Műszaki Könyvnapok) megszervezése. Erősítik kapcsolatukat a tanácsi, társadalmi és tömegszervezetekkel, az Olvasó Népért-mozgalom kiszélesítésére megfelelő propagandát fejtenek ki. A szövetkezeti könyvesboltok a leszállított kiadványokat visszarúzhatják. Boltonként az éves visszarúzás mennyisége nem haladhatja meg a tárgyévben beszerzett kiadványok értékének 5%-át. A visszarúzási jog nem vonatkozik az előző évnél régebben megjelent kiadványokra.

Könyvértékesítő Vállalat (KÖNYVÉRT): 1972. január 1-én alakult; feladata a belföldön előállított és külföldről importált könyvek, tankönyvek, jegyzetek, térképek átvétele, értékesítése, készletezése és propagálása a viszonteladók (állami könyvkereskedelmi vállalatok, szövetkezeti könyvesboltok, Posta, áruházak, Utasellátó, papír- és írószerboltok stb.) részére. Ezenkívül közvetlenül végzi a könyvtárak könyvellátásával, könyvtárfelszerelési cikkek beszerzésével kapcsolatos feladatokat. Átvételi és értékesítési feladatai során

- a könyvek és egyéb könyvjellegű kiadványok átvételére a megbízó kiadói szervvel, az országos terjesztésre kerülő helyi kiadvány esetében a kiadást végző szervvel, magánkiadás esetében a magánféllel bizományi szerződést köt, és a szerződés tartama alatt minden tekintetben a megbízó érdekeinek vagy eseti utasításainak megfelelően jár el;

- a megrendelő viszonteladó igényeit a könyvújdonságokból a könyv megjelenését követő legrövidebb időn belül és a kiadott példányszámok keretei között kielégíti, és a kiadványokat a megrendelő boltjaiba vagy kijelölt telephelyére kiszállítja.

A vállalat nem bizományosként, hanem megrendelőként köt megállapodást

- a Kultúra Könyv- és Külkereskedelmi Vállalattal (KULTÚRA) (l. ott) az importból származó közös kiadáson kívüli magyar nyelvű, továbbá az idegen nyelvű könyvek, zeneművek, térképek stb. átvételére,
- a kiadókkal a könyvtárak ellátásához szükséges könyv, zenemű, térkép mennyiségére (az ezzel kapcsolatos igényeit kiskereskedelmi vállalatokkal egy időben és azonos módon jelenti be), valamint
- a könyvtárfelszerelésekkel kapcsolatos cikkek beszerzésére.

A vállalat a kiadóktól és egyéb szervektől átvett, de a megrendelők részéről meg nem vásárolt könyvmennyiséget a tulajdonos vállalat vagy szerv részére raktározza. Ugyancsak raktároznia kell azt a könyvmennyiséget is, amelyet a viszonteladók saját számlájukra már megvásároltak, de raktár hiányában azonnal átvenni nem tudnak. E készletező feladatok ellátására raktárakat üzemeltet és gondoskodik fejlesztésükről. A vállalat úgy is mint kiadói érdekeltségű szerv feladatai ellátása során segíti a művelődéspolitikai célkitűzések megvalósítását. Ennek érdekében szoros kapcsolatot tart fenn a kiadókkal, megszervezi a folyamatos kétoldalú információt, és végzi a reá háruló propagandatevékenységet.

Kultúra Könyv- és Külkereskedelmi Vállalat (KULTÚRA): 1950-ben alakult. Feladata:

- könyvek, napilapok, folyóiratok, zeneművek, hanglemezek exportálása és importálása, továbbá könyvkereskedések létesítése külföldön,
- taneszközök, valamint egyedi művészeti alkotások exportálása, importálása,
- nyomdai bér munkák exportálása, importálása.

A Kultúra Könyv- és Külkereskedelmi Vállalat exporttevékenysége ellátásához szükséges könyvmennyiséget részben közvetlenül a kiadótól, részben a KÖNYVÉRT-től, az antikvár könyveket a kiskereskedelemtől szerzi be. A KULTÚRA és a kiadó kapcsolatában az idegen nyelvű könyveknél bizományosi ügyleti forma érvényesül. A KULTÚRA által importált, a közös könyvkiadás keretébe tartozó könyveket a kiadók a KÖNYVÉRT-en keresztül adják el a kiskereskedelemnek. A szocialista országokból importált könyveket a KULTÚRA saját számlájára veszi meg és adja át a KÖNYVÉRT-nek.

Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat (MNKV): 1966. július 1-én alakult a könyvterjesztés feladatainak ellátására. Elődje, a Magyar Könyv Kereskedelmi Vállalat (l. ott) által folytatott ügynöki könyvterjesztésen kívül fő tevékenységi körként átvette az üzemek és intézmények munkahelyi könyvellátását, valamint a könyvesboltoktól távol eső helyeken, így Budapest peremkerületeiben is, a pavilonokban történő könyvárusítást, továbbá a vidéki iparvárosokban a könyvterjesztés valamennyi teendőjét. 1972. január 1-től feladata, hogy az országban kiadott vagy importált és a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága (l. ott) által terjesztésre engedélyezett könyveket, jegyzeteket, zeneműveket, térképeket és egyéb kultúrcikkeket bolthálózata, bizományosi hálózata, ügynöki szervezete, továbbá egyéb bevált és új terjesztési formák alkalmazásával kiskereskedelmi forgalomba hozza. Lebonyolítja a tankönyv- és jegyzetellátást. Különös figyelemmel tevékenykedik a szocialista eszmeiségű szépirodalmi művek, marxista-leninista politikai kiadványok, az ismeretterjesztő és szakkönyvek terjesztésén, szorgalmazza az ifjúság olvasóvá nevelését. Nagy figyelmet fordít a nagyüzemi munkásság könyvellátásának fejlesztésére. Működésében támaszkodik a tanácsok művelődésügyi apparátusának segítségére, ennek érdekében a vállalat központja és bolthálózata szoros kapcsolatot létesít velük, igényli kultúrpolitikai orientáló és ellenőrző tevékenységüket. A tanácsai művelődésügyi apparátus segítségét igénybe veszi bolthálózatának fejlesztésében és korszerűsítésében. A Minisztertanács területfejlesztési irányelveinek megfelelően gondoskodik arról, hogy elsősorban új településeken a kulturált könyvellátást megteremtse, a könyvek

iránti vásárlási igényt kielégítse, új igényeket keltsen fel. Törekszik arra, hogy a könyvforgalmat különösen a rosszul ellátott területeken növelje. Az ország területi adottságainak megfelelően gondoskodik a fontos szakkönyvek terjesztéséről, ennek érdekében elősegíti a bolthálózat szakosítását. Az igényeknek és a gazdasági lehetőségeinek megfelelően üzemelteti az antikvár bolt hálózatát. Végzi a feladatok minél eredményesebb teljesítésére szolgáló kiskereskedelmi könyvpropagandát. A propagandamunkát az egyéb vállalatokkal és szervezetekkel összhangban szervezi meg. A vállalat fenti feladatait működési területén – Nagy-Budapest közigazgatási területén kívül – látja el, elsősorban ott, ahol szervezett ÁFÉSZ-könyvterjesztés nem működik. Kivételt képez ez alól a körlevelezés. A vállalat könyveket, jegyzeteket, zeneműveket és térképeket csak a KÖNYVÉRT-től jogosult beszerezni, abban az esetben is, ha azok importból származnak. Ez alól kivételt képeznek az antikvár-vásárlások és azok a különböző szervek által kiadott (tanácsok, intézmények stb.) kiadványok, melyek helyi terjesztésben (egy-egy város vagy megye területén) kerülnek forgalomba. A vállalat a felsoroltakon kívüli egyéb kultúrcikkeket (hanglemez, folyóirat, reprodukció, képeslap stb.) közvetlenül az illetékes értékesítő szervtől szerezhet be. A vállalat a KÖNYVÉRT-től beszerezett könyveknek azt a részét, amelynek a boltokban történő tárolására már nincs lehetősége, jogosult – meghatározott ideig külön térítés nélkül, azon túl térítés ellenében – a KÖNYVÉRT-nél raktározni.

*Az országos könyvkiskereskedelmi forgalom
Magyarországon az 1951–1971. években*

Év	Forgalom (millió forintban)
1951	143
1952	161
1953	167
1954	185
1955	217
1956	238
1957	310
1958	381
1959	452
1960	554
1961	610
1962	672
1963	722
1964	755
1965	778
1966	787
1967	846
1968	892
1969	962
1970	1033
1971	1143

Az 1971. évi könyvforgalom összege 1143 millió forint, több mint 10%-kal nagyobb az előző évinél. Ebből a lakosság vásárlása 911 millió forintot tett ki. Az egy lakosra jutó könyvvásárlás 88 forint. Ennek a mutatónak alakulása az utóbbi években a következő:

Év	Egy lakosra jutó könyvvásárlás forintban
1960	43,–
1967	66,–
1968	70,–
1969	73,–
1970	78,–
1971	88,–

A könyvterjesztő vállalatok forgalma

	1971-ben (millió forint)	Az 1970. év %-ában
Állami Könyvterjesztő Vállalat	571,1	109,8
Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat	197,7	109,9
Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat	201,4	113,3

A három nagy könyvterjesztő vállalat együttes forgalma 877,8 millióról 970,2 millió forintra emelkedett.

1971 végén 384 bolt működött az országban, ebből 117 Budapesten, 267 vidéken.

könyvkiadás: különböző tárgyú művek közrebocsátásra történő kiválasztása, előkészítése és megjelentetése. A könyvkiadás fogalma az idők során jelentősen változott. Könyvkiadásról tulajdonképpen csak az áruterelés elemeinek kialakulásától, ill. a könyvkereskedelem (l. ott) megjelenésétől beszélhetünk. Az ókorban, elsősorban a fejlettebb gazdasági viszonyok között élő római birodalomban, a könyvkereskedelemmel szoros kapcsolatban kiadói tevékenységgel is találkozunk. A kereskedők egy része maga másoltatta a kéziratokat, amelyeket forgalomba kívánt hozni, de már elkülönült kiadókról is van tudomásunk. Így pl. Atticus Cicerónak, a Sosius testvérek Horatiusnak a munkáit adták ki. Mindkét esetben a kiadói munka részét képezte a könyvek technikai előállítás. Ez a kor lehetőségeihez képest meglehetősen nagy példányszámban történt, úgy, hogy a rabszolgák diktálás után csoportosan kézírassal készítették el a megjelenő mű példányaikat. A középkor első századaiban a termelőerők fejlődésével nem járt együtt kulturális fellendülés, a feudalizmus sajátos kultúrája lassan bontakozott ki; ez a könyvkultúra is érvényes. A könyv a reneszánsz koráig nem volt áru, a kódexeket legfeljebb alkalmi ajándékozás v. csere céljára másolták a kolostorban. A középkor derekán a nagynevű egyetemek (Párizs, Bologna, Oxford, Cambridge, Prága) létrejöttével kialakult a könyvkiadás és a könyvkereskedelem egy új ága, az egyetemi jegyzetek közreadása. A péciáknak nevezett egyetemi jegyzeteket a stacionárius (l. ott) irányításával a diákok másolták soronkénti díjazásért. A könyvek kiadásával, előállításával és eladásával kapcsolatos tevékenységek még ekkor sem váltak szét. A kiadói feladatok közül a művek kiválasztása kevésbé érvényesült, a művek sokszorosításának megszervezése dominált. A reneszánsz idején megnőtt a könyv iránti érdeklődés, de a díszes kódexeket készítő műhelyek még mindig egyesítették magukban a könyv kiadásával, előállításával és eladásával kapcsolatos tevékenységet, s elsősorban rendelésre dolgoztak. A könyvnyomtatás feltalálásával a könyvkultúra nagy változáson ment keresztül: a könyvek példányszáma ugrásszerűen megnőtt, áruk csökkent. A könyvek már nem példányonként, rendelésre készültek, hanem nagy tömegben, ipari jellegű munkával, piacra, ezzel megnőtt a könyvek kiadásával kapcsolatos kockázat. Bár az egyes példányokra eső költség csökkent, egy-egy kiadvány előállítása nagyobb befektetést igényelt: a könyvnyomtatás ipari jellegű munka lett, amely gépeket, eszközöket, szerszámokat (pl.

betűkészletet) és szervezett, céltudatos munkát követelt. A nyomdásznak ismernie kellett a közönség igényét, a megjelenésre kerülő művek kiválasztásában, a könyv formájának, tipográfiájának kialakításában figyelembe kellett vennie ezt az igényt. A nyomtatásra kerülő mű előkészítése, a szöveg kritikai felülvizsgálása, majd a szedés ellenőrzése is új, igényes feladata volt. Mai értelemben kiadói tevékenységről csak a könyvnyomtatás elterjedésétől beszélhetünk. A könyvnyomtatás első századaiban a kiadói feladatokat a nyomdászok látták el, akik nemcsak kiváló mesterek, hanem többnyire koruk színvonalán álló tudósok, irodalomárok és egyben jó kereskedők voltak. A humanizmus nagy nyomdászeit, mint pl. a bázeli Johannes Frobenius vagy az itáliai Aldus Manutius nemcsak szép nyomtatványokkal, hanem kiadványaik gondos megválasztásával is kitűntek. A magyar reformáció nyomdász-kiadói, Sylvester János, Heltai Gáspár, Huszár Gál, Bornemisza Péter ugyancsak jelentős, a kor harcaihoz kapcsolódó kiadványaikkal tették emlékezetessé nevüket. A 17. sz. végén az erdélyi Tótfalusi Kis Miklós (l. ott) tevékenysége nemcsak a magyar nyomdásztörténet, hanem a könyvkiadás történetének is az egyik kiemelkedő mozzanata. Tótfalusi, aki Hollandiában, a jónevű Blaeu-nyomdában sajátította el a nyomdász- és betűmetszőszakmát, Erdélybe hazatérve, a kolozsvári református kollégium nyomdájának élén hasznos, a társadalom számára fontos művek, tankönyvek, népszerű orvosi könyvek olcsó, szép megjelentetésére törekedett, gondosan ellenőrizve a szöveget, kigyomlálva belőle a szerzői, fordítói pontatlanságot. Kiadói, szerkesztői elvei mai szemmel nézve is korszerűek voltak. A könyvkiadás – tökeigényes vállalkozás lévén – sokáig csak egyházi és világi mecénások támogatásával volt lehetséges. Tótfalusi korszerű elveit és módszereit a konzervatív erdélyi református egyházi vezetés bizalmatlanul szemlélte, és meghurcolta a kiváló nyomdász-kiadót.

A 17. század legjelentősebb és egész Európában ismert kiadó- és nyomdavállalata a leydeni Elzevir-cég (l. ott). A cég tudatos, a holland polgárság igényére épülő kiadási politikát folytatott. A leydeni és a később alakult amsterdami Elzevir-cégnél több ezer könyv jelent meg, köztük sok tudománytörténeti fontosságú mű, pl. Descartes, Hugo Grotius írásai. Magyarországon a 18. század első felében a Rákóczi-szabadságharc leverését követő politikai elnyomás és kulturális pangás idején elsősorban a Habsburg-gyarmatosítás ideológiai támasza, a katolikus egyház irányítása alatt működő nyomdák tevékenykednek. Ezek közül elsősorban a nagyszombati egyetem jezsuiták vezette nyomdája folytatott jelentős kiadói tevékenységet. Megkezdődött a német nyomdászok letelepedése, a városokban lassan kialakuló, bolti keretek között tevékenykedő, szervezett könyvkereskedelem megjelenése. A század utolsó harmadában a kiadói tevékenység jelentős részét a könyvkereskedők vállalták magukra. A külföldről, főleg német földről betelepülő kereskedők zöme igyekezett az ismét magához térő magyar kulturális életbe beilleszkedni, sokan közülük (pl. a Kilián család, Wigand-cég) nemcsak a külföldről behozott vagy itthon nyomtatott német nyelvű könyvekkel kereskedtek, hanem magyar művek kiadására is vállalkoztak, néha nem is lebecsülendő kockázatot vállalva. A fejletlen kulturális viszonyok, a szűk vásárlóközönség nemcsak a könyvkereskedelem fejlődését akadályozta, hanem a kiadói tevékenységet is bizonytalanná tette. A 18. században a szerzői és kiadói jogok rendezetlenek voltak: sem a szerzők, sem a kiadásra vállalkozó nyomdászok vagy kereskedők nem részesültek jogvédelemben, gyakoriak voltak az ún. kalózkidadások (l. ott). Egy technikailag jobban felszerelt nyomda a már megjelent sikeres műveket nagyobb példányszámban, olcsóbban, de általában gondos előkészítés nélkül, sietve újra kiadta, elűtve a haszontól a kiadásra először vállalkozót. Főleg a Trattner-cégre volt jellemző a gátlástalan kalózkidadási tevékenység. Ezért a kiadók csak minimális tiszteletdíjat fizettek a szerzőknek, vagy – és ez volt a gyakoribb – az eladott példányok arányában részesítették őket a bevételből. Sokszor készpénzben fizetett honorárium (l. ott) helyett bizonyos számú példányt kaptak könyvükből a szerzők, amelyekre nekik kellett vevőt v. viszonteladót találni, és az így befolyt összeg illette őket. Ezen a helyzeten kívánt változtatni a 18. század végének és a 19. század elejének legjelentősebb, elveit tekintve mai szemmel nézve is korszerű kiadói

vállalkozása, a Péteri Takács József nevéhez fűződő Magyar Minerva. Takács a Festetics család nevelőjeként Bécsbe került, ahol megismerkedett a francia felvilágosodás eszméivel, kapcsolatba került a testőrírók körével. Megismerve a magyar irodalom nehéz helyzetét, nevelei fizetését rakta félre, hogy azon jelentessen meg magyar munkákat. 1788-ban kidolgozta egy könyvkiadói vállalkozás tervét, azzal, hogy lehetővé tegye magyar művek szervezett, rendszeres megjelenését, és szerény jövedelmet biztosítson az íróknak is. Takács megnyerte tervének Festetics Györgyöt is, aki évi 1000 forinttal támogatta a vállalkozást, de ennek fejében jogot formált arra, hogy beleszóljon a megjelenő művek kiválasztásába. A tervezetben szó volt arról, hogy a művek megjelentetése előtt kikérlik tudós bírálók véleményét; a szerzők – hogy a bírálók esetleges elfogultságát elkerüljék – jeligét használhatnak; választhatnak készpénz-honorárium vagy könyvpéldányok között; elsősorban eredeti művek megjelentetésére törekszenek, de nem utasítják el jó könyvek fordítását sem; felveti a tervezet a lektor szükségességét, akinek azonban a szerző beleegyezése nélkül nem szabad módosítania a szöveget; szól az egységes helyesírás kialakításának szükségességéről is, megjegyezve, hogy ügyelni kell, hogy a kiadványok szépek és sajtóhibáktól mentesek legyenek. A Magyar Minerva keretében a kor sok kiváló írójának (pl. Ányos Pál, Virág Benedek, Pápay Sámuel) jelent meg munkája, azonban a vállalkozás a szűk piac, a kereskedők egy részének részvétlensége és Festetics támogatásának megszűnése miatt félbemaradt. A 18. század végén és a 19. század során sokszor a cenzúra is megnehezítette a magyar könyvkiadás helyzetét. Voltak, akik megpróbálták kijátszani, pl. ifj. Landerer Mihály titokban kinyomatta Martinovics két forradalmi kitéjét, ezért halálra ítélték, majd kegyelemmel 10 év súlyos börtönt szenvedett. A könyvkereskedőként is hasznos szerepet játszó göttingai származású Wigand Ottó, aki a német Brockhaus-féle lexikon magyar viszonyokra alkalmazott változatát, a Közhasznú Esméreték Tárát is kiadta, a reformkor egyik haladó politikusának, Wesselényi Miklósnak Balítéletekről c. munkáját hamis, bukaresti impresszummal jelentette meg, ezért menekülnie kellett. Lipcsében telepedett le, ahol Marx Deutsch–Französische Jahrbücherét adta ki. A 18. századtól egyre jelentősebb szerepet játszott a magyar könyvkiadásban az 1777-ben Budára költözött Egyetemi Nyomda, amely a kulturális központtá fejlődő Pest-Buda tudományos könyvszükségletét elégítette ki. A 19. század az önálló magyar könyvkiadók kialakulásának az ideje. A jelentősebbek: az elmenekült Wigand sógora és üzletének folytatója, Heckenast Gusztáv, aki a könyvszakma minden ágában tevékenykedett, havonta kiadta a Bibliográfiai Értesítőt, amelyben egyformán hirdette a saját és mások kiadványait. 1835-től kezdett erőteljesen könyvkiadással foglalkozni, megjelentette Kisfaludy Károly, Csokonai Vitéz Mihály és mások munkáit, Fogarasi János német szótárát, folyóiratokat stb. 1841-ben társult Landerer Lajossal (l. ott). Megjelentették a Kossuth Lajos által szerkesztett Pesti Hírlapot, különböző nyelvtanokat, szótárakat. Az ő nyomdájuk nyomta ki 1848. március 15-én a Mit kíván a magyar nemzet?-et és Petőfi Sándor Nemzeti dal c. költeményét, majd később a Kossuth-bankókat is itt nyomták. A szabadságharc leverése után Landerernek menekülnie kellett. Heckenast nagyszabású kiadói munkát végzett: megjelentette az Ismerettárt, az Újabbkori Közhasznú Ismeretek Tárát. A porosz származású Emich Gusztáv könyvkereskedést nyitott, néhány év múlva azonban már kiadói tevékenységet is folytatott, sőt hamarosan nyomdatulajdonos lett. Neves külföldi és hazai szerzők (Dickens, Dumas, Molière, Voltaire, Petőfi, Arany, Jókai, Kemény Zsigmond) munkáit jelentette meg. Petőfi Sándor költeményeit a szabadságharc bukása után is terjesztette illegálisan. Kiadta Madách: Az ember tragédiáját, bibliofil kiadásban a Képes Krónikát (l. ott). Az Emich-cég 1868-ban Athenaeum (l. ott) néven részvénytársasággá alakult. Ezzel megkezdődött a banktőke beáramlása a könyvkiadásba. Az Athenaeum rövid idő alatt a legnagyobb magyar könyvkiadó- és nyomdavállalat lett, amely minden szakterületen jelentős műveket jelentetett meg. Kiadta az Athenaeum Könyvtárat (1912), az Olcsó Regény-sorozatot (1916). A vállalkozás szakadatlanul bővült, nyomdák, papírgyárak tartoztak érdekeltségi körébe. Tudományos, művészeti, szépirodalmi

könyveket egyaránt megjelentetett, emellett a három legnagyobb napilap tulajdonosa volt. Később Ady, Babits, Kosztolányi, Karinthy Frigyes, Heltai Jenő műveit adta ki. Jelentős sorozata volt a Filléres Klasszikusok. Nevezetes könyvkiadó a század második felében Ráth Mór, aki szintén könyvkereskedőként kezdte. Jó kapcsolatot teremtett irodalmi körökkel, és kiadóvállalatot alapított. Megjelentette Vörösmarty, Eötvös József műveit. Arany János műveinek teljes kiadását és az első magyar Shakespeare-kiadást. 1869-ben alakult a Révai Testvérek cég, amely kiadta a Regényvilág c. irodalmi folyóiratot, majd a Jó könyvek c. füzetes sorozatot, amely ponyva formájában értékes műveket juttatott el a kispénzű olvasókhoz. 1880-tól Jókai, 1892-től Mikszáth minden könyve itt jelent meg. 1895-től részvénytársasági formában magába olvasztott több kereskedést és kisebb kiadóvállalatot. 1904-től kiadta a Klasszikus regénytár-sorozatot, 1926-tól Zola Rougon-Macquart regényciklusát, 1928-tól Tolsztoj műveit. Jelentős kiadványa a Révai Lexikon, továbbá Jókai műveinek 100 kötetes díszkiadása. Más kiadókkal közösen is megjelentetett műveket. 1873-ban alakult meg a Franklin Társulat (l. ott), amely megvette a Landerer és Heckenast-céget. A társulat vezetése sokáig Gyulai Pál kezében volt, aki igényes kiadói politikát folytatott. Megindította az Olcsó Könyvtár-sorozatot, majd a Magyar Könyvtár és a Műveltség Könyvtárát. Több jelentős tudományos művet adott ki, így a Művészetek történetét, a Világirodalom történetét, a Filozófiai írók Tárát. A Franklin Társulatnál jelentek meg először Verne művei is magyarul. 1884-ben jött létre a Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. (l. ott), amelynek legjelentősebb kiadványa a maga korában európai színvonalat képviselő Pallas Lexikon volt. A Singer és Wolfner-cég (l. ott) elsősorban a sekélyes ízlésű dzsentrí és polgári rétegek igényeit elégítette ki. A múlt század során jelentősen megváltozott az író és kiadó kapcsolata: az irodalom iránti érdeklődés megnőtt, a nevesebb írók művei több kiadásban jelentek meg, a keresett szerzők – pl. Petőfi, Vörösmarty, Arany – szerzői honoráriumhoz jutottak. A példányszámok megnöttek, a tiszteletdíjből már egyes írók megélték. A könyvkiadás átvészelte a szabadságharc leverését követő önkényuralmat, és egyre kifizetődőbb vállalkozás lett. A század végére kialakultak a nagy könyvkiadó vállalatok, amelyek azonban már banktőkével kerültek kapcsolatba, és a könyvkiadásban egyre inkább az üzleti szellem érvényesült: az igényességet kizárólag a haszonra való törekvés váltotta fel. Míg pl. kezdetben az Athenaeum igazgatóságában az irodalom jeles képviselői, mint Jókai Mór és Kemény Zsigmond is helyet foglaltak, később a bankok képviselői háttérbe szorították az irodalmi vezetést, és teret engedtek a giccsnek, az igénytelenebb, de könnyebben eladható műveknek. A 19. század jelentősebb külföldi kiadói: Németországban a stuttgarti Cotta-cég, amely könyvkereskedésből nőtte ki magát az egyik legnagyobb német kiadóvá; a lipcsei Götsche-cég, amely a század hatvanas éveiben önállósult ismét a Cotta-tól, az ugyancsak lipcsei Teubner, amely zsebkönyvkiadásaival és ókori klasszikusok szövegkiadásaival vált híressé; a szintén lipcsei Reclam-cég olcsó, értékes műveket tartalmazó füzetes sorozatával, az Universalbibliothekkal jelentős kulturális feladatot végzett. A berlini Springer főleg tudományos műveket adott ki. Az amerikai kiadók közül a New York-i Harper-cég a legismertebb. Angliában alapították a Macmillan-céget, amely fiókokat nyitott az USA-ban is. Párizsban vezető szerepet szerzett az Hachette-cég, amely 1826-ban klasszikusok és egyetemi tankönyvek kiadásával kezdte tevékenységét. A legjelentősebb olasz kiadóvállalat, az Ulrico Hoepli-cég 1871-ben alakult. Oroszországban Szmirgin, Puskin kiadója és később a forradalmi műveket, többek között Marx Tőkéjét is kiadó Poljakov voltak a legnevezetesebb kiadók. A század során szinte minden országban kialakultak a nagy, önálló kiadóvállalatok, amelyek átvették a kiadói feladatokat a nyomdától és a könyvkereskedőtől. A korábbi századokra jellemző helyzet megfordult: a kiadók igyekeztek nyomdákat vásárolni, hogy olcsóbban állíthassák elő kiadványaikat. Kihasználták a nyomdatechnika forradalmi fejlődését (l. könyvnyomtatás), és elsősorban típus formátumú, nagy példányszámú olcsó tömegkönyvek, sorozatok kiadására törekedtek, főképpen a példányszám emelésében látták a haszon növelésének eszközét. A bonyolultabb technikai

felszerelés tökeigényesebbé tette a kiadói vállalkozást, ez banktőke igénybevételével járt, a kiadók általában részvénytársasággá alakultak, s a szakma minden ágát – kiadást, nyomtatást, értékesítést – igyekeztek egyetlen nagyvállalatban összpontosítani. A századforduló körül a magyar könyvkiadásra a hatalmas számszerű növekedés, a gyűjteményes kiadványok, az összefoglaló történet- és jogtudományi művek, forráskiadványok megjelentetése volt a jellemző. Egyben már – különösen a szépirodalom vonatkozásában – jelentkezett a sekélyes ízlés kielégítésére irányuló törekvés. Ez a tendencia egyre inkább uralkodó lett, néhány tiszteletreméltó, igényes vállalkozás volt kivétel ez alól, amilyen a Nyugat c. folyóirat kiadója, amely 1908-tól 1917-ig működött, majd 1932-ben ismét megkezdte tevékenységét, és 1944-ben szűnt meg. Kiadta Ady, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit és mások műveit, elsősorban a magyar irodalom modern, a polgári haladás jegyében induló áramlatának volt a népszerűsítője. A gyomai Kner-nyomdát (l. ott) nemcsak páratlan könyvművészeti törekvései tették nevezetessé, hanem igényes kiadói tevékenysége is. Klasszikus és értékes modern műveket (pl. Balázs Béla, Kosztolányi Dezső stb. műveit) egyaránt megjelentetett. A könyvművészet másik jelentős képviselője, a Tevan-cég szépen illusztrált kiadványai között Ady, Juhász Gyula, Kosztolányi és más szerzők műveivel találkozunk. Tevanék szintén összekapcsolták a könyvművészetet tartalmilag is értékes művek kiadásával. Különösen bibliofil kiadói törekvéseik vezettek szép eredményekre (Tevan-amatőrsorozat, Tevan-könyvtár). A Tanácsköztársaság a könyvkiadást, könyvterjesztést állami feladattá tette. A papírhány ellenére nagy példányszámban jelentek meg klasszikusok, marxista művek, ismeretterjesztő kiadványok. A kiadókat – a könyvesboltokhoz hasonlóan – társadalmi tulajdonba vették, a könyvkiadás és -terjesztés irányítása céljából létrehozták a Szellemi Termékek Országos Tanácsát. A Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt magas színvonalú könyvkiadás tevékenykedett, amely a kor kultúrájának legértékesebb részét kívánta a legszélesebb rétegekhez eljuttatni. A Horthy-uralom alatt az intézményesített nyomor és a művelődési viszonyok a parasztokat és munkásokat jóformán teljesen kizárták az olvasók, könyvvásárlók soraiból. A könyvkiadás általános színvonala alacsony volt, a magánkézben levő kiadók elsősorban a könnyebben eladható, sekélyes ponyva vagy „limonádé” jellegű irodalom kiadásával foglalkoztak. Az értékes irodalom a mostoha viszonyok között nehezen jutott el az olvasókhoz, bár néhány kiadó igyekezett színvonalas műveket is megjelentetni. Feltűnő a tudományos- és szakkönyvkiadás hiánya ebben a korszakban, viszont egyre több olyan kiadvány jelent meg, amely a Horthy-korszak ideológiai alátámasztását, a nacionalizmus, irredentizmus terjesztését szolgálta. A baloldali, főleg azonban a marxista művek kiadása szigorúan tilos volt. Ilyen könyvek elsősorban külföldön jelentek meg, és illegálisan jutottak az országba, vagy a cenzúrát kijátszva itthon készültek. 1923-ban indult meg Bécsben a Munka és Tudás Könyvtára-sorozat, amelyben Marx, Engels, Lenin alapvető művei jelentek meg. Az 1930-as években jelentek meg Moszkvában a Sarló és Kalapács c. magyar nyelvű folyóirat kiadványai, köztük Lenin egyes írásai, Szamuely Tibor Riadó c. kötete, és először magyarul John Reed Tíz nap, amely megrengette a világot c. világhírű riportkönyve. A Monde c. párizsi folyóirat kiadványai is népszerűek voltak, ezek között jelent meg először magyarul Hašek Švejk c. regénye. Fontos szerepet játszott a magyar nyelvű könyvkiadásban a csehszlovákiai Prager-kiadó. Az illegalitás körülményei között egyes könyvek idegen borítólappal is megjelentek, így pl. Dimitrov: Beszámoló ... a Kommunista Internacionálé VII. Világkongresszusának ... ülésén „Egészségügyi Könyvsorozat 9. sz. Gyermekorvos, a Népegészségügyi Társulat kiadása, Budapest” borítóval. Gyakran a könyvek hamis impresszuma (l. ott) vagy közömbös címe vezette félre a hatóságokat. Kiemelkedő fontosságú – Tamás Aladár szerkesztésében – a 100% (l. ott) c. folyóirat. A lap aktuális témákat tárgyalt, neves kommunisták álnéven megjelent írásait adta közre. A 100% Kiskönyvtára c. sorozatban jelent meg Gergely Sándor a Dózsa-féle parasztforradalom c. műve; a Szavalókórus-gyűjtemény és más kiadványok. Később Madzsar József és Sándor Pál szerkesztésében a Társadalmi Szemle és

Vértess György szerkesztésében a Gondolat c. folyóirat minden száma jelentős esemény volt a munkásmozgalomban. Oravetz István Phönix Könyvkiadó néven 1933-tól több antifasiszta könyvet jelentetett meg, pl. Ehrenburg: Polgárháború Ausztriában; Cserépfalvi Imre kiadó-vállalatánál jelentek meg József Attila és Radnóti Miklós művei és több szovjet mű, pl. Solohov Csendes Don c. regénye. 1941-től Szenes Lajos, a Népszava Könyvkereskedés vezetője adta ki a Szürke Könyv-sorozatot, amely később Téka Könyvek néven folytatódott. Itt jelent meg többek között Molnár Erik Dialektikája (Jeszenszky álnéven). Magyar őstörténete (Szentmiklósy álnéven), Révai József Népiség, demokrácia, szocializmus c. műve (Kállai Gyula nevével).

A felszabadulás után az egész magyar könyvkiadás átalakult. Megjelentek az addig betiltott marxista-leninista könyvek és azok a haladó, értékes szépirodalmi művek, amelyek addig vagy egyáltalán nem, vagy csak kis példányszámban jelenhettek meg, és a szélesebb közönség számára elérhetetlenek voltak. Az első években még sok magánkiadó működött, azonban már a szocialista könyvkiadást képviselő új vállalatok is alakultak. A Szikra, a párt kiadója, elsősorban elméleti, ideológiai könyveket, az Új Magyar Könyvkiadó szovjet irodalmat, a Népszava szakkönyveket és szakszervezeti kiadványokat jelentetett meg. A nyomdák és a nagy kiadóvállalatok államosítása (1948) után a nyomdaipar és a könyvkiadás szétvált. Hamarosan sor került a kiadók profilozására is (l. kiadói profil), ami a korszerű, színvonalas és gazdaságos kiadói munka előfeltétele volt. Külön szépirodalmi, ismeretterjesztő kiadók alakultak, majd 1950-től létrehozták a szakkönyvkiadókat is. A felszabadulás utáni könyvkiadás tömegével jelentette meg a külföldi és a magyar klasszikusokat, magas példányszámra és olcsó, mindenki által elfogadható árra törekedve. Olcsó, néhány forintos fűzött sorozatok (pl. Olcsó Könyvtár) jelentek meg, és olyan rétegek között is híveket toboroztak az irodalomnak, amelyeknek eddig nem volt lehetőségük az olvasásra. Könyvkiadásunk skálája különösen a hatvanas években egyre szélesebb lett; nagy súllyal szerepeltek a hazai fiatal írók, a kortárs külföldi irodalom. Egyre inkább nőtt a tudományos és szakkönyvkiadás szerepe, emelkedik a színvonala, és figyelemre méltó eredményeket ér el az ifjúsági könyvkiadás is. A korszerű közműveltség kialakításához jelentősen hozzájárul a tudományos ismeretterjesztő művek kiadása. Jelentős esemény volt 1954-ben a Kiadói Főigazgatóság (l. ott) létrehozása a Népművelési Minisztérium keretében. A tőkés országokban a könyvek kiadása döntő mértékben a piac törvényszerűségét követi. Ezt meghatározza az a tény is, hogy a legnagyobb kiadók a nagytőkések, bankok kezében vannak, és így elsődleges céljuk a profit. Ez a megállapítás akkor sem egyszerűsítés, ha tudjuk, hogy a nagy tömegű krimi (l. ott), szex és pornográf irodalom (l. ott) mellett megjelennek értékes szépirodalmi, tudományos, szak- és más művek is. A sajtótermékek egy részét áthatja a reakciós állam vagy a tőkés rendszerek és nézetek dicsőítése, a szocializmussal való szembenállás. Hazánkban a könyvkiadás célja, hogy a kulturális forradalom szellemében minél magasabbra emelje a tömegek műveltségi szintjét, terjessze a szocialista eszmét, a marxizmus-leninizmus igazságát. Teret ad azoknak a tartalmilag és művészileg jó szándékú műveknek is, amelyek, bár világnézetüket nem hatja át a marxizmus-leninizmus, de az irodalom gazdagodását jelentik. Ugyanakkor semmiféle teret nem ad a szocializmussal szemben álló, faj vagy nemzetek ellen uszító és más ellenséges nézeteket sugalló műveknek. A művészileg értékes, tartalmilag a szocializmus világnézetén álló műveket a könyvkiadás előnyben részesíti, és ezt nyíltan vállalja. Ez tükröződik a könyvek árában is, de természetesen elsősorban a könyvkiadási politikában. Hazánkban a kultúra nem áru, a könyvek árszínvonala az évek során alig emelkedett, a kortársi szépirodalom árai változatlanok, viszont emelkedett a krimik, a bestsellerek, valamint néhány különleges eljárással előállított művészeti könyv ára.

Az utóbbi évtizedben a könyvkiadói munka az ország politikai, gazdasági és kulturális fejlődésével összhangban lényegében lépést tartott. Számos új, értékes alkotás született, nőtt a

kiadott művek száma és a példányszáma is. Jelentős a kiadói tevékenység a politikai művek közreadásában, a marxizmus-leninizmus klasszikusainak kiadása teljesebbé lett, emelkedett azoknak a műveknek a száma, amelyek a szocialista építés hazai problémáival foglalkoznak, és bemutatják a nemzetközi munkásmozgalom alakulását, fejlődését, problémáit. A szépirodalom bővítette a magyar és külföldi klasszikusok választékát, pótolta a hiányokat, a korábbinál is nagyobb támogatást kapott a kortársi irodalom, folytatódnak az életmű-sorozatok, nagyobb számban jelennek meg a szovjet és a szocialista irodalom értékei; nőtt ezek példányszáma. A gyermek- és ifjúsági irodalom differenciáltabb lett, értékes és hasznos művek jelentek meg a különböző korosztályok számára. A tudományos könyvkiadás számos hiányt pótoló különböző művek, lexikonok, kézikönyvek megjelentetésével. A természet-tudományos könyvkiadás is jelentős eredményeket hozott a hazai kutatások közzétételével is. Idegen nyelvű tudományos könyvkiadásunk jelentős sikert ért el külföldön. Az ismeretterjesztő könyvkiadás számos ágában, így a társadalomtudományi ismeretterjesztés, irodalom, zene, képzőművészet, matematika, fizika, biológia stb. területein hozott sikeres kiadványokat. Szakkönyvkiadásunk nagymértékben alkalmazkodva a népgazdasági igényekhez, a híradás-, számítástechnika, üzemszervezés, vegyipar stb. területén jelentetett meg hasznos műveket. (L. még könyvkereskedelem; könyvkereskedelmi vállalatok; könyvek szerkesztése; könyvkiadó vállalatok; könyvpropaganda és reklám.)

könyvkiadói profil: 1. könyvkiadó vállalatok.

Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése: 1. Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.

Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja (KTTK): 1963-ban alakult, általános és központi könyvpropaganda-feladatokat, piackutatást végzett, bibliográfiákat, könyvstatisztikát készített. Kiadta A könyv, valamint a Tájékoztató a megjelenő könyvekről c. szaklapokat. 1969-ben megszűnt.

könyvkiadó vállalatok: Magyarországon a könyvkiadást (l. ott) zömében erre létesített, állami vagy társadalmi szervek tulajdonában levő vállalatok végzik. A kiadók alkotóműhelyek, és nagyfokú önállósággal rendelkeznek, és felelősségük is ezzel kapcsolatos. Általában kialakított profilok szerint működnek, vagyis minden kiadó meghatározott témakörben (pl. hazai vagy külföldi szépirodalom, ismeretterjesztő irodalom, valamilyen tudományos szakterület stb.) fejt ki fő tevékenységét. Emellett egyes kiadók alkalmasszerűen nem szorosan a profiljukba tartozó könyveket is megjelentetnek. A könyvkiadók sajátos profilja biztosítja, hogy a kiadók azokat a kiadási igényeket elégítik ki, amelyek feladataikból következnek. Ez természetesen azzal a veszéllyel járhat, hogy a kiadók monopolhelyzetbe kerülnek, és helyes, ha bizonyos verseny alakul ki közöttük a nívós, jó, szükséges kiadványok tekintetében, mivel a monopolhelyzet veszélyezteti az irodalom, illetve a tudományos területen az új, jelentős művek megjelentetését. A kiadók tematikai és gazdasági tervek alapján működnek. A terv meghatározza, hogy a kiadó a számára biztosított papírkertből mely műveket, mekkora terjedelemben és példányszámban kíván megjelentetni. A terveket a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága (l. ott) hagyja jóvá. A kiadók a tárgyévet megelőző év március 31-ig megküldik előzetes éves kiadási tervüket (programjukat) a Kiadói Főigazgatóságnak. Az itt felvett könyvekre és azok példányszámára vonatkozó kereskedelmi igényekről a könyvterjesztő vállalatok a KÖNYVÉRT-et (l. ott), a KÖNYVÉRT a kiadókat előzetesen tájékoztatja. A kiadók a tárgyévet megelőző május 15-ig küldik meg a KÖNYVÉRT-nek és a KULTÚRÁ-nak (l. ott) éves kiadási tervüket. A tervnek tartalmaznia kell: – a mű szerzőjének nevét, a mű címét és példányszámát,

- a tervezett árat, az ívár- és árréskategóriába sorolást,
- részletes, propagandára alkalmas tartalmi ismertetést,

– a könyvnépszerűsítő akciókra és évfordulókra kiadandó könyvek megjelenésének várható időpontját.

A kiadási tervet féléves bontásban kell összeállítani. Az első féléves programot olyan pontossággal kell közölni, hogy az alapjául szolgálhasson a kiskereskedelem és a KULTÚRA megrendeléseinek. A kiadó második félévi végleges programját október 31-ig az előzőekben foglaltak szerint kell a kiskereskedelemhez és a KULTÚRA-hoz eljuttatni. A kiskereskedelem második félévi megrendelését november 30-ig küldi meg a KÖNYVÉRT-nek, amely 15 napon belül a rendelések összesítése után tájékoztatja a kiadót, illetve a könyvellátáshoz szükséges példányokat megrendeli. A KULTÚRA a második félévben megjelenő kiadványokból január 15-ig közvetlenül a kiadótól rendel. A kiadók feladatai a könyvek kiadásával kapcsolatban: a) a kiadásra kerülő művek kiválasztása, a mű elkészítésének és megjelentetésének feltételeit meghatározó szerződések megkötése a szerzővel, a szerzői jogok (l. ott) birtokosával, a fordítóval és más, a könyv tartalmi létrejöttében közreműködő személyekkel; b) a művek megszerkesztése (l. könyvek szerkesztése); c) műszaki és művészeti munkák (l. könyvek szerkesztése); d) a kész könyv mennyiségi és minőségi átvétele a nyomdától és átadása a KÖNYVÉRT-nek. A könyvkiadó vállalatok munkájuk során nemcsak a nyomdákkal és a terjesztővállalatokkal, hanem különböző tudományos intézetekkel, egyetemekkel, főiskolákkal, könyvtárakkal, gazdasági szervekkel működnek együtt. Feladatuk, hogy szoros kapcsolatban legyenek az írókkal, művészekkel, tudósokkal, a különböző szakterületek legjobb képviselőivel, és a kultúra, valamint a tudomány alkotóműhelyévé váljanak. A kiadóvállalatok egy része közvetlenül a Kiadói Főigazgatóság (KF) irányítása alá tartozik, másik része más országos főhatóság vagy társadalmi szervek vezetése alatt működik.

Jelenleg a következő kiadók működnek:

Akadémiai Kiadó: a Magyar Tudományos Akadémia kiadója.

Kiad:

- a) tudományos könyveket magyar és idegen nyelven,
- b) tudományos és szakkönyveket idegen nyelven,
- c) ismeretterjesztő műveket,
- d) szótárakat,
- e) lexikonokat,
- f) magyar és idegen nyelvű tudományos folyóiratokat.

1929-ben kezdte el tevékenységét, így a ma működő magyar kiadók közül az Akadémiai Kiadó tekint vissza a leghosszabb múltra. Amikor 1950-ben az MTA a szocialista tudomány-szervezés központjává alakult, a kiadót is átszervezték, felépítésének mai formáját akkor nyerte.

A szótárszerkesztőségében szerkesztett szótárak egy részét, az idegen nyelvek tanulását szolgáló kiadványait és egyes ismeretterjesztő műveit a kiadó Terra impresszummal (l. ott) jelenteti meg.

Az Akadémiai Kiadó szervezete sokban eltér a többi magyar kiadóvállalatétól. Ennek oka elsősorban az, hogy nemcsak magyar, hanem idegen nyelven is intenzív kiadói tevékenységet folytat; ez utóbbi jelentőségét és mennyiségét illusztrálja az, hogy termésének csaknem a felét az idegen nyelvű könyvek és folyóiratok adják. Idegen nyelvű könyveinek egy része külföldi cégekkel közösen megjelentetett kiadvány. Folyóiratkiadó tevékenysége és ennek volumene is megkülönbözteti az Akadémiai Kiadót a többi magyar kiadótól; gondozásában csaknem száz magyar és idegen nyelvű folyóirat jelenik meg. További sajátossága, hogy nyomdával, könyvesbolttal és önálló terjesztői apparátussal is rendelkezik.

Corvina Kiadó:

Kiad:

- a) képzőművészeti és fotóművészeti könyveket magyar és idegen nyelven,
- b) útikönyveket és fotóalbumokat elsősorban idegen nyelveken, esetenként magyarul is,
- c) szépirodalmi, politikai-tájékoztató, gyermek- és ifjúsági, zenei és sportkiadványokat idegen nyelven,
- d) szakácskönyveket idegen nyelven.

A kiadót 1955-ben alapították, feladata tíz éven át főként idegen nyelvű kiadványok megjelentetése volt. 1965-ben kapta egyik fő feladatául a képzőművészeti könyvek kiadását. Ekkor neve Corvina Idegennyelvű Kiadó helyett Corvina Kiadó lett. Egyes kiadványait Pannónia impresszummal jelenteti meg. Számos idegen nyelvű könyvét külföldi partnerekkel közösen adja ki. Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság (l. ott).

Európa Könyvkiadó:

Feladata elsősorban külföldi szépirodalmi művek kiadása magyar nyelven, ezenkívül tanulmányok, esszék, életrajzi és történelmi regények kiadása, végül bibliofil kiadványok megjelentetése (ez utóbbiak magyar és külföldi szépirodalmi alkotások, művészeti, valamint az ezzel rokon faksimile kiadványok, fotókkal illusztrált könyvek, továbbá a társadalomtudomány, elsősorban a filozófia és az esztétika alapvető művei közül kerülnek ki. Könyvművészeti szempontból e kiadványokat külön osztály gondozza, és Magyar Helikon kiadói névvel jelennek meg).

A vállalat 1945-ben Új Magyar Könyvkiadó néven jött létre mint az akkori Magyar-Szovjet Művelődési Társaság kiadója; feladata a klasszikus orosz és a szovjet irodalom kiadása volt. 1955. január 1-én alakult át világirodalmi kiadóvá, az Európa Könyvkiadó nevet 1957-ben vette fel. A Magyar Helikon Könyvkiadó, amelyet 1965-ben megszüntettek, önálló osztályként működik a kiadó keretében.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat: feladata elsősorban a Művelődésügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó főiskolák, egyetemek stb. hallgatói részére tanulmányi jegyzetek előállítása, továbbá egyéb kiadványok sokszorosítása, főként a tárca felügyelete alá tartozó intézmények és vállalatok számára. A vállalat 1952. július 1-én alakult. Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Gondolat Könyvkiadó Vállalat:

Feladata:

- a) természet- és társadalomtudományi ismeretterjesztő, valamint általánosabb érdeklődésre számot tartó tudományos művek,
- b) szociográfiák, útleírások, élet- és önéletrajzok,
- c) művészeti ismeretterjesztő könyvek és ismeretterjesztő jellegű szépirodalmi művek,
- d) naptárak kiadása.

A kiadó 1957. január 1-én alakult meg Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztő Vállalat elnevezéssel. Elődei – hasonló jelleggel – a Bibliotheca Kiadó (l. ott), illetve a Művelt Nép Könyvkiadó (l. ott). Közvetlen felügyeleti szerve 1958 közepéig a Társadalom- és Természet-tudományos Ismeretterjesztő Vállalat volt, amely a kiadó szakirányítását 1966-ig látta el. A lapkiadói tevékenységet 1965-ben a Hírlapkiadó Vállalat vette át a kiadótól, amely akkor kapta mai nevét.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Kartográfiai Vállalat: alapításának ideje: 1954. Feladata:

- a) földmérési,
- b) térképészeti tevékenység.

Kiadói tevékenységet földrajzi térképek készítésével kapcsolatban végez. Tevékenysége a fentieknek megfelelően:

- a) földrajzi, térképészeti alapmunkálatok elvégzése,
- b) gazdasági, igazgatási, közlekedési, turisztikai, idegenforgalmi, tudományos-ismeretterjesztő, oktatási és egyéb kulturális célokat szolgáló térképek, atlaszok és falitérképek szerkesztése, készítése, sokszorosítása és kiadása. 1969. jan. 1-től önálló exportjoggal rendelkezik.

Képzőművészeti Alap Kiadó Vállalata: A Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapjának kiadója.

Kiad:

- a) képzőművészeti könyveket és reprodukciókat,
- b) illusztrált naptárakat, képes levelezőlapokat,
- c) egyéb kiadványokat.

Ezenkívül műszaki (amerikai) retusmunkákat végez.

A kiadót 1954 áprilisában alapították. Tevékenységének bővülését jelentette az 1958-ban létrehozott műszaki retusműterem.

Felügyeleti szerve a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja.

Kossuth Könyvkiadó: a Magyar Szocialista Munkáspárt kiadója.

Kiad:

- a) a marxista-leninista társadalomtudományok (filozófia, közgazdaságtan, tudományos szocializmus, történelem) tárgykörébe vágó műveket, politikai és munkásmozgalmi irodalmat,
- b) színes, közérdekű, közvetetten politikai tartalmú műveket és szépirodalmi alkotásokat,
- c) pártoktatásban használt tankönyveket,
- d) párt-folyóiratokat.

Önálló terjesztői apparátussal rendelkezik, terjesztési tevékenységét 45 kirendeltség útján, mintegy 20 ezer pártaktivista közreműködésével végzi. A kiadó jogelődje, a Szikra Könyv- és Lapkiadó 1944 novemberében alakult Szegeden. Kossuth Könyvkiadó néven 1956 decembere óta működik.

Felügyeleti szerve az MSZMP Központi Bizottságának Pártgazdasági és Ügykezelési Osztálya, valamint Agitációs és Propaganda Osztálya.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó:

Kiad:

- a) a közgazdaságtudomány és a jogtudomány minden ágába (politikai gazdaságtan, közgazdasági elmélet, a közgazdaság története, népgazdasági és vállalati tervezés, üzemgazdálkodás, üzemszervezés, ágazati gazdaságtanok, pénzügy, pénzgazdálkodás, számvitel, statisztika, prognosztika, szociológia, jogelmélet, államigazgatás, jogszabályok, kommentárok stb.) tartozó műveket,
- b) közgazdasági és jogi ismeretterjesztő munkákat,

- c) belkereskedelmi, vendéglátóipari közép- és felsőfokú tankönyveket és jegyzeteket, valamint szakiskolai tankönyveket, jegyzeteket és tanfolyami tananyagokat,
- d) szabványokat és szabványgyűjteményeket,
- e) ár-, norma- és költségjegyzékeket, tájékoztató nyomtatványokat, katalógusokat, prospektusokat és gyártmányismertetőket (valamint kereskedelmileg értékesíti a d–e pontban említett kiadványokat),
- f) Minerva kiadói névvel közhasznú és ismeretterjesztő könyveket, valamint gyermekkönyveket és gyermekjátékokat.

A kiadó 1955. január 1-én alakult meg. Tevékenységi körét 1956-ban bővítették a szabvány-nyomtatványok kiadásával és terjesztésével. A Minerva kiadói névvel forgalomba hozott kiadványok megjelentetésére 1957-ben kapott engedélyt.

A kiadói feladatok d–e pontjában felsorolt kiadványok terjesztését a kiadó a kezelésében levő Szabványbolt útján végzi.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Magvető Könyvkiadó

Kiad:

- a) kortárs magyar irodalmi alkotásokat,
- b) a társadalomtudományok körébe tartozó esszéket és monográfiákat, valamint a kortárs magyar irodalom társművészeteivel (film, színház, zene, képzőművészet) kapcsolatos ismeretterjesztő, népszerűsítő és tudományos műveket,
- c) klasszikus magyar irodalmi alkotásokat,
- d) kortárs világirodalmi alkotásokat.

A kiadó 1955 januárjában alakult meg a Magyar Írók Szövetségének kiadójaként. Felügyeletét 1956 óta látja el a Kiadói Főigazgatóság.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Medicina Könyvkiadó:

Kiad:

- a) orvostudományi és egészségügyi monográfiákat, szakkönyveket, tankönyveket, ismeretterjesztő és hivatalos kiadványokat,
- b) sporttal foglalkozó szakkönyveket, tankönyveket, ismeretterjesztő és hivatalos kiadványokat,
- c) idegenforgalmi kiadványokat,
- d) egészségügyi és idegenforgalmi propagandaanyagokat.

Medicina Egészségügyi Könyvkiadó néven 1967-ben alapították. A sportkönyvek megjelentetése 1961-től, az idegenforgalmi könyveké 1965 óta tartozik a kiadó profiljába. Mai elnevezését 1966-ban kapta. Egészségügyi kiadványai Medicina, sportkönyvei Sport, idegenforgalmi és útikönyvei Panoráma kiadói névvel jelennek meg.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat:

Kiad:

- a) mezőgazdasági, élelmiszeripari, erdészeti és fagazdasági, faipari, vízügyi és vízgazdálkodási szakkönyveket, továbbá ugyanezen tárgykörökhöz tartozó tan-

- könyveket és tudományos műveket,
b) az alkalmazott biológia témakörébe vágó ismeretterjesztő munkákat.

A kiadó Mezőgazdasági Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat néven 1950-ben alakult. A folyóiratkiadást 1965-ig folytatta. Jelenlegi elnevezése 1966 júliusától van érvényben. Egyes műveket Natura kiadói jelzéssel jelentet meg.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Minerva: 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó:

Kiad:

- a) mesekönyveket, szépirodalmi és ismeretterjesztő műveket gyermekek és a serdülő ifjúság számára,
b) Kozmosz Könyvek kiadói névvel szépirodalmi, valamint politikai és ismeretterjesztő könyveket az érett ifjúság számára.

A kiadót 1950. november 1-én alapították. Neve 1957-ig Ifjúsági Könyvkiadó volt.

A kiadó gondozásában a csehszlovákiai, romániai, szovjet és jugoszláviai kiadókkal kooperálva évenként mintegy 30–35 közös kiadású mű jelenik meg. A Corvina Kiadó gondozásában a Móra Kiadó számos képeskönyve és ifjúsági kiadványa készül idegen nyelveken exportra.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Műszaki Könyvkiadó:

Kiad:

- a) műszaki szakkönyveket az összes iparágak (kivéve az élelmiszeripart) mérnökei, technikusai és szakmunkásai számára, továbbá műszaki-gazdasági és népszerű technikai ismeretterjesztő műveket,
b) ipari szakoktatási tankönyveket az ipari tanulók képzésétől a főiskoláig, egyes esetekben az egyetemekig,
c) műszaki jellegű évkönyveket, közleményeket és egyéb kiadványokat, katalógusokat stb. az ipari tudományos intézetek és nagyvállalatok megbízásából.

A kiadó alapításának időpontja 1955. január 1.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Statisztikai Kiadó Vállalat (alapítási éve 1959):

Kiadói tevékenysége:

A KSH és az irányítása alá tartozó intézmények rendszeres és alkalmankénti adattárainak, elemző információs munkáinak kiadása; statisztikai, számítástechnikai, rendszerszervezési tankönyvek, jegyzetek és egyéb művek megjelentetése, folyóiratok (Statisztikai Szemle, Statisztikai Havi Közlemények, Demográfia, Számítástechnika, Információ, Elektronika stb.) kiadása. A kiadó saját nyomdával rendelkezik.

A vállalat közvetlen felügyeletét a KSH Számítástechnikai Főosztály látja el. Kereskedelmi tevékenységét a kiadó saját kezelésében levő könyvesboltjával (Statisztikai és számítástechnikai könyvesbolt), valamint terjesztési és ügynöki hálózatával látja el.

Felügyeleti szerve a Központi Statisztikai Hivatal (KSH).

Szépirodalmi Könyvkiadó:

Kiad:

- a) szépirodalmi alkotásokat élő és klasszikus magyar íróktól egyedi művekben, sorozatokban, antológiákban és életműsorozatokban,
- b) irodalomtudományi műveket, tanulmányokat és kritikai köteteket,
- c) az Olcsó Könyvtár-sorozatban a magyar irodalom alkotásai mellett élő és klasszikus külföldi szerzők szépirodalmi műveit,
- d) közös kiadványokat a szomszédos szocialista országok magyar nyelvű könyvkiadóival.

A kiadó alapításának időpontja: 1950. október 1.

Egy szerkesztősége van, amelynek keretében négy csoport működik.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Tankönyvkiadó Vállalat:

Kiad:

- a) általános, közép- és főiskolai, valamint egyetemi tankönyveket (kivéve az orvostudományi és agráregyetemi tankönyveket),
- b) pedagógiai műveket,
- c) nyelvkönyveket,
- d) módszertani folyóiratokat.

A kiadó 1949-ben alakult.

A felsőoktatási intézmények túlnyomó többségének szakosított jegyzeteit (kivéve az orvostudományi és az agráregyetemi jegyzeteit, valamint néhány speciális jegyzetet) szintén a Tankönyvkiadó Vállalat adja ki. A kiadó Jegyzetosztálya a műszaki előkészítést végzi, a szerkesztés az érdekelt főiskolák, egyetemek feladata.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat: a Szakszervezetek Országos Tanácsának kiadója.

Kiad:

- a) szakszervezeti és politikai irodalmat, valamint szemléltető eszközöket,
- b) a szakszervezeti munkával kapcsolatos munkaügyi, munkajogi, társadalombiztosítási irodalmat és jogszabálygyűjteményeket,
- c) ismeretterjesztő irodalmat (útleírásokat, műszaki, munkavédelmi könyveket),
- d) évente néhány szépirodalmi művet.

A kiadót Népszava Lap- és Könyvkiadó Vállalat néven 1948-ban alapították. Jelenlegi nevét 1957 óta viseli.

Zeneműkiadó Vállalat:

Tevékenysége:

- a) kiad zeneműveket, valamint a zene- és táncművészet körébe tartozó szakmai és ismeretterjesztő könyveket, továbbá zenei tárgyú szépirodalmi műveket,
- b) nyomdaüzemet működtet zeneművek, könyvek és nyomtatványok előállítására céljából,
- c) önálló kottagrafikai műhelyt üzemeltet.

Az államosított zeneműkiadók (Rózsavölgyi, Rozsnyai, Magyar Kórus stb.) jogutódjaként 1950. július 1-én alakult meg a Zenemű Kiadó Vállalat. 1953-ban jelentős szervezeti bővítésként nyomdaüzemet kapott (Zenemű-nyomda), ami lehetővé tette a kiadói tervezést. A vállalat tevékenységének nagyobb arányú fejlesztése 1954-ben kezdődött, megalakult a zenei és irodalmi szerkesztőség, a korábban főként külső munkatársak által végzett szerkesztői munkát zeneszerzőkből, zenetudósokból és zenepedagógusokból álló szakképzett lektori gárda vette át.

A Zeneműkiadó Vállalat 1973-tól önálló nagykereskedelmi tevékenységet folytat. A vállalat jogosult kiadványain az Editio Musica Budapest kiadói nevet használni.

Felügyeleti szerve a Kiadói Főigazgatóság.

Zrínyi Katonai Kiadó: a Honvédelmi Minisztérium kiadója.

Kiad:

- a) hadtudományi és ismeretterjesztő műveket,
- b) szépirodalmi jellegű riportokat, dokumentum jellegű összeállításokat és memoárokat,
- c) agitációs és propagandaanyagokat,
- d) lapokat és folyóiratokat (Néphadsereg, Igaz Szó, Honvéd Sport, Polgári Védelem, Honvédségi Szemle, Honvédorvos, Hadtörténeti Közlemények, Haditechnikai Szemle, Honvédségi Közlöny stb.).

A kiadót 1951-ben Honvéd Kiadó Intézet néven hozták létre. 1955-től 1957-ig neve Katonai Kiadó volt, ettől kezdve Zrínyi Katonai Kiadó.

Natura: I. Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat

Pannónia: I. Corvina Kiadó

Panoráma: I. Medicina Könyvkiadó

Sport: I. Medicina Könyvkiadó

Terra: I. Akadémiai Kiadó

A könyvkiadás főbb adatai

kiadásának éve	A könyvek száma	példányszáma
1960	2972	34.692,7
1967	4714	47.804,4
1968	4588	47.970,9
1969	4513	48.013,8
1970	4793	46.980,6
1971	5536	53.449,9

10 ezer lakosra jutó könyvcímek és példányszámok alakulása

év	címek száma (ezrekben)	példányszám
1960	3,0	34,7
1967	4,6	46,8
1968	4,5	46,8
1969	4,4	46,6

1970	4,6	45,5
1971	5,3	51,6

1971-ben a kiadott művek száma nőtt. A példányszám ugyancsak emelkedett: 53 449 904 (46 980 589). A hivatásos kiadók 3470 könyvet jelentettek meg, az átlagpéldányszám több mint 500-zal nőtt.

jellege	a könyvek száma	az 1970. év %-ában	példányszáma (ezrekben)	az 1970. év %-ában
tudományos irodalom	620	91,4	1.429,3	112,2
ismeretterjesztő irodalom	801	122,3	10.837,2	97,6
szakirodalom	1986	130,2	4.953,8	148,7
szépirodalom	721	107,1	14.904,6	136,7
ifjúsági és gyermek irodalom	182	82,0	5.112,3	116,7
tankönyvek	1180	116,8	15.831,1	100,0
egyéb (vallásos) művek	46	153,3	381,6	249,2

kiadási év	szépirodalmi művek száma	példányszáma (ezrekben)	az összes könyvekhez viszonyított %-os aránya	az összes könyvpéldányokhoz
1960	695	10.317,1	23,4	29,7
1967	644	11.902,1	13,7	24,9
1968	731	12.271,8	15,9	25,6
1969	712	11.255,7	15,8	23,4
1970	673	10.907,0	14,0	23,2
1971	725	14.909,6	13,0	27,9

műfaj	átlagpéldányszám (ezrekben)
verseskötetek	8,5
regények, elbeszélések	25,4
színművek, műsorfüzetek	19,3
egyéb szépróza művek	14,8

Hazánk a világ könyvkiadásában mind a kiadott művek, mind a példányszám tekintetében rangos helyen áll. A szocialista országok között a kiadott műveket 10.000 lakosra számítva a második, példányszám tekintetében pedig a negyedik helyen állunk.

könyvkiállítás: a könyvkiadói és -terjesztői tevékenységet propagálja. Bemutathatja valamely ország, kiadó vagy szakterület (pl. műszaki könyvek) termésének a javát, esetleg valamely aktuális eseménnyel (tudományos kongresszus), évfordulóval kapcsolatban rendezik. Kisebb könyvkiállításokat is szoktak rendezni, amelyek bizonyos kiadványokat népszerűsítene. A kiadás anyagát megfelelően rendszerezve állványokra, vitrinekbe helyezik, a témával kapcsolatos fényképekkel, grafikonokkal, táblákkal egészítik ki.

könyvkiskereskedelem: könyvek forgalomba hozatala elsősorban a lakosság részére közvetlenül a könyvkereskedelmi hálózaton keresztül. Kiskereskedelmi forgalomnak tekintjük a könyvtárak, közületek részére történő eladást is.

könyvklubok: a könyvpropaganda olyan eszközei, amelyeknek tagjai a klub által kiadott könyveket kedvezményes áron kapják, valamint egyéb kedvezményekben részesülhetnek, részt vehetnek a klub által szervezett szakmai összejöveteleken, ankétokon, író-olvasó találkozókon, ilyen a Műszaki Könyvklub, TV Könyvbarátok Köre.

könyvkötés: a nyomdából kikerülő nyomtatott íveket a könyvkötők vagy a kötészet gépei a könyv alakjának (l. ott) megfelelő formára hajtják, a levegőt kisajtolják közülük, majd a különálló ívekből (l. krúda) összehordják a könyvtestet (l. a könyv részei), azaz sorba rendezik az íveket. A munka megkönnyítését és a hibák elkerülését szolgálja, hogy a nyomdában az ív első lapjának bal alsó részére nyomtatják az ívjelzőt (l. ott) (norma, l. ott), amely az ív sorszámát jelölő számból, a szerző vezeté- (család-) nevéből és a könyv rövid címéből áll, valamint az ún. szignatúrát, amely az ívek gerincén lépcsőzetesen elhelyezett vonaljelből áll. Ezek segítségével egyetlen pillantással megállapítható, hogy valamennyi ív együtt van-e, ill. az ívek sorrendje megfelelő-e. Minden ív harmadik lapján csillag kíséretében megismétlődik az ív sorszáma. Ez azt jelzi, hogy az első hajtogatásnál a normával ellátott lapnak a csillagos lapot kell fednie. A külön papírra nyomott táblákat, táblázatokat (l. könyv részei) elhelyezik az ívek között. Az előzéklapot (l. könyv részei) az első és az utolsó ívhez ragasztják, majd a fűzés előtt a könyvtestet présbe helyezik. Ma a könyvkötéshez általában gépeket használnak; vannak hajtogató, összehordó, drótfűző és céna-fűző gépek. A fűzést túlszerű anyagon, az ún. gázsin végzik, a gép a céna-t a könyvtest gerincére helyezett gázsiszalagra vonja. A gázsit az első és az utolsó ívnél szélesebbre hagyják, hogy a könyvtestet a könyvfedélhez, ill. kötéstáblához (l. könyv részei) tudják erősíteni, majd a könyvtest gerincét enyvezik, hogy az íveket összefogja. Ma már fűzés nélküli ragasztott kötések is készülnek. Fűzött könyveknél az íveket csak egymáshoz fűzik, majd forró enyvvel összeragasztják, és puha fedélbe helyezik. A könyvtestet fűzés után vágógéppel három oldalon körülvágják. Ezután a könyv gerincét gömbölyítő gépen félkör alakúvá formálják. A könyvgerincre alul-felül kapitális (l. ott) (oromszegés) szalagot ragasztanak, esetenként olvasójellel látják el. Mielőtt a könyvtestet a kötéstáblába helyeznék, a könyv élét anilinfestékbe mártott ecsettel vagy szórópisztoly segítségével színes metszéssel látják el. A táblák (l. ott) lemezeit, a szükséges vásznat vagy egyéb anyagot is gépek szabják ki. Modern üzemekben a fedéllemez felrakását, a gerinc-karton és a vászonborítás összeszerelését önműködő táblakészítő gépek segítségével végzik. Félvászon- (l. ott) kötésnél a vászonhátat, egészvászon-kötésnél a teljes felületet sablonok segítségével, kézi munkával szerelik össze. A kötéstáblára aranyozással, vak- vagy színes fólianyomással préselik a címet, esetleg a díszítőelemeket. A könyvtest (l. ott) általában gépesített művelet. Az előzéklapokat (l. ott) és a fűzőgázsit keményítővel kenik, a kötéstáblát ráhajtják, ezzel a kötés és a könyvtest összetartozó egésszé válik.

Kötésfajták: papírkötés: a kötéstábla és a gerinc papirossal van borítva. Félvászon-kötés: a gerincet, esetleg a kötéstábla sarkait vászon borítja, a kötéstábla többi része papírborítású. Egészvászon-kötés: a kötéstábla egész felületét és a gerincet is vászonnal vonják be. Félbőr-kötés a gerinc, esetleg a sarkok bőrral borítottak, a kötéstábla többi részét vászon vagy papír fedi. Egészbőr-kötés: a gerinc és a kötéstábla bőrral borított. Selyemből, bársonyból készülnek a díszkötések. Egyre gyakoribbak a különböző műanyag-kötések, különösen ifjúsági könyveknél a lemosható fóliabevonat, a különlegesen kezelt préselt papírból készült konrit-kötés, a bőrhöz hasonló nyilkötés. A leporellókötést a gerincnél fém- vagy műanyag spirál tartja össze. Celluloid, csontfedeles, fatáblás a barát-kötés. Könyvkötéshez ma a leggyakrabban a különböző színben és mintázatban készülő kalikóvásznat, lenvásznat, vékony szövésű fehér, szürke, fekete színben készülő ballon- és nyersvásznat, valamint műbőrt használnak. Fél- vagy egészbőr-kötésekhez legalkalmasabb a borjúbőr és – gondos megmunkálás után – a juh-, kecske- és a disznóbőr. (L. még könyvművészet.)

könyvkötő művészet: l. könyvművészet.

könyvművészet: a szép könyv előállításával kapcsolatos művészetek közös neve, amelyeknek együttes célkitűzésük, hogy egy-egy mű jelentőségének, tartalmi értékeinek megfelelő, művészi en egybehangolt részekből (papír, szövegrész, ill. szedés, betűtípus, illusztrációk, címlap, kötés, borító stb.) álló könyvet formáljanak. A könyvművészet törekvései minden történelmi korszakban a könyvvel szemben támasztott társadalmi igénytől, a társadalom technikai szintjétől, a rendelkezésre álló anyagoktól és eljárásoktól függenek; kapcsolatosak más művészeti ágak formanyelvével, a kor ízlésével. Bizonyos, a könyvművészettel rokon törekvésekkel már az ókorban találkozunk. Ezek főleg a szövegek gondos, szépen olvasható, hibamentes, elegáns betűformákkal történő másolásra irányultak. A könyvművészet kibontakozásának a lehetőségét a kódex formájú könyv (l. ott) megjelenése teremtette meg. Ezzel a könyvművészetnek két szervesen összefüggő ága alakult ki: a könyvkötő művészet és a könyvdíszítő művészet, ez utóbbi tágabb értelemben magába foglalja a könyv szöveges részének előállítását, a művészi igényű másolómunkát és a könyv belsejének a díszítését [művészi keretdíszek, kezdőbetűk (l. még iniciálék), miniatűrök] is. A könyvkötő művészet már a korai középkorban is remekműszámba menő, gazdagon díszített kötésekkel produkált. A könyvek kötéstábláját leggyakrabban bőrrel, különböző textíliákkal (főleg bársonnyal) borították, de nem ritkák az elefántcsont domborművű vagy ötvösmunkával aranyba, ezüstbe foglalt drágakövekkel díszített kötések sem. A középkor során a könyv kötése is általában a kolostorokban készült, innen ered a barátkötés elnevezés. A kötéstáblákat borító bőrt különféle képpel díszítették: díszítőelemeket metszettek a bőrfelületbe, ill. áttörték azt, vagy dúcok segítségével vaknyomás (l. ott) formájában alakítottak ki mintázatot. A mintázat geometriai formákból, szalagdíszből vagy állatfigurákból, esetleg vallásos szimbólumokból állt. Néha a bőrfelület sima, teljesen dísztelen volt. A gótikus kötések gyakran szenteket ábrázoltak. A reneszánsz korában keleti hatásra elterjedtek a kötések az arab és mór mintázatok és a növénydíszek. A reneszánsz nagyban hozzájárult a könyvkötő művészet tematikai gazdagodásához; megjelentek a kötések mitológiai jelenetek, arcképek is. A reneszánsz legszebb kötéseihez tartozik Mátyás király könyveinek, a corvináknak (l. ott) a kötése. A corvinák kötésén találunk először aranyozást. A kötések gyakran ötvösmunkával, nemesfémből készített csat egészítette ki. A kódexek (l. ott) korában a könyvdíszítő művészet is kifejlődött. Kezdetben csupán arra szorítkoztak a másolók, hogy a rendkívül gondosan írt szöveg fontosabb részeit vörös színnel kiemeljék. A vörös festék neve minium volt, innen a miniatúra (l. ott) elnevezés; ezzel eredetileg a kódexben előforduló valamennyi díszítést jelölték. Később a kódexek miniatürizálása, díszítése önálló művészet lett: általában a másoló barát üresen hagyta azokat a helyeket, ahová a miniatör vagy illuminátor színes festékekkel berajzolta a díszes kezdőbetűket, szegélyrajzot vagy a szöveget illusztráló képeket. Ma már csak az illusztrációs szerepet játszó, festményyszerű könyvdíszítést nevezzük miniatűrnek. A miniatűr-festészet a középkori művészet egyik legértékesebb ága. A korai középkorban két könyvdíszítő központ fejlődött ki: Bizánc és az ír szigetek. A középkor derekán a kódexekben a korábbi, főleg a miniatörök fantáziájára támaszkodó díszítést felváltotta a természet utáni rajz. A könyvdíszek már nem pusztán dekoráltak, hanem illusztráltak a könyvet. Legszebb középkori kódexünk a Képes Krónika (Bécsi) (l. ott), amely 1374–76 között Nagy Lajos király számára készült, és nagyszámú, a magyar történelem epizódjait ábrázoló, művészi en kivitelezett, gót stílusú miniatűrök és keret-, ill. szalagdíszet tartalmaz. A kódexdíszítő művészet a reneszánszban érte el csúcát. Az addigi egyoldalúan egyházi téma mellett polgárjogot nyertek a különféle világi témák is. A könyvek témabeli gazdagodása együtt járt a könyvdíszítő művészet eszközeinek a gyarapodásával. Az emberközpontú és az élet felé forduló humanizmus hatására a kódexek lapjain megjelentek a korabeli élet, a természet, a városok, a görög-római mitológia képei. A könyvdíszítő művészet elsősorban az észak-italiai városokban ért el magas színvonalat. Híres műhelyek alakultak, amelyek főúri, uralkodói rendelésre pazar kiállítású, vagyont érő kódexeket készítettek. A legismertebbek a firenzei Attavante degli Attavanti és a németalföldi

Limburg testvérek kódexe. Mátyás király budai másoló- és könyvdíszítő műhelyében készültek gazdagon díszített reneszánsz kódexek, mint pl. a Kálmáncsehi-breviárium. Könyvdíszítő művészeti szempontból híresek és a kor legszebb könyvei közé tartoznak Mátyás király könyvei, a corvinák, amelyek részben Itáliában és Bizáncban, részben Budán készültek. A középkor könyvei az egyház, a humanista kódexek világi és egyházi fejedelmek, főurak használatára készültek, minden kódex egyedi példány volt, amely hosszú, türelmes művészi munkával remekbe készült. A könyvnyomtatás feltalálása forradalmi változás lehetőségét teremtette meg a könyvművészetben. A könyv előállítás nagymértékben technikai feladat lett, a nyomdászat ipari, majd egyre inkább gépesített, nagyipari tevékenységgé vált. Az ebben rejlő lehetőségeknek az első nyomdászok még nem voltak tudatában: megpróbálták a kézírásos könyvet utánózni, üresen hagyva a könyvdíszek helyét. Hamarosan azonban a példányszámok növekedésével megnyíltak a könyvművészet új útjai, a könyvművészet egyre inkább iparművészetté vált. A könyv olcsóbbá, hozzáférhetőbbé vált, a könyvek díszítése sem maradhatott mérhetetlenül drága, egyedi munka. A könyv anyagául a pergamen helyett az olcsóbb papírt választották, a könyvek formátuma is hamarosan megváltozott: kisebbé, kezelhetőbbé lett. A könyvművészet legfontosabb törekvése a könyvnyomtatás elterjedése után szépen metszett, tiszta vonalú, jól olvasható betűtípusok tervezése és harmonikus szedéstükör (l. ott) kialakítása volt. A kódexek korára jellemző könyvdíszítő művészetet felváltotta a könyvillusztráció új módja: a formáról (dúc) mechanikai úton sokszorosítható képek és díszítőelemek alkalmazása. Már az ősnymtatványok (l. ott) korában elterjedt a fametszet (l. még képsokszorosítás). A könyveket olyan kiváló művészek is illusztrálták, mint Lucas Cranach, az ifjabb Hans Holbein és Dürer. A könyvművészet új útjain jártak, és maradandóan szép könyveket alkottak a humanizmus nyomdásza: a velencei Aldus Manutius, aki meghonosította a könnyen kezelhető oktáv könyvformát (l. könyv alakja), és kitűnt szépen metszett kurzív betűivel (l. betű), a bázeli Johannes Frobenius (akinek a nevéhez a 16. század legszebb könyvei fűződnek), az augsburgi Schönsperger, aki megalkotta a gót betű humanista nyomtatott változatát, a fraktúrt; a francia Estienne család, az antwerpeni Plantin. A 17. század könyvművészetében a barokk ízlés érvényesült. A címlapok zsúfoltak voltak, a könyvek gazdag metszetes díszítéssel jelentek meg. A reneszánsz kori nyomtatott könyv tipográfiai formáinak szép arányai a barokk pompaszeretet és túlzásfűlés áldozataul estek. A 16. századtól jelentkező új könyvillusztrációs technika, a rézmetszet (l. képsokszorosítás) általánossá vált. Ezzel az eljárással árnyaltabb, részletesebb rajzú illusztrációk készíthetők, de ezeket nem tudták a könyv szövegrészeivel együtt nyomni: a rézmetszet mélynyomó technikát igényel, viszont szöveget csak magasnyomással tudtak sokszorosítani. A nyomdászat általános hanyatlásában is könyvművészeti szempontból kivételesen magas színvonalúak a 17. században a holland nyomdák termékei, főleg az elzevirek (l. ott). A kor egyik kimagasló tipográfusa és betűmetsző művésze Tótfalusi Kis Miklós. A 18. században az előretörő polgárság ízlésének érvényesülése a könyvművészetben is nagy változást hozott: a nyomtatott könyv egyszerűbbé vált, a klasszicizáló stílust követő könyvművészek lemondtak a barokk zsúfolt, metszetes könyvdíszekről, és pusztán a szépen metszett betűkkel, a harmonikus, szimmetriára törekvő szedéstükörrel, kevés szövegű, szintén szimmetrikusan megszerkesztett, különös gonddal megválasztott betűtípusból szedett címlapokkal keltettek esztétikai hatást. A klasszicista könyvművészet vívmányai ma is a tipográfia legértékesebb hagyományai közé tartoznak. Az új stílus úttörője John Baskerville birminghami nyomdász volt, aki 1756-ban nyomtatott Vergilius-kötetével hosszú időre meghatározta a tipográfia fejlődésének irányát. A klasszicista könyvművészet kiemelkedő alakja volt még Giambattista Bodoni pármai nyomdász, akit elsősorban szép betűi tettek híressé: egy ma is használatos antikva betűtípus az ő nevét viseli. Franciaországban a Didot-család volt a klasszicista könyvművészet képviselője. A könyvművészetben a könyvnyomtatás kezdetben nem hozott olyan fordulatot, mint a könyvművészet más ágában. Franciaországban a 16. században a neves könyvgyűjtő,

Jean Grolier hozta divatba a róla elnevezett kötést, amelyre szalagfonatos, keleti (arab) elemeket tartalmazó díszek és aranyozás jellemző. A könyvnyomtatás hatása a 16. században elsősorban a görgetőkkel és préslemezekkel készített, egyszerűbbé váló kötésminták elterjedésében mutatkozott. Elterjedt a pontozott díszekből kialakított és a legyeződíszes kötés is. Magyarországon a 17. és 18. században főleg a kolozsvári, debreceni és nagyszombati kötések ismertek. A debreceni kötésekre kezdetben a görgetés és lemezprézés díszítés és aranyozás jellemző, majd – valószínűleg holland hatásra – megjelentek a színes, festett pergamen kötések. A nagyszombati kötés 18. századi, az osztrák barokk hatására kialakult könyvkötő stílus, amely indafonatos keretdíszet, sarokdíszeket, kör és ovális vagy mandula alakú középdíszeket alkalmazott. A 19. század elejéig a könyvek kötéséhez általában bőrt vagy más igényes anyagot használtak. A kötések díszesek, munkaigényesek voltak, kedvelték az aranyozást. A nyomdászatban a 19. század elejétől új technikai eljárások terjedtek el, s ezek a könyvművészetben is változásokat hoztak. A század elején feltalált kőrajz (litográfia) (l. még képsokszorosító eljárások) gyorsan elterjedt. Ez a könyvillusztrálás szempontjából nagy jelentőségű találmány káros hatással is járt: a szabadkézi rajz mészkőlapról történő sokszorosítása lehetővé tette a közvetlen vonalvezetést, és a klasszicista könyv zárt, fegyelmezett tipográfiai formáinak fellazulásához vezetett. Először a címlapok váltak stílustalanná, szétesővé, majd a könyv szövegrésze is a litográfiai ízlés áldozatául esett, az új betűformák már nélkülözték a klasszicista nyomdabetű kiegyensúlyozott arányait, harmonikus vonalvezetését. Gyakori jelenség volt különböző típusú betűk váltogatása a könyvek címlapján. A 19. század második felében ismét Angliában jelentkezett a tipográfiai formák megtisztítására irányuló törekvés. William Morris, a preraffaelita (l. ott) költő, festő és iparművész archaizáló törekvéseket hirdetett a könyvművészetben. Bibliofil kiadványokat előállító nyomdája, a Kelmscott Press, az angol ősnymtatványok ihlette kiadványokat készített szűk kör részére. Az általa kialakított, ill. felújított nyomdászati stílus kétségtelenül egységes, szép könyveket eredményezett, de nem vette figyelembe a nyomdászatban végbement technikai fejlődést, s olyan kort tekintett példaképének, amelyben a nyomtatott könyv még kevesek kiváltsága volt. Munkásságától nem tagadjuk meg az elismerést, ám az ipari tömegtermelést a könyvgyártásban sem szabad elkerülni, legfeljebb esztétikus formákat kell teremteni számára. Az új nyomda-technikai eljárások jelentkezése (l. még könyvnyomtatás) egyfelől hozzájárult a könyvek példányszámának növeléséhez, másfelől azonban a bibliofiliában (l. ott) arisztokratikus törekvésekhez vezetett. A tömegkönyv és a bibliofil könyv útja elvált egymástól, a könyvművészeti igény csak a kis példányszámú bibliofil kiadványokra korlátozódott, és az arisztokratizmus gyakran a művek megválasztásában is jelentkezett. A könyvillusztráló művészetben a litográfia mellett a rászkészítés mélynyomás (l. könyvnyomtatás; mélynyomás) feltalálása teremtett új lehetőségeket: ezek az eljárások alkalmasak arra, hogy a tónusos, árnyalt képekről fotomechanikai úton tökéletes, akár sokszínű levonatokat készítsenek nyomással. A legősibb könyvillusztráló eljárás, a már-már elfelejtett fametszés (l. képsokszorosítás) is többször divatba jött: először a 18. század végén egy új, a réginél árnyaltabb képet adó technika feltalálása következtében, és a 20. században modern művészi törekvésekhez idomulva ismét.

Nálunk már a 19. században fáról sokszorosították Zichy Mihály híres könyvillusztrációit (Arany balladáihoz, Madách: Az ember tragédiájához stb.). De a fametszés igazi reneszánsza Kozma Lajos (l. ott) és a Kner-nyomda (l. ott) tevékenységéhez fűződik. Kozma és Knerék a nyomda szerény eszközei ellenére is európai rangot vívtak ki a magyar könyvművészetnek, és sajátos, a legértékesebb magyar hagyományokra épülő könyvstílust alakítottak ki, amelyben a Rákóczi-korabeli és a somogyi népi barokk, valamint a klasszicizmus elemei szerencsésen ötvöződtek. Kozma törekvései nem a művek illusztrálására, hanem a könyv tipográfiájával, betűtípusával harmonizáló díszítőelemek tervezésére irányultak, amelyeket a könyv szövegrészeivel együtt lehetett nyomni. Ezek a díszítőelemek iniciálék, fejlécek, záródíszek voltak. A figurális, jeleneteket ábrázoló metszetek sem kapcsolódtak a könyv tartalmával, csak hangula-

tilag illeszkedtek a műbe és a könyv tipográfiai tükrébe. Kozma vallotta, hogy a könyvdíszítés olyan művészet, mely teljes mértékben a tipográfiát szolgálja. A 20. századi magyar képzőművészet másik jelentős műhelye Tevan Andor békéscsabai nyomdája volt, amelynek kiadványait kiváló művészek, mint pl. Major Henrik, Hincz Gyula és mások illusztrálták. Bár Kner Imre Lipcsében, Tevan Andor Bécsben végzett könyvművészeti tanulmányokat, a magyar könyvművészetben nem vált uralkodóvá az a német elv, amely szerint a könyvdíszítő művészet ún. „schwarze Kunst” (fekete művészet), tehát a könyv csak fekete illusztrációkat tartalmazhat. A könyvművészetben a 19. század elején a gyorsajtó feltalálása következtében meginduló tömeges könyvtermelés teremtett új követelményeket; a drága, díszes, anyag- és munkaigényes kötések nem feleltek meg a megnövekedett példányszám támasztotta igényeknek. A könyvek kötése egyszerűbb lett, megjelentek az olcsóbb kötésanyagok, a papír és a vászon. A könyvek kötése szériamunkában készült, és a század folyamán megkezdődött a gépesítése. A vászonkötéseken aranyozással vagy vaknyomással feltüntették a könyv szerzőjének nevét és a címet, esetleg néhány díszítőelemet alkalmaztak. Elterjedtek a félvászonkötések is (l. könyvkötés). A 20. század során tovább egyszerűsödött a könyvek kötése. Megnőtt a fűzött könyvek aránya, népszerűek lettek a fényezett borítékkal ellátott sorozatok, amelyek olcsóbb áruk miatt sokak számára hozzáférhetőek, megjelentek a tartós, rugalmas, tisztítható műanyag kötések: feltűnt és egyre nagyobb szerephez jut a védőborító, és életre hívta a könyvművészet egy új ágát, a borítótervezést, amely a reklámgrafikával is kapcsolatos. A védőborító még egyszerűbbé, simábbá tette a könyvek kötését, s a kötéstábla feladatának egy részét elhódította. A 20. század első felében a könyvművészeti törekvések elsősorban a bibliofilira korlátozódtak. Napjaink fontos törekvése, hogy a gyűjtők különleges igényeinek kielégítésén kívül a bibliofil könyvkiadás ösztönzően hasson a tömegkönyvek színvonalára, hozzájáruljon a közönség ízlésének fejlődéséhez. Ebben jelentős eredményeket ért el a Magyar Helikon könyvkiadó, amelynek sorozatai a kiadó megszűnése után más kiadók gondozásában jelennek meg. A magyar könyvkiadás egészének serkentését szolgálja Az év legszebb könyve címért kiírt verseny. A modern könyvművészet célja, hogy minden egyes esetben megtalálja azt a könyvformát, kötésnemet, tipográfiai megoldást, amely a mű jellegének, rendeltetésének, az olvasók igényeinek a legjobban megfelel, összhangban van a rendelkezésre álló anyagokkal, egyszersmind esztétikumot is képvisel, és nem indokolatlanul drága. A könyvet nem a különlegessége, a luxuskivitel teszi széppé, hanem az, hogy ha minél hívebben szolgálja a művet, amelyet tartalmaz, és az olvasót, akinek készül. Ezt a törekvést tükrözi az egyszerűbb kiállítású, de vonzó, könnyen kezelhető zsebkönyvforma térhódítása világszerte, amelyben a szépirodalom és az ismeretterjesztő irodalom legértékesebb művei viszonylag olcsón juthatnak el a széles olvasórétegekhez.

A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (l. ott) keretén belül Könyvművészeti Munkaközösség működik. A Munkaközösség tevékenységének középpontjában a Szép Magyar Könyv Verseny szervezésének irányítása áll. A verseny célja: elősegíteni könyvkiadásunk művészi-műszaki színvonalának emelését, és elismerni az elért eredményeket. A könyveket előzsűriken és főzsűriken értékelik. A főzsűri tagjait az Egyesülés Igazgató Tanácsa választja, hivatalból tagja az Egyesülés képviselője és a Kiadói Főigazgatóság megbízottja. Meghívják a főzsűribe a könyvművészet jeles külföldi szakembereit is. 1970-ben 36 könyv 101.000 Ft díjat nyert. Ezenkívül 42 könyv dicsérő oklevelet kapott. A főzsűri díjain kívül más intézmények is tűznek ki díjakat a Könyvművészeti Munkaközösséggel egyeztetett szempontok alapján. A Munkaközösség másik feladata a nemzetközi könyvművészeti versenyekre küldött könyvek kiválasztása. A közelmúlt legnagyobb szabású ilyen versenye az 1971. május végén megnyílt 3. lipcsei Nemzetközi Könyvművészeti Kiállítás (Internationale Buchkunst-Ausstellung), amelyen magyar könyveket számos díjjal tüntettek ki.

A címszóhoz tartozó szövegben előforduló neveket l. még önálló címszóként is.

könyvnyomtatás: l. könyvkereskedelelem.

könyvnyomtatás: l. könyvkereskedelelem.

könyvnyomtatás: azoknak az eljárásoknak az elnevezése, amelyek segítségével könyvek teljesen azonos formában, elvileg tetszés szerinti példányszámban sokszorosíthatók. Szűkebb értelemben könyvnyomtatásnak csak a közös formáról történő levonat készítését nevezik, általában azonban az ezt megelőző, a nyomást előkészítő munkafázisokat is értik rajta.

1. Kialakulása, fejlődése: nyomáson alapuló sokszorosítási móddal először az ókorban a textíliák festésénél találkozunk. A fából kifaragott mintákat festékeztek, és rányomták az anyagra, s azon megjelent a mintázat. Az ókorban Mezopotámiában agyagba nyomtak bélyegzőket hitelesítés vagy a tulajdonjog jelzése céljából. Korán ismerték a pénzverés technikáját is. A fából faragott bélyegző készítésétől vezetett az út a fametszés szélesebb körű alkalmazásához. Erre először Kínában került sor, feltehetően a 9. században, ahol hosszabb összefüggő szövegeket és ábrákat véstek ki fadúcokból, majd ezekről tekercs alakú levonatokat készítettek. Az első ismert, ily módon nyomott könyv a 868-ban keletkezett ún. Gyémánt Szútra, amelyet Stein Aurél magyar kutató talált meg századunk elején. Később a betűjeleket kifűrészelték a dúcokból, és más csoportosításban újra felhasználták, majd agyagból formált és kiégetett jeleket kezdtek használni. Koreában alkalmazták először fémbe öntött betűket. Tehát a könyvnyomtatás leglényegesebb elemeit már Gutenberg előtt mintegy 400 évvel ismerték a Keleten. Európában a könyvnyomtatás közvetlen előzménye a fametszetes dúcokról történő sokszorosítás volt. Ezzel az eljárással eleinte kártyákat, szentképeket, majd rövidebb szövegeket is nyomtak, pl. a németalföldi Coster latin nyelvtant készített azzal az eljárással. A variálható betűkkel történő könyvnyomtatást Európában először Johannes Gutenberg mainzi aranyműves dolgozta ki és alkalmazta a 15. század derekán. Gutenberg leglényegesebb találmánya a betűöntés volt: rájött arra, hogy ha kemény fémbe kifaragja a betűforma kiemelkedő tükörképét, és ezt a patricának (l. ott) nevezett bélyegzőszerű pálcikát beleüti puha fémbe, akkor megkapja a betű bemélyített képét (matrica, l. ott), ezt pedig öntőműszerbe helyezve, ólom-antimon-ón ötvözetből viszonylag gyorsan, korlátlan számú, teljesen azonos pálcika alakú betűsort nyerhet, amelyek csúcsán kidomborodik a betűforma tükörképe. Ezeket a betűket a szükségnek megfelelő sorrendbe lehet csoportosítani, a nyomás megtörténte után szétszedve, új szöveg formálható belőlük. Gutenberg csavarorsós nyomóprést is szerkesztett, amelynek fiókszerűen mozgatható lapjára helyezte a betűkből kialakított szedést, ezt megfelelő festékanyaggal kente be (egyresnyhét nyomdászattörténészek szerint valószínűleg alkalmazta az egyenes festékezést biztosító, bőrrel bevont és lószőrrel kitömött festékezőlabdát), és a megnedvesített papírt az orsó segítségével rápréselte a szedésre (l. ott), majd a papíron megjelent a tisztán olvasható szöveg. Gutenbergnek olyan alapossággal sikerült kidolgoznia az eljárást, hogy a nyomdászat történetének első negyedfél századában az elveken nem módosítottak, csak az eszközöket tökéletesítették, pl. a fából készült nyomóprést vasszerkezetűvé váltotta fel stb. A találmány gyorsan elterjedt egész Németországban; ehhez az is hozzájárult, hogy a viharos politikai események következtében Gutenberg és a másik mainzi nyomdász, Gutenberg volt társa és tanítványa, Schöffer, valamint alkalmazottaik elmenekültek a városból, és szétszéledtek az országban. A könyvnyomtatás még a 15. században ismertté vált Európa szinte valamennyi jelentős országában, a feltételek megérték elterjedéséhez, a társadalom igényelte a találmányt. Magyarországon – Németország, Itália és Franciaország után – negyedikként nyomtattak könyvet. Mátyás alkancellárjának, Karai Lászlónak kívánságára költözött Magyarországra Hess András német származású római nyomdász, aki 1473-ban Budán kinyomtatta a Chronica Hungarorumot, az első magyar nyomtatványt. Itáliában a német származású Pannartz és Sweynheim, Angliában pedig William Caxton volt az első nyomdász. Ugyancsak gyorsan ismertté vált a könyvnyomtatás cseh földön és Lengyelországban is, ahol Krakkóban, a lengyel kulturális élet központjában

több ősnyomtatvány (l. ott) is készült, sőt 1531-ben itt nyomtattak először magyar nyelvű szöveget. Németalföldön (a mai Belgium területén) a francia származású antwerpeni Plantin már magas színvonalra emelte a könyvnyomtatást. Az első ismert orosz nyomdász Ivan Fjodorov volt. Az amerikai földrészen először Mexikó városában nyomtattak könyvet. A könyvnyomtatást a 16. század során művészi színvonalra emelték a humanista nyomdászok, Aldus Manutius, Johannes Frobenius, az Estienne-ek. A könyvnyomtatás gyors elterjedése összefügg a polgárság első forradalmi mozgalmának, a reformációnak a kibontakozásával. A reformáció programjához tartozott az anyanyelvi kultúra, a mozgalom eszméit anyanyelven népszerűsítő művek tömeges terjesztése. Ez igényelte a nyomdászatban rejlő lehetőségek kihasználását. Magyarországon is sokban hozzájárulta a reformáció ahhoz, hogy a könyvnyomtatás a 16–17. század mostoha körülményei között is jelentős szerepet játszhatott. A kor könyvnyomtatói között a városok szolgálatában álló tudós nyomdászok és vándor nyomdászok voltak, akik többnyire prédikátorként a reformáció eszméit is terjesztették. A reformáció legjelentősebb magyarországi nyomdásza a tudós Sylvester János és nyomdász mestere, Abádi Benedek, a nagyszombati szász Honterus, a kolozsvári Heltai Gáspár és Hoffgreff György, a debreceni Huszár Gál. A 18. században a magyar könyvnyomtatás történetének legkimagaslóbb alakja Tótfalusi Kis Miklós, aki az erdélyi könyvnyomtatást európai szintre emelte. A könyvnyomtatást az ellenreformáció is egyre inkább szolgálatába állította, a katolikus nyomdák közül kiemelkedett a nagyszombati jezsuita, majd Egyetemi Nyomda (l. ott), amely Budára költözése után az ország vezető nyomdájává lett (l. még könyvkiadás). A könyvnyomtatás a 19. század elejéig elvileg, technikailag keveset változott. Az ipari forradalom a könyvnyomtatásban is találmányok sorát hozta, amelyek következtében a nyomdászat jellegét tekintve kézműiparból gépesített nagyipari tevékenységgé vált. A 19. század során a könyvnyomtatásnak szinte minden munkamozzanatát gépesítették. Az első forradalmi találmány 1811-ben a König és Bauer nevéhez fűződő gyorssajtó, amelyet néhány éven belül több, egyre tökéletesebb változatban készítettek el. Lényege, hogy a nyomdászatban szerepet kaptak (eleinte a gőzzel, jóval később az elektromos árammal hajtott) erőgépek, a szedéshez már nem nyomóprésszel, hanem súlyos nyomóhengerrel szorították az íveket, az egyenletes, gyors festékeztetést is hamarosan rugalmas festékeztetőhenger alkalmazásával oldották meg. A munkamozzanatokat összehangolták, és gépi erővel végezték; ezzel a nyomás folyamatossá vált, a gépet kezelője csak kiszolgálta, de nem kellett mozgatnia. A 19. század végén további fontos találmányok születtek. A kézi szedést (l. ott) kiszorították a gazdaságosabb, gyorsabb gépi szedési eljárások. A német származású, Amerikában élő Ottmar Mergenthaler órásmester feltalálta a sorszedő gépet, amely linotype (l. ott) néven vált ismertté. 1894-ben az amerikai Tolbert Lanston megalkotta a lyukszalag alkalmazásán alapuló szedő- és öntőgépet, az ún. monotype- (l. ott) rendszert. 1863-ban a rotációs gép feltalálása (az amerikai William Bullock érdeme) tovább növelte a nyomás gyorsaságát: a nyomógép minden mozgását sikerült átalakítani forgó mozgásra, és a nyomás ív helyett vég nélküli tekercspapírra történt. A rotációs nyomáshoz viszont szükség volt a sztereotípiák kidolgozására, hogy egy tömbből öntött, henger alakúra formált szedésformát nyerjenek. A 19. században elterjedt – az alapelveit tekintve Gutenbergtől származó és lényegileg változatlan magasnyomás mellett – Senefelder 18. századi találmányán, a litográfián alapuló síknyomás és az egy ideig Budapesten, majd Angliában működő prágai származású Klics Károly által kialakított raszteres mélynyomás. Ezek a találmányok egyrészt meggyorsították a könyvnyomtatást, másrészt – főleg az új nyomási eljárások – magasabb példányszámot tettek lehetővé, csökkentették a könyv előállítási költségeit, és – különösen a fototechnika nyomdászati alkalmazásával – gazdagították a könyvek nyomdai kiállítását, új technikai lehetőségeket teremtettek. A 20. század során tovább folytatódott a nyomdák nagyüzeművé válása, a technikai eljárások tökéletesítése és a gépek teljesítőképességének fokozása. Fejlődés mutatkozott a színes nyomás tökéletesítésé-

ben, új nagy teljesítményű betűszedő- és öntőgéptípusok alakultak ki, mint pl. az intertype és a rendkívüli formagazdagság lehetőségét nyújtó foton fényszedő berendezés.

2. Technikája. A könyvnyomtatás fontosabb munkamozzanatai:

a) betűöntés. A nyomdai betűket a betűtervező művész rajzai alapján kicsinyítve acélba metszik. Ez a patrica, amelyről sajtolással készül a puha fémbe mélyített betűforma, a matrica. A matricát öntőgépbe teszik, ahol a betűfej (a nyomdai betű kiemelkedő síkja, amely a betű nyomás után látható képét formálja) öntőformája lesz. Ma már csak a kézi szedésnél használt betűket készítik ilyen módon; a gépi szedési eljárásoknál a szedőgép maga önti ki matricái segítségével a sorokat, ill. betűket.

A betűket különböző méretekben készítik, a betűméretek a francia Fournier és Didot által kialakított ún. tipográfiai pontrendszerbe illeszkednek, amelyet később a német Berthold a méterrendszerhez viszonyított. Egy tipográfiai pont a méter 2660-ad része, tehát 0,3759 mm. A betűk magassága egységesen 62,7 tipográfiai pont. A nyomdászatban valamennyi felhasznált betű, jel, vonás, a szedéstükör (l. ott) valamennyi eleme, így a nyomásnál láthatatlan ún. vakanyagok (l. ott) nagysága is tipográfiai pontban fejezhető ki. A legkisebb használatos betűméret a 4 pontos, ennél kisebb pontértékkel a vonalak (ún. léniák) vastagságát jelölik. A betűméretek elnevezése a következő:

- 4 pontos: gyémánt
- 5 pontos: gyöngy
- 6 pontos: nonpareille
- 7 pontos: kolonel
- 8 pontos: petit
- 9 pontos: borgisz
- 10 pontos: garmond
- 12 pontos: ciceró
- 14 pontos: mittel
- 16 pontos: tercia
- 20 pontos: text
- 24 pontos: kétciceró
- 28 pontos: duplamittel

A szedéstükör nagyobb távolságait, pl. a sorok hosszúságát stb. ciceróban mérik a nyomdászok. A ciceró betű mérete 4,511 mm.

b) szedés: a nyomtatvány szövegrészének nyomdai betűkből történő kialakítása a kéziratnak megfelelő rendben. Legrégibb módja a kézi szedés (l. ott). Ez szedőszekrény és szedővas (sorzó, vinkel) segítségével történik. A szedőszekrény rekeszekre van osztva, az egyes rekeszekben minden esetben azonos betűk találhatók. A szedő a kéziratnak megfelelően kiemeli a megfelelő betűket, és elhelyezi a sorzóban, amelynek állítható az oldala, hogy a sorok hosszúsága szabályozható legyen. A szavak között elhelyezi az ún. spáciumokat v. szóközöket (l. kizárás), amelyek segítségével eléri, hogy a sorok egy vonalban végződjenek. Ma kézi szedéssel csak címetek, bibliofil nyomtatványokat és bonyolult jelekből álló felületeket szednek, mert a gépi szedési eljárások gyorsabbak, gazdaságosabbak. Ezek közül az első Ottmar Mergenthaler találmánya, a linotype rendszerű sorszedő gép. Működési elve a következő: az írógépéhez hasonló billentyűzet kapcsolatban áll a matricatárral, a billentyűk lenyomásakor a matricatár megfelelő rekeszéből egy-egy matrica elszabadul, és egy csatornán keresztül, továbbítószíj közvetítésével, a gyűjtőbe sorol, ahol a matricák sorrá formálódnak. A szedő a szavak közé, a kizáró billentyű segítségével kizárókéket helyez, amelyek biztosítják, hogy a sorok hosszúsága minden esetben azonos legyen. A matricákból összeállt sort a gép elevátorszerkezete az öntőkészülék elé viszi, amely az egész sort egy tömbben kiönti. Az

öntés során felhasznált matricákat egy szerkezet visszaosztja a matricatárba, a kiöntött sor pedig a gép „hajójába” kerül a többi sor mögé. Hátránya az eljárásnak, hogy az esetleges hibák csak az egész sor újrasedése árán javíthatók. A másik hagyományos gépi szedési eljárás, a monotype, két önálló gépet igényel: a tulajdonképpeni szedőgép, az ún. kopogtató billentyűzetből és hozzá csatlakozó lyukasztógépből áll. A billentyűk leütésekor a gép a megfelelő betűt jelképező lyukkombinációt egy papírszalagra üti. Az ily módon lyukasztott szalagot az öntőgépbe helyezik, amely sűrített levegő segítségével „leolvassa” a szalagról a betűket jelképező kombinációkat, és ezek alapján kiönti a megfelelő betűket, így a linotype eljárással szemben a kisedett szöveg különálló betűkből áll. A hagyományos gépi szedési eljárásoktól lényegesen különbözik a fényszedés. Lényege, hogy a szedőgép nem önti a betűket, hanem a betűk képét billentyűk működtetésével v. – a monotype-hoz hasonlóan – lyukszalagvezérléssel filmre másolja. A betűk nagyságát lencse-rendszer beállításával lehet szabályozni. Az átlátszó filmre nyert szöveg a tördelésnek megfelelő vágás után közvetlenül sík- v. mélynyomó formára másolható. A korszerű fényszedőgép bonyolult szedéstükrök kialakítására is alkalmas.

c) a kisedett szövegről korrektúra (l. ott) céljából levonatot készítenek (hasáb- v. tördeletlen levonatot), amelyen először a nyomda korrektora végzi el a kézirat alapján a szükséges javításokat, majd a szedés kijavítása után a kiadványt készítő vállalat számára újabb levonatot készítenek. A szedésnek a kiadvány részéről történő ellenőrzése után kerül sor

d) a tördelésre (l. ott), amelynek során kialakítják a szedéstükrök végleges képét, a szedést lapokká formálják. A tördelésnél figyelembe veszik a szedéstükrök arányaival, a margók méretével, a fejezetcímekkel, a kimenetsorokkal (l. ott) és kimenetoldalakkal (l. ott), a szavak elválasztásával kapcsolatos technikai és esztétikai szabályokat. A tördelés során helyezik el a szöveg között az illusztrációkat, a lapok élén az élőfejet (l. ott), a lapszámozást, az ívjelzőt. A szép, arányokra ügyelő tördelésnek nagy szerepe van abban, hogy a könyv milyen esztétikai hatást kelt.

e) Ezután kerül sor az ún. kilövésre (l. ott): az egy ívre kerülő lapok helyes sorrendjének meghatározására, hogy az ívek hajtogatása után a könyv szövege folyamatos legyen.

f) A könyvek nyomtatása háromféle eljárással történhet. Általában a könyvek legnagyobb része, különösen az illusztrálatlan v. vonalas rajzokkal illusztrált könyvek magasnyomással készülnek. A magasnyomás a legrégebbi és a legegyszerűbb nyomási eljárás. Lényege, hogy a síkból kiemelkedő nyomóforma festékezés után nyomatot hoz létre a rászorított papirosíven. A magasnyomásnak két változata ismert: a lapos formáról történő magasnyomás és a körforgó (rotációs) magasnyomás. A lapos formáról történő magasnyomás során a lapokká törtelt szedést rögzítik, elhelyezik a nyomógép kocsinak nevezett részén, gondosan egy szintre hozzák – egyengetik –, hogy a nyomás egyenletes erősségű legyen. A kocsi a szedéssel ezután változó irányú mozgást végez, amelynek egyik fázisában elgördül a festékező hengerek alatt, és egyenletes festékréteget kap, a másik fázisban a nyomóhenger alá fut, amely rászorítja a papirosívet. Ezt a mozgást folyamatosan, összehangoltan végzi a gép. A korszerűbb gépek önműködően végzik a nyomásra kerülő ívek beemelését, és a kinyomott ívek egymásra helyezését. A rotációs nyomás nem közvetlenül a szedéstükről történik, hanem henger alakúvá formált, egy tömbből öntött nyomóformáról. Ezt úgy készítik, hogy a szedést különleges, nedves papiroslemezbe préselik, a papiroslemezt kiszárítják, és matricaként használják a nyomóforma öntéséhez. Ha a formát henger alakúra formálják, a nyomógép kocsi mozgását egyirányú forgó mozgássá lehet alakítani, ezzel folyamatosá teszik a nyomást. Rotációs nyomáshoz végtelen papirostekercsre van szükség. Rotációs eljárással hírlapokat vagy igen nagy példányszámú tömegkiadványokat szoktak előállítani. A sztereotípiának, tömöntésnek nevezett papírmatricáról történő nyomóforma-készítést nemcsak rotációs nyomáshoz használják, hanem utánnyomáshoz (l. ott) is. A papírmatricák ui. könnyen tárolhatók, kis helyen elférnek, súlyuk aránylag jelentéktelen, bármikor felhasználhatók, és lapos öntvény is készíthető róluk.

Ez éppen úgy elhelyezhető a nyomógépben, mint a szedés. A magasnyomás elnevezés arra utal, hogy a nyomóforma kiemelkedik a nyomófelületből. A mélynyomás alapelve ugyancsak régtől fogva ismert, és mint képsokszorosító eljárást (l. ott) rézmetszetkészítés formájában alkalmazták. A modern mélynyomás azonban a fotomechanikán alapul, és olyan nyomatok készítésére használják, amelyekben szövegrészek váltakoznak tónusos, árnyalt illusztrációkkal (reprodukciók, fényképek). A szövegrészeket kiszedhetik hagyományos eljárással – ez esetben a szedésről áttetsző celofánnymatot készítenek – vagy fényszedéssel – ennek az az előnye, hogy a szedést átvilágítható (diapozitív) filmen kapjuk. Az illusztrációkról diapozitív felvételeket készítenek. A tördelés úgy történik, hogy a celofánnymatokból és a diapozitívokból vágás segítségével üveglapon kialakítják a tükröt (l. ott). Az így nyert formát átvilágítással fényérzékeny krómzselatinos pigmentpapírra másolják, amelynek egyik oldalára előzőleg sűrű rácshálózatot kopíroztak. Fény hatására a papíron levő zselatinréteg különböző mértékben cserződik: ahol a fény akadálytalanul áthatol, intenzíven; ahol a szürke tónusok elnyelik a fény egy részét, kevésbé; ahol a betűk és a képek sötétebb árnyalatai elnyelik a fényt, egyáltalán nem, vagy alig. Így a raszter közbeiktatásával pontokra bontott képet kapnak, amelyben a zselatinréteg különböző mértékben cserződött; ezt a papírt részfelületre feszítik, majd meleg vízzel kezelik. A kezelés eredményeképpen a cserzetlen zselatin kioldódik, a cserzett a részfelületen marad. Ezután a részfelületet vaskloriddal több fázisban maratják, a vasklorid attól függően, hogy milyen vastag zselatinréteg állja útját, sekélyebb vagy mélyebb pontocskákat, ún. csészécskéket mar a rézbe, amelyekből összeáll a kép. A mélyebb csészécskék több festéket vesznek fel, és nyomásban sötétebb tónust adnak, a sekélyek kevesebb festéket vesznek fel, és világos tónust eredményeznek. A részfelület lehet lapos vagy henger alakú, ez utóbbi esetben rotációs mélynyomásról beszélünk. A festékekkel kezelt részfelület felszínét tisztítókéssel (ún. rákel) megtisztítják a felesleges festéktől, de a kés a csészécskékből érintetlenül hagyja a festéket. Ezután a kis enyvtartalmú, nagy szívóképes papírt rászorítják nyomóhenger segítségével a formára, és a papír átveszi a tónusos, árnyalt képet. A nyomaton a pontok nem láthatók szabad szemmel, összefüggő, az árnyalatokat jól visszaadó illusztrációkat kapunk. A mélynyomás igényes, korszerű; a képanyag és a szöveg egyidejű sokszorosítására kiválóan alkalmas eljárás. Hátránya, hogy a betűkép kevésbé tiszta és éles vonalú, mint magasnyomásnál, ezért kerülik a túlságosan finoman metszett betűtípusok és a kisebb betűfokozatok alkalmazását. Ismeretes a színes mélynyomás is; a színes hetilapok általában ezzel az eljárással készülnek. Színszűrő rácsok segítségével összetevő színekre bontják a képet, és a különböző színeket tartalmazó képelemeket más-más lemezre, ill. hengerre maratják, majd némi eltolódással egymás mellé nyomtatják, így a különböző színű pontok nem fedik teljesen egymást, pusztán a néző szemében egyesülnek, más színárnyalat hatását keltve. Ezt optikai színkeverésnek nevezzük. Az eljárás onnan nyerte a nevét, hogy a nyomóforma belemélyed a nyomófelületbe. A síknyomás alapja a víz és a zsiradék kölcsönösen taszító viszonya, tehát alapelve megegyezik a litográfiáéval (l. képsokszorosító eljárások). Lényege, hogy fémlemezre (cink v. alumínium) másolják a nyomandó szöveget és képanyagot. Megfelelő kezeléssel eléri, hogy ahol szöveg, ill. kép borítja a lemezt, víztaszító és festékfelvevő lesz, máshol víztartó és festéktaszító. Nyomásnál vízzel permetezik a felületet, majd festékezik. A festék csak ott fog megtapadni, ahol a nyomandó forma felveszi, a víztartó felületről lepereg. A lemezt hengerré is formálhatják. A síknyomás korszerűbb változata az ún. ofsetnyomás; ennél nem közvetlenül a fémlemezről történik a nyomás, hanem rugalmas gumihengert iktatnak közbe, amely a festéket leveszi a fémlemezről és továbbadja a papírszalagnak. Előnye, hogy a nyomat egyenletesebb lesz. Általánosan elterjedt a többszínű síknyomás is. A síknyomás elnevezése onnan ered, hogy a nyomóforma egy síkban van a nyomófelülettel.

A nyomási munkák befejezése után a könyv kötése (l. ott) következik.

(A címszóhoz tartozó szövegben található neveket l. még önálló címszóként is.)

könyvpropaganda és -reklám: célja, hogy a könyvkiadás és könyvterjesztés eredményességének segítése céljából felhívja a figyelmet a megjelenő és korábban kiadott könyvekre, a könyvkereskedelem által nyújtott szolgáltatásokra. A könyvek sokfélesége változatos, több irányú, árnyalt propagandát igényel. A könyvvel kapcsolatos propagandatevékenység két főirányra oszlik: általános és konkrét könyvpropagandára. Az általános propaganda célja az olvasás, a könyvszeretet, a könyv iránti érdeklődés felkeltése, ébren tartása. A konkrét propaganda meghatározott könyvre vagy könyvekre igyekszik a vásárlók figyelmét felhívni. A könyv szellemi termék és anyagi hordozó egysége, amely tartalmával hat a közgondolkodásra, közízlésre. Hazánkban a könyvpropaganda feladata, hogy módszereivel, eszközeivel hangsúlyozza a szocialista szellemű művek jelentőségét, azokat népszerűsítse. Fokozottabb mértékben foglalkozik a kulturálisan és politikailag fontos, a marxizmus és leninizmus ideológiáját, a szocialista eszmeiséget képviselő szépirodalmi művek, a tömegfelvilágosítást szolgáló kiadványok, valamint az általános műveltséget, szakképzettséget elősegítő szak- és tudományos művek ismertetésével. Célja az is, hogy a munkások, a falusi lakosság, általában a még keveset olvasók körében a maga sajátos eszközeivel fokozza az olvasási és könyvvásárlási kedvet.

Hazánkban a könyvpropaganda elvi irányítását a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága (l. ott) végzi. Irányítása alatt működött 1969-ig a Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja (l. ott); feladata volt az országos akciók általános propagandájának összehangolása, az egész szakmát érintő propagandaeszközök szerkesztése és kivitelezése, a megjelenő könyvek bibliográfiájának összeállítása, piackutató tevékenység, könyvkiállítások rendezése, tehát olyan feladatok, amelyek nem illeszthetők egyetlen kiadó- v. terjesztővállalat feladatkörébe sem; megjelentette a Könyvtájékoztató c. kiadványt. Tevékenységét jórészt a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (l. ott) vette át. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése keretében Propaganda Munkaközösség működik. Ez foglalkozik a könyvnépszerűsítő akciókkal (a Költészet Napja, Ünnepi Könyvhét, Téli Könyvvásár stb.), az Olvasó népert-mozgalommal (l. ott), a tömegkommunikációs eszközök (sajtó, televízió, rádió, film) könyv- és olvasáspropagandájával. Az Egyesülés adja ki a könyvszakma folyóiratait, ellátja a bibliográfiai feladatokat és piackutatást folytat. A KF megbízása alapján megszervezi a nemzetközi könyvkiállításokat, valamint saját és tagvállalatai kezdeményezésére kiállításokat rendez.

A könyvpropagandának segítenie kell abban, hogy minél többen értesüljenek egy-egy adott szakmával, hivatással, érdeklődési körrel kapcsolatos kiadvány megjelenéséről. Az ismertetések konkrét jelentősége annál is fontosabb, mivel a sajtó mellett a televízió és rádió elterjedése, lehetőségei módot adnak egyes könyvek különösen hatásos propagandájára és arra, hogy a bemutatott tévé- és rádiójátékok jelentős mértékben járuljanak hozzá az érintett kiadványok iránti érdeklődés felkeltéséhez és sikeréhez.

A könyvkiadó vállalatok (l. ott) sokrétű propagandatevékenységet folytatnak. Megjelenő könyveikről előzetes jegyzékeket adnak ki a nagyközönség számára, egyes kiadványaikat és a sorozat jellegűeket önállóan is népszerűsítik, ankétokat, író-olvasó találkozókat szerveznek. A kiadók egyik legfontosabb propagandaeszköze maga a könyv, amely elsősorban tartalmával, címével, védőborítójával (l. könyv részei) magára vonja a figyelmet. A védőborítót szokta felhasználni a kiadó a könyv ismertetésére (fülszöveg), továbbá más, már megjelent vagy ezután megjelenő könyvek felsorolására. A terjesztővállalatok propagandatevékenysége ugyancsak sokrétű. A propagandaakciók lebonyolítását a vállalatok propagandaosztályai, ill. részlegei végzik, amelyek tervezik és kivitelezik a különböző propagandaeszközöket, összehangolják a vállalat különböző részlegeinek propagandamunkáját. A propagandaosztályok tartják a kapcsolatot a propagandában érdekelt külső szervekkel (rádió, tévé, sajtó).

A könyvpropaganda nagy jelentőségű eseményei az országos rendezvények: az Ünnepi Könyvhét, a Mezőgazdasági, Műszaki Könyvhetek, a Téli Könyvvásár. Fontos propaganda-eszköz a könyvsorsjáték (l. ott). Speciális réteg propagandát lehet folytatni körlevél (l. ott) segítségével. Hatásosak a rölapok (l. ott), plakátok (l. ott), könyvjelzők (olvasójelek) is. A reklám felhívja a figyelmet a különböző szolgáltatásokra, kedvezményekre vagy arra, hogy valamely kiadvány melyik boltban kapható, mely bolt árusít tankönyvet, milyen műre lehet előfizetni, hol, milyen feltételek mellett lehet részletre vásárolni stb. Alapelve, hogy a könyvek és a szolgáltatások valóságos, a közönség szempontjából előnyös, meghatározott igényeket kielégítő tulajdonságait, vonásait hangsúlyozva, vásárlásra, ill. a szolgáltatások igénybevételére ösztönözzön. A könyvesbolt kirakata a legeredményesebb propagandaeszköz, de ez természetesen függ attól, milyen lehetőséget nyújt a kirakat nagysága, berendezése. Ugyancsak eredményesen lehet a könyveket bemutatni magában a boltban, vitrinben, tárlókon stb. Fontos és eredményes reklámeszköz a fizetett hirdetés, különösen a nagy példányszámú napi- és hetisajtóban és a szakfolyóiratokban. A többi között a hirdetésekkel érkező rendelések teszik lehetővé a bolt számára a címanyaggyűjtést, és módot adnak arra, hogy a reklámjegyzékeket konkrétan a már korábban vásárlókhoz rendszeresen eljuttassák.

1972. januártól a könyvterjesztés átszervezésével a konkrét propagandafeladatok is módosultak. Miután a kiadók könyveiket a KÖNYVÉRT-nek (l. ott) bizományba adják, és így a tulajdonukban levő könyvek fogyásában anyagilag is érdekeltek, ezért feladatuk, hogy könyveikre a propaganda és reklám különböző eszközeivel az olvasók és a viszonteladók figyelmét felhívják. A KÖNYVÉRT elsősorban a viszonteladói, nagykereskedelmi propagandamunkáért felelős. A kiadói információk (bibliográfiai adatok, ismertető) alapján még a könyv megjelenése előtt rendelési felhívást tesz közzé, s ezzel a kiskereskedelem érdeklődését felkelti. A raktárkészletről a kiskereskedelmet rendszeresen tájékoztatja. A KÖNYVÉRT-hez tartozó Könyvtárellátó a könyvtárak között fejt ki propaganda- és reklámtevékenységet. Az ÁFÉSZ-ek tulajdonában levő könyvesboltok a KÖNYVÉRT-től propagandátámogatást kapnak. Az állami kiskereskedelmi vállalatok működési területük szerint népszerűsítik a könyveket a könyvvásárlók között. Ennek során részben a kiadványaikat, részben pedig szolgáltatásaikat propagálják és reklámozzák.

könyv részei: – a kötéstáblák (l. ott) [papírral, vászonnal vagy más textíliával, bőrrel, műbőrrel, különböző műanyagfélésekkel borított kartonlemez, egyes régi könyveknél, pl. a kódexeknél (l. ott) falemez]; a kötéstáblákat összefogó gerinc (l. ott) (szintén készülhet papírból, vászonból, bőrből stb.); fűzött könyveknél a kötéstáblát helyettesítő, papírból v. fényezett kartonból készített boríték, amely a kötött könyvek védőborítójához (l. ott) hasonlóan részben a szennyeződéstől védi, részben színes nyomásával, fényképes vagy rajzos illusztrációval (l. ott) propagálja a könyvet; mindkettőn lehet fül (l. ott), ill. fülszöveg (l. ott); ez a könyvet vagy a kiadó más könyvét, esetleg sorozatát ismerteti a védőborítón; a borítékon és a kötéstáblán egyaránt fel kell tüntetni a könyv árát (l. ott), a kötéstábla (ill. fűzött könyveknél a boríték) és a gerinc csatlakozásánál a hajlítóél (bígelés, l. ott; vaknyomás), amely mentén hajlik a tábla. A kötéstáblán gyakran aranyozással vagy más eljárással feltüntetik a könyv szerzőjét (l. ott) és címét (l. ott). A gerincen ezeken kívül kötetjelzést (l. ott) is találhatunk, esetleg díszítőszalagot (kapitális, l. ott; oromszegés). Mind a gerincet, mind a kötéstábla borítását más díszítéssel is elláthatják. Újabban a védőboríték elterjedése a kötések díszítését háttérbe szorította. Az oromszegéshez könyvjelző, ill. olvasójel (l. ott) csatlakozhat. A könyvtest (l. ott) maga a kinyomott, összehajtogatott, megfelelő sorrendbe összehordott, préselt, összefűzött és három oldalon vágott ívekből (l. ott) áll. Az ívek a vágás során a hajtogatásoknak megfelelően levelekre tagozódnak, minden levélnek két lapja (l. ott) (helytelenül: oldala) van. A könyvtestben még találhatunk táblákat (l. ott) (olyan, főleg illusztrációt hordozó elemet, amelynek nagysága megegyezik a könyv formátumával, az ívek, ill. levelek

közé fűzik, többnyire más nyomási eljárással készül, mint a könyv, és nem illeszkedik a folyamatos lapszámozásba) és táblázatok (mint az előbbi, csak formátuma meghaladja a könyvet, ezért visszahajtott). A könyvtestet két pár előzéklap (l. ott) rögzíti a kötéstáblákhoz, mindkettőnek van egy szabadon levő és egy a kötéstáblához ragasztott része. Az előzéklap után az ún. szennycímlap vagy védőlap következik, amelyen megtalálható a szerző neve és a könyv címe. Ugyanannak a levélnek a másik lapján, amelyen a védőlap van, található a sorozat- (l. ott) vagy gyűjteménycímlap, abban az esetben, ha a könyv nem önállóan, hanem sorozat, ill. gyűjtemény tagjaként jelent meg; ezen a sorozat egészére vonatkozó adatok találhatóak. Kinyitva a könyvet, a sorozatcímlap mellett találjuk a könyv címlapját, más néven a főcímlapot (l. ott), a címlap rektóját (l. ott). A címlapon (stb.) találjuk a könyv legfontosabb bibliográfiai adatait: szerzőjének (szerzőinek) nevét, a könyv címét, esetleg alcímét, a megjelenés adatait (impresszum, l. ott). Néha az alcím után jelzik a kiadás sorszámát v. jellegét (pl. javított, bővített, átdolgozott). A címlap verzőján (l. ott) található a mű tartalmi létrejöttében közreműködő személyek neve; poligráfia (l. ott) esetében a szerzők (l. ott), a főszerkesztő (l. ott), esetleg a fordító, a szerkesztők, az illusztrátor stb., idegen nyelvről fordított mű esetén az eredeti cím, ill. a kiadás megjelölése © jellel vagy copyright by ... jelzéssel), továbbá esetleg a kolofon (l. ott); ez utóbbi azonban gyakrabban a könyv utolsó lapján található. Néha a címlap elé helyezik a szerző arcképét vagy a könyv tárgyával kapcsolatos valamilyen illusztrációt. A lapok nyomás által takart része a tükör (l. ott), a szövegrészen kívül ide tartoznak: az előfej (l. ott), a lapszámozás (l. ott), a fejezetcímek, valamint a jegyzetek. Esetleg a könyv végén, szalaggal vagy tasakkal a kötéstáblához illesztve melléklet (l. ott) található, amely azonban kiemelhető a könyvből; a melléklet illusztrációs anyagot, ábrákat, grafikonokat, térképeket tartalmazhat;

– a könyv használatát elősegítő részek. A könyv megismerése szempontjából a szerzőn és a címen kívül a legfontosabbak: 1. a tartalomjegyzék (l. ott), amely lehet a könyv elején vagy végén, s tükrözi a könyv szerkezeti felépítését, tartalmazza a részek, fejezetek, alfejezetek, esetleg ennél kisebb egységek címét, utalva a lapszámra, amelyen kezdődnek; 2. a mutató (l. ott), más néven index (l. ott); ez lehet tárgymutató: ez a könyvben található fogalmakat, tárgyköröket betűrendbe csoportosítja, és utal azokra a lapokra, amelyeken előfordulnak; a névmutató (személyek, földrajzi nevek mutatója) ugyanezt teszi a nevek vonatkozásában; az időrendi mutató a könyvben tárgyalt vagy a cselekmény háttérül szolgáló eseményeket csoportosítja időrendbe, esetleg több eseménycsoport időrendjét veti egybe (pl. magyar történelem–egyetemes történelem, magyar történelem–magyar irodalomtörténet stb.). A mutatók a mechanikus keresést segítik elő, a könyv arányaira, szerkezetére nézve nem adnak útmutatást; 3. az előszó, amely lehet a szerző, a fordító vagy a kiadó előszava. Bemutatja a szerzőt, a művet, indokolja a kiadást vagy a korábbi kiadásokhoz képest végrehajtott esetleges változtatásokat; 4. bevezető tanulmány, tájékoztatja az olvasót a könyv témájáról, esetleg segítségére van a mű értelmezésében, gyakran felhívja a figyelmet a művel kapcsolatos problémákra is; 5. az utószónak általában ugyanaz a feladata, gyakran azonban olyan tartalmi utalások vannak benne, amelyek feltételezik a mű ismeretét, ezért kerül a könyv végére; 6. egyes könyvekben a mű végén megtalálhatjuk a szerző életrajzát; 7. a könyv gondolatait gyakran mottó (l. ott) összegezi; 8. néha a könyv elején ajánlást találunk; 9. jegyzetek különböző fajtái, úgymint a szöveget értelmező, szövegösszefüggésekre utaló filológiai jegyzetek, a forrásokra utaló hivatkozó jegyzetek; a nagyközönség számára készített magyarázó jegyzetek, pl. idegen szavak magyarázata stb. A jegyzetek a lap alján vagy a fejezetek, ill. a könyv végén találhatóak, csillaggal v. számmal kapcsolódhatnak a szöveg megfelelő helyéhez; 10. a rövidítések, esetleg a könyvben előforduló szakkifejezések jegyzéke és lexikonszerű magyarázata; 11. a felhasznált, vagy a témával kapcsolatban ajánlott irodalom jegyzéke: bibliográfia (l. még ott); 12. függelék (l. ott), amely lehet a könyvön belül egy a főmű témájához csatlakozó, kisebb terjedelmű önálló mű, kiegészítés vagy a műben foglaltak grafikus ábrázolása stb.

A könyv kötetekre, részekre, fejezetekre, egyes esetekben ennél kisebb, jelzett egységekre (címszó, paragrafus, bekezdés stb.) tagozódhatnak.

könyvsorsjáték: a könyvpropaganda (l. ott) eszköze. Célja, hogy a szerencsejáték eszközével népszerűsítse a könyvet, fokozza a könyvvásárlási kedvet. A könyvsorsjátékon elsősorban különböző összegű könyvnyeremények és ezenkívül tárgynyeremények kerülnek kisorsolásra. Hazánkban az Állami Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) vezette be újból a felszabadulás után.

könyvstatisztika: a könyvkiadás, -forgalmazás számszerű adatainak csoportosítása, összesítése, elemzése kiadványok, példányszámok, témakörök stb. szerint.

Könyvtájékoztató: először az Állami Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) Tájékoztató a megjelenő könyvekről címen, majd a Könyvkiadók és Könyvterjesztők Tájékoztató Központja (KTTK) (l. ott), 1969-től pedig a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése havonként megjelenő kiadványa, amely 1971-től Könyvvilág (l. ott) címen jelenik meg.

könyvtár: az általános és szakmai műveltség emelését, a tudományos kutatást szolgáló olyan kulturális intézmény, amely feladatának a nyomdatermékek (könyvek, folyóiratok, hírlapok, egyéb nyomtatványok) és esetenként más dokumentumok (filmek, hanglemezek, hangszalagok stb.) meghatározott körének szervezett és rendszeres gyűjtésével, megőrzésével és használatának megszervezésével tesz eleget.

Az első könyvtárak mintegy két és félezer évvel ezelőtt alakultak. Az ókorban már híres könyvtárak működtek, mint pl. Mezopotámiában a ninivei könyvtár (l. ott), Kisázsiában a pergamoni könyvtár. A középkorban elsősorban egyházi intézményekben, egyetemeken, uralkodók, egyházi és világi főurak udvarában alakultak ki jelentős könyvtárak. Azóta szervezeteileg csakúgy, mint munkájukat vagy feladatukat tekintve sokat változtak. A könyvtárak demokratizálása, nyilvánosságuk kiterjesztése útján az első jelentős lépéseket a polgári társadalom tette meg. Könyvtárak tervszerű létesítése, a fenntartásukról való intézményes gondoskodás, feladataik elhatárolása, társadalmi méretű igénybevételük az utolsó száz esztendő során ment végbe. A könyvtár különösen nagy szerepet kapott a szocialista művelődéspolitikában. A Szovjetunióban és a többi szocialista országban megindult fejlődés a könyvtárak számát is megsokszorozta, munkájukat is magas színvonalra emelte. Elszigetelt könyvtárak helyett könyvtárhálózatok alakultak, amelyek kulturális, tudományos élet minden területén és a közművelődésben kulcsfontosságúak, és mindenki számára hozzáférhetővé teszik a könyvet. Magyarországon ma több mint 15.000 különböző nagyságú és rendeltetésű könyvtár működik. Szervezetüket, a társadalomban elfoglalt helyüket és szerepüket törvényerejű rendelet szabályozza. A könyvtárak csoportosítása (megkülönböztetése) többféle szempontból lehetséges. Így tulajdonjog alapján (magán-, közkönyvtár), hozzáférhetőség alapján (nyilvános, zárt), a gyűjtemény nagysága alapján (kis, közép, nagy), gyűjtőkör alapján (általános gyűjtőkörű, szakkönyvtár). Gyűjtőkörön az írásműveknek, kiadványoknak azt a részét értjük, amelyet a könyvtár jellegének, feladatainak megfelelően beszerez. Ez utóbbi a könyvtárak megkülönböztetésének lényegesebb szempontja. Gyűjtőkörét és feladatát tekintve lehet a könyvtár nemzeti, általános tudományos és tudományos szakkönyvtár, közművelődési, iskolai. Az általános gyűjtőkörű, 100.000 kötetnél kisebb állománnyal rendelkező, nyilvános könyvtárakat közművelődési könyvtáraknak nevezik. Fő feladatuk, hogy a lakosság széles rétegeinek művelődési igényeit a lakóhelyen vagy a munkahelyen kielégítsék. Ide tartoznak a tanácsok intézményeként működő (megyei, megyei jogú városi, járási, városi, községi könyvtárak), továbbá a fővárosi közművelődési könyvtárak: a Szabó Ervin Könyvtár fiókhálózata, ill. a szakszervezetek felügyelete alá tartozó (szakszervezeti központi, letéti stb.) könyvtárak. Az azonos feladatkörű közkönyvtárak egységes szervezete, amelynek keretében a könyvtári szakirányítást az erre a feladatra kijelölt központi könyvtár végzi, a könyvtári hálózat. A könyvtárak felügyeletét a fenntartó szerv, a könyvtári szakfelügyeletet pedig – a

fenntartó szerv főfelügyeleti hatóságával egyetértésben – a művelődésügyi miniszter gyakorolja. A magyar könyvtárügy szakmai vezető szerve (testülete) az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács. A könyvtárak igen szerteágazó, politikai és szakmai felkészültséget igénylő munkáját hivatásos és társadalmi munkás könyvtárosok sokezeres tábora végzi. Hazánk legnagyobb könyvtára, egyben nemzeti könyvtárunk, amelyben minden Magyarországon megjelent és sok magyar vonatkozású, külföldön megjelent nyomtatvány található, az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK). Alapítási éve 1802, nevét alapítójáról, Széchényi Ferencről kapta. Állománya megközelíti a 4 millió raktári egységet (könyv, folyóirat, térkép stb.).

Jelentősebb magyar általános tudományos és tudományos szakkönyvtárak:

a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Budapesten; alapítási éve: 1826. Állománya kb. 900.000 kötet;

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára Budapesten; alapítási éve 1635. Állománya kb. 1,2 millió kötet;

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesten; alapítási éve 1904. Állománya kb. 650.000 kötet. Gyűjtőköréhez tartozik a társadalomtudományi és a budapesti helytörténeti művek beszerzése;

a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára Debrecenben. Állománya kb. 580.000 kötet,

Országgyűlési Könyvtár Budapesten; alapítási éve 1869. Állománya kb. 380.000 kötet. Gyűjtőkörét elsősorban a politikai, jogi, államigazgatási irodalom alkotja;

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ Budapesten; alapítási éve 1883. Állománya kb. 400.000 egység;

a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára Budapesten, alapítási éve 1867. Állománya kb. 400.000 kötet;

a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtára; alapítási éve 1848. Állománya kb. 350.000 kötet;

Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ Budapesten; alapítási éve 1951. Állománya meghaladja a 100.000 könyvtári egységet.

A világ legjelentősebb könyvtárai: a Szovjetunió állami könyvtára, a moszkvai Lenin Könyvtár. Állománya megközelíti a 20 millió egységet;

az USA nemzeti könyvtára, a washingtoni Kongresszusi Könyvtár. Állománya megközelíti a 20 milliót, speciális feladata a szerzői jogvédelem ellátása az USA területén. Az angol nyelvterület legnagyobb könyvtára, jelentős magyar nyelvű könyvanyaga van;

a British Museum könyvtára Londonban. Állománya meghaladja a 10 millió egységet;

a Bibliotheque Nationale Párizsban;

a Deutsche Bücherei Lipcsében; gyűjti az egész német nyelvterület kiadványait. Állománya megközelíti az 5 milliót. Különösen értékes régi kéziratos ősnymtatvány-gyűjteménye.

könyvtárellátó (kollektor): sajátos könyvkereskedelmi szolgáltató vállalkozás, vagy könyvtári intézmény. A könyvtárak – elsősorban a közművelődési könyvtárak – tervszerű, rendszeres és gyors könyvellátása mellett könyvtári nyomtatványok, munkaeszközök, felszerelési tárgyak és könyvtári berendezések gyártását, ill. forgalomba hozatalát is vállalja. Általában szűkebb-szélesebb körű szolgáltatásokat (a könyvtári igénybevételt jól bíró, ún. könyvtári kötésű könyvek elkészítése, könyvtári címleírások központi sokszorosítása, kölcsönzési tasakok beragasztása, raktári jelzetek feltüntetése a megrendelt műveken stb.) is nyújt a könyvtáraknak. Rendszeres vagy időközönkénti tájékoztatást ad a megjelenő és megjelent,

illetve a kereskedelmi forgalomba került vagy az általa forgalomba hozott könyvekről. Egyes könyvtárellátók szűkebb körű bibliográfiai és kiadói tevékenységet (bibliográfiák, l. ott; propagandaanyagok, plakátok kiadása stb.) is folytatnak. A könyvtárak e szolgáltatásokat rendszerint a könyvtárellátóval előzetesen létesített jogi kapcsolat (szerződéskötés, előfizetés) alapján vehetik igénybe. A könyvtárellátók megalakulását a könyvtárügy fejlődése, a könyvtárak számának emelkedése, a speciális könyvtári szükségletek kielégítésének igénye mozdította elő. Szervezetük az adott ország társadalmi és gazdasági rendjétől, a könyvtárak szükségletétől és anyagi ellátottságától, a könyvkereskedelmi lehetőségektől függően alakult ki. A szocialista országokban általában a nagy könyvkereskedelmi vállalatok részei, s mint ilyenek élvezik azok segítőkészségét, támogatását (Szovjetunió, NDK, Magyarország), a kapitalista országokban a könyvtáros egyesületek intézményei vagy önálló vállalkozások. A magyarországi könyvtárellátó, az Állami Könyvterjesztő Vállalat egyik osztályaként, 1952-ben alakult. Fő feladata a közművelődési könyvtárak tájékoztatása a megjelent könyvekről, ellátása könyvvel, könyvtári nyomtatványokkal, kisebb felszerelési tárgyakkal. Szolgáltatásait minden magyar könyvtár igénybe veheti, elsősorban azonban a vele szerződő könyvtárak igényeit elégíti ki. 1972-től a Könyvértékesítő Vállalat keretében működik.

könyvtári bélyegző: a könyvtárak annak jelzésére, hogy valamely könyv egy bizonyos könyvtár tulajdonát képezi, ún. tulajdonbélyegzőt használnak. A bélyegző szövege a könyvtár és székhelye nevéből, országos könyvtáraknál csak a könyvtár nevéből áll. Alakja kerek vagy ovális, a kerek bélyegző 22 mm-nél, az ovális 25 mm-nél nagyobb nem lehet. A bélyegző a címlap (l. ott) hátlapjára (verzó, l. ott) és az utolsó szöveges lapra kerül, de le kell bélyegezni a könyv előre kiválasztott lapjait is (többnyire az ívek első lapját szokták), valamint a táblákat (l. ott), táblázatokat (l. ott), mellékleteket, térképeket. A könyvtár állományából csak ún. feloldó bélyegzővel kerülhet ki a könyv; ez „Átengedett példány”, ill. „Fölös másodpéldány” feliratú lehet. Egyes könyvtárak, főleg ha külföldre kerül a könyv, „Duplum venditum” (l. ott) jelzést bélyegeznek be. Az antikváriumok csak akkor vásárolhatnak működő könyvtár bélyegzőjével ellátott könyvet, ha a feloldó bélyegző is megtalálható benne.

könyvtári kötés: alkalmazásának célja, hogy a könyv használhatóságának idejét meghosszabbítsák vele. A könyvet speciális, erős fonállal fűzik, a könyvtáblát sarokvászonnal látják el, a könyv gerincét megerősítik, ezért jóval tartósabb a kiadói kötésnél. A kötésen elhelyezik a könyv betűrendi számát (l. Cutter-szám), a nem szépirodalmi könyveknél ezenkívül a szákszámot. A kötéstábla belső lapjára ragasztott előzéklapra kerül a tasak, amelybe majd a könyv kölcsönzőkártyáját helyezik.

könyvtáros, A: könyvtári folyóirat, 1951–1956-ig Könyvbarát címen a könyvtárosok és könyvterjesztők számára a könyvvel kapcsolatos cikkeket, könyvismertetéseket közölt. 1956-tól jelenik meg A könyvtáros címen mint könyvtártudományi és könyvtárügyi szakfolyóirat.

könyvtártudomány: – a könyvtárral kapcsolatos ismeretek rendszere, amely több szakterületre oszlik: könyvtárelméletre, gyakorlati könyvtártanra, könyvtártörténetre;
– a könyvvel és a könyvtárral foglalkozó összes ismeretág közös elnevezése, így pl. a könyvtárral mint intézménnyel kapcsolatos tudományokon kívül a könyv anyagára, előállítására, alakjára, megjelenési formáira (morfológia), társadalmi szerepére, hatására vonatkozó ismeretek (bibliológia), valamint a könyvtermés rendszerezésével, áttekintésével, jegyzékbe foglalásával foglalkozó bibliográfia (l. ott) is ide sorolható.

könyvterjesztő vállalatok: l. könyvkereskedelem; könyvkereskedelmi vállalatok; Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat.

könyvtest: a könyvnek az a része, amelyet a kötéstáblák (l. ott) és a gerinc (l. ott) fognak össze; tulajdonképpen a könyv szövegrészének hordozója. (L. még: könyv részei.)

könyvtok, védőtök: értékesebb könyvekhez a kiadó néha kartonból készült, dobozszerű tokot ad, amely esetleg több füzetet vagy kötetet foghat össze. Alkalmazásával a könyvek szennyeződését, rongálódását akarják meggátolni.

könyvvásár: célja a könyvek bemutatása, propagálása, árusítása. Különösen jelentősek a nemzetközi könyvvásárok, amelyeken a rendező országon kívül a meghívott országok, ill. a kiadók is bemutatják kiadványaikat. Különösen a lipcei nemzetközi vásár nevezetes, ahol a világ kiadói, könyvkereskedői találkoznak, megállapodásokat kötnek a könyvkiadással és könyvkereskedelemmel kapcsolatos kérdésekben, értekezleteken vitatják meg a könyvkiadás problémáit; legnevezetesebbek a lipcei, a frankfurti, újabban a belgrádi, varsói és szófiai nemzetközi könyvvásárok. Hazánkban a könyvvásárok országos jellegűek, mint pl. az Ünnepi Könyvhét, v. alkalmi vásárok, pl. üzemekben, falvakban, iskolákban stb.

könyvvásárlók nyilvántartása (címanyag): kartonokon feldolgozva tartalmazza a vásárló személy, intézmény nevét, címét, érdeklődési körét. Legfontosabb követelménye, hogy „élő” legyen, tehát a változásokat kövesse, megszűnt címek ne terheljék, szüntelenül gyarapodjék új vásárlók adataival.

Könyvvilág: a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése (l. ott) kiadásában jelenik meg, 1971-től havonként. Célja, hogy a könyvterjesztőket és a vásárlókat rendszeresen tájékoztassa a közeljövőben megjelenő könyvekről, azok tárgyáról, hozzávetőleges terjedelméről és áráról, a könyvkiadás és -terjesztés, a kulturális és irodalmi élet időszerű, a nagyobb nyilvánosságot is érdeklő eseményeiről. Az egyes cikkek eseményekkel, évfordulókkal, előkészületben levő művek, sorozatok részletes ismertetésével, új boltokkal, kereskedelmi akciókkal stb. foglalkoznak. Hasznos rovatai az Olvasószolgálat, a Könyvet keres, könyvet kínál, az Évfordulónaptár ajánló bibliográfiával. Igen fontos melléklete A hónap könyvei, amely mint kurrens könyvkereskedelmi bibliográfia (l. bibliográfiák) az előző hónapban megjelent könyvek felsorolását tartalmazza az Egyetemes Tizedes Osztályozás (l. ott) szakrendjében, pontos bibliográfiai adatokkal. Alkalmi mellékletei az Ünnepi Könyvhét, Téli Könyvvásár könyveit tartalmazó jegyzékek.

kőrajz: l. litográfia; képsokszorosító eljárások.

körforgó gép (rotációs gép): l. könyvnyomtatás.

körlevél: a könyvpropaganda és az áruforgalom egyik fontos eszköze. Célja, hogy az olvasóközönséget tájékoztassa a megjelent és kapható, a címzettet érdeklő könyvekről, másrésről lehetővé teszi, hogy a könyvkereskedő konkrét árukínálattal forduljon azokhoz, akik nem keresik fel a könyvesboltot. Mint propagandaeszköznek rendkívül megnöveli hatóerejét, hogy személyhez szólhat, a felkínált könyvekről mindent elmondhat, ami a címzettet érdekelheti. A vevőnek alkalma van figyelmesen végigolvasni, és az esetleg kiválasztott könyvet (könyveket) a körlevél megrendelőlapja segítségével azonnal, postafordultával megrendelni. A körlevél olyan területre is eljuttatja a könyvet, ahol nincs könyvesbolt, alapot nyújt speciális szakkönyvek eladásához, lehetővé teszi raktáron levő könyvek felajánlását. Külső és tartalmi megformálása jelentősen befolyásolja sikerét. Fontos, hogy a kivitel a lehetőségekhez képest igényes legyen, minél jobban megközelítse az egyedi levél látszatát, szóljon névre. Tartalmilag legyen megfelelő az eladásra kínált könyvek kiválasztása, történjék benne utalás a kibocsátóra, pontosan ismertesse a megrendelési, szállítási feltételeket, a körlevelezett könyvek adatait pontosan, következetes rendszerezésben közölje; ha annotáció (l. ott) is követi a könyvek adatait, az legyen szabatos, szakszerű, lényegre törő, kerülje a könyv kritikátlan feldicsérését: elsősorban a címzettet érdeklő tulajdonságait hangsúlyozza. Törekedjék időszerűsége, vegye figyelembe az évszakok sajátosságait, keresletet befolyásoló hatásukat. Használja ki a szépirodalmi művek megfilmesítését, a tévére való alkalmazását követő fokozottabb érdeklődést. A körlevelezés alapvető feltétele, hogy megfelelő címanyag (l. ott) álljon

rendelkezésre (l. könyvvásárlók nyilvántartása). Ezt szakmai jegyzékek, a folyóiratok, a rádió és tévé előfizetőinek nyilvántartásából, valamint az előjegyzések alapján állíthatjuk össze. Fontos, hogy a címanyagot gondozzuk, bővítsük, a megszűnt címeket kiemeljük belőle. Általában az érdeklődési körök szerint csoportosított címanyag használható fel körlevél céljára. A körlevelek 2–6 százalékára érkezik rendelés, de nem szabad lebecsülni azt a közvetett hatást sem, amely az érdeklődés felkeltésében mutatkozik meg. A körlevelezés módot ad piackutatásra is. L. még könyvpropaganda és -reklám.

kötbér: a könyvkiadó és -terjesztő vállalatok közötti szállítási szerződések megsértése (késedelmes szállítás, a teljesítés elmulasztása, minőségi hibák, elégtelen adatszolgáltatás) miatt kötbért kell fizetni. Jogosultságát döntőbizottság állapítja meg.

köteles példány: a legtöbb országban törvény v. rendelet kötelezi a nyomdákat, ill. kiadókat, hogy kiadványaikból (l. ott), nyomtatványaikból (l. ott) meghatározott példányt, általában térítésmentesen könyvtári célra beszolgáltatassanak. A köteles példányokat általában a nemzeti könyvtárak, továbbá más, a nyomdatermékek megőrzésére kijelölt könyvtárak kapják. Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtárnak (l. könyvtár) 1802-től kell köteles példányokat beszolgáltatni. A köteles példányok beszolgáltatásával kapcsolatban 1929-ben és 1951-ben újabb jogszabályok születtek. Jelenleg minden, legalább 25 példányban megjelent nyomtatványból v. sokszorosítványból a megjelenést követő 48 órán belül kell köteles példányokat átadni az Országos Széchényi Könyvtárnak, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának. Több más könyvtárnak válogató joga van: csak abból a kiadványból tart meg példányt, amelyet szükségesnek tart.

kötés: l. könyvkötés.

kötésfajták: l. könyvkötés.

kötéstábla: kötött könyveknél a könyvtestet védő, általában vastag, többretegű papírból készült lemez, amelyet papírral, vászonnal, bőrrel v. műanyaggal vonnak be. A kötéstáblát a gerinc (l. ott) fogja össze. Magyarországon szabvány írja elő, hogy a kötéstáblát borító anyagon és a fűzött könyvek fedőlapján (könyvboríték) milyen adatokat kell feltüntetni. Többkötetes önálló művek kötéstábláján arab számmal fel kell tüntetni a kötet számát. A könyv gerincét [a védőborítón (l. ott) is] gerincnyomással kell ellátni. A hátsó oldalának bal felső sarkán fel kell tüntetni a könyv bolti árát. (Ez egyes bibliofil (l. ott) kiadványok esetében a könyvben elhelyezett, a fülszöveghez hasonló ismertetést hordozó olvasójelen (l. ott) kap helyet.) Az árat úgy kell feltüntetni, hogy világosan kitűnjék, mely kötetre (kötetekre) és kötési módra vonatkozik.

kötet: – kiadói: olyan nyomtatási egység, amelynek önálló címlapja (l. ott), esetleg címe (l. ott) és rendszerint önálló lapszámozása van (a kötet lehet fűzött is);

– könyvkötői: a nyomtatvány darabszám szerinti tagolódása. Leggyakrabban egybeesik a kiadói kötetel;

– szerzői: a szerző (l. ott) könyvének egyes részeit kötet szóval jelölheti.

kötetjelzés: – többkötetes kiadvány egyes kötetein, azok kötéstábláján (l. ott), védőborítóján (l. ott), fűzött könyveknél borítófedelén (l. ott), ill. borítékán, valamint a címlapon (l. ott) a kötet sorszámának a jelölése;

– a könyvekről készített címleírásban annak feltüntetése, hogy hány kötetből áll a kiadvány.

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

közmondás: általános érvényű tapasztalatot, népi bölcsességet rövid, szellemes, csattanós formában megfogalmazó mondás; nem időtlen: a kor szemléletét tükrözi, amelynek talaján keletkezett.

közreadó: az a személy, aki valamely szöveget, általában valakinek a szellemi hagyatékát, levelezéseit, naplóját, memoárjait nyilvánosság elé tárja, közzéteszi, gyakran sajtó alá rendezi. Nem azonos a kiadóval (l. ott), utóbbi a kiadás technikai részét végzi.

közület: állami szerv, intézmény, hivatal, vállalat, társadalmi szervezet mint vásárló közületi szervnek számít. A közületeknek történő eladást a Magyar Nemzeti Bank rendelkezései szabályozzák. A könyvkereskedelmi statisztika a passzázsforgalomtól elkülönítve tartja nyilván.

közüvéleménykutatás: l. piackutatás.

kresztomátia: szöveggyűjtemény, elsősorban oktatási v. ismeretterjesztő célokat szolgáló válogatás, amely szépirodalmi vagy egyéb természetű szövegszemelvények segítségével kíván bemutatni valamely kort, művészi vagy eszmei irányzatot. Könyvismereti szempontból a gyűjteményes kiadványok egyik fajtája, rokon az antológiával (l. ott).

krimi: bűnügyi regény. Tárgya rendszerint valamely bűnügy körülményeinek tisztázása, felderítése. Elsősorban a cselekmény bonyolításával igyekszik feszültséget teremteni, főleg az olvasó logikai és kombinációs készségére épít. Művészi hatásra, árnyalt jellemrajzra és háttérteremtésre általában nem törekszik. Jellegzetes figurája a saját felelősségére dolgozó, rendkívüli képességekkel, éles logikával rendelkező mesterdetektív, aki az ellentmondó, félrevezető adatok, nyomok útvesztőjében végül is eligazodik, megfejt a rejtélyeket. A krimi történeti jelenség; megjelenése a 19. sz. második felére tehető, amikor a rendőri szervezeteken belül megalakult a detektívtestület. Klasszikusai E. A. Poe, Conan Doyle, Edgar Wallace, Čapek, mai legnevesebb művelői Agatha Christie és Georges Simenon. A tőkés könyvpiacot előzönlik a ponyvajellegű krimik.

kriptogramma: titkos, rejtjelezett írással készült szöveg, felirat.

kriptonima: rejtett név, a szerző nevének betűjelekkel (kezdőbetűkkel v. kezdő- és végbetűkkel történő jelölése, pl. Ferenczy Kálmán = Czyán).

kritika (műbírálat): valamely irodalmi v. művészeti alkotás értékelése. Feladata, hogy a művet értelmezze, mondanivalóját megismertesse a közönséggel, eszmei mondanivalóját és esztétikai értékeit egységbe fogva elemezze, a művet irodalom-, ill. művészettörténeti összefüggésbe helyezze, egyben állást foglaljon a mű által képviselt törekvésekkel, eszmékkal kapcsolatban. A kritika vizsgálja a mű társadalmi hatását is. Az elvi kritika esztétikai és filozófiai alapokon álló publicisztikai műfaj (l. publicisztika).

kritikai kiadás: klasszikus művek tudományos céllal történő megjelentetése. Különös gonddal történik a kritikai kiadás szövegrészének ellenőrzése, a kézirattal, ill. az első kiadással történő egybevetése útján. Ha a műnek több szövegváltozata ismert, a kritikai kiadás tartalmazza az eltéréseket is. A szöveg egyes összefüggéseit, nyelvi és tárgyi problémáit filológiai (l. ott) jegyzetek értelmezik. Legtöbbször tudományos igényű tanulmány kíséri a művet, gyakran a mű forrásául szolgáló szövegeket is tartalmazza. Magyarországon az Akadémiai Kiadó (l. ott) jelenteti meg a klasszikusok szövegkritikai kiadását.

kritikai realizmus: a polgári társadalmak kialakulásával kibontakozó művészeti törekvés, amelynek lényege, hogy a művészet eszközeivel feltárja a társadalmak ellentmondásait, visszás vonásait, és szembefordul azokkal az erkölcsökkel, amelyek a humanizmust fenyegetik. L. még realizmus; szocialista realizmus.

kroki: szellemes, csattanóval végződő, általában rövid, tréfás cikk, vázlat.

kromolitográfia: színes könyvnyomtatás (l. ott) többszínű nyomtatványok litográfiai (l. ott) nyomóformáinak előkészítése. A múlt század utolsó évtizedeinek színes reprodukciói, díszalbumok, lexikonok készültek ezzel az eljárással. Ma már a magasnyomás (l. ott), többszínnyomás (l. ott), az ofsetnyomás (l. ott) és a mélynyomás (l. ott) kiszorította. (L. még könyvnyomtatás.)

kromópapír: egyik oldalán krétázott, sima, tömött felületű papír.

kromotípus: színes nyomás.

kromotípográfia: a színes nyomtatási eljárások közös elnevezése.

krónika: történelmi eseményeket időrendben leíró, de az összefüggések, okok feltárására nem vállalkozó írásmű. Elsősorban a középkorban divatos műfaj.

krúda: ívekben (l. ott) tárolt, hajtogatatlan nyomtatvány, amelyből hajtogatás, összehordás, fűzés, ragasztás után (l. még könyvkötés) a könyvtest (l. ott) lesz. Gyakran a példányok egy részét krúda formájában visszatartják, és a szükségnek megfelelően kötik be, esetleg eltérő kötéssel, ill. borítékkal ellátva (pl. részben sorozat keretében, részben sorozaton kívül kerül forgalomba a kiadvány). Ilyenkor borítékkiadásról (l. ott) beszélünk.

kubizmus: avantgarde (l. ott) képzőművészeti irányzat, amelynek esztétikai elveit G. Apollinaire francia költő fogalmazta meg. Az irányzatra – amely magán viseli a primitív művészet, elsősorban a néger plasztika hatását – a látvány geometriai formákra történő bontása, az erőteljes plaszticitás, a hagyományos, egy nézőpontú perspektíva helyett a több nézőpontból egymásra vetített síkok alkalmazása, a dolgok külső formája mögül belső struktúrájuk kibontására való törekvés a jellemző. Különböző korszakaiban más-más vonása került előtérbe. Hatása kisugárzott a futurizmusra (l. ott) és a konstruktivizmusra (l. ott). Legkiválóbb képviselői Picasso, Braque, Duchamp, Lipchitz, Zadkine stb. Magyarországon a Nyolcak, Nemes Lampérth, Kmetty János, Barcsay Jenő munkásságára hatott.

kulcsregény: olyan regény, amelynek a szereplőit élő személyekről mintázta a szerző, megváltoztatva nevüket, és cselekménye megtörtént eseményeken alapul. A kulcsregény nem absztrahálja, hanem kevés változtatással közvetlenül visszatükrözi az élményanyagot. A szerző célja, hogy az olvasók ráismerjenek az ábrázolt személyekre, ill. eseményekre. Kulcsregénynek tekinthető Dugonits András Etelkája vagy Simone de Beauvoir Mandarinok c. regénye.

kultúra: az emberiség által a történelem során létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, továbbá ezek felhasználása, továbbadása, ennek módszerei. Különbséget szoktak tenni anyagi kultúra (termelés, technika) és szellemi kultúra (tudomány, művészet, filozófia, erkölcs stb.) között. A kultúra történeti jelenség, amely az adott társadalmi-gazdasági alakulat (termelési mód) talaján fejlődik és osztálytársadalmakban osztályjellegű.

Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat: l. Könyvterjesztő vállalatok.

kulturális forradalom: valamely ország művelődési színvonalának ugrásszerű emelkedése. A szocialista országokban az a célja, hogy megszüntesse a volt uralkodó osztályok műveltségi kiváltságait, emelje a nép műveltségi színvonalát, szakmai tudását, a gondolkodásban, a tudatban győzelemre vigye a marxizmus-leninizmus világnézetét, harcoljon az elmaradottság, a polgári eszmék és a reakciós kultúra ellen. Jellemzői hazánkban: megvalósult az egységes alpműveltséget adó általános iskolai rendszer. A kötelező általános iskola mellett ingyenes lett a középfokú oktatás. Kiépült a dolgozók esti és levelező oktatásának szervezete. Széles könyvtári hálózat jött létre. A könyvkiadásban is alapvető változások történtek: értékes

szépirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő munkák olcsó áron kerültek forgalomba, és mindenki számára hozzáférhetők.

Kulturális Kapcsolatok Intézete: feladata, hogy a művelődésügy terén együtt működjék külföldi szervezetekkel, sokoldalú kapcsolatok kiépítésével lehetővé tegye az egyetemes kultúra értékeinek megismerését itthon, és hozzájáruljon a magyar kultúra külföldi megismertetéséhez.

kuriózum: ritkaság, különlegesség; érdekes, ritka könyvekre is mondják.

kurrens: – a kézírást utánzó nyomdai betű neve;

– a szövegszedésre használt nyomdai kisbetű elnevezése;

– keresett, jól fogyó (könyv);

– a könyvtermést nyomon követő, folyamatosan megjelenő bibliográfiatípus elnevezése (l. bibliográfia).

kurzív: jobbra döntött tengelyű nyomdai betű, amelyet szavak, szövegrészek kiemelésére használnak.

kutyanyelv: hasáblevonat; hosszúkas, a még tördeletlen szedésről készített korrektúralevonat. (L. még korrektúra.)

különlenyomat: egyes könyvek, többnyire gyűjteményes kiadványok valamelyik részének vagy folyóiratban megjelent cikkeknek önállóan is kiadott levonata, amely általában saját címlappal is rendelkezik. Nálunk szabvány írja elő, hogy fel kell tüntetni a kiadvány címét, amelyből készült, megjelenési évét, továbbá azt, hogy mely lapjairól készült.

külső cím: a könyv védőborítóján (l. ott) v. borítófedelén (l. ott) található cím, amely egyes esetekben eltér a főcímlapon (l. könyv részei) szereplő címtől (pl. hiányzik az alcím). A címléírás alapjául a főcímlapon szereplő cím szolgál, de eltérés esetén megjegyzés formájában fel kell tüntetni a külső címet is.

kvadrát: a szedésnél használt, nyomás után nem látható ún. vakanyag (l. ott), amellyel a kimenetsorokat egészítik ki. (L. még könyvnyomtatás; szedés.)

kvart: az ív kétszeres félbehajtása után nyert könyvalak, az ún. negyedré (4°), amely szabványjelöléssel az A4, ill. B4 stb. papirosméretnek felel meg; az alapterület négyszeres felezéseképpen jön létre.

L

lábjegyzet: l. jegyzet.

lakkozás: színes nyomású képek, főleg a védőborító (l. ott) v. boríték (l. ott) (l. könyv részei) fényezéssel történő kiemelése. A lakkozás vonzóbbá teszi a könyvet, hangsúlyozza a színeket, fokozza a reklámhatást. Különösen az utóbbi években a kartonált könyvek térhódításával terjedt el.

lakuna (lacuna): – hiány, vakrész, hézag a kézirat szövegében;

– hiányzó kötetek a sorozatból;

– hiányosság a könyvkiadás valamely területén (pl.: „Fizikai könyvkiadásunkban lakunák észlelhetők”).

láncos könyv: láncsal olvasóasztalhoz, ill. állványhoz erősített könyv. Főleg a középkori kolostori könyvtárakban terjedt el. Az értékesebb könyvek leláncolásával a lopásokat akarták kiküszöbölni.

Landerer: nyomdászcsalád; Landerer János 1723-ban alapította budai nyomdáját. A családnak ezenkívül Kassán és Pozsonyban is volt nyomdája. Nevezetes tagjai voltak a családnak: L. János fia, L. János Mihály (Füstkuti), aki a Pressburger Zeitung c. lapot adta ki; L. Mihály, ő nyomtatta ki Martinovics forradalmi Kátéját, ezért halálra, majd 10 évi súlyos börtönbüntetésre ítélték, amit ki is töltött; L. Lajos (1800–1854), Heckenast Gusztávval társulva, Kossuth szerkesztésében kiadta a Pesti Hírlapot, majd 1848. március 15-én a cenzúra engedélye nélkül megjelentette a szabad sajtó első kiadványait, a Nemzeti dalt és a Tizenkét pontot. A Landerer és Heckenast cég nyomta a Kossuth-bankókat is. A forradalom bukása után Landerernek menekülnie kellett. Vállalatát, amely elsősorban magyar szépirodalmi műveket jelentetett meg, halála után Heckenast vezette. Ebből a cégből alakult 1873-ban a Franklin Társulat (l. ott). (L. még könyvkiadás; könyvkereskedelem.)

lap: – az ív (l. ott) hajtogatása, majd vágása eredményeképpen levelek (l. ott) jönnek létre. A levélnek két lapja van, ezeket a köznyelv oldálnak nevezi;

– az újságok (napilapok) rövid megjelölése az előbeszédben.

laparany: a könyvkötészetben az aranyetszés (l. ott) és a könyvtáblák aranyozásához felhasznált rendkívül vékony aranyfólia.

lapfej: folyóiratok, újságok egyes számainak első lapján, oldalán elhelyezett szöveg, amely a címet, alcímet, évfolyamot, keltezést, sorszámot stb. tartalmazza.

lapidáris: – rövid, velős, tartalmas (beszéd-, írás-, kifejezésstílus);

– vésett, főleg emléktáblákon alkalmazott tiszta, egyszerű, hajszálvonalak nélküli latin nagybetűkből álló írásfajta; kőírásnak is nevezik.

lapidárium: – drágakövek és más értékes kövek leírását tartalmazó v. azok fantasztikus tulajdonságairól szóló középkori elbeszélésgyűjtemény;

– kőfeliratok gyűjteménye.

lapszám (pagina): a könyv lapjait sorszámmal, általában arab számmal, az előszót vagy bevezetést gyakran római számmal jelölik.

lapsus calami: íráshiba, elírás.

l'art pour l'art („művészet a művészetért”): azoknak a művészi törekvéseknek a célját kifejező jelmondat, amelyek tagadják, hogy a művészetnek társadalmi célokat kell szolgálnia,

vagy az emberiség sorskérdéseiben elkötelezettnek kell lennie. A l'art pour l'art hívei a tartalom és forma viszonyának kérdésében a megformálásban látják a művészet lényegét. A kifejezést a 19. sz. végén keletkezett francia parnasszizmus (l. ott) használta először.

latin írás: a rómaiak hangrögzítő betűírásából kifejlődött európai írások közös neve. Ezek alapja a 21, később 26 betűjelből álló ábécé, amelynek betűi az egyes nyelvek sajátosságaitól függően különböző hangértékűek lehetnek. Nem tartozik a latin írások közé a görög, valamint az ebből kialakított ún. cirillbetűs írás, bár ezek elvileg hasonló, szintén hangrögzítő betűírások, de más rajzú betűket használnak. A latin írás sajátos változata a középkori gót írásból kifejlődött ún. fraktúr (töredezett, sarkos) írás, amelyet német nyelvterületen általánosan használtak, ma már főleg csak címekben és feliratokban fordul elő. (L. még írás.)

legenda: eredetileg egyházi műfaj, a szentek életével, csodás cselekedeteivel foglalkozó prózai vagy verses elbeszélő mű, amelyből alkalmanként részleteket olvastak fel a hívek v. szerzetesek gyülekezetében. Átvitt értelemben: valamely kiemelkedő személyiséggel kapcsolatos, jelentőségét, szerepét gyakran felnagyító népi hagyomány.

leírás: – l. címírás;

– főleg antikvár katalógusban a könyvek egyes példányaira jellemző egyedi sajátosságok (pl. bejegyzések, állapot, kötés stb.) ismertetése.

leíró költemény: valamely táj, jelenség költői rajza, amely esetleg lehetőséget ad a költőnek arra, hogy választott tárgyán túlmenően kifejtse v. sejtse gondolatait. Műfajilag a gondolati lírához sorolható, bár epikus vonásokat is mutathat. A magyar irodalomban mesterei: Petőfi (A Tisza) és 20. századi megújítója, József Attila (Külvárosi éj).

leiterjakab: hibás, komikusan ható fordításra mondják; eredete, hogy egy régi magyar lapban a Jakob's Leiter kifejezést, ami Jákob létráját jelenti, Leiter Jakabnak fordították.

lektor: könyvkiadó vállalat állandó munkatársa vagy esetenként megbízott külső személy – szakértő –, aki a kiadásra felajánlott kéziratot, művet elbírálja, véleményezi.

leltár: hazánkban az egyes intézmények, vállalatok, szervezetek – így a könyvkereskedelem is – kötelesek a tulajdonukban levő álló- és forgóeszközökről (l. ott) vagy azok forrásairól a valóságnak megfelelő nyilvántartások alapján leltárt készíteni. A leltár megállapíthatja az esetleges hiányokat és többleteket. A leltározás célja a leltári mérleg valóságának biztosítása, a társadalmi tulajdon védelme, inkurrenciák (l. inkurrens) vagy a használaton kívüli állóeszközök feltárása. A könyvkereskedelemben a könyvek leltározása darabonként, a könyv eladási ára szerint történik. A könyvkészletek kezelése anyagi felelősséggel jár, ennek mértékét rendelkezések írják elő. Külön rendelkezések szabályozzák a leltári dolgozók felelősségét, figyelembe véve az áruforgalom adottságaiból eredő hiányokat; ezért a vállalatok tudomásul vehetnek megfelelő arányú elismert, ún. normalizált hiányt (kálót).

leltári felelősség: a bolti dolgozók a rájuk bízott eszközökért anyagi felelősséggel tartoznak; az anyagi felelősség mértékét a Belkereskedelmi Minisztérium rendelkezései szabályozzák.

Lengyel Lajos (1904–): grafikus, Gutenberg- és Kossuth-díjas könyvművész. Reklámgrafikával, majd könyvművészettel foglalkozik. 1948-tól a Kossuth Nyomda igazgatója, 1956-tól a Magyar Grafika felelős szerkesztője.

lenyomat: l. nyomat.

leporelló: kisgyermeknek részére készült, vastag karton lapokból álló, harmonikaszerűen összehajtogatható és széthúzható képeskönyv (Mozart Don Juan c. operája egyik szereplőjének, Leporellónak nevéből).

leülepedési tartalék: l. árkokázati alap.

levél: – az ív (l. ott) hajtogatása eredményeképpen levelek jönnek létre: egy-egy levél két lapból (oldalnak is szokták nevezni) áll; l. még a könyv részei;
– távollevő személyhez intézett írásbeli közlés; az ilyen írásbeli közlés fesztelen stílusát utánzó, képzelt v. valóságos személyhez intézett irodalmi alkotás (pl. Mikes Kelemen: Törökországi levelek).

levéltár: okmányok, iratok, levelek megőrzésével, feldolgozásával megbízott intézmény. Magyarországon a legfontosabb iratokat az Országos Levéltár őrzi.

levonat: l. kefelevonat.

lexikográfia: szótárak, lexikonok összeállításával kapcsolatos ismeretek összessége.

lexikológia: a nyelvtudománynak a nyelv szókincsével foglalkozó ága.

lexikon: betűrendbe sorolt általános vagy szakosított ismerettár, amely a címszavakat magyarázza, és a címszavakra vonatkozó adatokat, esetleg irodalmat (bibliográfia formájában) közli. Rokon kiadványfaj az enciklopédiával (l. ott), de annak cikkei részletesebbek, gyakran tanulmányszerűek. Az általános lexikon minden tárgykörrel, a szaklexikon egy adott szakterületre (irodalom, képzőművészet, zene, természettudomány stb.) vonatkozó ismeretanyaggal foglalkozik. Terjedelme változó, egytől húsz-harminc kötetig terjedhet. Jelentős általános lexikonok az 1893–1904 között megjelent Pallas Nagy Lexikona (18 kötet), az 1911 és 1935 között kiadott Révai Lexikon (21 kötet). Legújabb az Akadémiai Kiadónál megjelent Új Magyar Lexikon (6 + 1 kötet). A közelmúltban megjelent fontosabb szaklexikonok: Művészeti lexikon, Zenei lexikon, Magyar irodalmi lexikon, Természettudományi lexikon, Műszaki lexikon stb.

liber: könyv (latin).

librarius: könyvkereskedő, könyvkiadó.

linóleummetszés: a fametszéssel (l. ott) rokon, magasnyomású képsokszorosító eljárás. A fánál puhább linóleumfelületre rajzolt képből kivájják azokat a részeket, amelyek a nyomás során világosak maradnak, a megmaradtak festékkel érintkezve nyomot hagynak a papíron. Az így nyert kép (szemben a fametszettel) inkább foltszerű, mint vonalas hatást kelt.

literatúra: – irodalom, szépirodalom;

– Literatúra – képes folyóirat. Megjelent 1926-tól 1938-ig Supka Géza szerkesztésében. Az irodalmi, művészeti ismertető és riportázs mellett bibliográfiát és könyvkiadói, könyvkereskedelmi problémákat is tárgyalt.

litográfia: könyomás. Feltalálója, Senefelder német nyomdász 1797-ben alkalmazta először. A litográfiához szemcsés követ használnak, zsírtartalmú anyaggal viszik a köre a rajzot. A követ ezután salétromsav és gumi oldatával átitatják. A festékezés csak a zsíros krétával rajzolt részekben tapad, és így átkerül a nyomatra; l. még képsokszorosító eljárások.

litokrómia (lithochromia): – színes, többszínű könyomtatási eljárás;

– ilyen könyomat.

logika: a gondolkodás törvényeinek és formáinak tudománya. A filozófia résztudománya.

M

Madzsar József (1876–1940): a magyar munkásmozgalom kiemelkedő harcosa, orvos. 1912-től a Fővárosi Könyvtár főkönyvtárosa, Szabó Ervin halála után 1919-ig igazgatója. Részt vett Marx-Engels válogatott műveinek sajtó alá rendezésében. A Tanácsköztársaság idején mint népbiztoshelyettes a közegészségügy egyik vezetője. A fehérterror elől 1921-ben emigrált, majd 1924-ben hazatért. Szerkesztette az 1928-ban megjelent Társadalmi Lexikont, részt vett a Révai, Tolnai, Genius Lexikon szerkesztésében. 1931-től a KMP legális folyóiratának, a Társadalmi Szemlének volt a szerkesztője. Forradalmi tevékenysége miatt többször letartóztatták. 1936-ban a Szovjetunióba emigrált, ott a törvénytörések áldozata lett.

magánkiadás: l. saját kiadás.

magasnyomtatás: olyan nyomdai eljárás, amelyben a sokszorosítás kiemelkedő felületről történik. A kiemelkedő felületet befestékezik, és ezt a felületet nyomják a papírosra. Így készül a fa- és linóleummetszet és a könyvek zöme. Két változata ismert: a lapos formáról történő magasnyomás, ezzel főleg könyveket nyomtatnak, és az újságok nyomtatására alkalmazott körforgó, ún. rotációs magasnyomás (l. még könyvnyomtatás).

magazin: változatos, tartalmas, általában gazdagon illusztrált időszakos folyóirat.

Magvető Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

magyarázó jegyzet: l. annotáció.

Magyar Csillag: a Nyugat (l. ott) nyomába lépő irodalmi és kritikai folyóirat 1941 és 1944 április között. Illyés Gyula és Schöpflin Aladár szerkesztésében jelent meg az ország német megszállásáig. Azoknak az íróknak kívánt fórumot biztosítani, akik a fasiszmussal szemben a magyar irodalmi és szellemi élet integritására törekedtek.

Magyar Folyóiratok Repertórium: a Magyar Nemzeti Bibliográfia (l. ott) melléklete. A fontosabb hazai folyóiratok cikkanyagát dolgozza fel, és részletes szakbeosztásban közli.

Magyar Könyvesház: Sándor István 1803-ban, Győrött megjelentetett bibliográfiájának címe.

Magyar Könyvészet: több bibliográfiai munka címe; l. nemzeti bibliográfia.

Magyar Könyv Kereskedelmi Vállalat: 1957-ben alakult. Elsődleges feladata volt a nehezebben terjeszthető művek eladása szervezők útján. Budapesten és vidéken kisszámú boltot, pavilont üzemeltetett, könyveken kívül mint nagy- és kiskereskedelmi vállalat hanglemezeket is forgalomba hozott. 1966-ban megszűnt.

Magyar Könyvkereskedők Országos Egyesülete: 1878-ban Aigner Lajos és Révai Sámuel kezdeményezésére alakult. Hivatalos lapja, a Corvina (l. ott) 1878–1944-ig jelent meg.

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése: 1969-ben alakult. Feladatuk a könyvkiadók és könyvterjesztők közös gazdasági érdekeinek előmozdítása, ilyen irányú tevékenységük egyeztetése, összhangban a kulturális célokkal és a népgazdasági érdekekkel; közös szakmai érdekek képviselete más szervezetek, ill. államigazgatási szervek előtt, külföldi szakmai szervezetekkel való kapcsolatok fenntartása; a kiadói és terjesztői szakma egészének fejlesztésére irányuló javaslatok kidolgozása, különböző szolgáltatások, mint a könyvkiadók és könyvterjesztők érdekeit szolgáló propaganda, könyvkiállítások rendezése, a Szép Magyar Könyv versenyének megszervezése, piackutatás, statisztikai, bibliográfiai és dokumentációs munkák, jogi iroda működtetése, a szakmai továbbképzés szervezése és irányítása,

az Egyesülés Igazgató Tanácsa által meghatározott egyéb feladatok ellátása; kiadja a Könyvvilágot (l. ott), a Könyv (l. ott) c. lapot, több nyelven megjelentet magyar könyveket propagáló folyóiratot. A tagvállalatok önállóságát az Egyesülés nem érinti. Az Egyesülés fölött a művelődésügyi miniszter gyakorol felügyeletet.

Magyar Könyvszemle: legrégibb könyvtártudományi folyóiratunk, 1876-ban indult az Országos Széchényi Könyvtár (l. ott) kiadásában; 1955-től a Magyar Tudományos Akadémia könyvtártudományi főbizottságának folyóirataként jelenik meg negyedévenként. Foglalkozik a könyv és könyvtár, a nyomdászat különböző kérdéseivel, tudósít a fontosabb szakmai eseményekről.

Magyar Népköztársaság Művészeti Alapja, A: a magyar művészek és írók támogatására létesített szerv. Feladata, hogy anyagilag segítse a művészek és írók alkotó munkáját, elősegítse a művészileg értékes, szocialista mondanivalójú művek keletkezését, megjelentetését, bemutatását.

Magyar Nemzeti Bibliográfia: az Országos Széchényi Könyvtár (l. ott) időszakos kiadványa, amely az Egyetemes Tizedes Osztályozás (l. ott) rendjében tartalmazza minden Magyarországon megjelenő könyv bibliográfiai adatait. 1946-tól jelenik meg, 1961-ig havonta, attól kezdve kéthetenként. Melléklete a Magyar Folyóiratok Repertóriuma, amely a folyóirat-cikkeket dolgozza fel hasonló rendben. Mindkettő ún. kurrens bibliográfia (l. bibliográfiák).

majuszkulák: a kezdő vagy nagybetűk régi elnevezése. Ma inkább a verzális (l. ott) elnevezés a használatos.

makett (modell): kiadásra kerülő könyv mintapéldánya, amely azonos kiállítású (kötés, méret, papíros, ívterjedelem), minta megjelenő kiadvány. Az első íven bemutatják a nyomtatást is, míg a többi ív üres. Különösen fontos a makettek bemutatása terjedelmesebb, drágább művek (lexikonok, sorozatok) megjelentetése előtt. A makett sokszorosított példányait reklámcélokra is használják, hogy a kereskedelem, ill. a közönség figyelmét a kiadványra felhívják.

makulatúra: – l. selejt;

– elrontott nyomdai ív, régi újságpapír, eladhatatlan könyv- és egyéb papírhulladék, amelyet, ha erre alkalmas, csomagolásra használnak, ill. papírgyárakban újból feldolgoznak.

mankópénz: a pénztárosoknak járó kisebb összeg, az esetleges apróbb pénztári hiányok fedezésére.

Mantskovits Bálint (?–1596): 16. századi vándornyomdász, ő nyomtatta ki Károlyi Gáspár híres vizsolyi bibliáját 1590-ben.

Márffy Ödön (1878–1959): festő, grafikus. Művészeti tanulmányait Párizsban végezte; a kubizmus vonzotta, majd a Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köréhez (MIÉNK) csatlakozott (1907), később, 1908-ban a Nyolcak-művészecsoporthoz egyik alapító tagja volt. Megalapítója és elnöke volt a Képzőművészek Új Társaságának (KÚT). Ady baráti köréhez tartozott, s a költő halála után feleségül vette özvegyét, Boncza Bertát (Csinszka). Művészetében harmonikus egységbe forrtak a századelő avantgarde (l. ott) törekvései a természetelvű festéssel. Műveiből számos gyűjteményes kiállítást rendeztek itthon és külföldön. Kiváló litográfiákat (l. ott) is készített, mint amilyenek az Amicus Könyvkiadónál (l. ott) megjelent Szent János Mennyei Jelenésekről Való Könyve c. kötet illusztrációi.

margináliák: szedéstükrön (l. ott) kívül nyomtatott, kisebb betűkkel szedett címek, jegyzetek, megjegyzések stb.

margó: lapszél; a könyvlap (oldal) nem nyomtatott, üres széle.

marketing: azoknak a módszereknek az összessége, amelyek a vállalatnak az adott piacon való leghatékonyabb működését teszik lehetővé. Ennek érdekében kialakítja azokat a feltételeket, amelyek egybehangolása a legkedvezőbb értékesítési lehetőségeket teremti meg. Ilyenek lehetnek a könyvkereskedelemben a megfelelő szervezet, forgalmazó hálózat, vevőszolgálat, propaganda és reklám, piackutatás, a kereslet minél jobb kielégítése, feltárása stb.

marxizmus–leninizmus: azoknak a filozófiai, gazdasági, társadalmi-politikai nézeteknek az összessége, amelyek Marx, Engels és Lenin tanításaiban öltenek összefüggő, egységes és a gyakorlatból szüntelenül gazdagodó, a valósággal együtt fejlődő rendszert. Olyan elmélet, amely alkalmas arra, hogy átfogóan magyarázza a világot, egyszersmind eszköz legyen annak átforgalmazásához. Központi tétele, hogy a társadalmi fejlődés a legkövetkezetesebben forradalmi osztály, a munkásság harca következtében a kommunista termelési mód, az osztály nélküli társadalom megvalósulása felé tart. Ez elsősorban azon az elemzésen alapul, amelynek Marx vetette alá a kapitalista termelési módot, forradalmian új és tudományosan megalapozott politikai gazdaságtant alkotva. A marxizmus–leninizmus filozófiai alapja a dialektikus és történelmi materializmus (l. filozófia), amely a természettel és a társadalommal kapcsolatos legáltalánosabb elveket rendszerezi. A Marx kidolgozta elméletet Lenin alkalmazta a megváltozott történelmi körülményekre, az imperializmus korára, bebizonyítva, hogy a szocializmus egy országban is győzhet. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a marxizmus–leninizmus a szocializmus, majd a kommunizmus építése gyakorlati feladatainak megoldásával párhuzamosan fejlődött és gazdagodott, elméletből kézzelfogható valósággá vált, elsősorban a Szovjetunió, majd a többi szocialista ország pártjainak harci-politikai, gazdasági, művelődéspolitikai és elméleti tevékenysége eredményeképpen. Hozzájárult gazdagodásához a tőkés országok és a függetlenségükért küzdő népek marxista pártjai harci tapasztalatainak általánosítása is. Korunk marxizmus–leninizmusának legfontosabb feladata, hogy választ adjon a kommunista, ill. szocialista társadalom építése, az egyes országokban és nemzetközi méretekben folyó osztályharc, a tudomány fejlődése során felvetődő kérdésekre, tanulmányozza és értelmezza a világban mutatkozó új jelenségeket, hozzásegítve a proletariátust és pártját a helyes politikai irányvonal kitűzéséhez, ill. megvalósításához.

maszkírozott irodalom: sajtótermékek, amelyeket bizonyos, rendszerint politikai okok miatt szerző feltüntetése nélkül, hamis szerzői névvel, címmel vagy kiadási adatokkal jelentetnek meg.

matrica: – fémbe, papírlemezbe vagy műanyagba mélyített szedés abból a célból, hogy arról öntésre, nyomtatásra alkalmas lemezeket készítsenek. A matricázás lehetővé teszi, hogy a könyvet bármikor újból kiadhassák; l. még sztereotípia, könyvnyomtatás;
– a betű öntésével felhasznált forma.

Maus János Gellért (1715–1778): könyvkötő, könyvkereskedő és kiadó. 1748-ban telepedett le Pesten mint az első, önálló, hivatásos könyvkereskedő. Főleg utánnyomások kiadásával és árusításával foglalkozott, de tevékenységét nem kísérte siker: eladósodott, tönkrement, és teljesen vagyontalan emberként halt meg.

mecénás: pártfogó, művészetek és művészek anyagi támogatója. Az elnevezés Augustus római császár kortársának, Maecenasnak nevéből származik, aki a kor íróit bőkezűen támogatta. Az ókori Rómán kívül elsősorban a humanizmus kora és az azt követő századok bővelkedtek fejedelmi, főúri, főpapi mecénásokban. A könyvkiadásban (l. ott) a kiadás anyagi fedezetét biztosító személyt nevezik mecénásnak. Különösen a könyvnyomtatás kezdeti szakaszában játszott jelentős szerepet, amikor egy-egy mű megjelentetése jelentős befektetést igényelt, és a befektetés nem minden esetben térült meg. A magyar könyvkiadás történetében

ismert mecénások voltak: a reformáció korában Nádasdy Tamás gróf, aki újszigeti birtokán Sylvester János (l. ott) vezetésével nyomdát létesített, és vállalta Sylvester Újszövetségfordítása megjelentetésének költségeit; a felvilágosodás korában Festetics György, aki Péteri Takáts József Magyar Minerva nevű kiadói vállalkozását támogatta (l. könyvkiadás), Ráday Gedeon és századunkban Hatvany Lajos.

Medicina Könyvkiadó: l. könyvkiadó-vállalatok.

medievális: gömbölyded formájú, erős vonalú, modern antikva betűtípus.

megjelenési év: a többi megjelenési adattal együtt a címlapon tünteti fel a kiadó (l. impresszum). Az egyik legfontosabb könyvészeti adat. Azokra a könyvekre, amelyek év végén jelennek meg, rendszerint a következő évet nyomják.

megtekintés: az újdonságokat a könyvesbolt előzetes megbeszélés alapján bizonyos időre kiküldi az érdeklődőknek, hogy megtekintés alapján vásárolhassanak.

melléklet: táblázatok (l. ott), képek stb., amelyek nincsenek a könyvbe fűzve vagy be-
ragasztva, hanem a borítófédélhez (l. ott), kötéstáblához (l. ott) erősített szalag alatt, tasakban vagy más módon vannak a könyvben elhelyezve. Nagyobb művekhez kiegészítésül, pótlások, tárgymutatók, esetleg mellékfüzetek formájában különállóan jelennek meg.

mélynyomás (mélynyomtatás): sokszorosító eljárás, amelynél a szöveget, képet hengerbe, illetve lemezbe mélyítik, és azt festékezik. Előnye a féltónusos képek nyomásában mutatkozik. Képes újságok, nyomtatványok előállítására használják. Kézi mélynyomásos eljárással készül a rézkarc (l. ott), rézmetszet (l. ott), acélmetszet (l. ott), aquatinta (l. ott).

mélynyomó papiros: felülete erősen simított, puha, csak kis mértékben enyvezett, hogy a nyomdafestéket jól felvegye.

memoár: önéletrajzszerű írás, a szerző élményei, visszaemlékezései.

Mercurius Veridicus ex Hungaria: Mercurius Hungaricus címen indult latin nyelvű tájékoztató kiadvány, amely a Rákóczi-féle szabadságharc idején, 1705 és 1710 között jelent meg azzal a céllal, hogy a szabadságharccal szemben ellenséges hangú bécsi sajtó közleményeit ellensúlyozza. A kis formátumú kiadvány rendszertelenül jelent meg.

méretarány: jelölés a térképek szélén (pl. 1:10.000); megmutatja, hogy a térképen egy adott távolság hányszor kisebb, mint a valóságban.

mérleg: olyan kétoldalú kimutatás, amely egy adott időpontra vonatkozóan főbb csoportokban pénzürtékben tünteti fel a vállalat eszközeit és forrásait. A mérleg tartozik oldalán levő tételeket aktíváknak, a követel oldalán levőket passzíváknak nevezik. A mérleg aktív és passzív oldala végösszegének azonosnak kell lennie.

mérlegbeszámoló: a vállalatok a felettes szervek részére készítik: a mérlegbeszámoló mérlegből, eredménykimutatásból és ezek mellékleteiből, valamint szöveges elemző jelentésből áll. A mérlegbeszámoló alapján történik a vállalat elszámoltatása az állami költségvetéssel és a különböző vállalati alapok képzése (fejlesztési alap, tartalékalap, részesedési alap).

meséskönyv: kisgyermek részére kiadott, többnyire illusztrált könyv. Tartalmi összeállítás és művészi kivitelezése pedagógiai szempontból egyaránt igen fontos, mert a kisgyermek meséskönyvei segítségével kerül kapcsolatba a könyvvel, majd az olvasás élményével. Hazánkban általában feltüntetik a meséskönyv hátsó borítékán, hogy melyik korosztálynak ajánlják.

metszet: kép vagy rajz fa-, fém-, linóleum- vagy kőfelületre másolt, abba belemélyített v. onnan kiemelkedő, esetleg csak festéktartóvá tett változata, valamint az erről sokszorosított grafikai lapok. A metszet magasnyomással (l. ott), mélynyomással (l. ott) vagy síknyomással (l. ott) készülhet. Közvetlenül az anyag kézi megmunkálásával készülnek a rézmetszet,

pontozás, mezzotinto, hidegtű; savas maratással: rézkarc, aquatinta, kréta (a felsorolt eljárásokat l. a megfelelő címszavaknál; l. még fametszet, ólom metszet, acélmetszet, kőrajz). Az antikváriumokban keresettek a 16–17. századi városképek, lovasképek, vadászati képek, portrék. A metszetek értékelésénél fontos, hogy a metszet eredetileg színes volt-e, vagy utólag színezték, megvan-e eredeti margója, ép állapotban maradt-e fent. A gyűjtők nagy becsben tartják azokat a könyveket is, amelyeket metszetek illusztrálnak. Értékesek a régi pest-budai metszetekkel díszített könyvek, nagy az érdeklődés a régi orvosi metszeteket tartalmazó kiadványok iránt, keresettek a régi magyar térképek egyes lapjai vagy egész albumok is.

mezőgazdasági irodalom: olyan kiadványok, amelyek a mezőgazdaság egészével vagy annak egyes területeivel tudományos vagy ismeretterjesztő fokon foglalkoznak.

Mezőgazdasági Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

mezzotinto: ezt az eljárást a 17. században találta fel Ludwig von Siegen, német grafikus-festőművész. Főleg festmények reprodukciójánál alkalmazták, különösen az angolok fejlesztették magas fokra. Lényege, hogy a lemez felületét acélszerszámmal segítségével át- meg- átszántva felborzolja. A bolyhok a festéket megtartják, és arról bársonyosan mély fekete nyomat készül. A kiemelkedő részek magasságának csökkentésével világosabb, ill. sötétebb tónusokat érnek el.

mikrofilm: írott, nyomtatott szövegnek, könyvnek kicsinyített filmmásolata. Lehetővé teszi, hogy könyvtárak hozzájuthassanak különböző, egyébként beszerezhetetlen, ritka könyvekhez, és nagy értékű könyveket, amelyeket nem kölcsönöznek, ily módon bemutathassanak. A mikrofilmet olvasókészülék segítségével nagyítják, kivetítik, olvashatóvá teszik.

Mindenes Gyűjtemény: a magyar felvilágosodás korának nevezetes ismeretterjesztő folyóirata, amely Péczeli József irányításával 1789–1792 között Komáromban jelent meg.

minden jog fenntartva: l. copyright.

Minerva: l. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Minerva – Pallasz Athéné: a görög-római mitológiában a tudományok istennője; jelképesen tudományos folyóiratok címe, könyvkiadó vállalatok neve.

miniatura: a könyv egyik legrégebbi díszítési módja (középkori kéziratokban, kódexekben), a szöveg fontosabb részének vörös színnel való kiemelése (a használatos vörös festék neve latinul minium). Miniatura összefoglaló neve a rajzolt vagy festett könyvdísznek, akár díszes iniciálé (l. ott), rajz vagy egész oldalas kép volt. Ma már csak az illusztrálás célját szolgáló könyvdísz mondják miniaturának. A könyvdíszítés mestereit illuminátoroknak v. miniátoroknak nevezték.

minőségi átvétel: a könyvkereskedelemben a raktárakba érkező új kiadványokat minőségileg ellenőrizni kell. Az átvétel szűrőpróba szerint történik; célja annak megállapítása, hogy a könyv megfelel-e a forgalomba hozatalhoz szükséges minőségi feltételeknek. Ellenőrizni kell, hogy a könyv nem sérült vagy ívhiányos, a papír nem gyűrött-e stb.

minta: l. makett.

mintapéldány: l. makett.

mintaraktár: bemutatóterem, a nagykereskedelmi szerv tartja fenn. Célja, hogy a kiskereskedelmet, általában a viszonteladókat tájékoztassa az új és a raktáron levő könyvekről; a könyveket polcokon, tárlókon mutatják be.

minuszkuálak: a kisbetűk régi elnevezése. Ma inkább a kurrens (l. ott) elnevezés használatos.

Misztótfalusi Kis Miklós: l. Tótfalusi Kis Miklós.

mitológia: mítoszokkal (l. ott) foglalkozó tudomány.

mítosz: hitrege; a világ keletkezéséről, hősökről, istenekről stb. szóló monda (l. ott).

modell: l. makett.

modern antikvárium: l. antikvárium.

Molnár C. Pál (1894–): festő, grafikus. Művészeti tanulmányokat a budapesti Képzőművészeti Főiskolán végzett, dolgozott Svájcban és Párizsban, ösztöndíjasként Rómában. Műveivel több díjat nyert. Mint illusztrátor együttműködött a Reiter László (l. ott) vezette Amicus Könyvkiadóval (l. ott), s nevéhez fűződik a kiadó könyvművészetileg egyik legsikerültebb kiadványának, Keleti Arthur Angyali üdvözlét c. művének illusztrálása, amely a párizsi világkiállításon aranyérmet nyert. Nevezetes fametszetes Cyrano-sorozata.

monda: valamely népről, hősről szóló meseszerű, de némi történelmi magvat is tartalmazó elbeszélés.

monodráma: egyetlen szereplős drámai mű.

monográfia: olyan tudományos mű, amely egy tudományos részlettel (pl. egy tájegység, egy történelmi v. irodalomtörténeti személy, korszak vagy természeti jelenség stb.) részletesen, sokoldalúan foglalkozik.

monológ: magánbeszéd; a színpadon szereplő személy beszéde önmagához v. a közönséghez.

Monotype: szedő- és öntőgép; nem sorokat, hanem egyes betűket szed és önt. Két részből áll: szedőgépből és öntőgépből. A Monotype-szedés előnye, hogy a sorokon belül az egyes betűk különállóak, hiba esetén csak a hibás betűt kell kicserélni; l. még könyvnyomtatás.

montázs: l. fotómontázs.

Monumenta Litterarum: l. Kner-nyomda.

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

morál: erkölcs, erkölcsi szabály, erkölccstan.

moralitás: a középkorban gyakori drámai mű, amely egy-egy erkölcsi tézis bizonyítását szolgálta.

Moretus, Johannes: l. Plantin, Christoph.

Morris, William (1834–1896): angol festő, író, költő, iparművész és könyvművész, a preraffaelita (l. ott) mozgalom egyik kiemelkedő képviselője. Mint könyvművész és tipográfus a nyomtatott könyv megújítását úgy képzelte, hogy az ősnymtatványok tipográfiai megoldását, formai fegyelmét, főleg a díszítőelemek és a szövegrészek egységes hatását tekintette követendő példának kora könyveivel szemben, amelyek az új nyomdatechnikai, ill. képsokszorosítási eljárások elterjedése következtében egyre eklektikusabbá váltak. Hogy törekvéseit maradéktalanul megvalósíthassa, Kelmscott Press néven nyomdát alapított, amelyben a papír, a betűtípus, a nyomdai díszítőelemek megválasztásától, ill. megtervezésétől kezdve a szedésen, tördelésen és nyomáson keresztül a könyvkötésig minden munkamozzanat az ő közvetlen irányításával folyt, s ez valóban rendkívül gondosan kivitelezett, ízléses, de kis példányszámban megjelenő, egy szűk bibliofil réteg igényeit szolgáló kiadványokat eredményezett. Könyv-, ill. nyomdatörténeti értékű kiadványainak gyűjteménye a mainzi Gutenberg Múzeumban található.

mottó: rendszeren más szerzőtől idézett, rövid, tömör mondás, esetleg versszakasz a könyv, ill. egyes fejezetei elején, amely a mű, ill. a fejezet alap gondolatát sűríti össze.

mozgó könyvárus: erre a célra berendezett, könyvárusításra alkalmas árusítóhelyről forgalmas helyeken, utcán, rendezvények színhelyén, vásárokon stb. árusítja a könyveket.

Munka: művészeti és társadalmi folyóirat, 1928-ban indította Kassák Lajos. A lap körül első-sorban szociáldemokrata beállítottságú írók csoportosultak, akik előadásaikkal, kiadványaikkal a munkások között igyekeztek nézeteiket népszerűsíteni. Több kérdésben szemben álltak az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőivel. A 100% c. folyóirat és mozgalom erős elvi vitát folytatott velük.

Munka és Tudás Könyvtára: a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) sorozata. A sorozatban a marxizmus-leninizmus több műve, a Kommunista Internacionálé programja, a KMP II. Kongresszusának irányelvei és több szépirodalmi mű és politikai kiadvány jelent meg.

munkahelyi könyvterjesztés: a felszabadulás óta megszervezett, szocialista viszonyok között különösen fontos könyvterjesztési forma. Célja, hogy minél szélesebb rétegek számára biztosítson könyvvásárlási lehetőséget, olyanokhoz is eljuttassa a könyvet, akik valamilyen okból kiesnek a passzázs könyvesboltok (l. könyvesboltok fajtái) hatóköréből (távoli lakhely, idegenkedés, bizalmatlanság). A munkahelyi könyvterjesztés részletfizetési kedvezménnyel az alacsonyabb keresetű dolgozók számára megkönnyíti a drágább könyvek megvásárlását. A terjesztést – boltok irányításával – bizományosok végzik, akik a vevők munkatársai, ismerik vásárlóik igényét, érdeklődési körüket, műveltségi színvonalukat, ezért hatásosan tudnak könyvet ajánlani. Munkájukért – könyv formájában – engedményt kapnak. Munkahelyi könyvterjesztést először a Szikra Könyvkiadó szervezett, majd az Állami Könyvterjesztő Vállalat Üzemi terjesztési osztálya fejlesztette tovább, kiterjesztve az üzemek mellett hivatalokra, intézményekre Budapesten és vidéken egyaránt, létrehozva az üzemi és üzem-ellátó könyvesboltok (l. könyvesboltok fajtái) széles hálózatát, nagyszámú aktívának a terjesztésbe történő bekapcsolásával. 1966-tól a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat (l. ott) feladata volt a munkahelyi könyvterjesztés irányítása, a terjesztési forma alapját képező bolthálózat fenntartása, könyvvel való ellátása. Új feladatait a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága és a SZOT Kulturális, Agitációs és Propaganda Osztálya 1967. február 28-i Irányelvei az üzemi terjesztéssel kapcsolatos szakszervezeti feladatokra és az 1968. szeptember 1-i Feladatok az üzemi könyvterjesztés megjavítására c. dokumentumok jelölik ki. Ezek hangsúlyozzák (a forgalom mennyiségi növekedésén túl) a politikailag, kulturálisan fontos művek, a sikeres sorozatok (Világirodalom Remekei, Olcsó Könyvtár) és a szakmai könyvek terjesztése fokozásának a szükségességét, új olvasórétegek (ifjúság, bejáró munkások, munkásszálláson lakók) bekapcsolásának fontosságát. Ehhez a szakszervezeti bizottságok fokozottabb erkölcsi, politikai támogatása, ellenőrző (beszámoltató) tevékenysége és folyamatos, hatékony könyvpropaganda (l. ott) szükséges. Munkahelyi könyvterjesztést folytatnak még egyes üzemekben, vállalatoknál a Kossuth Kiadó bizományosai, akik azonban csak Kossuth-kiadványokat terjesztenek. 1972. január 1-től a munkahelyi terjesztés a területileg elhatárolt könyvkiskereskedelmi vállalatok, illetve ÁFÉSZ-boltok feladata lett.

mutáció (változat): valamely sajtóterméken, kiadványon, propagandaanyagon belüli részleges változtatás. Például azonos, központilag előállított propagandaanyagon (körlevél stb.) a különböző szétküldő boltok nevének, ill. adatainak nyomtatott formában történő feltüntetése.

mutató: betűrendes tárgy-, név-, cím- stb. mutatók a könyv, folyóirat anyagában való gyors tájékozódást segítik. A névmutató pl. a műben előforduló neveket és a lapszámot közli, ahol előfordulnak. A tárgymutató (l. ott) ehhez hasonlóan közli, hogy egy-egy tárgyról, fogalomról melyik lapon van szó.

múzeológia: műtárgyak gyűjtésével, megőrzésével, a múzeumok feladataival, a múzeumok történetével foglalkozó tudomány.

mű: – szellemi alkotás. A könyvvel kapcsolatban: írásmű (regény, elbeszélés, versek, tanulmány, értekezés stb.), amelynek a könyv az anyagi hordozója. Egyes esetekben egy kiadvány (könyv; l. ott) több művet is tartalmazhat (gyűjteményes kiadás, antológia, l. ott); – könyv; főleg terjedelmes, többkötetes kiadvány.

műfaj: a szépirodalmi műveket tartalom és forma alapján osztályozza az irodalomelmélet. Ma három műfajról beszélünk: líra (l. ott), epika (l. ott), dráma (l. ott). A főcsoportokon belül több alcsoport van. Ezt a kifejezést használták a könyvstatistikában is a különböző kiadványok tudományos, szépirodalmi stb. megkülönböztetésére; ma a jellegmeghatározást használják.

műfordítás: valamely irodalmi műnek más nyelvre való művészi áttétele, fordítása.

műnyomó papiros: felülete erősen simított, mindkét oldalát a papirosanyag fölötti vékony mázréteg borítja; illusztrációk, képek nyomtatásához használják.

műszaki irodalom: a műszaki tudományokkal vagy azok egy-egy ágával, részterületével, az ipari termelés kérdéseivel foglalkozó irodalom, valamint olyan kiadvány, amely egy ipari szakma leírásával, műszaki, technikai problémákkal foglalkozik.

Műszaki Kiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

műszaki szerkesztő: összekötő a kiadó és a nyomda között (a kiadó dolgozója). A könyv gondozója a kézirat nyomdába adásától kezdve a könyv kinyomtatásáig. (L. könyvek szerkesztése.)

Műszaki tájékoztató: 1959-től jelenik meg, előbb mint a Tájékoztató a megjelenő könyvekről c. lap melléklete, majd különlenyomatként mint az Állami Könyvterjesztő Vállalat kiadványa. Ismerteti a megjelenés előtt álló műszaki és ipari tárgyú szakkönyveket, felsorolja a megelőző időszakban megjelent szakkönyvek címét, tartalmaz továbbá cikkeket, híreket. 1972-től a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat és az Állami Könyvterjesztő Vállalat kiadványaként jelenik meg.

Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága, A (Kiadói Főigazgatóság, KF): a könyvkiadás és könyvkereskedelem miniszteriális ágazati szerve; 1954–1957-ig a Népművelési Minisztérium, 1957-től a Művelődésügyi Minisztérium keretében működik. Ellátja azokat az elvi és szakmai államigazgatási és sajtóigazgatási feladatokat, amelyek a könyvkiadás és -forgalmazás összehangolt irányításában a Művelődésügyi Minisztériumra hárulnak. Kiadáspolitikai koncepciók és fejlesztési javaslatok, az ezekkel összefüggő gazdasági tervek készítésével, a tematikai programok kidolgozásához szükséges irányelvek kiadásával, a kiadói programok és a kiadók munkájának elbírálásával, a rendelkezésére álló anyagi eszközök felhasználásával, a közgazdasági szabályozórendszer célszerű alkalmazásával elősegíti művelődéspolitikai céljaink megvalósítását. Megállapítja a könyvek árrendszerének egységes elveit, végrehajtja a könyvkiadással kapcsolatos kulturális egyezmények, nemzetközi szerződések rendelkezéseit. Engedélyezi a könyvek kinyomtatását, magánkiadásban megjelent, illetve külföldről importált könyvek forgalomba hozatalát.

Művelt Nép Könyvkiadó: 1950-ben létesült tudományos és ismeretterjesztő könyvkiadó. 1957-ben működését Bibliotheca (l. ott) Kiadó néven folytatta, 1958-ban beolvadt a Gondolat Könyvkiadóba (l. ott).

Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat (MNKV): l. könyvkereskedelem, könyvkereskedelmi vállalatok.

művészeti könyvek: az összes képzőművészeti ágakkal és az iparművészettel kapcsolatos kiadványok. Illusztrációkat, gyakran színes reprodukciókat tartalmaznak. Általában jó papíron készítik, és formátumuk olyan, hogy az illusztrációs anyagot megfelelően bemutathassák.

N

n: átlagbetű, a szedésterjedelem kiszámításának alapja, egy betű átlagos szélességének megfelelő számítási egység. Egy szerzői ív terjedelme 40.000 n.

nagykereskedelem: l. könyvnagykereskedelem.

naiv realizmus: a valóság hűséges bemutatására irányuló ösztönös törekvés a művészetben a tudati fejlettség, a tudományos megismerés alacsonyabb fokán; összefügg az antikvitás és a középkor hiányos ismeretekből, sejtésekből, feltételezésekből felépített világképével vagy a népi, ill. paraszti világképpel, és együtt jár a részletek jól megfigyelt, pontos, érzéletes ábrázolásával. Fejlettségi fokban megelőzi a polgári társadalmak kibontakozásával megjelenő kritikai realizmust (l. ott) és a szocialista realizmust (l. ott), amelyeknek néhány vonását már magán viseli. A naiv realizmus néhány szép példáját képviselik az antik eposzok és a népművészet legszebb alkotásai. L. még realizmus.

napló: – valamely szerző mindennapos feljegyzéseiből összeálló mű, amelyben a szerző ismerteti a vele történeteket; az emlékirattal (memoár) és az önéletrajzzal rokon műfaj, abban különbözik ezektől, hogy nem utólagos visszaemlékezések, hanem az eseményeket közvetlenül nyomon követő feljegyzések alkotják;

– tudományos megfigyelések, eljárások, tények mindennapos feljegyzése, rögzítés, ill. későbbi feldolgozás céljából;

– szépirodalmi, epikus mű, amelyet szerzője napló formában írt meg; ilyen az ún. én-regények egy része;

– gyakran újságok állandó, aktuális kérdésekkel foglalkozó rovatának címe.

naptár: az év hónapjait, napjait felsoroló kiadvány, amely hasznos adatokat, tudnivalókat is közölhet. Különböző (zseb-, asztali, fali-) formákban jelenik meg. Egyre jobban terjednek a gazdagon illusztrált, szép kiállítású naptárak, ezek gyakran reklámcélt szolgálnak: népszerűsítik, ismertetik egy-egy vállalat vagy intézmény készítményeit, szolgáltatásait. Régen kalendáriumnak (l. ott) nevezték, és az egyik legelterjedtebb népkönyv (l. ott) volt.

narrátor: elbeszélő; egyes színpadi művekben az a szereplő, aki nem vesz részt a darab cselekményében, hanem a néző számára értelmezi, esetleg mint a szerző szócsöve általános érvényre emeli a látottakat, az ún. epikus drámában (Brecht) összekapcsolja az epizódokat.

Natura: l. könyvkiadó vállalatok, Mezőgazdasági Könyvkiadó Vállalat.

naturalizmus: képzőművészeti és irodalmi irányzat, amely a 19. század végén élte fénykorát. Az irodalomban elsősorban Zola nevéhez kapcsolódik, aki elméletileg is igyekezett megalapozni. Mint önálló irányzat a természet, az élet mozzanatainak aprólékos, precíz leírására törekszik, bár megkülönböztetett figyelmet szentel a tények, események pontos, valószerű feltárásának, ezeket általában egyforma jelentőségűnek tekinti, nem törekszik a jellemző vonások kiemelésére, a jelenségeket nem mozgásukban, összefüggésükben ábrázolja. Létrejöttében érvényesült a 19. század végi természettudományos szemlélet, a pozitívista filozófia és az éleződő társadalmi osztályellentétek hatása. A 19. század végi naturalizmus gyakran választotta témájaként az élet sivár oldalát, a nyomorúságot. Hatása meghaladja a tulajdonképpen naturalista alkotók körét, és a naturalisták kialakította dísztelen, sokszor száraz, az artisztikumot tudatosan elkerülő stílus tovább él a 20. század sok jelentős, a valóságot a realizmus igényével ábrázoló művében. Magyarországon Thury Zoltán, Tömörkény István, Tolnai Lajos voltak mesterei, de a fiatal Móricz is hatása alatt állt. A naturalista tendenciák jelentősége gyakran abban nyilvánul meg, hogy a valóságtól elszakadt művészetet, irodalmat

a mindennapok tárgyi valósága felé fordítja. Ilyen szerepet játszottak századunk első évtizedeiben az amerikai irodalomban és a második világháború utáni olasz neorealista (l. ott) irányzatban a naturalista tendenciák.

negyvenkét soros biblia: Gutenberg (l. ott) legnagyobb terjedelmű, legjelentősebb nyomtatványa, találmányának, a betűöntésen és -szedésen alapuló nyomtatásnak első nagy próbája. A rendkívüli kulturális és anyagi értéket képviselő ősnymtatvány valószínűleg 120 papírra és 30 pergamenre nyomott példányban, kéthasábos szedéstükörrel, 1282 lap terjedelemben készült. A nevét arról nyerte, hogy (eltekintve az első lapoktól, amelyeken 40–40 sor van) lapjai 42 sort tartalmaznak. Egyéb adatok mellett a nyomtatvány gondos kivitele és magas tipográfiai (l. ott) színvonala is azt bizonyítja, hogy Gutenberg más nyomtatványokon kísérletezte ki a könyvnyomtatás technikáját, a negyvenkét soros biblia már kiforrott munka. Betűképe a gót írást (l. ott) utánozza (ún. gót textúra). A negyvenkét soros bibliának mindössze 44 példánya maradt meg, ezeket a világ nagy könyvtáraiban őrzik. Magyarországon egyetlen, hiányos lapjával rendelkezik az Országos Széchényi Könyvtár.

nekrológ: gyászbeszéd, megemlékezés valakinek a halála v. halálozási évfordulója alkalmából.

nemzeti bibliográfia: olyan bibliográfiatípus, amelynek célja, hogy lajstromozza valamely országban vagy nyelvterületen megjelent összes könyvet. Egyes esetekben tartalmazhatja az egy nemzethez tartozó szerzők bármely nyelven, bárhol megjelent műveinek leírását vagy az országra vonatkozó külföldi irodalmat is. Lehet kurrens (közvetlen nyomon követve a könyvtermést, folyamatosan 1–4 hetes időközökkel jelenhet meg) vagy visszatekintő (hosszabb időszak – 1–50 év – könyvtermését feltárva). Megjelentetéséhez a könyvkereskedelem adta az indítékot; őse a frankfurti majd lipcsei könyvvásár katalógusa volt, amelyek évenként összesítették az egész német könyvtermést. A könyvnyomtatás elterjedésével, a megjelenő könyvek gyors mennyiségi növekedésével más országokban is megjelent, majd intézményessé vált. A könyvkereskedelem növekvő szerepe és a tudományos élet kibontakozása a polgári társadalomban fokozott (de sokban eltérő) követelményeket támasztott a nemzeti bibliográfiával szemben, ezért az országok többségében a nemzeti bibliográfia két ágra szakadt: kereskedelmire és hivatalosra. Az előbbi általában a könyvkereskedelem vagy a könyvkiadás valamilyen szerve vagy egyesülete gondozza, az utóbbit pedig, amely főleg tudományos igényeket szolgál, többnyire az ország nemzeti könyvtára (l. ott). Magyarországon a nemzeti bibliográfia megteremtésére a 18. században történtek az első kísérletek. A fejlettebb országoktól eltérően a nemzeti bibliográfiának nálunk először a visszatekintő típusa jelentkezett; külföldön tanuló magyar diákok, értelmiségiek, tudósok (Czvittinger Dávid, Spangár András, Bod Péter, Horányi Ferenc Elek) hozzáláttak a magyar irodalom, szellemi élet, könyvkultúra múltjának feltárásához, és több-kevesebb sikerrel, írói életrajzokba foglalva, feltárták a megelőző korok könyvtermését. A visszatekintő magyar nemzeti bibliográfia első teljes értékű vállalkozása Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. összeállítása, amely következetes, megbízható könyvészeti leírásokat közöl a magyar könyvnyomtatás első 150 évének terméséről. Ez a visszatekintő bibliográfia az 1473 és 1711 között Magyarországon nyomtatott különböző nyelvű könyveknek, valamint magyar szerzők bárhol, 1711 előtt idegen nyelven megjelent műveinek könyvészeti leírását adja meg. Az 1712 és 1860 között nyomtatott könyvek feldolgozását Petrik Géza Magyarország bibliográfiája c. összeállítása tartalmazza. Folytatását szintén Petrik alkotta meg Magyar könyvészet 1860–1875 címmel. Az 1876–1885 közötti évtized könyvtermését Kiszlingstein Sándor dolgozta fel (Magyar könyvészet II.). Az 1886–1900-ig terjedő ciklus könyvtermésének bibliográfiáját Petrik Géza Székely Dáviddal közösen dolgozta fel; az 1900-tól 1910-ig terjedőt ismét Petrik (Barcza Imrével), az 1911 és 1920 közöttit Barcza Imre és az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya (Kozocsa Sándor szerkesztésében) készítette el. 1920 és 1945 között

nem rendelkezünk megfelelő visszatekintő nemzeti bibliográfiával, az 1945 és 1960 közötti könyvtermést az OSZK kiadásában megjelent „Magyar Könyvészet. A Magyarországon kiadott könyvek szakosított jegyzéke” c. kiadvány tartalmazza (főszerkesztője Sebestyén Géza). Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájához Sztripszky Hiador 1912-ben megjelentetett Adalékok Szabó Károly Régi magyar könyvtár c. munkájának I–II. kötetéhez c. összeállítása szolgálat pótlásokat. A bibliofil értékű régi, magyar vonatkozású külföldi könyvek bibliográfiáját Apponyi Sándor állította össze Hungarica (I. ott) címen. A bibliográfia az 1720-ig és szórványosan a később megjelent műveket tartalmazza. Az 1861 és 1921 között külföldön megjelent magyar vonatkozású kiadványokat Gragger Róbert dolgozta fel Bibliographia Hungarica c. munkájában. A Tanácsköztársaság kiadványait és az első kommunista kiadványokat az Országgyűlési Könyvtár bibliográfiája tartalmazza. Az írói életrajzi lexikonok közül pontos adatközlésével és bibliográfiai anyagának teljességével kiemelkedik Szinnyei József Magyar írók élete és munkái c. 14 kötetes, mintegy 30 ezer írói életrajzot tartalmazó, 1914-ben befejezett összeállítása. Szinnyei az életrajzok után nemcsak az írók műveit, hanem a róluk szóló írásokat is felsorolja. Töredékes maradt Gulyás Pál munkája, amely hasonló címmel Szinnyei művét kívánta folytatni: 1939 és 1944 között csak az A–D közötti rész készült el. Jól használható a 3 kötetes Magyar irodalmi lexikon (Bp. 1963–1965), amely azonban csak szépirodalmi, irodalomtörténeti és rokon területeken tevékenykedő írókról és műveikről tájékoztat. Az írói álnevek feldolgozásában és néhány névtelenül megjelent munka szerzőjének megállapításában Gulyás Pál Magyar írói álnév lexikon c. műve (Bp. 1954) van segítségünkre.

Kurrens bibliográfiára irányuló kísérletekkel Magyarországon először a 18. sz. második felében, a szervezett, állandó keretek között működő könyvkereskedelem megszilárdulásával párhuzamosan találkozunk. Szervezetten és rendszeresen először az Orsz. Széchényi Könyvtár kiadványai tájékoztatnak folyamatosan a könyvtermésről; a folyóirat formájú Magyar Nemzeti Bibliográfia 1946-tól havonta, 1961-től kéthetenként jelenik meg, az egyetemes tizedes osztályozás (I. ott) rendszere szerint csoportosítva tartalmazza az időszak könyvtermését. Párhuzamos kiadványa a Magyar Folyóiratok Repertórium, amely a folyóiratokban megjelent cikkekről tájékoztat, szintén az egyetemes tizedes osztályozás rendjében. Az OSZK kiadásában megjelenő hivatalos nemzeti bibliográfia minden Magyarországon megjelent kiadványt tartalmaz. Emellett folyamatosan megjelennek könyvjegyzékek a könyvkereskedelem számára is: ezek csak a kereskedelmi forgalomba kerülő kiadványokat tartalmazzák. Ilyen pl. a Könyvvilág (I. ott) mellékleteként megjelenő A hónap könyvei c. kiadvány, és ennek évi összesítése, az Általános könyvjegyzék.

nemzeti könyvtár: valamely ország központi könyvtára, amely általában teljességre törekedve gyűjti az ország területén v. az adott nyelvterületen megjelenő kiadványokat. Ebben általában segíti az ún. köteles példány (I. ott) törvénye v. más hasonló, a számára hatósági jogkört biztosító rendelkezés. Funkciója általában kettős: mint általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár használatra feltárja, hozzáférhetővé teszi (többnyire csak helyben olvasásra) állományát; mint muzeális könyvtár pedig az utókor számára minden könyvből megőriz legalább egy-egy példányt. Gyakran ezen túlmenően bibliográfiai tevékenységet is végez, sok országban kiadja a nemzeti bibliográfiát (I. ott). Magyarországon a nemzeti könyvtár feladatát az Országos Széchényi Könyvtár (I. ott) tölti be.

Fontosabb külföldi nemzeti könyvtárak: a Szovjetunióban a nemzeti könyvtár feladatkörét a Szovjetunió Állami Lenin Könyvtára (Moszkva) látja el; az USA nemzeti könyvtára a Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress, Washington), amely egyben a szerzői jogvédelem feladatkörét is ellátja az USA területén; Nagy-Britannia nemzeti könyvtára a londoni British Museum könyvtára, Franciaországé a párizsi Bibliothèque Nationale. A német nyelvterületen megjelenő kiadványokat a lipcei Deutsche Bücherei gyűjti.

Nemzetközi könyvév: az UNESCO (l. ott) – magyar kezdeményezésre – az 1972. évet Nemzetközi könyvévnek nyilvánította, és felszólította a tagországokat, hogy állítsák a könyvet, az olvasás fontosságát a közfigyelem homlokterébe. Különös nyomatékot ad az ajánlásnak, hogy több elmélet kétségbe vonja a könyv jövőjét, s egyoldalúan az elektronikus kommunikációs eszközök (rádió, televízió) jelentőségét hangsúlyozza. Az UNESCO ez alkalomból elfogadta A könyv alapokmányát, az első nemzetközi dokumentumot, amely a kiadók felelőssége mellett a könyvkereskedelem fontos szerepét hangsúlyozza az írók és olvasók közötti kapcsolatteremtésben, a kulturális értékek közkinccsá tételében.

neorealizmus: Olaszországban a második világháború végén színre lépő (elsősorban film-) művészeti irányzat; lényege a mindennapok, a kisemberek életének hiteles, szinte aprólékos ábrázolása, a háborút követő évek társadalmi valóságának aprólékos feltárása. Néhány nagy hatású művet (elsősorban filmet: Visconti, Vittorio de Sica) eredményezett, később azonban statikus, sokszor egysíkú szemlélete nem tudott megbirkózni az új viszonyok művészi visszatükrözésével és modorosságba merült. (L. még naturalizmus.)

népdal: a népköltészet (l. ott) lírai műfajához tartozik, tárgyát tekintve sokrétű: kifejezhet általános, alapvető emberi érzéseket, mint pl. szerelem, elhunytak siratása, lehet altatódal, bölcsődal, a munkamozdulatok ritmusát követő munkadal, a népszokásokhoz, hiedelmekhez kapcsolódó kultikus eredetű dal. Formáját tekintve könnyen énekelhető, könnyen megjegyezhető szerkezetű, általában dallam kíséri, amely több szövegváltozat, sőt több, egymástól teljesen eltérő szövegű népdal hordozója lehet.

népköltészet: a költészet írásbeliséghez nem kötött, szájhagyomány útján nemzedékről nemzedékre terjedő formája. Alkotásainak szerzője általában ismeretlen, elterjedésük biztosítéka, hogy széles népi közösség érzéseit, gondolatvilágát, élményeit fejezzék ki könnyen memorizálható, hatásosan előadható formában. Kialakulása kapcsolatban áll misztikus hiedelmekkel (vadászattal, halászattal, állattartással, esetleg földműveléssel kapcsolatos varázserő), és összefügg a munkával: ritmusa a munkamozdulatok ritmusát fejezhette ki. Kezdetben összeforrott a zenével, később önálló életet kezdett élni: zeneisége elsősorban gondolati ritmusában, szabályosan visszatérő elemeinek dinamikájában nyilvánul meg. Terjedése során egyes mozzanatai módosulnak, alapelemei viszont hasonlóak különböző népek költészetében. A magyar népköltészet alkotásainak felkutatásában és rögzítésében kimagasló szerepet játszott Kriza János, Arany László, Vikár Béla, Bartók Béla és Kodály Zoltán.

népkönyv: a könyvnyomtatás (l. ott) elterjedését követő századokban először Németországban, majd Európa-szerte, így hazánkban is kiadtak olyan könyveket, amelyek a szélesebb néprétegek igényeit voltak hivatva kielégíteni, tartalmukban és kivitelükben ezek ízléséhez, érdeklődési köréhez és műveltségi színvonalához igazodtak. Tárgyukat tekintve jórészt világiak, népmesei fogantatású, népi hősök körül bonyolódó fordulatos történeteket tartalmaznak. A népkönyv e fajtája Magyarországon elsősorban a reformáció idején terjedt el. Sokan ide sorolják a protestantizmus szellemét terjesztő népszerű írásműveket, így a bibliát és a kalendáriumokat (l. ott) is. A népkönyveket vándor könyvkereskedők terjesztették, gyakran vásárokon árulták ponyván (l. ott).

népmese: a népköltészet (l. ott) epikus műfaja, formáját tekintve verses is, prózai is lehet. Motívumai gyakran vándorolnak, több, néha egymástól távol élő nép mesevilágában előfordulnak. Kutatása különösen a 19. században a romantika térhódításával kapcsolatban indult meg. A könyvkiadásban találkozunk tudományos igényű népmese gyűjteményekkel, amelyek a kutatók gyűjtését nyers formában, változtatás nélkül tartalmazzák; továbbá olyan gyűjteményekkel, amelyek a nagyközönség számára jelennek meg, és szövegüket stilizálással teszik olvasmányossá. Vannak gyermekek számára kiadott, életkori sajátágaikhoz alkalmazott, átdolgozott, a didaktikus vonásokat hangsúlyozó népmese gyűjtemények. A népmonda a

népmesék történeti személyhez kötődő változata. Nevezetes, tudományos igényű gyűjteményes népmesekiadványok a Magyar Népköltési Gyűjtemény és folytatása, az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, valamint Kriza János gyűjtése, a Székely Népköltési Gyűjtemény. A Népek meséi sorozatában az Európa Kiadó (l. ott) felnőttek részére ad ki gyűjteményeket az egyes népek mesevilágából.

Népszava: – a Magyar Szociáldemokrata Párt, majd a munkáspártok egyesülése (1948) után a Szakszervezetek Országos Tanácsának lapja;

– lap-, könyvkiadó és -terjesztő vállalat, 1948-ig a Magyar Szociáldemokrata Párt, majd a Szakszervezetek kiadója volt. Terjesztési részlege 1951. május 1-én egyesült a Szikra (l. ott) terjesztési részlegével, valamint a Könyvterjesztő Nemzeti Vállalattal és a Könyvesbolt Kiskereskedelmi Vállalattal, és ezzel beleolvadt az újonnan alakult Állami Könyvterjesztő Vállalatba (l. ott). A kiadó 1957-től Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat néven működik. (L. könyvkiadó vállalatok.)

névmutató: l. mutató.

névváltozás: a szerző nevének valamilyen okból (pl. névmagyarosítás) működése során történő megváltoztatása. Névváltozás történhet testületi szerzőnél is. A címleírásban figyelembe veszik.

Nobel-díj: kimagasló tudományos és irodalmi teljesítményért, a béke ügyét elősegítő közéleti szereplésért évenként adományozott díjak. Alapítójuk Alfred Nobel természettudós és feltaláló, aki jelentős összeget hagyományozott azzal a céllal, hogy kamataiból évente díjazza a fizika, a kémia és a biológia, ill. orvostudomány terén jelentős eredményt felmutató tudósokat, valamint az életművükkel ezt kiérdemlő írókat. A díjakat a Svéd Tudományos Akadémia javaslatára a svéd kormány ítéli oda; a béke Nobel-díj odaítéléséről a norvég parlament dönt. Az irodalmi Nobel-díj jutalmazottai között számos kiváló, maradandó műveket alkotó, világszerte olvasott író van, pl. Martin du Gard, Sinclair Lewis, Thomas Mann, William Faulkner, Hemingway, Ivo Andrić, Mihail Solohov, Kovabata Jaszunari, Pablo Neruda.

nómenklatúra: – valamely tudomány v. ismeretág szakkifejezéseinek összessége; szakszótár; – munkakörök hivatalos megnevezése.

nominálár: a kiadvány példányonkénti kiskereskedelmi ára, amelyet az árjegyzékben és nálunk a könyvön is feltüntetnek.

nominálkatalógus: a szerzők nevének betűrendje szerint sorrendbe szedett katalógus (l. ott).

nonpareille: kisméretű, 6 pontos betűfokozat; l. könyvnyomtatás.

norma: a könyvek minden ívének első lapján (a lap alján v. a hajtás mentén, a szövegsorok meghosszabbítására merőlegesen) feltüntetik a könyv rövid címét, az ív (l. ott) sorszámát, esetleg a szerző nevét, többkötetes könyveknél a kötet számát, hogy a nyomdász v. könyvkötő az íveket össze ne cserélje. Az ív sorszáma csillaggal jelölve megismétlődik az ív harmadik lapján. Bibliofil (l. ott) könyveknél gyakran mellőzik a norma alkalmazását.

nota bene! (rövidítve NB!): megjegyzés a szövegben: „jegyezd meg jól” A szerző vagy szerkesztő jelzése, amellyel az olvasó figyelmét nyomatékosan felhívja valamely állításra, adatra vagy idézetre.

nova (latin, a. m. új): – a könyvkereskedelemben az újdonság elnevezése; – Nova címmel az NDK-ban megjelenő újdonságjegyzék.

novella: rövid lélegzetű, egy cselekményszálú prózai epikai műfaj. Európában a reneszánsz idején kerettörténetbe foglalt novellafüzérek formájában vált népszerűvé (Boccaccio:

Dekameron). Újabbkori mesterei: Maupassant, Csehov, Gorkij, Hemingway, Fitzgerald, Updike; Magyarországon: Gelléri Andor Endre, Nagy Lajos, Kosztolányi Dezső stb.

novellisztikus: novellával kapcsolatos, novellaszerű.

numizmatika: régi pénzérmékkal foglalkozó tudomány, régi pénzek, érmék gyűjtése. Az antikvár könyvkereskedelemben keresett numizmatikai szakkönyvek és folyóiratok főleg kultúr- és művészettörténeti, valamint kereskedelmi szempontból foglalkoznak a régi érmékkel.

NY

nyelvkalauz: a leggyakrabban használt, legszükségesebb kifejezéseket tárgykör szerinti csoportosításban tartalmazó kiadvány (pl. szállodával, áruházzal, vasúttal, vásárlással kapcsolatban előforduló szavak, nyelvi fordulatok). A nyelvkalauz főleg olyan utazók, turisták részére hasznos, akik rövidebb ideig tartózkodnak egy országban, és nem beszélik a nyelvét.

nyereség: az áru eladási ára és a vállalati önköltség közötti különbség. A szocializmusban a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott tiszta jövedelemnek az önköltségben elszámolható adók levonása után fennmaradó része.

nyereségérdekeltség: az anyagi ösztönzés olyan rendszere, amelyben a vállalat és dolgozóinak érdekeltisége a nyereség nagyságához fűződik. A könyvkereskedelmi vállalatok hazánkban nyereségérdekeltségi rendszerben működnek.

nyilvános könyvtárak: olyan könyvtárak, amelyeknek állománya korlátozás nélkül bárki számára hozzáférhető, szemben a zárt és korlátozott nyilvánosságú könyvtárakkal, amelyeket csak arra jogosultak vehetnek igénybe.

nyomási eljárások: l. könyvnyomtatás.

nyomat: – nyomdai szedésről készített levonat, amelyet úgy nyernek, hogy a festékezett nyomóformát a papírhoz szorítják, s ezen megjelenik a szedéstükör képe (l. könyvnyomtatás);
– különlenyomat (l. ott).

nyomda: ipari jellegű üzem, amely sajtótermékek (l. ott) előállításával foglalkozik. Felépítése általában a nyomdai munkák tagozódását követi. Foglalkozik a könyvek és egyéb sajtótermékek szövegrészének szedésével, esetleg a képanyag sokszorosítását szolgáló nyomóformák (klisék, l. ott) elkészítésével, a szedés (l. ott) és az illusztrációk (l. ott) tördelésével, a próbanyomatok korrigálásával, a sajtótermékek különböző eljárásokkal történő kinyomtatásával. A nyomdákhoz általában könyvkötészet is tartozik. A nyomda munkáján múlik a sajtótermékek pontos, hibamentes, szép kivitelezése, nem kis mértékben esztétikai hatása.

nyomdai összekötő: a könyvkiadó vállalatok műszaki részlegének dolgozója, aki a könyv előállításának műszaki előkészítésében működik közre, és a könyvet előállító nyomdával megbeszéléseket végez, képviseli a kiadót; műszaki szerkesztő (l. ott).

nyomdajegy: nyomtatványon feltüntetett, az előállító nyomda nevéből vagy nevének rövidítéséből kiinduló, gyakran rajzos cégjelzés. Különösen régi könyveknél van nyomdászattörténeti szerepe: felhasználják a kiadvány azonosítására, keletkezési körülményeinek tisztázására.

nyomdaköltség: a könyv előállítása (l. ott) folyamán jelentkező költségeknek az a része, amely a nyomdai munkákkal kapcsolatos.

nyomdászati mértékrendszer: l. tipográfiai pontrendszer.

nyomóforma: az a felület, amelyről a nyomtatás (l. könyvnyomtatás) történik. A nyomás során a nyomóforma festéket vesz fel, és a papírral érintkezvén nyomatot hoz létre. A nyomási eljárásoknak (l. könyvnyomtatás) megfelelően magas-, mély- és síknyomóformát különböztetünk meg. A nyomóformát különböző elemekből [szedés, klisék (l. ott) stb.] a formaelőkészítés során a választott nyomási eljárásnak megfelelően alakítják ki.

nyomtatás: l. könyvnyomtatás.

nyomtatvány: – minden nyomdai eljárással előállított termék. Helyesebben: sajtótermék (l. ott);

– nyomdai úton előállított nem kiadvány jellegű, hivatalos, kereskedelmi, tájékoztató stb. célzattal készülő termék, mint pl. űrlap, röpirat, körlevél, prospektus, árjegyzék stb.

Nyugat: irodalmi és kritikai folyóirat 1908. jan. 1. és 1941. aug. 1. között, összefogta azokat a törekvéseket, amelyek változást óhajtottak az irodalomban és a közgondolkodásban, szemben álltak a konzervativizmus erőivel. Címéhez híven a nyugati irodalmak áramlatait, látásmódját és formai vívmányait közvetítette, ezzel megtermékenyítette a hazai irodalmi életet, teret adott a nagyvárosi életformát, polgári életérzést kifejező műveknek, megtagadva a konzervatív irodalom provinciális, a vidéki dzsentrí életformát nosztalgikusán ábrázoló világát. Szerkesztői (1929-ig Osvát Ernő, majd Móricz Zsigmond, Babits Mihály és Gellért Oszkár; 1933–39-ig Babits és Gellért; 1941-ig Babits) a l’art pour l’art (l. ott) törekvések jegyében elsősorban a művek művészi értékével szemben állítottak magas mércét, így eszmeileg rendkívül széles skálát fogtak át a humanista polgár Kosztolányitól a forradalmat előkészítő Adyig. A Nyugat, bár irányvonalát tekintve sokszor következetlen volt és kompromisszumok árán tudott csak fennmaradni, páratlan érdemeket szerzett azzal, hogy mintegy három évtized során maga köré csoportosította a magyar irodalom legjobbait, gyakran kockázatot vállalva, fórumot teremtett számukra, igényességével hozzájárult a tehetségek kibontakozásához, irodalomértő, fogékony, európai horizontú olvasóközönség formálódásához. Három nagy írónemzedék fűződik a folyóirathoz: az elsőt Babits Mihály, Balázs Béla, Juhász Gyula, Kaffka Margit, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Somlyó Zoltán, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád és mások, a másodikat a húszas években többek között Gyergyai Albert, Illés Endre, Illyés Gyula, Kardos László, Kuncz Aladár, Németh László, Szabó Lőrinc, a harmadikat Bálint György, Jékely Zoltán, Kolozsvári Grandpierre Emil, Szentkuthy Miklós, Szerb Antal, Thurzó Gábor, Vas István stb. neve képviseli. Babits halála után megszűnt, hagyományait 1944-ig, az ország német megszállásáig az Illyés Gyula és Schöpflin Aladár szerkesztésében megjelent Magyar Csillag (l. ott) folytatta. A Nyugat Hatvani Lajos anyagi támogatásával könyvkiadót és nyomdát is fenn tartott, mely a köréje csoportosuló írók, így Ady, Móricz, Kaffka Margit stb. műveit jelentette meg. A kiadó 1912-től szünetelt, majd 1934-ben folytatta tevékenységét.

O

obszcén (obscoen): trágár, szennyes, aljas (írás, beszéd).

obszkuritás (obscuritas): zavarosság, homályosság, szándékolt értelmetlenség (beszédben, írásban, könyvben).

óda: a líra (l. ott) egyik műfaja: ünnepélyes, elmélkedő, gyakran emelkedett, sőt szenvedélyes hangú költemény, amelynek tárgya általában a néppel, nemzettel vagy más közösséggel, valamely eszmével, gondolattal stb. kapcsolatos. Lehet vallásos, akkor himnusznak (l. ott), vagy ha különösen magas hőfokú, szenvedélyes hangú, akkor rapszódiónak (l. ott) nevezik.

oeuvre (e.: övr): – valamely író, művész alkotásainak összesítő jegyzéke, katalógusa; – életmű.

ofszet (offset): olyan síknyomásos eljárás, amelynél nem közvetlenül kőről vagy formahengerről nyomják a szöveget v. képet a papírra, hanem gumihengert iktatnak közbe. Az ofszetgépek egyszerre 1–2, sőt 4 színt is tudnak nyomni. Egymás utáni nyomással több szín is nyomható; l. könyvnyomtatás.

okkult (occultus) **irodalom:** az asztrológiával, mágiával, spiritizmussal, természetfeletti erőkkal stb. foglalkozó áltudományos könyvek.

oktatási irodalom: oktatási (tanítási) célokat szolgáló kiadványok.

oktáv: nyolcadrét; a leggyakrabban alkalmazott könyvalak; az ív nyolcadrésze, 16 lapot (oldalt) tartalmaz.

oldal: l. lap.

oldalmargó: l. margó.

oleográfia (oleographia): színes sokszorosítási mód, olajnyomat.

ólommetszés: a linóleummetszethnél finomabb vonalú, a fametszés hatását megközelítő képsokszorosító eljárás.

olvashatóság: azok a feltételek, amelyek megkönnyítik a nyomdatermékek olvasását, pl. megfelelő betűtípus és betűnagyság, a betűkészlet állapota, a tördelés áttekinthetősége, a sorok hosszúsága, a festék minősége, a nyomás megfelelő erőssége, a papír minősége, a betűtípus és a nyomási eljárás közti megfelelés.

olvasójel (könyvjelző): a kötött könyvekben a kapitálishoz (l. ott) (oromszegés) erősített keskeny szalag. Az olvasó arra használja, hogy az olvasás megszakítását vagy valamely érdekesebb részt jelöljön meg vele. Könyvjelzőket adnak ki az egyes kiadók is; ezek papírból, esetleg kartonból készülnek reklámszöveggel, amellyel a kiadó felhívja a közönség figyelmét egyes kiadványaira. A könyvterjesztő vállalatok is készítenek hasonló módon könyvjelzőket. Ezeken rendszeresen valamelyik boltra, szakkönyvesboltra, bizonyos fajta kiadványokra (pl. ifjúsági könyvekre stb.) vagy általában a könyvvásárlásra hívják fel a figyelmet.

olvasókészülék: mikrofilmre (l. ott) másolt könyvek olvasásához szükséges készülék. A filmet, amelyen az eredeti könyv nagyságát általában tizedrészére kicsinyítették, az olvasókészülékbe helyezik, és vetítőkészülékkel felnagyítják. Az írás így lapról lapra kényelmesen olvasható lesz.

olvasókönyv: – az általános iskola alsó osztályaiban használt, az anyanyelv ismeretét és a kifejezőképesség fejlesztését szolgáló tankönyvek elnevezése;

– valamely meghatározott tárgykörből összegyűjtött szemelvényeket tartalmazó könyvek megjelölése, mely gyakran azok címében is szerepel, pl. marxista-leninista olvasókönyv (kresztomátia, l. ott; szöveggyűjtemény, l. ott). Gyakran neves írók műveiből készült szemelvényes kiadás is olvasókönyvként jelenik meg, pl. Goethe Lesebuch.

olvasómozgalom: célja a könyvek tudatos olvasására történő nevelés („Kell a jó könyv”-pályázat; „Olvasó népért”, l. ott).

„Olvasó népért”: a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezésére 1968/69-ben meghirdetett mozgalom, amelyhez több szerv, ill. társadalmi szervezet (Hazafias Népfront, KISZ, SZOT, a Művelődésügyi Minisztérium, SZÖVOSZ stb.) csatlakozott. Célja, hogy reálisan felmérve a lakosság különböző rétegeinek, mint pl. a munkásosztály, a parasztság, a tanulóifjúság, az ifjómunkások, az ipari tanulók művelődési helyzetét, olvasási kultúráját, könyvvvel való ellátottságát, gyakorlati lépéseket tegyen annak érdekében, hogy mind többen váljanak rendszeres, tudatos és igényes olvasóvá, mind több ember számára váljék életszükségletté az olvasás. Ehhez a kezdeményezők minden érdekelt szerv munkájának összehangolásával kívánnak megfelelő bázist teremteni. Törekvésük, hogy közéletünkben nagyobb súlyt kapjon a könyv, s nagyobb anyagi támogatást, erkölcsi megbecsülést, munkájukhoz jobb feltételeket azok a szervek és intézmények, amelyek eljuttatják az olvasóhoz. Mindehhez szükséges az olvasás megkedveltetését gátló tényezők, mint pl. a közművelődési könyvtárhálózat, az iskolai irodalomtanítás és irodalomszeretetre való nevelés hiányosságainak, az iskolai könyvtárak hiányának és az irodalom népszerűsítésére fordított eszközök elégtelenségének, a kiadáspolitika és a terjesztési gyakorlat hibáinak, a könyvpropagandát és könyvszállítást akadályozó magas hirdetési díjaknak és postai tarifáknak, általában a közgondolkodásban mutatkozó, a könyv és az olvasás társadalmi fontosságát lebecsülő nézeteknek és gyakorlatnak a megváltoztatása. A mozgalom nem pusztán az olvasási statisztika mennyiségi javítását tűzi ki célul, hanem elsősorban az értékes irodalom és az igényesebb olvasás szélesebb körű elterjesztésére törekszik. Ennek érdekében hangsúlyozza a kritika és a könyvkiadás, könyvterjesztés felelősségét az értékes irodalom és a pusztán szórakoztatni kívánó művek az eddiginél világosabb, egyértelműbb elhatárolásában. Anélkül, hogy az utóbbiak iránti igény jogosságát kétségbe vonná, az előbbieket fokozottabb propagálását, bátrabb népszerűsítését igényli. A mozgalom szeretné elkerülni a formálissá válás veszélyét, ezért helytelennek ítéli néhány könyvből álló ajánló listák összeállítását; ehelyett az egész olvasási kultúra szintjének emelkedését kívánja elérni.

olvasóterem: könyvtárak, kultúrházak, oktatási intézmények helyben olvasás céljára fenntartott helyisége, ahol a látogatónak lehetősége van a nyugodt olvasásra, elmélyült tanulásra.

Ómagyar Mária-siralom: a legrégebb magyar nyelven írt vers. A 37 soros vers 1280–1310 körül keletkezett, száz évvel később, mint a Halotti beszéd (l. ott). Jelenleg a belgiumi leuveni egyetemi könyvtár őrzi.

op-art: a konstruktivizmusból (l. ott) származtatható, az absztrakt művészet (l. ott) körébe tartozó 20. századi irányzat, amely az optikai törvényszerűségek és a fizikai mozgás együttes alkalmazásával, geometriai formákból kialakított kompozíciókkal kíván a néző térérzetére hatni, s ezt a törekvését főleg belső terek, különböző felületek, ipari formák stb. kialakításában koronázta siker, s így tulajdonképpen átmenetet képez a képző- és az iparművészet között. Alapjai Malevics, Mondrian, Tatlin és a magyar Moholy-Nagy László munkásságában jelentkeznek. Egyik legismertebb képviselője a magyar származású Victor Vasarely.

opció (optio): a kiadó kikötése a szerzővel szemben, hogy következő műveire elővételi joga legyen. Szerződésben rögzíti, hogy a szerző először a szerződő kiadónak köteles művét felajánlani.

Oravetz István (1898–1949): az illegális baloldali könyvkiadás és könyvterjesztés egyik kiváló képviselője a Horthy-fasizmus idején. Megjelentette külföldi és illegalitásban élő hazai kommunista szerzők, pl. Sándor Pál, Lázár Vilmos műveit. Az ország német megszállása után menekülnie kellett a Gestapo elől, és a felszabadulásig illegalitásban tevékenykedett. A felszabadulás után folytatta kiadói tevékenységét, majd az egykori Országos Könyvhivatal munkatársa lett. Szakcikkei, tanulmányai a Corvina (l. ott) c. lapban jelentek meg.

Orbis Pictus (e. orbisz piktusz): „Festett világ”; Comenius cseh származású, Magyarországon is működő humanista pedagógus nyelvoktatáshoz készített illusztrált tankönyvének címe. A művet a pedagógiatörténet a szemléltető oktatás terén úttörőnek tartja.

ordiner ár (ordinärpreis): a könyv bolti (fogyasztói) ára.

orientália: – a Kelet népeinek és országainak leírásával, tanulmányozásával foglalkozó művek;

– a Kelet népeire, országaira vonatkozó irodalom, ill. forrásmunkák bibliográfiája;

– keleti témájú vagy keleties stílusban megírt szépirodalmi művek, elbeszélések, versek gyűjteménye.

orientalisztika: a keleti népek történelmével, kultúrájával, nyelvével foglalkozó tudomány.

originál (eredeti): a mű vagy az okmány eredetije;

– olyan kézirat, amelyről szedik a szöveget, amelyről másolatot csinálnak.

– kiadóban a már ellenőrzött és műszakilag szedésre előkészített szöveg, ill. kézirat elnevezése.

– az a szöveg, amely abban a formában jelent meg, ahogy azt a szerző megírta, tehát nincs átdolgozva, nem fordítás stb.

– originál (csomag); az áru megbontatlan, gyári csomagolása. Könyvkereskedelemben: a nyomdában összeállított csomag, amely egy-egy kiadványból meghatározott számú példányt tartalmaz, súlya és formája azonos.

ornament(um): díszítés, díszítmény. Sajtótermék grafikai díszítése, amely mértani, állat- vagy növényvilági, ill. egyéb motívumok stilizált kombinációjából áll.

oromszegés: l. kapitális.

Országgyűlési Könyvtár: l. könyvtár.

Országos Műszaki Könyvtár: l. könyvtár.

Országos Széchényi Könyvtár: nemzeti könyvtárunk; gyűjti, nyilvántartja, feltárja a hazánkban megjelenő sajtótermékeket. Könyvtár és könyvmúzeum. Gyűjti a magyar nyelvű és vonatkozású műveket, magyar szerzők külföldön kiadott műveit és a külföldön megjelent magyar vonatkozású kiadványokat. Állománya 3.580.000 könyvtári egység, ebből 1.400.000 a könyvek, folyóiratkötetek száma. Az OSZK intézi a köteles példányok (l. ott) elosztását, a nemzetközi könyvcserét, szerkeszti a Magyar Nemzeti Bibliográfia, a Magyar Folyóiratok Repertórium a c. kiadványokat, végzi a könyvtárellátó (l. ott) által forgalomba hozott nyomtatott katalóguscédulák címfelvételezését. Elvi, módszertani irányítást nyújt a többi könyvtárnak, ajánló bibliográfiákat, szakbibliográfiákat állít össze. Alapítása éve 1802, székhelye Budapest; l. még könyvtár.

ortográfia (ortographia): helyesírás.

osztály: az osztályozás (l. ott) olyan csoportja, amelybe a hasonló tárgyú műveket besorolják. Az osztályok általánossági fokuk szerint különbözőek lehetnek. Ha ezt a különbséget a rendszer kifejezi, az alá- és fölérendeltségek hálózata alakul ki, ilyenkor a legáltalánosabb csoportot főosztálynak nevezik, ennek részletezése az osztály, majd ezen belül jön létre az

alosztály. (A tizedes osztályozási rendszerben az egy-, két-, ill. háromjegyű főtablázati számokkal jelölt csoportokat nevezik főosztálynak, osztálynak. ill. alosztálynak.) L. Egyetemes Tizedes Osztályozás.

osztályozás: – a tárgyak v. fogalmak meghatározott tartalmi v. formai jegyek alapján történő csoportosítása; egymással kapcsolatban álló dolgok közös ismertetőjük alapján szűkebb v. tágabb csoportokba való osztása, más dolgoktól való elhatárolása;

– könyvészeti-bibliográfiai értelemben könyvek, egyéb sajtótermékek és írásművek tárgykör szerinti csoportosítását szakrendbe történő sorolását jelenti. Célja az áttekinthetőség biztosítása a szakkatalógusban, bibliográfiában, esetleg a raktári polcokon;

– besorolás.

Ö

önálló mű: egyedi címmel bíró kiadvány, amely nem része más kiadványnak (pl. gyűjteménynek, kolligátumnak) v. sorozatnak. Lehet többkötetes is. Lehet több szerzője is, de megjelenhet szerző feltüntetése nélkül is.

önkiszolgálás: a könyvkereskedelemben is egyre inkább elterjedő értékesítési forma, amelyben a vásárló a könnyen hozzáférhető és lehetőleg szakosított könyvmennyiségből kiválasztja a neki szükséges kiadványokat, és az ellenértéket közvetlenül a pénztárnál fizeti. Előnyei: az önkiszolgálás a bolt teljes választékát tárja a vevők elé, ezért nagyobb vásárlásra ösztönöz. Szükséges azonban a technikai és személyi feltételek megteremtése is, ezért a kisebb, de egyébként nagy forgalmú boltokban bevezetése körülményes. A könyvkereskedelemben a bolti személyzet tanácsadó, felvilágosító segítsége is nélkülözhetetlen a könyv sajátos jellege miatt.

örjegy: a könyv raktári polcáról kiemelt mű hollétét jelző tábla a mű raktári helyén. Rendszerint kartonból készül, könyvtábla nagyságban. Feltünteti a mű raktári jelzetét, szerzőjét, címét és azt, hogy hol van a mű.

örszó (custos): a kódexek (l. ott) ívfüzeteinek végén az utolsó lap aljára a számozás helyett a következő ívfüzet első lapjának kezdő szavát írták. Ez volt az ún. örszó. Később minden lap aljára írtak örszót.

ösnyomtatvány (inkunábulum): minden nyomtatvány, amely Európában a könyvnyomtatás feltalálásától kezdve 1500. december 31-ig szedésnyomással, vagyis összerakható és szétszedhető betűkkel készült. Nem számít ösnyomtatványnak az ún. táblanyomat (l. ott). Az ösnyomtatványok kezdetben a kéziratos kódexekhez hasonlítanak, általában nincs címlapjuk. Címlapot 1470 körül kezdtek nyomtatni, és 1500 körül vált általánossá. A címlap nélküli műre vonatkozó adatokat az incipit (kezdődik) és explicit (végződik) jelzésekből és a kolofonból (l. ott) veszik, itt a szöveg elején és végén közölték a mű címét, a nyomtatás helyét, évét és esetleg a nyomdász nevét. Az ösnyomtatványok, eltérően a mai könyvektől, ívfüzetekből álltak (ma az íveket folyamatosan egymás mellé helyezik), az íveket egymásba helyezték. Az ösnyomtatványoknak nincs lapszámozásuk, ehelyett az ívfüzeteket látták el folyamatosan az ábécé soron következő betűivel, a leveleket az ívfüzet közepéig római számokkal jelölték. Az ívek, levelek sorrendjét örszó (l. ott) jelezte. A nyomtatványok tipográfiája kezdetben a gótikus kézírást utánozta (ún. gót textúra). Az ösnyomtatványok egy részét pergamenre nyomták, illusztrációs eszközük a fametszet volt. Hazánkban a legnagyobb ösnyomtatvány-gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtárban van, gazdag gyűjteménye van a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának és a budapesti Egyetemi Könyvtárnak is.

összeállító: egyes gyűjteményes kiadványok (l. ott) – mint pl. antológiák, népköltési gyűjtemények, szöveggyűjtemények stb. – különböző szerzők műveit tartalmazzák. A művek, ill. szövegismérvények válogatását, a kiadvány tartalmi kialakítását, esetleg a szövegek magyarázatát az összeállító végzi.

összes művek: kiemelkedő íróknak, költőknek, tudósoknak rendszeren egy kiadói vállalkozás keretében, azonos kiállításban kiadott összes művei, pl. Mikszáth Kálmán, Petőfi Sándor, Lev Tolsztoj összes művei. Az összes művek a gyűjteményes kiadás (l. ott) egy sajátos fajtája.

összpéldányszám: – egy meghatározott kiadvány teljes példányszáma;
– egy meghatározott időegységen (pl. egy éven) belül valamely országban v. valamelyik kiadónál megjelent valamennyi kiadvány együttes példányszáma;

– valamilyen szempontból közös nevezőre hozható valamennyi kiadvány összmenyisége (pl. összesen hány példányban jelentek meg verseskötetek egy bizonyos időegységen belül).

ötvöskötés: középkori díszes kódexkötés. Alapja általában falemez, erre arany-, ezüst-, esetleg elefántcsontrelief (e.: rölief) (l. ott) (dombormű) volt erősítve. A kötést ezenkívül drágakövek, gyöngyök és zománc díszítették.

P

pagina: a lap latin neve.

paginálni: nyomtatott vagy írott lapokat számozással ellátni.

paleográfia: írástörténet; a kézírások fejlődésével, régi kéziratok megfejtésével, keletkezésük korának, helyének megállapításával foglalkozó tudomány. Elsősorban a könyvnyomtatás elterjedését megelőző korok írásos emlékeinek vizsgálatában játszik fontos szerepet, mivel addig a kézírások uniformizáltak voltak, nem viselték magukon írójuk egyéni vonásait, így az írás stílusából, a betűformákból, a rövidítésekből következtetni lehet arra, hogy mely egyházi szervezethez tartozott a másoló, és milyen időhatárok között keletkezhetett a kézirat. Az írásnemtől függően megkülönböztetünk latin, görög és keleti paleográfiát. Magyarországon elsősorban a latin paleográfiának jut szerep a középkor írásos emlékeinek vizsgálatában.

paleográf keltezés: olyan keltezés, amelyet különböző paleográfiai kutatások és következtetések alapján állapítottak meg a szóban forgó régi kézirat eredetére, azaz keltére vonatkozólag.

paleotípek: az 1500–1550-es években kibocsátott nyugat-európai könyvek.

palimpszeszt(us) (palimpsestus): – olyan papirusz (l. ott) vagy pergamen (l. ott), amelyről az eredeti írást áztatással, vakarással eltávolították, és helyére újat írtak; ily módon sok keresztény vallásos irat került ókori írások fölé. Különbőféle vegyszerekkel sikerült az újabb írást eltávolítani, így előkerültek az értékes régi kéziratok;
– az ilyen pergamenre írt kézirat.

Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság: 1884-ben alakult. Kiadta az első teljes értékű, a kor színvonalán álló magyar lexikont, a Pallas Nagy Lexikonát (1893–1904). Megjelentette az első magyar nyomdászati szaklapot, a Magyar Nyomdászatot. 1936-ban magába olvasztotta a Stádium Nyomdát. Jelenleg a Kossuth Nyomda (l. ott) működik a helyén.

Pallasz Athéné: az ókori görög mitológiában a tudományok és a kultúra istennője. L. Minerva – Pallasz Athéné.

pamflet (pamphlet): – kis terjedelmű, éles hangú, nemegyszer személyeskedő vádirat. Célja nemcsak valamely nézet, álláspont, hanem az ellenfél személyének is nevetségessé tétele. Főleg politikai műfaj, de szép számmal jelentek meg irodalmi pamfletek is. Nevezetes pamflet Victor Hugo A kis Napóleon c. írása;
– röpirat (l. ott).

panaszkönyv: a boltokban feltűnő helyen kifüggesztett, a vásárlók észrevételeinek, panaszainak bejegyzésére szolgáló füzet. A panaszok gyors elintézését és a panaszosoknak adott válasz határidejét rendelkezések szabályozzák.

Pannónia: l. könyvkiadó vállalatok, Corvina Kiadó.

panoráma: – valamely tájnak magasabb helyről elének táruló képe;
– körkép, látkép, tájképcsarnok; régen albumok, képeskönyvek jelképes címe. Újabban Csehszlovákiában készülnek olyan panoráma-gyermekkönyvek, amelyeken papírból kivágott alakok a könyv szétnyitáskor kiemelkednek.

Panoráma: l. könyvkiadó vállalatok, Medicina Könyvkiadó.

panteon (pantheon): – az ókori görögöknél és rómaiaknál az istenek összességének szentelt templom, később kiváló emberek emlékére emelt épület, nemzeti panteon, amely gyakran

temetkezési helyül is szolgál;
– folyóiratok, könyvkiadók gyakori szimbolikus neve.

pantomim: némajáték, amelyben a színészek az érzelmeket és a cselekményt mozdulatokkal és arcjátékkal fejezik ki.

Pap (Paep) János: budai könyvkereskedő és kiadó a 15. és 16. század fordulóján. Valószínűleg német származású, nevét eleinte Paepnek, később Papnak írta. Első ismert kiadványa, a Breviarium Strigoniense (Esztergomi Brevárium) 1497-ben jelent meg egy velencei nyomda nyomtatásában, az utolsó két évvel halála után, 1511-ben. Több mint 20 kiadványa volt, főleg misekönyvek, legendáskönyvek, valamint latin nyelvkönyvek.

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716): erdélyi tudós, pedagógus, író. Tanulmányait Erdélyben és német egyetemeken végezte. Foglalkozott teológiával, nyelvtudománnyal és főleg orvostudománnyal. Szoros barátság fűzte a magyar nyomdászattörténet kimagasló alakjához, Tótfalusi Kis Miklóshoz (l. ott), aki megjelentette egyik nevezetes művét, a Pax corporis Azaz az emberi Testnek belső Nyavalyáinak Okairól, Fészkeiről s azoknak orvoslásának módjairól való trakta c. magyar nyelvű ismeretterjesztő művet. Tótfalusi halálakor verses nekrológban búcsúzott tőle.

papír: növényi rostból, segédanyagok hozzáadásával, mesterséges úton előállított anyag, amelyet a gazdaság számos területén használnak. Kínában egyes források szerint már i. e. 105-ben ismerték a papírgyártás titkát. Alapanyagként bambuszrostot, rongyhulladékot használtak. Ezt vízben áztatva péppé foszlatták, majd az oldatból selyemszítával kézzel mertek. A szita felületén a víz lecsorgása után papirosréteg maradt, amelyet szárítással, sajtolással szilárdítottak, majd enyves vízzel kezelve írásra alkalmassá tettek. Az eljárás arab közvetítéssel Észak-Afrikán és a jórészt arab uralom alatt álló Ibériai-félszigeten keresztül jutott el Európába, ahol is a 11. században terjedt el. A 19. század közepéig Európában kizárólag rongyot használtak alapanyagként. Magyarországon az első papírmalmok a 15. században létesültek. A papír mint írófelület fokozatosan kiszorította az állati bőrt, mert, bár tartósságban nem vette fel vele a versenyt, olcsóbb volt annál. Gyors elterjedéséhez hozzájárult a könyvnyomtatás találmánya: a könyvek tömegméretű, iparszerű előállítása ui. elképzelhetetlen olcsó, a nyomdai igényeket kielégítő anyag nélkül. A mennyiségi igények növekedésével nem állt rendelkezésre megfelelő mennyiségű növényi eredetű rongyhulladék, így a rostokat közvetlenül a növényekből kellett kitermelni. A legfontosabb nyersanyag a fa – elsősorban a fenyőfa – lett. Ebből kétféleképpen készíthető alapanyag a papírgyártáshoz: a) mechanikai úton: köszörüléssel szétbontják a fát, és ún. facsiszolatot nyernek. Ez a fatartalmú (l. ott) papír alapanyaga; b) vegyi úton bontják rostjaira és tisztítják a fát: így nyerik a tiszta növényi rostot, az ún. cellulózt (l. ott). Ez a famentes papír egyik alapanyaga. Famentes papír gyártásához felhasználnak még – csökkenő mennyiségben – rongyot is. Kizárólag rongyból készült papírt ma már csak bankjegyekhez, okmányokhoz készítenek, mert igen költséges, viszont tartós. Újabban szalmából is állítanak elő cellulózt (Magyarországon Dunaujvárosban). Az alapanyagokhoz a gyártás során segédanyagokat kevernek, ezektől függnek a papírtulajdonságai: az enyvezőanyagok (fenyőfagyanta, műgyanta, timsó) biztosítják, hogy a papírra írni, nyomtatni lehessen. (Az enyvezetlen papír magába szívja a nedvességet.) A töltőanyagok (kaolin) megszüntetik a papír áttetszőségét, lehetővé teszik, hogy az ív, ill. levél mindkét lapjára lehessen nyomtatni. A festékanyagok (anilinfestékek) a papiros színét adják.

A papírgyártás folyamata: a vízben áztatott faanyagot ún. korongbaltázóban vagdalják, görgőjáratokban morzsolva fellazítják, majd mechanikai vagy vegyi úton rostjaira bontják. Az így nyert pépet hollandi malomnak nevezett, hosszúkás, két végén legömbölyített, kétcsatornás, függőleges falú kádban készítik elő. A kád egyik csatornájában éles késekkel ellátott forgódob van, amely a kádfenékbe szerelt fix kések fölött forogva, állandóan körben hajtja a kádba

töltött alapanyagot, és azt a kések közé terelve finomra őrli. Az őrlésnek nagy szerepe van a papír fizikai tulajdonságai kialakításában. A hollandi malomból az alapanyag a keverőkádba jut, itt meghatározott arányban segédanyagokkal keverik, megfelelően hígítják. Az oldatot pontos adagolásban a papírgyártó gépsor elején levő finom bronzszövetű szitára öntik, amely végtelen szalagként, szabályozható sebességgel halad. A víz egy része a vékonyan elterülő papiros rétegről a szita alsó részén lefolyik, majd a szita többi részén szívással (vákuumozással) egyre több nedvességet vonnak el. Egyes esetekben itt nyomják egy domború rajzzal ellátott hengerrel a pépbe a vízjelet: a kidomborodó vonalak széttolják a rostokat, ezzel az ábra vonalai áttetszővé válnak. A vízjel sokszor fontos útbaigazítást ad a könyvterjesztőnek – különösen antikvár könyvek esetében – a könyv előállításának idejére, valódiságára stb. nézve. További szívóhengereken való átvezetés után a szita alul visszafordul, a száradó papirosszalag pedig nemezzsalagra tapadva továbbfut a tömörítőhengereken, amelyek préseléssel még csökkentik nedvességtartalmát. Innen már szabadon fut a belülről gőzzel fűtött szárítóhengerek között, majd újra nyirkosítják, s úgy vezetik rá a simítóhengerekre (kalanderekre). A simítóhengerekről a már kész papirost hengerekre tekercselik (rotációs papír), vagy ívekre vágják, és rizsmákba (l. ott) csomagolják. A papirossal kapcsolatban két mértékegység használatos: a grammsúly = 1 m² papír súlya, és a rizsmasúly = 1000 egymásra helyezett azonos minőségű papírv súlya.

A papírt nemcsak író-, ill. nyomtatófelületnek használják, hanem ipari és egyéb célokra is: számos közszükségleti cikk gyártásához, áruk csomagolásához, dekoráció készítéséhez, könyvkötéshez, háztartási cikkek gyártásához egyaránt nélkülözhetetlen. A papírtermelés világszerte állandóan emelkedik. Különösen az utóbbi évtizedekben páratlan arányú az emelkedés; ez összefügg a kiadványok számának és példányszámának, az időszakos kiadványok terjedelmének gyors növekedésével, a papír felhasználási lehetőségeinek bővülésével. Magyarországon 15 papírgyár működik, de ezek termelése nem fedezi a szükségletet, főleg rotációs papírból szorulunk behozatalra. A papírgyártáshoz szükséges alap- és segédanyagok jelentős részét is külföldről hozzuk be, mert kevés a fenyőfánk.

A következő papirosfajtákat különböztetjük meg:

grammsúly szerint:

- 180 g alatt: papír
- 180–400 g: karton
- 400-tól felfelé: lemez

alapanyag szerint

- famentes
- félfamentes
- fatartalmú

felhasználás szerint

- író
- nyomó
- csomagoló
- gépkarton
- kézilemez
- különleges
- műszaki

A fontosabb nyomópapiros-fajták:

újságnymó (rotációs) papír: alapanyaga 70–80%-ban facsiszolat; enyvezetten, simítatlan. Grammsúlya: 50–55;

közönséges nyomópapír: hasonló az újságnymó papírhoz, de ívekben kerül forgalomba;

középfinom nyomópapír: alapanyaga 50%-ban facsiszolat; gyengén enyvezett, felülete simított. Grammsúlya 50–100;

biblianyomó papír: magas rongytartalmú, 25–30% töltőanyagot tartalmazó, gépsima papír. Grammsúlya 25–50;

pehelykönnyű nyomópapír: laza rostanyagból, töltőanyag nélkül készülő papír;

regénynymó papír: fatartalmú, laza szerkezetű; sok töltőanyagot tartalmaz. Grammsúlya 60–100;

ofszetnyomó papír: lehet famentes és fatartalmú; gépsima, erősen enyvezett. Grammsúlya 70–110;

térképnyomó papír: nedvességre nem érzékeny; híg oldatból szitarázással készül, hogy hossz- és keresztirányban egyforma erős legyen. Gondosan szárítják, simítják. Enyvtartalma 75%. Grammsúlya 70–130;

kromo nyomópapír: többszínnyomásra alkalmas, krétával bevont, simított papír, amelyet különös gonddal szárítanak. Csak az egyik lapjára nyomnak;

műnyomó papír: mindkét lapján krétázott, simított papír; reprodukciók nyomására alkalmas;

delta papír: műnyomóutánszat, tiszta fehér, sok töltőanyagot tartalmazó, simított papír;

mélynyomó papír: többféle minőségben készülhet; alapanyaga facsiszolat v. cellulóz, a legfinomabbé len. Nedvszívó képessége jó; simított. Grammsúlya 100–180;

plakátpapír: grammsúlya 60–70;

gépkarton: borítófedélnek használják, grammsúlya 250 felett;

kézilemez: kötéstábla anyaga. Grammsúlya 600 felett.

papírkötés: l. könyvkötés.

papírmatrixa: l. matrixa; tömöntés.

papírosalakok: íves papírosnál az ív hossz- és keresztirányú méretét nevezzük a papír alakjának. Az alakot, a papírméreteket törvényes előírások (szabványok) szabályozzák. A tekercsek méretei: 84, 95, 106, 116, 126 stb. cm szélesség és 95 cm átmérő. Az ívpapírokat a szabvány két fő csoportba: A és B sorozatba osztja (van még C és D melléksorozat is, de ezeket ritkán használják). Az A és B papírosalakok megnevezését, jelölését és méreteit az alábbi táblázat mutatja:

Osztály	Megnevezés	A alapsorozat		B alapsorozat	
		jel	méret mm	jel	méret mm
0	Négyszeres ív	A0	841 × 1189	B0	1000 × 1414
1	Kétszeres ív	A1	594 × 841	B1	707 × 1000
2	Ív	A2	420 × 594	B2	500 × 707
3	Félív	A3	297 × 420	B3	353 × 500
4	Negyedív	A4	210 × 297	B4	250 × 353
5	Lap	A5	148 × 210	B5	176 × 250
6	Féllap	A6	105 × 148	B6	125 × 176
7	Negyedlap	A7	74 × 105	B7	88 × 125
8	Nyolcadlap	A8	52 × 74	B8	62 × 88
9		A9	37 × 52	B9	44 × 62
10		A10	26 × 37	B10	31 × 44

A B melléksorozat célja átmeneti formák létesítése az A sorozat mértékkülönbségei között. A táblázaton használt jelölés indexszámai (pl. A1-nél az 1) azt mutatják, hogy az alapíveket hányszor kell felezni, összehajtani a kívánt alak eléréséhez. Ezt az indexszámot jelölést használják a könyv alakjának jelölésére is, pl. a leggyakoribb szokásos könyvalakot A5 alaknak mondjuk (ennek magassága 21 cm, szélessége 14,8 cm, illetőleg a gyakorlatban ennél valamivel kisebb, mivel az eredeti nagyságot a könyv kötésekor körülvágják). A könyv belső címlapjának hátlapján (verző) vagy az utolsó lapon található kolofonban általában csak a terjedelmet adják meg a könyv valóságos alakjától függetlenül A5 alakú ívekben kifejezve, pl. „Megjelent 38,5 (A5) ív terjedelemben”. Egyes esetekben azonban (ezt nem írja elő kötelező érvénnyel szabvány) ezenkívül feltüntetik a könyv tényleges alakját is, pl. „Formátum A4, terjedelem 38,5 (A5) ív”. Különböző formátumú könyvek terjedelmét A5-ös ívekre számítják át, és így viszonyíthatók egymáshoz. Máskor megadják a tényleges ívszámot és az átszámítást is, pl. 18 (25 $\frac{1}{4}$ A5) ív: az a könyv 288 lap terjedelmű, ami 18 ívnek felel meg. Azoknál a könyveknél, amelyeknek a tényleges alakja A5, a kolofonban szereplő jelzés egyaránt utal az alakra és a terjedelemre. Néha az eredeti ívnagyságot (alapívet, négyszeres ívet) adják meg: pl. A0, holott a könyv A5-ös alakban jelent meg.

papirusz (papyrus): Nílus menti sásfajta vízinövény, amelyből az ókorban írófelületet készítettek. Belső rostjait kiszedték, hosszú szeletekre vágták, nedves kőlapon szorosan egymás mellé fektették, gyengén márgázott vízzel locsolva, egymásra kalapálták, szárították, simították. Az így nyert könnyű anyagot eleinte ruházkodásra és díszesen színezve, szőnyegként használták, majd előnyös tulajdonságait felhasználva, írtak rá. A papiruszháncs-lapokat „liber”-nek vagy „biblosz”-nak nevezték. A papiruszlapokból többet összeragasztottak, és az így nyert 8–10 m hosszú csíkot feltekercselték. A papiruszt i. e. 3000-ben már használták Egyiptomban, később a római birodalom egész területén elterjedt. Hátrányos tulajdonsága, hogy nem időtálló: a legtöbb papirusztekercs csak száraz, forró helyen (pl. fáraók sírkamráiban, a sivatagi homok alatt stb.) maradt fenn. Jelenleg a legtöbb papirusztekercset a bécsi Nationalbibliothek őrzi. A papiruszt kiszorította a tartósabb pergamen (l. ott).

papondekli (pappendekli, „pappendeckel”-ből): lemezpapiros; vastag, több rétegből összepréselt papírfajta.

parabola: példabeszéd, erkölcsi célzatú, jelképes elbeszélés, amely tanulsággal szolgál.

paradoxon: látszólagos ellentmondás, feltűnő, szokatlan állítás, szellemes, velős mondás.

parafrázis: valamely mű átírása, tartalmának saját szavakkal történő elmondása.

paragrafus (paragraphus): szakaszjel, cikkely, bekezdés; eredete, hogy a kódexíró (miniátor, l. ott) a fejezetek elé legtöbbször piros színű jelet tett, amely új rész kezdetét jelölte. Ma törvények egy-egy cikkelyét jelenti, főleg jogi vonatkozásban alkalmazzák.

parainézis (parainesis): oktató, nevelő célzatú írás, beszéd, valamely személyhez intézett intelem. Nevezetes Kölcsy Ferenc Parainesis, amelyet unokaöccséhez írt.

parnasszizmus: a 19. sz. hatvanas és hetvenes éveiben jelentkező francia költői irány, amely a romantika (l. ott) szélsőséges, a végletet kereső ábrázolásmódjával szemben a kifejezőeszközök, a megformálás zártságát, fegyelmezettségét, a szenvedélytelen formai tökélyt tekintette ideáljának, s meghirdette a l’art pour l’art (l. ott) elvét. Legismertebb képviselői Th. Gautier (a fenti elv megfogalmazója), J.-M. de Heredia, Leconte de Lisle. A szimbolizmus (l. ott) néhány kiváló képviselője (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé) is a parnasszisták antológiáiban (Le Parnasse contemporain – Mai Parnasszus – 1866, 1871, 1876) lépett a nyilvánosság elé.

Parnasszus: – magas hegy Görögországban, a régi görögök szerint Apollón isten és a múzsák lakóhelye;

– az irodalmi élet, dicsőség jelképe.

paródia: valamely irodalmi, zenei alkotás szatirikus vagy tréfás utánzása, egy-egy író stílusának, kifejezőeszközeinek, esetleg egy műfaj v. műforma jellemző vonásainak karikírozása. Közismert Karinthy Frigyes Így írtok ti c. paródiakötete.

parti: a felszabadulás előtt a könyvkereskedelemben szokás volt oly módon engedményt adni, hogy a kiadó több példányt adott a kereskedőnek, mint amennyit az kifizetett. Emellett természetesen a szokásos rabatt- (l. ott) engedményt is megadta. Ezt a fajta elszámolást akkor alkalmazták, ha a kereskedő bizonyos mennyiségű példányt átvett (pl. 12 pld. vásárlásánál a 13. példányt ingyen kapta).

paszkvillus (pasquillus): személyeskedő, gyalázkodó gúnyirat (egy római szobor nevééről).

passzázs: – átjáró; átjáróházak üzleti árusításra berendezett udvara;

– irodalmi v. zenemű részlete; futama;

– passzázs könyvesbolt: amelynek forgalmát főleg a betérő, egyéni vásárlóknak készpénzfizetés ellenében történő eladások teszik. (L. még könyvesboltok fajtái.)

pasztell (pastello): a festészetben alkalmazott technikai eljárás, mely érdes felületre vitt száraz festékkel dolgozik. A pasztellszínek tompák, fénytelenek, s az ebből adódó lágyság jellemzi az ezzel a technológiával készült alkotásokat.

pasztorál (pastorale): – pásztorjáték, mely idillikusnak, gyakran édeskésen ábrázolta az egyszerű pásztori életet;

– a 16. sz.-i kisebb, többszólamú zenei jelenetek a pásztorok és pásztorlányok életéből vett témákra.

patrica: acélból kivésott betűforma, a betű kiemelkedő tükörképe, amelyet puha fémbe sajtolnak. Az így nyert formából, a matricából (l. ott) öntik a betűt.

Patzkó: cseh származású, magyarországi nyomdászcsalád a 18. században és a 19. század első évtizedében. Patzkó Ferenc Ágoston (1730 körül–1790 körül) Olmützből vándorolt be, s először Pozsonyban (1770), majd Pesten is (1788) alapított nyomdát. Nagy szerepet játszott a magyar sajtó történetében: megjelentette az első magyar nyelvű újságot, a pozsonyi Magyar Hírmondót (1780), majd Pesten a Magyar Merkuriust (1789-től Magyar Merkúr címen). Patzkó Ferenc József (1755 körül–?) fenti fia és pesti nyomdájának vezetője, majd apja halála után örököse és a család pozsonyi nyomdájának irányítója.

Pécsi (Péchi) Lukács: a nagyszombati jezsuita nyomda korrektora, majd Telegdi Miklós (l. ott) főegyházmegyei kormányzó halála után, 1586-tól vezetője. Sokoldalú tudós, író, illusztrátor. Vallási tárgyú műveken kívül az ő nevéhez fűződik a nagyszombati kalendárium kiadása.

pedagógia (paedagogia): neveléstudomány.

Pegasus: az ógörög mitológiában a múzsák szárnyas lova. A költői tehetség jelképe.

példány: a kiadott mű egy darabja.

példányszám: egy kiadvány valamelyik kiadásának összmennyisége; a kolofonban (l. ott) tüntetik fel.

PEN Club: nemzetközi írói egyesülés, amelynek célja, hogy a különböző földrészek, országok, nyelvterületek irodalmának kölcsönös megismerését, az írók közötti személyi kapcsolatokat elősegítse. Az elnevezés az angol Poets, Essayists, Novellists (költők, tanulmány-

írók, regényírók) szavak kezdőbetűiből származik. Egybeolvasva azonos az angol pen = toll szóval. A szervezet központja Londonban van. A PEN Club nemzeti központokra tagozódik.

pénztárblockk: a készpénzeladás alkalmával a bolt által kiállított jegyzék. A pénztárblockk szigorú számadás alá vont bizonylat, a boltok hiánytalanul kötelesek elszámolni. A blokkon feltüntetik a vásárolt könyvek címét és egységárát, valamint a végösszeget.

pergamen: íróhártya. Nevét Pergamon ókori kisázsiai városról (l. pergamoni könyvtár) nyerte, ahol az i. e. 2. századtól nagy mennyiségben készítették és papirusz helyett írófelületként használták. A pergamen fiatal állatnak (borjúnak, báránynak, kecskének) szőrtől megtisztított, zsírtalanított bőréből készült. A páccal kezelt, szárított bőrt éles késsel addig kaparták, amíg egészen vékony nem lett, majd simították, krétaréteggel bevonták, enyvvvel írásra alkalmassá tették. A legfinomabb pergament az anyaméhéből kivágott bárányszőr bőréből nyerték. Gyors elterjedését annak köszönhette, hogy egyrészt a pergamoni könyvtár (l. ott) és az alexandriai könyvtár (l. ott) közötti versengés miatt Egyiptom korlátozta a papiruszkivitel, másrészt a pergamen, bár drágább volt, tartósabbnak bizonyult, mint a papirusz. Eleinte a papiruszhoz hasonlóan tekercselték, később hajtogatták, és az így nyert íveket egymásba helyezték. A pergamen az egész középkor során használatos volt, kódexek, okiratok készültek belőle. A könyvnyomtatás (l. ott) támasztotta követelményeknek már nem felelt meg. A könyvnyomtatás elterjedése után sokáig könyvkötéseket készítettek pergamenből, a fontosabb okiratokat, pl. diplomákat még évszázadok múlva is pergamenre írták.

pergamoni könyvtár: a kisázsiai Pergamonban a hellenizmus korában jelentős kulturális központ alakult ki. Az Attalida-dinasztia uralkodása idején (i. e. 3–1. sz.) a városállam könyvtára versenytársa lett az ókor legnevezetesebb és legnagyobb könyvtárának, az alexandriainak, egyes adatok szerint mintegy 200 ezer művet őrzött. A könyvtár állományának legnagyobb részét pergamen- (l. ott) tekercsek tették.

periodica: – időszaki sajtótermékek;

– valamely országban megjelenő újságok, folyóiratok és más időszaki kiadványok összessége.

periodikus kiadványok: l. periodica.

persziflázs (persiflage): valamely személy, eszme, irodalmi mű kigúnyolása, nevetségessé tétele. (L. még paródia.)

perszonifikáció: megszemélyesítés, élettelen tárgyaknak vagy állatoknak emberi tulajdonságokkal való felruházása.

petit: betűnagyság (8 pont). (L. könyvnyomtatás.)

Petrik Géza (1845–1925): könyvészeti szakíró, bibliográfus. Főbb művei: Magyarország bibliográfiája 1712–1860 I–IV. kötet; A Magyarországon és külföldön megjelent hazai vonatkozású nyomtatványok könyvészete; Magyar könyvészet I. kötet 1860–1875; Petrik Géza – Székely Dávid: Magyar könyvészet 1886–1900; Petrik Géza – Barcza Imre: Magyar könyvészet 1911–1920. (L. még nemzeti bibliográfia.)

petroglifa (petroglyph): sziklafelirat, kőbe vésett, történelem előtti írás és ábrázolás köveken, sziklákon.

piackutatás: célja a könyvek iránti kereslet felmérése, a vásárlóközönség kielégítetlen igényeinek felkutatása. Vizsgálja, hogy milyen tárgykörök iránt mutatkozik fokozott érdeklődés, egyes műveket milyen kiállításban (fűzve, kötve, kisebb vagy nagyobb formátumban, olcsóbb sorozat keretében v. bibliofil kiadásban) látnának szívesebben a vásárlók. Vizsgálhatja az igények olvasórétegek szerinti vagy területi megoszlását. Feladata a propagandaeszközök hatékonyságának a vizsgálata is: az egyes vásárlásoknál melyik propagandaeszköz-

nek milyen szerepe volt a figyelem felkeltésében, milyen motívumok játszottak közre a vásárlás elhatározásakor. Az így nyert tapasztalatok felhasználhatók a kiadói tervek összeállításakor, a példányszám megállapításához. A piackutatás módszerei közé tartozik a vásárlókkal, bolti dolgozókkal folytatott személyes beszélgetés, kérdőívek kiküldése, felmérések készítése, könyvtárak kölcsönzési tapasztalatainak elemzése. Magyarországon a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése és a könyvterjesztő vállalatok végeznek piackutatást.

pikáns: sikamlós, kétértelmű.

pikareszk regény: változatos színtereken játszódó, fordulatos cselekményű kalandregény, amelynek kalandor, csavargó a hőse, aki gyakran a népi hős vonzó tulajdonságaival rendelkezik: talpraesett, vidám, furfangos, az összeütközésekből győztesen kerül ki, végső soron a nép igazságát képviseli, szereti az élet örömeit, de vállalja a megpróbáltatásokat is. Általában nem érzi magára nézve kötelezőnek az adott társadalom erkölcsi követelményeit. A műfaj első képviselői a 16. századi Spanyolországban jelentek meg (mint pl. az ismeretlen szerzőtől származó Lazarillo Tormes élete, jósora és viszontagságai). A pikareszk regénynek sok közös vonása van a polgári regény korai képviselőivel [pl. Cervantes Don Quijoteja (ott Sancho Panza figurája), Defoe Moll Flanders, Fielding Tom Jones c. regénye]. Néhány neves pikareszk regény: a francia Le Sage Gil Blas és A santa ördög c. művei, a flamand De Coster Till Ulenspiegelje. A pikareszk regény modern képviselői: Thomas Mann Egy szélhámos vallomása, John Steinbeck Kedves csirkefogók és Faulkner Zsiványok c. regénye. A magyar irodalomban Tersánszky Józsi Jenő Kakuk Marcija a műfaj legnevezetesebb képviselője.

piktográfia (pictographia): képirás, amelyben betűk helyett fogalmakat kifejező jeleket használnak. L. még képirás.

plágium: idegen szellemi alkotás eltulajdonítása; idegen műnek (műrészletnek) saját névvel való közlése.

plakát: falra, hirdetőoszlopra ragasztott, általában nyomdai úton előállított, nagy formátumú hirdetőlap. Lehet pusztán szöveges, gyakrabban szöveg és kép egyaránt található rajta. Reklámozhat árucikket, szolgáltatást, céget, tájékoztathat eseményekről, mozgósíthat évforduló kapcsán. A könyvkereskedelemben nagyobb események, megmozdulások (Ünnepi Könyvhét, könyvvásárok), egyes kiadványok vagy sorozatok népszerűsítésére alkalmazzák. Lényeges követelmény, hogy tipográfiai (l. ott) elrendezésével, grafikus megoldásával, színhatásával figyelmet ébresszen, legyen feltűnő, de ízléses; tömören, világosan, ötletesen fogalmazza meg közölnivalóját.

Plantin, Christoph (1514–1589): francia származású antwerpeni és leydeni nyomdász a 16. század második felében. Az inkvizíció elől Párizsba menekült, ahol megismerkedett a humanista nyomdászok tevékenységével és eredményeivel. Technikailag tökéletesítette nyomdáját és elmélyítette szaktudását, majd visszatért Antwerpenbe, ahol a kor legmagasabb színvonalán álló nyomdát üzemeltetett. Halála után az antwerpeni nyomdát veje, Johannes Moretus Moerentorf örökölte, aki Plantin szellemében dolgozott. A Moretus család egymást követő nemzedékei fenntartották a nyomdát, amelyet Antwerpen városa 1876-ban megvásárolt, és 1877-ben mint Plantin-Moretus Múzeumot – a világ legjelentősebb nyomdászati múzeumát – nyitotta meg.

plein air (e.: plener): a szabad természet színeit, fényeit megfigyelő és ábrázoló festészeti irányzat.

poéta: költő.

poeta laureatus (e.: poéta laureátusz): koszorús költő.

polémia: társadalmi, politikai, tudományos vagy művészeti kérdésben folytatott éles sajtóvita.

poliglott: több nyelven írott könyv.

poliglott kiadás: olyan kiadás, amely egyazon szöveget több nyelven közöl.

poligráfia (polygraphia): – nyomdászat; a nyomdai termékek előállítása minden válfajának összefoglaló elnevezése;

– többszerzős mű: a gyűjteményes művek egyik fajtája. Általában az átfogó igényű, kézikönyv jellegű tudományos kiadványokra jellemző, hogy viszonylagosan önálló tematikai egységeket tárgyaló részművekre tagolódnak, ezek különböző szerzők művei lehetnek. A poligráfia szerkezeti, módszerbeli és stilisztikai egységét szerkesztő alakítja ki, aki egyben a mű egyes részeinek szerzője is lehet Polinimiaként (l. ott) is ismert;

– többféle nyomási eljárással készült kiadvány;

– olyan kéziratos könyv, amely több másoló kezemunkájával készült.

poligrafikus: nyomdai úton előállított termék.

polinimia: – több szerző nevén ismert mű;

– kollektív szerzőség.

politikai felvilágosító irodalom: azok a művek, amelyek a széles rétegek kulturális és politikai színvonalának emelését célozzák, a kommunista világnézetet terjesztik. L. még agitációs kiadvány: politikai irodalom.

politikai irodalom: – társadalmi, politikai kérdésekkel foglalkozó művek;

– időszerű kül- és belpolitikai kérdéseket tárgyaló művek.

politikai térkép: olyan térkép, amely a világ vagy valamely kontinens országhatárok szerinti politikai felosztását vagy valamely ország közigazgatási tagolódását ábrázolja, szemben a hegy- és vízrajzi térképpel, amely a felszínt érzékelteti.

ponyvatermék: a könyveladás régi módja, hogy az irodalmi termékeket vásárokon ponyváról árulták. Mivel az így forgalomba került könyvek, nyomtatványok zöme értéktelen, gyakran káros kiadvány volt, ponyvaterméken értéktelen olvasmányt értünk.

pop-art (a. „populáris – népszerű – művészet”): művészeti irány, amely a 20. század hatvanas éveiben az USA-ból indult ki. Gyökerei a szürrealizmusban (l. ott) és még inkább a dadaizmusban (l. ott) kereshetők. Tudatosan szembehelyezkedve az „emelkedett művészet” konvenciójával, a hétköznapi használati tárgyak nem rendeltetésszerű felhasználásával vagy utánzásával, a legkülönbözőbb technikákkal – pl. kollázs (l. ott) applikáció, különböző össze nem illő tárgyak kombinálása stb. – „műalkotásokat” hoz létre, amelyek a mindennapi élet atmoszféráját idézik, gyakran szatirizálják az ún. ipari társadalomban kialakult uniformizált közízlést, közgondolkodást stb., vagy bizarr, meghökkentő módon tiltakoznak az életforma elgépiesedése, elidegenedése ellen.

pornográfia (pornographia): erkölcstelen, szeméremsértő irodalom, rajz, kép stb.

pornográf irodalom: – a 18. század során Ny.-Európában így nevezték azokat a műveket, amelyeknek a prostitúció elleni harc volt a rendeltetése;

– olyan művészi érték nélküli kiadványok, amelyek kizárólagos célja az érzékiség silány, ízléstelen eszközökkel történő ébren tartása. Nem azonos az erotikus irodalommal, amely nem szükségképpen silány, művészi értékkel is párosulhat, sőt egyes esetekben művészi funkciója is lehet. Kapitalista országokban jelenleg is nagy példányszámban jelenik meg pornográf irodalom.

postscriptum: – utóirat, a már aláírt levélen rendszerint „P. s.” betűkkel jelzik;
– rövid kiegészítés a rendes szöveg, ill. a cikk után, amely cím helyett „P. s.” betűkkel kezdődik. A könyv végén fordul elő.

posztumusz (postumus): olyan mű, amelyet a szerző halála után adnak ki.

pótfüzet, pótkötet: valamely korábban megjelent kiadvány (lexikon, kézikönyv, gyűjteményes mű vagy sorozat) kiegészítése; célja az eredeti kiadvány adatainak bővítése vagy kiigazítása, esetleg a megjelenés után beállott változások rögzítése. Amennyiben a kiadványt több pótfüzet, pótkötet követi, ezek rendszerint önálló sorszámozást kapnak.

praktikáns (practicans): gyakorlok.

Pray-kódex: Árpád-kori latin misekönyv, a hazai kódexírás és -festés egyik legrégibb emléke. Több kéz írta 1228 előtt. Pray György történétíró fedezte fel, ezért nevezték el róla. A kódexnek 54 levele van, rajtuk a legrégibb összefüggő szövegű nyelvemlékünk, a Halotti Beszéd és Könyörgés, amely teljes egészében magyar nyelven íródott. A nyelvemlék az Árpád-kori magyar nyelvre vonatkozólag nyújt értékes adatokat.

premier: első előadás, bemutató előadás.

prémium: a könyvkereskedelmi dolgozók közül a boltvezetők, azok helyettesei alaphéremükön felül (a terv) teljesítése esetén prémiumot kapnak. A prémiumot az alapfizetés százalékában határozzák meg. A könyvkiadók is részesíthetik prémiumban egyes munkakörökben dolgozó munkatársaikat. L. még célprémium.

prenumeráció (praenumeratio): – előfizetés (sajtótermékre);

– a könyvkereskedelemben, könyvkiadásban egy-egy jelentősebb, nagyobb befektetést igénylő mű megjelentetése előtt szokásban volt az anyagi eszközöket vagy azok egy részét prenumeráció útján biztosítani, ezzel a vállalkozás kockázatát csökkenteni. Az előfizetési rendszer túlságos elburjánzása (pl. a 18. századi Magyarországon) a piac bizonytalanságára utal;

– hosszabb távú kiadói vállalkozások (sorozatok, gyűjteményes művek, többkötetes lexikonok, enciklopédiák) terjesztése gyakran előfizetési formában történik. Az első kötet megvásárlásakor az előfizető kötelezettséget vállal a további kötetek átvételére, ugyanakkor a szállító (könyvesbolt, kiadó) bizonyos kedvezményben részesíti. Az előfizetési sorozat keretében megjelent kötetek külön-külön általában nem kaphatók;

– periodikus kiadványok (l. periodica) terjesztésében általánosan elterjedt módszer. Az előfizetés meghatározott időre (¼, ½ vagy egy évre) szól, és együtt jár a kiadvány kézbesítésével, esetleg árkedvezménnyel.

preraffaeliták: angol képző- és iparművészeti, irodalmi irányzat a 19. század derekán, amely a Raffaello (1483–1520) előtti művészetet tekintette példaképének. Esztétikája és művészi gyakorlata idealista, gyakran misztikus vonásokat mutatott, kedvelte a szimbolikus ábrázolást. Maradandó érdeme, hogy felfigyelt az iparművészet jelentőségére, s a használati tárgyak művészi megformálásának fontosságát hirdette. Nagy hatással volt a könyvművészetre (l. ott). Vezéralakjai a Rossetti testvérek, John Ruskin és a képző-, ipar-, könyvművészetben egyaránt jelentős W. Morris (l. ott).

privilegium (kiváltság): a könyvnyomtatás és a könyvkiadás történetében előfordult, hogy egyes kiadványfajták megjelentetését uralkodói privilegiumhoz kötötték. Magyarországon ilyen privilegium volt szükséges pl. kalendáriumok megjelentetéséhez. A privilegium azt a célt szolgálta, hogy a rendezetlen kiadási jogviszonyok közepette csökkentse a kiadók, nyomdák kockázatát, lehetetlenné tegye a keresett könyvféleségek ún. kalózkidadását (l. ott). A

privilegium monopoljogot is jelenthetett; ilyen volt pl. az Egyetemi Nyomda privilegiuma a nem latin betűs kiadványokra.

próbakötés: a könyvkötő könyvkötési táblát készít a kiadó részére, hogy annak módjában legyen a kötés kivitelét megvizsgálni. A kiadó is készített próbakötést, hogy a terjesztőknek bemutathassa, esetleg hogy a terjesztő az ilyen próbakötéseket előfizetésgyűjtésre használja. (L. még makett.)

próbanyomat: reprodukció (l. ott) nyomásánál az első levonat, ami a nyers metszetről a metszet (l. ott) készítője részére készül, hogy azon kijavítsák az esetleges hibákat. Ilyen levonat sokszor egészen eltér a későbbi végleges nyomatoktól.

profil: jelleg, tevékenységi terület, feladatkör. (L. könyvesboltok fajtái.)

program: – munkaterv, célkitűzés, műsor;

– színház, mozi, előadás műsorának brosúrában vagy egy lapon való leírása, részletezése, amely abból a célból készül, hogy a nézőket tájékoztassa (szereplők felsorolása, rövid tartalom stb.).

proklamáció: nyomdai vagy egyéb módon összeállított röplap (plakát), mely valamilyen cselekvésre, tevékenységre hívja fel olvasóit.

prológus: – bevezetés, előhang, bevezető beszéd, előjáték;

– drámai mű, regény stb. bevezető része, amely röviden tartalmazza a mű előzményeit, vagy rávilágít a mű eszmei tartalmára (pl.: a Faustban „Prológus az égben” stb.);

– a régi orosz elbeszélések, napokra felosztott gyakorlati oktatások gyűjteményeinek címe.

propaganda: l. könyvpropaganda és -reklám.

propedeutika: bevezetés a tudományba, előzetes ismeretek valamilyen tárgykörből.

prospektus: könyvismertető propagandaeszköz, kiadásra kerülő vagy már megjelent könyv(ek) ismertetése. A bibliográfiai (l. ott) felsoroláson kívül ismerteti a mű(vek) rövid tartalmát, célját, árát, esetleg előfizetési módozatait, az ezzel járó kedvezményeket. A prospektus rendszeren megrendelőlapot is tartalmaz; lehet levelezőlap, röplap (l. ott) vagy füzet alakú.

prototípus (prototypus): – őstípus, alaptípus;

– iparban: az az egyedi darab, amelynek alapján valamely termék sorozatgyártása megkezdődhet;

– nyomdászatban: első lenyomat. Nagyon ritkán (prototipográfus = ősnymodász mintájára) ősnymotatvány;

– valóságban is meglevő személy, aki az irodalmi mű hőséne mintájául szolgál;

– irodalmi alak vagy típus, aki mintául szolgál más szerzőnek;

– korábban megjelent mű, amelynek nyomán később további, a prototípust utánzó művek keletkeznek.

proverbium: közmondás.

próza: – hangzás szempontjából kötetlen, versformákba nem foglalt szabad előadásmód, amelyet csak a nyelvhelyesség, a stílus és a mondanivaló, a gondolatmenet logikája korlátoz;

– az ilyen módon megírt – főleg epikus – szépirodalmi mű, tanulmány (esszé) közös elnevezése.

prózai epika: prózában írt epikus műfajok – regény, elbeszélés, novella, karcolat – közös neve.

prózavers: olyan folyamatos, nem verssorokra tördelt szöveg, amely ritmust, esetleg rímet rejt.

pszeudonim: l. álnév.

pszichológia: lélektan.

publicisztika: a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élet jelenségeivel, az időszerűség és a széles körű érdeklődés szabta igényeket szem előtt tartva, foglalkozó tevékenység, amelynek főleg az időszaki sajtó a színtere. Tevékenységi körét és eszközeit bővítik az újabb tömegkommunikációs eszközök, mint pl. a rádió és a televízió.

publikáció: valamely mű közzététele, kiadása.

publikátor: közreadó. Az a személy, aki dokumentumot, irodalmi emléket, más szerzőtől hátramaradt, nyomtatásban még meg nem jelent művet, hagyatékot (pl. töredéket), naplót, levelezést stb. közrebocsát, megjelentetésre előkészít, esetleg magyarázó szöveggel kiegészít, jegyzetekkel, kommentárokkal ellát.

pult: vízszintes, esetleg ferde lapú, asztalhoz hasonló állvány, amely a hagyományos rendszer szerint árusító boltokban a vevők és az eladók között helyezkedik el. A pulton történik az áru megtekintése, a blokk kitöltése, esetleg az áruk egy részének az elhelyezése, önkiválasztó boltokban ez a szerep megszűnik, helyét az ún. tárlók (l. ott) foglalják el, amelyek alkalmassabbak az áru bemutatására, és nem választják el a vevőt az eladótól.

Q

quadrát: l. kvadrát.

quart: l. kvart; könyv alakja.

quaternio: l. kódex.

quer: haránt alakú könyv.

quinternio: l. kódex.

R

rabatt: százalékos árengedmény. A kiadó a terjesztőknek a könyv eladási árából százalékos engedményt ad. Hazánkban a rabattot a Művelődésügyi Minisztérium Kiadói Főigazgatósága szabályozza. Tőkés országokban a kiadók közötti verseny miatt a rabatt a könyvek jellege, kelendősége, az átvett könyvek mennyisége szerint is változó. L. még árrés.

rádiópropaganda: fontos propagandamódszer. A vásárlók jelentős része értesül a rádión keresztül a megjelenő újdonságokról, a könyvismertetés a kiadványok népszerűsítését jelenti. Hasonlóan nagy jelentőségű a televíziópropaganda is. L. még könyvpropaganda és -reklám.

raktár (könyv-): – speciális szerv (egység, részleg, esetleg intézmény), amelynek a nyomda-termékek mennyiségi és minőségi átvétele, tárolása, épségük megóvása és az igényeknek megfelelően a könyvesboltokba történő kiszállítása a feladata. A könyvraktár mindenféle árumozgásról bizonylatot készít. A raktárakat expedíciós, számlázási stb. részlegek egészítik ki. Különböző rendeltetésű raktárak vannak: a) újdonságraktár, amelynek a megjelenő kiadványok gyors feldolgozása és a megadott rendelkezés alapján a bolthálózatba juttatása a feladata; b) kéziraktár, amely kiadói csoportosításban tárolja a megjelent kiadványokat, és rendelések alapján biztosítja a boltok folyamatos áruellátását; c) nagykereskedelmi raktár, amely a viszonteladókat látja el könyvvel; d) részletraktár, amely az ügynökök áruellátását szolgálja; e) visszáruaktár, amelynek a hibás könyvek cseréje a feladata; f) idegen nyelvű könyvek raktára; g) zeneműraktár; h) antikvárraktár, amely az antikvár könyvesboltok készletét pótolja, és a különböző antikváriumokból származó töredékes műveket egészíti ki; i) tankönyvraktár;

– az a helyiség, amely könyvek tárolására szolgál. Ilyen értelemben beszélünk raktárépületről, raktárhelyiségről, bolti raktárról.

raktári munkaeszközök: a munka elvégzéséhez szükséges legfőbb eszközök: kiszedő-csomagoló asztalok, állványok, mérlegek, liftek, kézi szállítókocsik, emelőszerkezettel ellátott kézikocsik, létrák, csúszdák, motorral működő szállítoszalagok (transzportörök) és teherautók stb.

ramponált könyvek: azok a könyvek, melyek az előállítás után helytelen kezelés, szállítás, tárolás következtében elszennyeződtek, megsérültek, és szortimentboltban már nem hozhatók forgalomba.

ramsch (e.: rams): régebbi könyvkereskedelmi kifejezés az eladhatatlan nehezen eladható könyvekre.

Ranschburg Gusztáv (1866–1944): az egyik legjelentősebb magyar tudományos antikvárium (l. ott) tulajdonosa. Szakmai tanulmányait Bécsben végezte, majd Budapesten nyitott antikváriumot, amely főleg a történettudományok körébe vágó szakmunkák és forráskiadványok vásárlására és árusítására rendezkedett be, és ezen a szakterületen nagy hírnevet szerzett. A Ranschburg-cég magas szakmai színvonalát jelzi, hogy főnnállásának mintegy fél százada alatt (1895–1946) 166 antikvár könyvjegyzéket bocsátott ki. Ranschburg Gusztáv mint a Magyar Könyvkereskedők Egylete (l. ott) könyvosztályának elnöke is tevékenykedett.

Ranschburg Viktor (1862–1930): R. Gusztáv testvére. Könyvkiadó, szakíró. A könyv-szakmát a Révai Testvérek (l. ott) könyvesboltjában és antikváriumában tanulta, majd 1891-től az Athenaeum (l. ott) Könyvkiadó vezetője, 1903–1919-ig ügyvezető igazgatója, azután haláláig a Pantheon Irodalmi Intézet vezérigazgatója. Több neves sorozat (pl. a Műveltség

Könyvtára, Athenaeum-könyvtár stb.) szerkesztője és több, a könyvkiadás kérdéseivel foglalkozó tanulmány szerzője.

rapszódia: – szenvedélyes, magas szárnyalású, szaggatott ritmusú lírai költemény (l. Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet). Rokon műfaj az ódával (l. ott);
– a zenetudományban általában a fentihez hasonló hangulatú hangszeres művet jelent.

raritás: ritkaság, a forgalomban ritkán előforduló, nagy értékű (könyv).

raszter: rácsozott üveglemez; sokárnyalatú tónusos képek, festmények reprodukálásához szükséges. A raszter a képet fényképezéskor pontokra bontja, és a pontok sűrűsége adja meg a kép árnyalatait.

Ráth Mór (1829–1903): könyvkiadó, könyvkereskedő, a klasszikusok nagy népszerűsítője, Arany, Eötvös József, Jókai, Vörösmarty műveinek megjelentetése mellett nevéhez fűződik az első magyar Shakespeare-kiadás is.

realizmus: – művészi törekvés, amely a társadalmi valóság, az emberi világ lényeges összefüggéseinek, viszonyainak, folyamatainak a kor legfejlettebb tudati színvonalán a legkorszerűbb művészi kifejezőeszközökkel történő visszatükrözésére irányul. Ennek érdekében az általános tendenciák és az egyedi, sajátos jelenségek egységét, a különöst igyekszik megragadni. Mint művészi törekvés nem köthető semmiféle különleges, kiemelt stíluseszeménnyhez, stílusjegyekhez. Legkorszerűbb formája, egyben legmagasabb foka a szocialista realizmus (l. ott);

– főleg a képzőművészetben és az irodalomban jelentkező olyan stílusirány, amely a jelenségek valószerű, érzékletes, részleteiben is a valóság érzetét keltő ábrázolásra törekszik. Nem azonos a tágabb értelemben vett realizmussal, bár gyakran együtt jelentkezik vele, mint annak művészi közvetítője, kifejeződése. Fénykora a 19. sz., amikor különösen a regényben – Balzac és Tolsztoj révén – uralkodó stílussá vált. A század végén egyes alkotóknál a hangsúly a felszín részletező, precíz rajzára helyeződött, ezzel a realizmus már naturalizmusba (l. ott) hajolt. Századunk sok kitűnő írója a stílus-realizmus jegyében alkotott, mint pl. itthon Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Nagy Lajos, külföldön pl. Martin du Gard, Sinclair Lewis, Dreiser, Solohov. (L. még naiv realizmus, kritikai realizmus, szocialista realizmus.)

recenzió: valamely könyv, műalkotás ismertetése, bírálata rádióban stb.

redakció: – napilap, folyóirat, könyvkiadó szerkesztősége;
– valamely kézirat sajtó alá rendezése.

redaktor: l. szerkesztő.

redigál: összeállít, megszerkeszt (valamely könyvet).

regény: a prózai epika legelterjedtebb műfaja, egyben a legkötetlenebb szépirodalmi műfaj. Előzményei már az antik irodalmakban megvoltak, de születése egybeesik a polgári társadalmak kialakulásával. Magasabb szinten ötvözte az eposz (l. ott) és a középkori lovagregény egyes vonásait, a polgárság igényeihez igazodva kitágította ezek világképét. A korai polgári regényre (17–18. sz.) az extenzitásra irányuló törekvés, a cselekménygazdagság, a színterek változatossága a jellemző (pl. Cervantes: Don Quijote; Defoe: Moll Flanders, Robinson Crusoe; Fielding: Tom Jones). A regény fő fejlődési iránya azonban a belső, tudati folyamatok összetettebb, elmélyültebb ábrázolása. A 19. sz. során a polgári társadalmak kibontakozásával a társadalmi viszonyokban rejlő ellentmondások művészi eszközökkel, tipikus sorsokban történő feltárása lett a regény legfontosabb vonása (kritikai realizmus, l. ott). A századfordulótól a regény hagyományos, epikus-időrendi szerkezete egyre inkább felbomlott, és a cselekmény szerepének háttérbe szorulásával új regénystruktúráknak adta át a helyét (tudatábrázolás, asszociatív szerkesztés, esszéizálódás stb.). A regény éppen formai kötetlen-

sége, nagyfokú rugalmassága folytán az egyik legalkalmasabb műfaj a társadalmi tendenciák egyéni jellemekben, sorsokban történő megrajzolására, bonyolult, ellentmondásos jelenségek művészi eszközökkel történő megragadására, ezért a szocialista irodalom egyik alapvető műfaja.

A regényt tárgya, szerkezete, terjedelme szempontjából szokták osztályozni: ismerünk ún. társadalmi regényt, amely saját kora legfontosabb kérdéseire közvetlenül szól hozzá; történeti regényt, amely témáját ugyan a múltból veszi, de aktuális mondanivalója is lehet; cselekményes regényt, amelyben az írói szándék elsősorban a cselekmény megformálásában nyilvánul meg; kalandregényt, amelyben a fordulatos cselekmény háttérbe szorítja a jellemrajzot; lélektani regényt, amely a hősök tudatában végbemenő folyamatokat helyezi előtérbe; dokumentumregényt (non fiction), amely megtörtént eseményt dolgoz fel szépirodalmi eszközökkel, de minden mozzanatában dokumentált tényekre támaszkodik; életrajzi regényt, tudományos-fantasztikus regényt (science-fiction), család-, ill. nemzedékregényt, regényfolyamot (ciklus), kisregényt. Ez utóbbi sok tekintetben a prózai kisepikával, a novellával, elbeszéléssel rokon. Szerepe az elmúlt két évtizedben megnőtt. A világot extenzív totalitásban ábrázoló, nagyobb terjedelmű regénnyel szemben cselekménye általában egy szálon halad, egyetlen alaphelyzetre, kevés fordulatra épül, gyakran kitűnik azonban a jellemábrázolás gazdagságával, mélységével (Hemingway: Az öreg halász és a tenger; Solohov: Emberi sors). A 19. században, a romantika és kritikai realizmus mezsgyéjén született egy sajátos, nem túlságosan hosszú életű típusa, a verses regény (Byron: Child Harold; Puskin: Anyegin; Arany László: Délibábok hőse).

régi magyar könyv (rmk): 1711-ig Magyarországon megjelent valamennyi, vagy külföldön magyar nyelven, ill. magyar szerzőtől idegen nyelven nyomtatásban megjelent mű.

Régi Magyar Könyvtár (RMK): a régi magyar könyvek (l. ott) bibliográfiája. Szabó Károly (1–2. köt.) és Hellebrant Árpád (3. köt., 2 darabban) munkája. A visszatekintő magyar nemzeti bibliográfia első egységét képezi, 1879 és 1898 között jelent meg. 1. kötete az 1531–1711-ig bárhol magyar nyelven megjelent nyomtatványokat, 2. kötete az 1473 (Hess Chronica) és 1711 között Magyarországon, idegen nyelven nyomtatott műveket, 3. kötete pedig magyar szerzők külföldön, idegen nyelven 1480–1711 között megjelent műveit tartalmazza. A Régi Magyar Könyvtár a művekről pontos, megbízható adatokat szolgáltat, ezeket szükség esetén könyvészeti vonatkozású megjegyzésekkel egészíti ki. Alkalmas a leírt művek azonosítására, teljességük v. az esetleges hiányok megállapítására (kollacionálás, l. ott). A megjelenése után megjelent régi magyar könyveket az RMK kiegészítése, a Sztripszky Hiador összeállításában megjelent „Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának 1., 2. kötetéhez. Pótlások és igazítások 1472–1711” c. bibliográfia tartalmazza. L. még nemzeti bibliográfia.

regiszter: – könnyen áttekinthető rendbe (pl. betűrend) sorolt jegyzék, mutató;

– az egyes könyvekben (pl. szótáraknál) a lapszámon található, a keresést megkönnyítő betűrendi jelzés.

– sorfedés, soregyen: egy levél mindkét lapján (rektó és verzó) a soroknak takarniuk kell egymást;

– színes nyomásnál az összetevő színek pontos illeszkedése, hogy a nyomtatvány színhatása és élessége megfelelő legyen.

Reich Károly (1922–): grafikus, Munkácsy- és Kossuth-díjas. Az Iparművészeti Főiskolán tanult. Több gyermekintézmény számára készített falképeket (Fóti gyermekváros; kórház, óvoda), mint könyvillusztrátor is elsősorban az ifjúsági és gyermekkönyvekhez készített újszerű, stilizálásra hajló rajzaival tűnt ki, amelyekkel 1965-ben a lipcsei nemzetközi könyvkiállításon aranyérmet nyert.

Reiter László (1894–1945): könyvkiadó, grafikus, szakíró. Az Amicus-könyvkiadó (l. ott) alapítója és tulajdonosa, a Magyar Bibliofil Társaság alapító tagja és pénztárosa, számos bibliofil kiadvány illusztrátora. Stílusát a fekete alapra alkalmazott fehér kontúrrajz és a geometriai formák kombinálása jellemzi. Grafikai több hazai és külföldi kiállításon arattak sikert. A grafikával és a könyvművészettel kapcsolatos nézeteit Reklám és fametszet (Bp. 1927) és Magyar könyvkultúra (Bp. 1928) c. műveiben fejtette ki. Nemzetközi bibliofil rendezvényeken műveivel és kiadványaival, ill. mint előadó működött közre. A fasizmus áldozata lett.

rejtett bibliográfia: nem önállóan (pl. kötet v. folyóirat formában), hanem más kiadvány kiegészítő részeként megjelent bibliográfia. Ilyen pl. a tudományos, ill. szakkönyvek végén v. az egyes fejezetek végén szereplő irodalomjegyzék, lexikonok v. enciklopédiák cikkeinek, folyóiratcikkeknek a végén a témára vonatkozó irodalom felsorolása. Szakmai szempontból igen fontos, mert elősegíti a téma alaposabb megismerését. Feltüntetése a címleírásban kötelező. (L. még bibliográfia.)

rejtjeles (kriptónim) szerző: olyan szerző, aki műve címlapján v. cikke aláírásában a neve helyett betűjelet használ, vagy nevét verse sorainak kezdőbetűibe rejti. A betűjel adódhat nevének kezdő- v. végső betűiből, esetleg jellemző betűcsoportjaiból, néha anagramma-szerűen a betűk átcsoportosításából.

reklám: l. könyvpropaganda és -reklám.

reklámgrafika, üzleti grafika: az alkalmazott grafika ága; mindazoknak a grafikus műfajoknak összefoglaló elnevezése, amelyek a kereskedelmi tájékoztatás és a kulturális propaganda szolgálatában állnak, mint pl. a plakáttervezés, prospektusok, áruvédjegyek, kereskedelmi nyomtatványok, meghívók, árucsomagolás (gyógyszeres tasak, kávé-, cukorkásdoboz, hanglemeztok) tervezése. Sajátos, a könyvművészethez kapcsolódó ága a védőborítók, könyvfedelek, ex librisek tervezése. Jellegzetessége, hogy a grafikus tervét nyomdai úton sokszorosítják. A reklámgrafika a kapitalizmus fejlődése során egyre nagyobb szerepet kapott, jelentős művészek (pl. Toulouse-Lautrec, Kozma Lajos) alkottak ebben a műfajban. Jelentősége a szocialista társadalomban sem csökkent.

rektó: nyomtatott vagy írott levél első lapja a lapozás irányában haladva.

relief: dombormű.

remanens: visszamaradt (könyv, könyvkészlet).

remittálás: l. visszáru; remittenda.

remittenda (lat. visszaküldendő): visszáru. A könyvkereskedelemben olyan eladatlan könyvek, amelyeket a terjesztő (könyvesbolt, bizományos, pavilon) meghatározott időben visszaküldhet.

rendelési jegyzék: könyvtárak számára összeállított, a megrendelés alapjául szolgáló jegyzék.

rendszo: az a szó, amelynek alapján a címleírást a betűrendes katalógusba besorolják. Főlap esetében a rendszó vagy a szerző vezetékneve (szerzői rendszó), vagy a cím első szava (címrendszó). Melléklapok esetében rendszó lehet a címleírás szövegének egyéb eleme is.

reneszánsz: újjászületés, megújulás. A 15–16. sz. során kialakult irányzat, amely az egész európai életformát, gondolkodást és művészetet átalakította. A középkori lemondással szemben, részben antik és keleti hatásra, az életörömet, a természethez való visszatérést, a sokoldalú, művelt, képességei kibontakoztatására törekvő, egyéniségét hangsúlyozó ember eszményét (humanizmus) hirdeti. Ezek az események találkoztak a fejlődésnek indult polgárság érdekeivel. A reneszánsz mint művészi törekvés legnagyobb erővel az építészetben

és képzőművészetben jelentkezett, de fontos változásokat eredményezett a könyvkultúrában is. A középkor egyoldalúan vallásos témáival szemben ismét felfedezte az antik szerzőket és a világi költészetet, a tudományt. A könyvek külseje is megváltozott; a papság mellett jelentős művelt és gazdag világi könyvgyűjtő réteg jelent meg: főurak, tehetős polgárok. A könyvek művészi előállítására, gazdag díszítése iránti igény kibontakozása híres könyvmásoló- és díszítőműhelyeket hozott létre, amilyen pl. a firenzei Vespasiano da Bisticci-féle volt. Gazdag egyházi és világi fejedelmek (Lorenzo di Medici, Mátyás király, Vitéz János) tulajdonában káprázatos kódexekből álló gazdag könyvtárak voltak, mint pl. Budán a Corvina (l. ott) vagy Rómában a vatikáni könyvtár. A reneszánsz során terjedt el Európa-szerte a könyvnyomtatás (l. ott), forradalmasítva a gondolatok terjedését.

reneszánsz könyvdíszítő stílus: a reneszánsz (l. ott) a kor ízlésének megfelelően átformálta a könyvet. Az igényes megrendelő különlegesen finom pergament kívánt, a miniatúrák részletezően kidolgozottá, realisztikussá váltak, a könyvdíszítésben fontos szerepet kapott az ember- és természetábrázolás, megjelentek a növényeket utánzó keret-, ill. szalagdíszek, keleti hatásra a gazdagon variált mértani idomokból felépített díszítés, az arabeszk (l. ott), amely főleg a könyvek kötését borította. A könyvkötésben szerephez jutott az ötvösművészet is. A könyvek szövegrészét már nem a középkorra jellemző ún. gót textúra alkotja, hanem az ókori minták alapján kialakított, kerekdedebb betűtípus, az antikva, amely a ma használatos nyomdabetűnek is az őse. A reneszánsz könyvdíszítő stílus szép darabjai a részben itáliai, részben hazai másolóműhelyekben készült corvinák.

reprodukció: festmény, rajz, szövegrészlet, ábra stb. nyomdai úton sokszorosított másolata.

repertórium: – forrásjegyzék, mutató, címek v. valamely kérdésre vonatkozó cikkek felsorolása. Gyakran ilyen tárgyú kiadványok címe (pl. Nyugat-repertórium);
– folyóiratcikk-bibliográfia: pl. A magyar hírlapok és folyóiratok repertóriuma. (L. Magyar nemzeti bibliográfia.)

restaurálás: helyreállítás; műtárgyak, régi könyvek művészi kijavítása, eredeti állapotuk helyreállítása.

rész cím: többrészes mű egy-egy magában is tartalmi egységet nyújtó kötetének vagy részének külön címe, amely vagy külön címlapon a teljes mű közös címével szemben, vagy ugyanazon a közös címlapon a kötetjelzés alatt áll. Nem tekinthető rész címmel olyan jelölés, amelynek célja kizárólag időbeli vagy betűrendi tagolás.

részesedési alap: a vállalatok nyereségéből a nyereségadó befizetése után képzett alap, amelynek célja, hogy a vállalati dolgozók személyes anyagi érdekelttségét az eredményes gazdálkodástól, a vállalati nyereségtől is függővé tegye. A részesedési alap nyújt fedezetet az átlagbérek növelésére, jutalmakra, prémiumokra, újítási díjakra, segélyekre és végül az év végi nyereségrészesedés fizetésére. Ebből fedezi a vállalat a szociális, kulturális, gyermekjóléti intézmények kiadásait, valamint az étkeztetési hozzájárulást. A nyereségrészesedésnek a dolgozók közötti felosztását a kollektív szerződés szabályozza.

részleteladás: a könyvek több havi részletre, törlesztésre történő eladása. A vásárló havi törlesztésre írásbeli kötelezettséget vállal. A terjesztő kiköti, hogy a tartozás kiegyenlítéséig a könyv a terjesztő vállalat tulajdonát képezi. Hazánkban már 1885-ben kezdett elterjedni. Ugyanakkor a tőkés könyvkereskedelem módszerei, az ügynökök agresszivitása ellenszenvessé tette ezt a módszert, és magára a könyvkiadásra is károsan hatott, mert kifejezetten részleteladás céljaira termeltek, gyakran selejtes könyveket. A felszabadulás óta kitűnően bevált rendszer a dolgozók munkahelyén folyó üzemi terjesztés. Itt a dolgozók kisebb határidős részletre vásárolják meg a kívánt könyveket.

rételés: a könyv nagysága, alakja általában attól függ, hogy a nyomáshoz milyen nagyságú ívet használnak, és az ívet hányszor hajtják össze. Az ívek hajtogatását azelőtt rételésnek hívták. Az ív kettőbe hajtása volt a kettedrét, ha ezt újból összehajtották, negyedré, ha ezt is összehajtották, nyolcadré, stb. A kettedrét, a fölió négy lapot, a negyedré, a quart a nyolc lapot, a nyolcadré, az oktáv tizenkét lapot tartalmaz. (L. még: könyv alakja.)

retorika: szónoklás, a szónoki művészet tana, a nem szépirodalmi prózai műfajok (értekezés, történetírás stb.) elmélete.

Révai Samu, R. Leó, R. Mór, R. Ödön: l. Révai Testvérek.

Révai Testvérek: 1869-ben alapított könyvkereskedés és antikvárium, Révai Samu és Leó tulajdonában. Kiterjedt szortimenttel és tudományos antikvár könyvanyaggal rendelkezett, rendszeresen jelentetett meg antikvár könyvjegyzékeket 1885-ben R. Leó helyett R. Mór, R. Samu fia társult a cégbe. Az antikvár könyvkereskedelmet az önállósult R. Leó folytatta, a Révai Testvérek cég pedig a könyvkereskedésen kívül kiadással is kezdett foglalkozni. R. Samu másik fia, Ödön is betársult, és 1896-ban megvették a Lauffer Vilmos-féle kiadó-vállalatot, és részvénytársasággá alakultak Révai Testvérek Irodalmi Intézet néven. Kiadói tevékenységüket főleg Jókai és Mikszáth műveinek, a Klasszikus Regénytárnak, a Világ-könyvtárnak és a Révai Nagy Lexikonnak a megjelentetése fémjelzi, de a modern magyar irodalom több jelentős képviselőjének a műveit is kiadták, így pl. Mórá Ferenc, Kosztolányi Dezső, Tamási Áron, Babits Mihály, Áprily Lajos, Illyés Gyula, Dsida Jenő egyes műveit. Több tudományos művet is kiadtak. R. Mór emlékiratai írók, könyvek, kiadók címmel jelentek meg.

revízió: ellenőrzés, felülvizsgálat, a könyv- és üzletvitel ellenőrzése.

revíziós (felülvizsgáló) korrektúra: a kinyomtatott (tiszt) nyomdai ívek felülvizsgáló átnézése; ezt a munkát speciális korrektor, a revizor (l. ott) végzi.

revizor: – könyvraktári munkakör, feladata a kiszámlázott könyvek tételes ellenőrzése. Ellenőrzi minden tétel mennyiségét, egységárát, végösszegét, hogy a kiszállítandó csomagok a számlázott könyveket tartalmazzák-e. Amennyiben a rendelt könyvet a boltban nem tudják szállítani, okát a revizor közli a számlán. A könyveken feltüntetett árakat egyeztetni a számlával. Ellenőrzi a számla helyes címezését;

– nyomdai munkakör; feladata a korrektorok munkája nyomán kijavított és tördelt szedésről készített lenyomatok végső ellenőrzése;

– pénzügyi, könyvelési ellenőrzést végző szakember.

rézkarc: a mélynyomás elvén alapuló művészi képsokszorosító eljárás. A felhasznált réz-, esetleg cink-, horgany-, vas- vagy alumíniumlemezt csiszolják, majd felületét saválló réteggel vonják be. A művész vékony tűvel ebbe a rétegbe karcolja a rajz vonalait, ezáltal a vonalak helyén szabaddá válik a fémfelület. Ezután savval maratják a rajzot. A felületet festékezik, majd a fölös festéket letörlik a lemezről, de a savmarta mélyedésekben, a vonalak helyén megmarad a festék, ahonnan a lemezre helyezett papír szívja magába, és a papíron megjelenik a sokszorosítandó ábra.

rézmetszet: művészi képsokszorosító eljárás, alapelvét tekintve a rézkarchoz (l. ott) hasonlít. A különbség, hogy itt a rézfelületbe nem maratással, hanem véső segítségével, fizikai erővel mélyítik a sokszorosításra kerülő ábra tükörképét. A rézmetszet lehet vonalas rajz, de lehet tónusos is. Ez esetben a vésővel pontokat mélyítenek a rézfelületbe, és a pontok változó sűrűsége eredményez világosabb v. sötétebb tónust. A metszet felületét festékezik, a festék a lemez felszínéről letörölhető, de a mélyedésekben megmarad. A lemezre helyezett gyengén enyvezett, nedvesített szívóképes papír szívja magába a festéket.

riport: az újságíráshoz tartozó irodalmi műfaj. Jellemző vonása, hogy közvetlenül a valóságra támaszkodik, egy-egy eseményről tudósít, v. valamilyen társadalmi jelenséghez szolgáltat adalékokat. Bár eszközei (olvasmányosság, érdeklődést keltő stílus, szerkesztés) a szép-irodalommal rokonítják, értékét mégis a tények tisztelete, a közlések pontossága, ítéleteinek megalapozottsága, megbízhatósága határozza meg. A riport elsősorban időszakos sajtótermékekben jelenik meg, de a műfaj neves képviselőinek maradandó riportjait gyakran könyv alakban is kiadják.

ritka könyvek és nyomtatványok: általában a ritkán előforduló könyvek, amelyek igen kis példányszámban jelentek meg, vagy a példányok nagyobb része az idők során megsemmisült; idetartoznak az ősnymtatványok, különösen a kézzel díszített művek, nagy művészek réz- vagy fametszeteivel nyomott könyvek, rézmetszetekkel illusztrált könyvek, kézzel színezett kiadványok, klasszikusok első kiadásai, nálunk minden 1711 előtt megjelent magyar nyomtatvány, elveszett aprónymtatványok, olyan művek, amelyek nem kerültek forgalomba, híres emberek által dedikált művek, az elkobzott, illegálisan megjelent kiadványok stb. Az antikvár könyvkereskedelemben általában megkülönböztetett értékük van.

rizsma: papírmérték, kb. 500 ív nyomdai, ill. 1000 ív írópapír.

rokokó: a barokk (1. ott) művészet túlfinomult, elerőtlenedett folytatása. A művészetben és az irodalomban egyaránt a formák, a díszítőelemek túltengése jellemzi. A 17. század első felében Franciaországban alakult ki, s mintegy fél századig hatott Európa művészetére. Az irodalmi rokokó legjellegzetesebb alkotásai a pásztorjátékok. A magyar irodalomban Csokonai és Faludi művein érezhető rokokó hatás.

római számok: latin betűkkel jelölt számjegyek; I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, D = 500, M = 1000; régi könyvekben IO = 500, CO = 1000 jelöléssel is találkozunk.

román: a. m. regény, régiesen. A német „Roman” és francia „roman” megfelelője. Az angolban a regény műfaji megjelölése: „novel”.

románc: derűs hangulatú, gyors cselekményű, kisebb elbeszélő költemény.

román stílus: a középkor egyik jelentős művészeti irányzata, amely megelőzte a gótikát. Nyugat-Európában a 11–12. századra tehető, Magyarországon kb. a 13. sz. közepéig terjed. Rokonságot mutat a bizánci művészettel, amelytől számos elemet kölcsönzött. Elsősorban az építészetben teljesedett ki: főleg templomok, kolostorok, ill. monostorok és kisebb számban védelmi célokat szolgáló világi épületek keletkeztek e stílus jegyében. Jellemző vonásai: a kis méretű, félköríves ablakok, a vastag falak, vaskos oszlopok, a szűk teret átívelő lapos boltozatok, a gazdag belső díszítés, egyes esetekben árkádok, négyzet alakú belső udvarok. A könyvművészetben kolostorokban másolt és díszített kódexek jellemzik a román stílust; jellegzetes produktuma a miniatúrafestészet, amelyen feltűnő a térhatás hiánya, a mozdulatlanság, a sémákkal való ábrázolás.

romantika: a 18. sz. végén, a 19. sz. első felében kibontakozó művészeti és irodalmi irányzat, amely a klasszicizmus kiegyensúlyozottságával szemben a végletesség, a szélsőségek, az ellentétes mozzanatok ábrázolására helyezte a hangsúlyt. Jellemző vonása a nagy szenvedélyektől üzőtt jellemek rajza, a szokatlan természeti környezetbe helyezett, kiszámíthatatlan fordulatokban gazdag cselekmény, az erős érzelmi töltés. A romantika alkalmas lehet arra, hogy követésre méltó példaképeket teremtsen, cselekvésre ösztönözzön (forradalmi romantika), de kifejezheti a valóságos problémáktól való visszarettenést, a múltba menekülést. A haladó romantika kimagasló képviselői az angol Byron, Shelley, az orosz Puskin, a francia Victor Hugo, a magyar Vörösmarty, Jókai. Romantikus elemek nemcsak a romantika korában jelentkeztek, hanem stílustörténeti szempontból más korszakhoz, irányzathoz tartozó művészi alkotásokat is színezhettek.

rondó: kis körvers két visszatérő rímmel, refrénnel.

rotációs nyomás: körforgó nyomás. Olyan (magas-, mély- és síknyomtatásnál egyaránt alkalmazott) eljárás, amellyel a nyomtatás henger alakú felületről tekercs alakú papírra folyamatosan történik. Előnye a gyorsaság, amit a nyomófelület egyirányú forgó mozgása tesz lehetővé. (L. még könyvnyomtatás.)

rotációs papír: l. papír.

rotaprint: az ofszetnyomás (l. ott, valamint könyvnyomtatási eljárások) elvén alapuló, egyszerű és gyors sokszorosítási eljárás. A könyvpropaganda nélkülözhetetlen eszköze, különösen alkalmas körlevelek, plakátok, jegyzékek szép, esetleg színes kivitelben, házilag történő előállítására. Az eljárás lényege: írógéppel, zsíros gépszalag közbeiktatásával, fénytelenített alumínium lemezre gépelik a szöveget, majd fixálják (zsíros behatásnak ellenállóvá teszik). A lemezt hengerfelületre illesztik, majd a sokszorosítógépbe helyezve, felületét festékezik. A festéket csak a betűk, rajzok veszik fel. A nyomás nem közvetlenül a hengerré formált lemezről történik, hanem közbeiktatnak egy gumihengert, amely leveszi a szövegnek és képanyagnak megfelelően a festéket, és átnyomja a papírra. A szöveg vagy illusztráció fényképészeti eljárással is felvihető a lemezre. Többszínnyomás esetén a színeket külön-külön kell nyomni. Az eljárás előnye, hogy viszonylag nagy példányszámban, jó minőségben, a költséges nyomdai munkafázisokat (szedés, tördelés stb.) kikapcsolva, állíthatók elő nyomatok. Kis példányszámú könyveknel előnyösen alkalmazható sokszorosító eljárás.

rovásírás: fába, botra vésett betűkből álló írásrendszer. Jelleget tekintve hangrögzítő betűírás (l. írás). Többféle rovasírás ismert, így a germán rúnák, a török népek rovasírása, valamint a magyar rovasírás, amely több emléken maradt fenn (csíkszentmihályi és karácsonyfalvi feliratok, ill. az ún. Nikolsburgi Abc).

Royer: 18. századi nyomdász- és könyvkiadócsalád: – János Pál (?–1735 vagy 37) ausztriai (Salzburg) származású pozsonyi nyomdász és kiadó, 1715-től egyházi műveket, tankönyveket és hivatalos kiadványokat jelentetett meg. Sajtótörténeti szempontból az teszi fontossá nevét, hogy Bél Mátyás szerkesztésében kiadta a második, Magyarországon rendszeresen megjelenő újságot, a Nova Posoniensát;

– R. Ferenc Antal, az előbbi fia (születési és halálozási éve ismeretlen) 1743-ban anyjától átvette a család nyomdáját, amelyet később Landerer János Mihálynak (l. Landerer) adott el. Ezután az esztergomi primási majd a kalocsai érseki nyomdát vezette. Pestre költözött, ahol 1774-ben önállósította magát, majd 1783-ban bérbe adta nyomdáját Landerer Katalinnak.

Rózsavölgyi és Társa: 1850-ben Rózsavölgyi Gyula és Grinzweil Norbert alapította zeneműbolt és zeneműkiadó. Foglalkozott zenemű- és könyvkiadással, valamint -kereskedelemmel, rádió-, lemezjátszó- és hangszereladással. Ezen a szakterületen nagy hírnévre tett szert. Az államosítás után az ÁKV (l. Állami Könyvterjesztő Vállalat) keretében mint zenemű-, hanglemez- és zenei könyvesbolt működik. A Martinelli téri bolt belső berendezését Kozma Lajos (l. ott), a neves belsőépítész és könyvművész tervezte. Az eredeti berendezés tűzvész következtében 1961 augusztusában elpusztult, egy kis részét eredeti formájában helyreállították.

röpirat: kis terjedelmű (fűzött), néha csak egyetlen levélből álló, rendszerint politikai, esetleg vallásos, tudományos tárgyú, mozgósító célzatú felhívás. A magyar munkásmozgalom összegyűjtött röpiratait jelentős dokumentumok. Röpiratokat az antikváriumok vásárolnak intézmények és gyűjtők számára.

röplap: a könyvkereskedelmi propaganda eszköze, tulajdonképpen egy-két lapos könyvjegyzék; rajta értesíti a bolt a vásárlókat az újdonságokról, hívja fel figyelmüket valamely fontos műre, magára a boltra. A röplap célja a figyelem felkeltése, ezért szövege legyen rövid,

nyomása, szedése feltűnő, gyorsan áttekinthető. Mivel a röplap rendszerint valamilyen aktuális dologra hívja fel a figyelmet, gyors szétoztása igen fontos. Legalkalmasabb a bolti, utcai szétoztás, vagy valamely helyi lapban mellékletként adni, behúzni.

rövidítés (abbreviatura): valamely gyakran előforduló szó, szókapcsolat (pl. intézmény, vállalat neve, kiadvány címe, a szövegben gyakran visszatérő fordulat) rövidített írás-, esetleg ejtismódja. A rövidítés történhet a végszótag elhagyásával, kezdőbetűk v. más jellegzetes betűk, esetleg szótagok összevonásával (l. még betűszó). Tulajdonképpen egyidős a hangrögzítő írás megjelenésével, és végigkíséri azt. Különösen gyakori a középkori kódexekben és okiratokban. Leggyakrabban a könnyen kikövetkeztethető latin esetvégződések elhagyásával, ill. jellel történő helyettesítésével, sűrűn előforduló kötő-, ill. viszonzyszavak összevonásával rövidítettek. Manapság mértékekre, súlyokra, pénznemekre hatóságilag előírt rövidítések vannak; más területen általánosan használt rövidítések honosodtak meg. Ha a rövidítések nem maguktól értetődőek, magyarázó jegyzék szükséges a műhöz. Túlzottan sok rövidítés zavarja az olvasót, és előállítása is költséges, mert megnehezíti a szedő munkáját.

rubrumjel: a kódexek minden bekezdését, később minden mondat első betűjét vörös vonásokkal jelölték meg, jelezve, hogy a szövegrészt átvizsgálták.

rugalmas (alkalmazkodó) **index:** olyan besorolás, amely lehetővé teszi a további besorolásokat anélkül, hogy az újonnan beiktatott művek megbontanák a besorolás logikai felépítését.

S

saját kiadás: olyan mű megjelölése, amelyet a szerző saját költségén jelentet meg, és a kiadó közreműködése nélkül hoz forgalomba.

sajtó: – nyomtatógép;

– ábrázolás nyomás útján történő átvitele más anyagra;

– a nyomdatermékek összessége;

– írásjelekkel rögzített szellemi termékek, képek, fényképek, nyomdai úton történő sokszorosítása;

– publicisztika (l. ott) (pl. „jó sajtója van”: kedvezően írnak róla az újságok, folyóiratok, elismerő kritikákat kap).

sajtó alá rendezés: – torzóban maradt, végleges formába még nem öntött, rendezetlen, esetleg posztumusz (l. ott) mű [napló, memoár, levelezés stb.] kéziratának megjelenésre való előkészítése, szakszerű feldolgozása, rendszerezése, magyarázatokkal való kiegészítése stb.;

– gyűjteményes művek (l. ott) anyagának válogatása és összeállítása.

sajtófigyelő: a Magyar Hirdető Vállalat sajtószolgálat, amely figyelemmel kíséri a magyar és külföldi sajtót, és előfizetés ellenében a lapokból kivágott cikkeket, híreket (megjelölve, hogy melyik lapban, mikor jelent meg) elküldi az érintett vállalatoknak. Jó tájékoztatást ad a hazai és külföldi könyvkiadással és könyvterjesztéssel kapcsolatos hírekről is.

sajtóhiba: l. szedéshiba.

sajtóhibajegyzék: l. hibaigazító.

sajtókonferencia: a hazai és (esetleg) a külföldi sajtó tudósítóinak szervezett, kollektív találkozója az állam, társadalmi szervek, intézmények képviselőivel, közéleti személyiségekkel, írókkal, tudósokkal, művészekkel, hogy tájékoztatást kapjanak valamilyen időszerű kérdéssel vagy eseménnyel kapcsolatban. A sajtókonferencián a tudósítók megszabott keretek között kérdéseket tehetnek fel a tájékoztatást nyújtó személynek. A könyvkiadás és kereskedelem fontosabb eseményeit, a könyvkiállításokat sajtókonferencia előzi meg; célja a közönség tájékoztatása a hírközlő szervek révén.

sajtópropaganda: l. könyvpropaganda és -reklám.

sajtótermék: szedésről vagy fotomechanikai úton készült, nyomdai úton előállított anyag.

Sándor István (1750–1815): bibliográfus, író. Egymaga írta a Sokféle c. ismeretterjesztő folyóiratot. Fő műve azonban az első magyar önálló, nem életrajzi jellegű bibliográfia, a „Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésök”, amely Győrött, 1803-ban jelent meg, és Szabó Károly és Petrik Géza (l. nemzeti bibliográfia, Régi Magyar Könyvtár) fellépéséig a legátfogóbb, alapvető bibliográfiai vállalkozásnak számított.

sanszon: könnyed, szellemes, néha érzelmes szövegű, megzenésített költemény.

Sarló és Kalapács: 1929-ben a SZU-ban élő magyar újságírók által szerkesztett folyóirat. 1937-ben szűnt meg. Szerkesztői között voltak Balázs Béla, Gergely Sándor, Hidas Antal, Illés Béla, Kun Béla, Lengyel József, Magyar Lajos, Münnich Ferenc, Rudas László, Zalka Máté és más neves írók, politikusok. Itthon illegálisan terjesztették, elvi cikkei a KMP politikáját támogatták. A folyóirat Sarló és Kalapács Könyvtára címen kiadványsorozatot jelentetett meg, ideológiai és szépirodalmi jelleggel. Kiadta többek között Lenin több jelentős

művét is. A folyóirat és a kiadványok terjesztése itthon tiltva volt, és azokat illegális úton hozták be és terjesztették.

Schönsperger, Johann (?–1523?): német humanista nyomdász, könyvművész. Augsburgi nyomdájában készített kiadványait a kor legnevesebb művészeitől (pl. Albrecht Dürer, Lucas Cranach, Hans Burgkmair stb.) származó fametszetek díszítik. Nevéhez fűződik a fraktúr (l. ott) betűtípus bevezetése, amelynek megtervezésében valószínűleg Dürer is részt vett. Kiadványaira a szöveg és a díszítőelemek szerves egysége jellemző.

segédkönyvek, segédletek: – olyan alapvető művek, amelyekből tudományos munka, szakmai tevékenység, tanulás során adatokat, támpontokat, fogalommeghatározásokat nyerünk. Ilyen az enciklopédia (l. ott), a lexikon (l. ott), a szótár (l. ott), az adattár (l. ott), a kézikönyv (l. ott), az alapvető monográfiák, az atlaszok (l. ott). Általános segédletnek nevezzük azokat a műveket, amelyek az emberi tudás különböző területeiről származó ismeretanyagot tartalmaznak, szemben az egyetlen szakterületet felölelő segédletekkel. A könyvkereskedelem legfontosabb segédkönyvei a bibliográfiák (l. ott), nyomtatott katalógusok (l. ott), jegyzékek (l. ott), amelyek a könyvek kollacionálása (l. ott), nyilvántartása, beszerzése, az antikvár könyvek értékelése és a vevők tájékoztatása során nélkülözhetetlenek;

– könyvön belüli segédletnek szokták nevezni a könyv használatát elősegítő kiegészítő részeket, valamint a táblákat, táblázatokat, mellékleteket, szövegközi ábrákat, illusztrációkat (l. könyv részei).

segédkönyvtár: könyvtárakban, antikváriumokban, könyvesboltokban, tájékoztató szerveknél található, főleg segédleteket és alapvető szakmai műveket tartalmazó könyvtár vagy könyvgyűjtemény, amely nem nyilvános, kizárólag a dolgozók használják napi munkájuk során. A könyvesboltokban főleg általános művekből (l. ott), bibliográfiákból (l. ott), jegyzékekből (l. ott), nyomtatott katalógusokból (l. ott) áll.

selejt: az elértéktelenedett, eladhatatlan könyvek törlése a készletből.

selyemszitanyomás: a három alapvető nyomtatási eljárás – magas-, mély-, síknyomtatás (l. ott, valamint: könyvnyomtatás) mellett – a negyedik fajta, ritkábban alkalmazott nyomtatási technika (l. ott). Kis példányszámban megjelenő transzparens, dekorációs nyomtatványok előállítására alkalmazzák. Előnye (kis példányszám esetén) a gazdaságosság és az, hogy minden felületre (papír, karton, üveg, fólia, fa, fém, textília stb.) alkalmazható. A sokszorosításra kerülő forma negatív sablonját selyemszítára helyezik, a szítát pedig arra a felületre, amelyre nyomni kívánnak. Ezután rákellel (l. könyvnyomtatás) végighúzzák a festéket a szítán, amely a nem takart részekben egyenletesen átereszti azt, ennek megfelelően a nyomtatás megjelenik a felületen. Könyvnyomtatásra nem alkalmazzák ezt az eljárást.

séma: – váz, vázlat. Összetartozó tárgyak, jelenségek, fogalmak, ill. részeik kölcsönös kapcsolatának egyszerűsített grafikus ábrázolása;

– előzetes vázlatos terv;

– minta, amely nyomán több hasonló tárgy, mű készül.

sematikus: vázlatos, elnagyolt, élettelen, leegyszerűsített, művészileg értéktelen (mű).

sematizmus: a sematikus (l. ott) ábrázolásmód eluralkodása, általánossá válása a művészetben, irodalomban. A sematizmusra mint áramlatra jellemző, hogy általános igazságokat nem a konkrét, egyedi valósággal egységben, azon keresztül, hanem elvontan, közvetlenül, gyakran felszínesen és vulgárisan ismételget, ezáltal közhelyszerűvé, művészileg hatástalanná válik, sőt hitelét veszti. Ez gyakran hagyományos formák, stílusesszmények, sablonok alkalmazásával, epigonizmussal (l. ott) jár együtt.

Sennowitz Adolf (1839–1909): könyvkereskedő, könyvészeti és könyvtörténeti szakíró. Kassán, majd Budapesten működött mint könyvkereskedő. Közleményei rendszeresen megjelentek a Corvinában (l. ott). Jelentős eredményeket ért el a magyarországi könyvkereskedelem történetének vizsgálatában, különösen a 18. századi könyvkereskedő-családokról írt cikkei szolgáltak alapul a további kutatásokhoz.

sic (lat. a. m. így): szöveg között, rendszeren zárójelben a betű szerinti hűségre figyelmeztet, pl. ha a szöveg valakinek a kijelentését stb. tartalmazza. Az idézetnek gyakran ironikus hangsúlyt ad.

síknymás: azoknak a nyomási eljárásoknak az elnevezése, amelyeknél a nyomóforma (kép, szöveg) egy síkban van a nem nyomandó felülettel, így az érintkezik ugyan a papírral, de festéknyomatot nem hagy rajta. A síknymás valamennyi formája a litográfián (l. ott), ill. a víz és a zsírneműek kölcsönös taszító viszonyán alapul. A nyomófelületen a nyomandó részeket festéktartóvá és víztaszítóvá, a nem nyomandókat víztartóvá és zsír- (festék-) taszítóvá teszik. Ezután a felületet változtatva nedvesítik és festékezik. Két változata van: a közvetlen és a közvetett síknymás; az elsőnél közvetlenül a festékeztetett felület érintkezik a papírral, a másodikkal gumifelületet iktatnak közbe, amely átveszi a formának megfelelően a festékeztést, és egyenletesen, rugalmasan adja tovább a papírnak (amely így kisebb mértékben érintkezik vízzel, tehát kevésbé enyvezett is lehet). Mindkét fajta síknymás lehet íves és rotációs. (L. még könyvnyomtatás.)

sima kötés: olyan kötés, amelyen semmiféle szöveg vagy díszítés nincs.

simítógép: l. kalender.

sine anno et loco (lat.): év és hely megjelölése nélkül(i kiadvány).

Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.: 1885-ben alakult könyv- és lapkiadó. Jórészt konzervatív polgári igényeket kielégítő szerzők (pl. Herczeg Ferenc, Gulácsy Irén, Szabolcska Mihály, Pekár Gyula, Harsányi Zsolt; az ifjúságiak közül Pósa Lajos, Tutsek Anna, Gaál Mózes) munkáit jelentette meg, másrészt azonban kiadta Tömörkény István, Benedek Elek, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza, Krúdy Gyula, Szabó Lőrinc néhány művét is. Kiadásában jelent meg Herczeg Ferenc lapja, az Új Idők, és a hasonló című lexikon is. A felszabadulás után megszűnt.

sinológia: a kínai nyelvvel és irodalommal, tágabb értelemben a kínai kultúrával és történelemmel foglalkozó tudomány.

skicc: vázlat, karcolat.

slejfni: összetartozó többkötetes könyvek összefogására használt papírszalag. Egykötetes könyveknél is alkalmazzák propaganda céllal. A szalagon nyomás is van, többnyire rövid szöveg, amely a könyvre külön is felhívja a figyelmet (pl. szerzője Nobel-, Goncourt-, Kossuth-díjat kapott, a könyv valamilyen évfordulóra jelent meg stb.). Használják továbbá a könyvkereskedői gyakorlatban árszállítások esetén, amikor a szalagon a régi és az új ár megjelölése szerepel.

sorjázó (szedővas, „vinkel”): a kézíratszedésnél (l. szedés) alkalmazott, csavaros szerkezettel kívánt sorszélességre beállítható eszköz, amelyben a szedő a kéziratnak megfelelően a szedőszekrényből (l. szedés) kiemelt betűket sorokká formálja.

sorozat: tematikailag összefüggő vagy egymással kapcsolatba hozható, de teljesen önálló művek azonos formátumban és technikai kivitelben történő folyamatos megjelentetése. Tagjai kiadványonként önálló címmel rendelkeznek, gyakran a sorozaton belüli megjelenés sorrendjében számozva. A sorozatot általában sorozatcím fogja össze (pl. Olcsó Könyvtár,

Elvek és utak, Európa Zsebkönyvek stb.), de egyes esetekben ez hiányozhat (pl. izmusok-sorozat). A sorozat egészére vonatkozó adatokat egyes könyvekben a címlappal szemben található ún. sorozatcímlapon tüntetik fel. Nem azonos a könyvészetileg sokkal szorosabb kiadási egységet képviselő gyűjtemény (l. ott) különféle változataival. A sorozat keretében megjelenő könyveket szortiment könyvesboltban együtt, a megfelelő szak végén helyezik el, a már befejezett sorozatokból a még kapható könyveket beosztják a szak-, ezen belül a betűrendbe. Az antikvár könyvkereskedelemben különleges értéket képviselnek a nevezetesebb régi sorozatok, amennyiben hiánytalanok, mint pl. a Filozófiai Írók Tára, Klasszikus Regénytár, Magyar Remekírók stb. A sorozatok fontos kulturális feladatot látnak el: egyes esetekben kedvezményes áron hozzáférhetővé teszik széles olvasórétegek számára a klasszikus v. élő irodalom legértékesebb alkotásait, éppen a megjelenés folyamatosságát használva fel arra, hogy egyrészt könyvgyűjtésre serkentsenek, másrészt segítségére legyenek a kezdő v. kevésbé tájékozott olvasónak olvasmányai megválasztásában. Ilyen szerepet játszik az Olcsó Könyvtár, a Modern Könyvtár, a Világirodalom Klasszikusai, a Világirodalom Remekai, Világkönyvtár, Európa Zsebkönyvek stb. Fontosak a tudományos igényű (Stúdium Könyvek) és a népszerű, szórakoztató (Útikalandok, Világjárók, Kozmosz) ismeretterjesztő sorozatok. Újabban keresettek a sorozat formájában megjelenő útikönyvek. A megjelenő sorozatokról a Sorozatok jegyzéke c. kiadvány nyújt bibliográfiai tájékoztatást.

sorozati katalógus: l. katalógus.

spirálkötés: l. könyvkötés.

spisz: szennyeződés, maszat, festékfolt (pl. dupla betű v. a betűk mellett maszatos, fekete árnyék).

stacionárius: a középkori egyetemek felesketett hivatalnokai, akik megszervezték az egyetemi jegyzetek diákokkal történő másoltatását, és kölcsönözték a jegyzeteket. Később könyvkereskedőként is működhetett, jogot kapott, hogy – kizárólag az egyetem hallgatóinak – eladja a jegyzeteket; az egyetemek ugyanis monopóliumuk védelmében igyekeztek meggátolni, hogy azokat máshol is felhasználhassák.

Stampfel Károly: pozsonyi könyvkereskedő és kiadó, aki 1873-ban vette át a Kämpf Sándor alapította, majd a Lippert, később Wigand családok vezette könyvkereskedést. Több, főleg életrajzokat tartalmazó sorozatot jelentetett meg, így a Magyar Helikon, A magyar ifjúság könyvesháza, Hazafias Könyvtár, Kortársaink címűeket.

statisztika: l. könyvstatisztika; könyvkereskedelem; könyvkiadás.

stencil: viasszal bevont vékony papíros, amelyre – a szalag kikapcsolásával – írógéppel írják a szöveget. Az írógép betűi bemélyednek a viaszba, és az így keletkezett nyílásokon a sokszorosító gép átnyomja a festéket a papírosra. Stencilnek, ill. stencilezésnek nevezzük magát a sokszorosító eljárást is.

stilisztika: – a nyelvtudomány ága, tárgya a helyes, pontos és szép nyelvi (szóbeli v. írásbeli) kifejezés, ennek eszközei és szabályai. Vizsgálja a nyelvi elemek (hangok, szavak, szókapcsolatok stb.) stílushatását, a stilisztikumot is;

– az irodalomtudomány segédtudománya, vizsgálja az egyes alkotók, irányzatok v. irodalmi műfajok jellemző stílusjegyeit.

stílus: – íróvessző, amellyel a régi görögök és rómaiak karcolták betűiket a viasztáblákra;
– kifejezőkészség; az irodalmi (esetleg általában művészi) kifejezés egyéni, az alkotóra jellemző jegyeinek összessége.

strukturálisizmus (lat. structura – szerkezet): tudományos módszertani elv, a társadalomtudományokban (l. ott) a század 20-as éveitől jelentkező irányzat, amely a tudományok

egzaktabbá tételét tűzte ki célul. Elsőnek a nyelvtudományban jelentkezett (C. de Saussure, ill. az ún. prágai nyelvészeti kör), majd a szociológiában, a művészettörténetben (Sedlmeyer), az irodalomtörténetben, az etnológiában (C. Lévi-Straus) s a kritikában (l. még új kritika). Lényege, hogy tárgyát (a nyelvet, társadalmat, a családi-rokoni kapcsolatok rendszerét, a műalkotást stb.) nem elsősorban történetileg mint szerves időben végbemenő, meghatározott feltételek befolyásolta fejlődés eredményét vizsgálja, hanem mint adott struktúrát, olyan rendszert, amelynek lényegét alkotóelemeinek szerkezete jelenti. A rendszer elemeinek csak egymáshoz való viszonylatukban van szerepük, pl. a nyelvben a hangok, a szóképzés csak a nyelvtani szabályok alkotta struktúrában válnak alkalmassá gondolatok közlésére, ill. a műalkotás értelmezése is elsősorban struktúrája különböző rétegeinek feltárásán keresztül lehetséges stb.; lényegében tehát a vizsgált jelenség minden eleme, összetevője csak az egész jelenségből, annak struktúrájából magyarázható. A struktúra fogalmát már Marx is alkalmazta a kapitalista termelési mód elemzésében (A tőke), azonban – szemben a strukturalizmus legtöbb képviselőjével – nem egyszerűen adottnak, hanem állandóan mozgásban levőnek, történetileg változóknak fogta fel, s nagy figyelmet fordított a struktúrák egymásba való átalakulására. Az irányzat filozófiai viták tárgya, marxista és polgári bírálói elsősorban a történetiség figyelmen kívül hagyását bírálják benne. Néhány szakterületen (különösen a nyelvtudományban és az etnológiában) jelentős eredményeket mutat fel.

stúdium: tanulmány.

súly: – gramm-súly: 1 m^2 papírféleség súlya; a papír vastagságától, minőségétől függ. 180 g alatt: papír, 180–400 g: karton, 400 g felett: lemez. A leggyakoribb papirosféleségek gramm-súlya:

újságnymó (rotációs) papír: 50–55 g/m^2
közönséges nyomópapír: 50–55 g/m^2
középfinom nyomópapír: 50–100 g/m^2
biblianyomó papír: 25–50 g/m^2
regénynyomó papír: 60–100 g/m^2
ofszetnyomó papír: 70–110 g/m^2
térképnymó papír: 70–130 g/m^2
mélynyomó papír: 100–180 g/m^2

– rizmasúly: azonos minőségű papír 500, ill. 1000 ívének a súlya. A papirosanyag mennyiségének mérésére szolgál (l. rizsma).

Sylvester János, Erdősi (1504 körül–? 1551 után): tudós, bibliafordító, filológus. A krakkói majd a reformáció szellemében működő wittenbergi egyetemen tanult. Megismerkedett a három bibliai nyelvvel, a göröggel, latinnal és héberrel. A Nádasdy családnál volt nevelő, majd a Nádasdy Tamás alapította újszigeti nyomda vezetője lett. Görög eredetiből lefordította, és 1539-ben Abádi Benedek nyomdász közreműködésével kinyomtatta az Újszövetséget. Fordítása filológiai pontosság dolgában nagy jelentőségű, de különösen fontosak a fordítás közben a magyar nyelvvel kapcsolatban végzett megfigyeléseit összegező tanulmányai. Felfigyelt a magyar nyelv gazdagságára, a nyelvben rejlő törvényszerűségekre, és rendszerezte ezeket. 1539-ben megjelentette *Grammatica Hungaro-latina* c., a magyar nyelvet a latin mintájára rendszerbe foglaló nyelvtanát. Foglalkozott stilsztikai, verstani kutatásokkal, vizsgálta a népnyelv gazdag, színes kifejezőkészségét, a magyar nyelv hajlékonyságát, időmértékes verselésre alkalmas voltát. Nádasdy támogatásával 1543-tól a bécsi egyetemen a bibliai nyelvek tanára lett.

SZ

szabadalom: – privilégium (kiváltság);

– valamely új, eddig nem ismert eljárás, berendezés, szerkezet leírása, amelyet erre illetékes szerv (Magyarországon az Országos Találmányi Hivatal) jegyez be és tart nyilván. Felhasználása csak e szerv engedélyével és a szabadalmaztató törvényes igényeinek a kielégítésével lehetséges. A szabadalmi leírásokat a különböző szakkönyvtárak is gyűjtik (pl. az Országos Műszaki Könyvtár, amelynek több millió egységből álló gyűjteménye van).

Szabó Ervin (1877–1918): a hazai munkásmozgalom kiemelkedő alakja, aki jelentős elméleti munkáival, vitairataival képviselte a hazai marxizmust. 1911-től lett a később róla elnevezett Fővárosi Könyvtár igazgatója. A magyar könyvtárügy egyik legjelentősebb egyénisége, aki könyvtártudományi cikkekben fejtette ki a modern könyvtárkultúrával kapcsolatos nézeteit. Elképzelései csak a felszabadulás után valósultak meg. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt baloldali ellenzékének egyik első és következetes harcos vezetője. Az első világháború idején elítélte az imperialista háborút. Maga is részt vett háborúellenes röplapok írásában, és lehetővé tette azok sokszorosítását. Szerkesztője volt az évenként megjelenő Népszava Naptárnak, munkatársa a Népszavának. Kiadta Marx és Engels válogatott munkáinak I–II. kötetét. Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban c. nagy művét halála után egy bécsi emigráns kiadó adta ki. A Szabó Ervin válogatott írásai c. mű a Párttörténeti Intézet gondozásában jelent meg.

Szabó Károly (1824–1890): bibliográfus, történész, az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárosa, egyetemi tanár, az MTA tagja. Számos, forrásanyagot feltáró történettudományi szakmunkája mellett alapvető bibliográfiai tevékenysége: Régi Magyar Könyvtár (I. ott) címen megalkotta a visszatekintő magyar nemzeti bibliográfia (I. nemzeti bibliográfia) első ciklusát a magyarországi, ill. magyar nyelvű könyvnyomtatás kezdetétől 1711-ig. Az 1879–1898 között négy kötetben megjelent művet Hellebrant Árpád fejezte be és adta közre.

szabvány: törvényesen meghatározott eljárással, az érdekelt szervek közreműködésével megállapított, írásba foglalt és közzétett előírás, amely egyes tárgykörökben ismétlődő feladatok egységes és következetes megoldását tartalmazza. A szabvány szabályozza az egyes tevékenységek módszereit, terminológiáját, a felhasznált anyag méreteit stb. A szabványokat hazánkban a Magyar Szabványügyi Hivatal az érdekelt szervek bevonásával dolgozza ki. A könyvtári munkával kapcsolatos szabványok gyűjteményes kiadásban is megjelentek. (A könyvtári munka szabványai, 2. bőv. kiad. MSZ Szabványgyűjtemények 3. Bp. 1960, Közgazd. és Jogi K.) A gyűjteménybe nemzetközi szabványajánlásokat is felvettek. A könyvek előállításával, anyagával, méretével, kezelésével, a bibliográfiai és dokumentációs tevékenységgel kapcsolatban szabványok határozzák meg többek között:

a papirosalakokat (I. ott): MSZ 16–55

a papír (I. ott), karton, papírlemez műszaki követelményeit: MSZ 19–55

a könyvtári elnevezéseket és meghatározásokat: MSZ 2155–55R

a cirillbetűs címek átírását könyvtári és dokumentációs célokra (I. átírás, transliteráció, transzkripció): MSZ 3394–51

a szakirodalmi tájékoztató (dokumentációs) kiadványok készítését: MSZ 3398–55

a betűrendbe sorolás szabályait: MSZ 3401–58

a könyvek címlapjával, belső elrendezésével és kolofonjával kapcsolatos szabályokat: MSZ 3402–59

a folyóiratcím-rövidítéseket: MSZ 3404–51

a folyóiratok fedőlapját, belső elrendezését: MSZ 3405–59

- a könyvtári címleírási szabályokat: MSZ 3424–60
- a korrektúrajeleket és alkalmazásukat: MSZ 3491–59
- a bibliográfiai hivatkozást: MSZ 3497–57
- az időszaki kiadványok (hírlapok, folyóiratok stb.) jegyzékeivel, bibliográfiáival kapcsolatos szabályokat: MSZ 3963–57
- a könyvek osztályozásával (egyetemes tizedes osztályozás) kapcsolatos szabályokat: MSZ 4000–66R
- a könyvek alakját és szedéstükrét: MSZ 5601–59
- a könyvek kötését és csomagolását: MSZ 5602–55
- a nyomdai kéziratot: MSZ 9651–62
- a nyomdai ponttal kapcsolatos átszámítási táblázatokat: MSZ 16341–55
- képletek és egyenletek szedését: MSZ 16351–60
- a nyomdai betűfokozatok elnevezését és méretét: Kép. MSZ 42/9–57
- a szedési anyagok elnevezését és meghatározását: Kép. MSZ 52/11–57
- a nyomdai betű részeinek és méreteinek elnevezését: Kép. MSZ 42/13–58
- a nyomdaipari kitöltőanyagok méreteit: Kép. MSZ 42/10–57
- a klisék (l. ott) minőségi előírásait: Kép. MSZ 42/14–58

A szabványok egyben különleges kiadványfaj is, amelyet Magyarországon a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó jelentet meg, és a kiadó ún. Szabványboltjában árusítják. Nyilvántartásuk M(agyar) Sz(abványok) számuk alapján történik.

szakbibliográfia: valamely tudomány- vagy ismeretág (általában nemzetközi) irodalmát (könyvek, folyóiratcikk, leírások, egyéb publikációk) rendszerezve felsoroló jegyzék, amely törekedhet teljességre, de valamilyen szempontból válogathat is. (L. még bibliográfia.)

szakjelzet: valamely mű tárgykörét szimbolizáló jel vagy jelcsoport. Kettős feladata van: egyrészt megjelöli azt az osztályozási csoportot, amelybe tárgyköre folytán a mű tartozik, másrészt technikailag rögzíti a csoport sorrendi helyét a szakrendszerben. A szakjelzet a szakrendszer jellegétől, felépítésétől függően lehet egynemű (pl. az ETO szakjelzetei, amelyek csak arab számokból állnak), vagy többnemű (pl. az egységes bolti szakrend szakjelzetei, amelyek római számokból, arab számokból és latin betűkből tevődnek össze). Követelmény a szakjelzettel szemben, hogy világos, logikus, jól áttekinthető, könnyen megjegyezhető és rugalmasan továbbfejleszthető legyen. (L. még egyetemes tizedes osztályozás, egységes bolti szakrend, osztályozás, szakrend.)

szakkatalógus: meghatározott könyvállomány (könyvtár, könyvesbolt, antikvárium könyvanyagának) tárgykörök szerinti felsorolása. Alapját valamilyen szakrendszer (l. ott) (leggyakrabban az egyetemes tizedes osztályozás) képezi. A könyvesboltok szakkatalógusa a boltban használt szakrendet tükrözi. A szakkatalógus elősegíti, hogy áttekintést nyerjünk az állomány összetételéről, arányairól, továbbá lehetővé teszi a témakörök szerinti könyvvajárlást.

szakkönyvek: valamely tudományág gyakorlati alkalmazási területeit vagy egy-egy szakmát, ismeretágot, esetleg egy szakterület valamilyen részletproblémáját tárgyaló könyvek. A szakkönyvek szintjük, rendeltetésük és a megírás módja szerint lehetnek alap-, közép- és felsőfokúak.

szakkönyvtár: valamely tevékenység (tudományos, szakmai, művészeti, oktatási) körébe tartozó könyveket és egyéb dokumentumokat tervszerűen gyűjtő és továbbfejlesztő gyűjtemény, amely az illető tevékenységet folytató intézmények, szervezetek szakmai munkáját segíti.

szaklexikon: valamely tudomány- vagy ismeretág körébe tartozó fogalmakat magyarázó lexikon (l. ott).

szakmai alapismeretek: olyan könyv vagy sorozat (l. ott), amely egy bizonyos szakma alapvető tudnivalóit tartalmazza.

szakrend: olyan táblázat, amely az egyes ismeretágakat, fogalmakat (l. osztályozás) rendszerbe foglalja, és kifejezi kölcsönös kapcsolatukat, fölé-, mellé-, ill. alárendeltségi viszonyukat. A szakrend a jelenségek, ill. a tudományok bonyolult összefüggéseit egyszerűsítve, sematikus módon fejezi ki, mégis, amennyiben reálisan tükrözi ezeket az összefüggéseket, alkalmas arra, hogy áttekintést nyújtson az ismeretek tagozódása fölött, és alapul szolgáljon a könyvek tárgykör szerinti csoportosításához. A legismertebb, legáltalánosabban használt szakrend az egyetemes tizedes osztályozás (ETO, l. ott). A könyvkereskedelem általában az egységes bolti szakrenden alapuló, az egyes boltok adottságaihoz igazodó szakrendet használ. A bolti szakrend gyakorlati jelentősége, hogy

- a) lehetővé teszi a bolt könyvállományának tárgy szerinti áttekintését;
- b) elősegíti a vásárlók igényesebb, szakszerűbb kiszolgálását azáltal, hogy nemcsak a szerző, ill. cím szerinti igények kielégítését teszi lehetővé, hanem a választék tárgykörök szerinti feltárását, más, azonos v. rokon tárgyú művek ajánlását is;
- c) hozzájárul a bolti dolgozók szakmai fejlődéséhez, mert a könyvek mélyebb, tartalmi megismerésére serkenti őket.

A könyvek szakrendi helyét a szakjelzet (l. ott) jelöli ki, amely egyben a könyv tárgykörét is szimbolizálja.

szaksajtó: azoknak az időszakos (periodikus) kiadványoknak összefoglaló elnevezése, amelyek nem az általános politikai vagy kulturális tájékoztatást szolgálják, hanem a termelés vagy tudomány, a gazdasági élet, a kultúra, a sport stb. egy-egy ágával vagy egészével kapcsolatos, főleg szakértő közönségnek szánt, szakszerű közléseket tartalmaznak. A szakismerek terjesztésében kulcsszerepe van. Míg a szakkönyvek (l. ott) általában több-kevesebb késéssel követik a kutatási eredményeket (mintegy összefoglalják, rögzítik azokat), addig a szaksajtó a legfrissebb eredményeket (gyakran részeredményeket, sőt esetleg hipotéziseket) teszi közkinccsé.

szakszortiment: l. szortiment.

szaldó: egyenleg; a számla lezárásakor a tartozik- vagy a követel-maradvány.

szaldókontó: l. folyószámla.

Szalay Lajos (1909–): grafikus. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán, 1946-tól Párizsban tanult; 1919-től Argentínában, 1960-tól az USA-ban él. Illusztrálta Villon, Cervantes, Baudelaire, Illyés Gyula, Dosztojevszkij, Steinbeck stb. műveit. A Genesis c. sorozata a világ rajzművészetének élvonalába emelte klasszikus és avantgarde elemeket ötvöző, egyéni atmoszférájú, filozofikus, moralista rajzművészetét.

szállítási szerződés: a vállalatok közötti termékforgalom lebonyolítására kötött kétoldali megállapodás; a szállító a termék meghatározott időben, meghatározott feltételek mellett való átadására, a megrendelő az átvételre és a fizetési feltételre vállal kötelezettséget. Jelenleg a kiadók és a Könyvértékesítő Vállalat (l. ott) bizományi szerződést kötnek. A Könyvértékesítő Vállalat és a viszonteladó kiskereskedelem időszakai negyedéves, havi szerződést és a terven felüli kiadványokra a megjelenés előtt pótszerződést köt. A szerződés adatai feltüntetik, hogy mely kiadó könyveit érinti a szerződés, a kiadványok adatait, a szállítási határidőt, a kiadványok fogyasztói árát, az árrés és a leülepedési tartalék (l. árkövetési alap) nagyságát százalékban kifejezve.

számozott példányok: a kis példányszámban megjelenő könyveket – különösen a bibliofil kiadványokat – számozni szokták. Gyakran sorszámmal látják el a nagyobb példányszámban

megjelenő könyvek néhány, különleges papírra nyomott és különleges kötéssel borított példányait. Antikvár forgalomban a számozás növeli a könyvek értékét. Az alacsony sorszámmal viselő példányokat gyakran dedikálja is a szerző, ezek különösen értékesek lehetnek.

szanszkrit nyelv: Indiában az előkelő és művelt osztályok nyelve az ó- és középkorban.

Szántó Piroska (1913–): festő, grafikus, Munkácsy-díjas. Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán tanult. Kapcsolatba került a Szocialista Képzőművészek Csoportjával. A felszabadulás után több önálló kiállítása volt, s rendszeresen illusztrál könyveket. Művészetén a realiztikus törekvések mellett szürrealisztikus hatás is érezhető.

Szántó Tibor (1912–): könyvművész, nyomdászati szakíró. Mint a Magyar Helikon (l. könyvkiadó vállalatok – Európa Kiadó) művészeti vezetőjének nagy érdemei vannak a modern magyar könyvművészet és bibliofília terén. Művei: A betű (1966); Könyvnyomtatás – Tipográfia (1963).

szatíra: a valóság művészi visszatükrözésének egyik sajátos módszere, amely a szépirodalom műfajaiban [líra, epika, dráma (l. ott)], de más művészeti ágakban is (pl. filmművészet) fontos szerepet játszik. Lényege, hogy a társadalomban jelentkező torzulásokat, visszasságokat, a fejlődést gátló erőket, tartalmukat vesztett hagyományokat, ésszerűtlenségeket, negatív emberi tulajdonságokat a komikum, a gúny eszközeivel, az arányok céltudatos, de nem önkényes, hanem a lényegest hangsúlyozó eltorzításával, néha az abszurditásig fokozott túlzással, kontrasztteremtéssel, helyzetek megfordításával leplezi le. Rokon az iróniával (l. ott), de annál maróbb, az ábrázolt jelenséggel szemben könyörtelenebb.

szatirikus: – satíráíró, a satíra szerzője;

– maró, gúnyos, a satíra (l. ott) jegyeit magán viselő mű.

100%: első száma 1927. augusztus 15-én jelent meg, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja irányítása alatt, mint legális politikai, irodalmi, művészeti folyóirat. Alapítója és szerkesztője Tamás Aladár volt. Munkatársai az itthon élő kommunisták, valamint más haladó személyiségek voltak, a többi között Nagy Lajos, Gergely Sándor, Schönstein Sándor, Madzsar József, Dési Huber István. Álnéven jelentek meg a külföldi emigráció jelentős kommunista vezetőinek (Kun Béla, Révai József, Lukács György, Gábor Andor és mások) írásai. A lap bemutatta a korabeli külföldi haladó és kommunista irodalmat, különösen a szovjet irodalmat. A folyóirat körül alakult ki és jelentős munkásmozgalmi szervezatként működött a 100% kórusa, amelynek nem egy tagja jelentős szerepet vitt az illegális mozgalomban. A 100% kulturális mozgalma keretében több szeminárium működött a marxista-leninista eszme terjesztésére. A mozgalom könyveket is megjelentetett. A folyóirat és a könyvek terjesztését a szakszervezetekben, a szociáldemokrata pártszervezetekben és munkások által látogatott előadásokon, gyűléseken többnyire munkások vállalták önzetlenül. A rendőrség a szerkesztőt 1930-ban letartóztatta, és ezzel a folyóirat is megszűnt.

szcenárium: – színpadi mű rendezői példánya. A párbeszédén kívül tartalmazza a mű egyes mozzanataival kapcsolatos rendezői elgondolásokat (pl. a színészek mozgása, gesztusok, fény-, hang- stb. hatások);

– film forgatókönyve. Jelenetekre bontja a cselekményt, tartalmazza a párbeszédet, színtereket, a díszletekre vonatkozó elképzeléseket, a felvevőgép beállításával, mozgásával kapcsolatos utasításokat.

szecesszió (lat., a. m. kivonulás): a századforduló jellegzetes művészi irányzata, amely különböző művészi ágakban hangulatilag rokon, de sok tekintetben sajátos stílusjegyekkel jelentkezett. Különböző országokban és művészeti ágakban eltérő az elnevezése (pl. Jugendstil, modern style, újromantika stb.). Elsősorban Közép-Európában játszott jelentős

szerepet. Lényege a formai kiegyensúlyozottság és zártság fellazítására, a nagyobb kötetlenségre irányuló törekvés („kivonulás”: szakítás a hagyományokkal), amely gyakran az öncélú dekorativitás túlburjánzásához, pl. építészetben az ornamentika, a funkció nélküli felületdíszítő elemek megszorodásához vezetett. A nagyipari termelés térhódítása okozta sivárságot kívánta a dekorativitással feloldani. Kedvelte a nagyfokú stilizálást, gyakran elvonttá vált, és különösen az irodalomban valamiféle elvont szépségeszményt keresve, dekadens hangulatokat fogalmazott meg (újromantika). Nevesebb képviselői: Rainer Maria Rilke, egyes korszakaiban Gerhart Hauptmann és Stefan George, Magyarországon Szomory Dezső, Somlyó Zoltán, de hatott Adyra, Bródy Sándorra is. A szecesszió sokszor összefonódott más irányzatokkal (eleinte a naturalizmussal, a szimbolizmussal, majd az expresszionizmussal). A századforduló hazai építészetének több jelentős emléke a szecesszió jegyében született, pl. az Iparművészeti Múzeum, a Földtani Intézet, a Postatakarékpénztár (ma Nemzeti Bank) egyik épülete. A könyvművészetben a szecesszió a klasszikus egyensúly, a zárt tipográfiai formák fellazulásában nyilvánult meg. A könyvnyomtatás a fekete-fehér ellentétével, a sorok, a szedéstükör tagolásával, tömörszerű hatásával, az arányok harmóniájával gyakorolt esztétikai hatást. A szecesszió megjelenése összefügg az új képsokszorosító eljárások (l. ott), elsősorban litográfia (l. ott) széles körű elterjedésével. Ezek kötetlenebb vonalvezetést tettek lehetővé, és a könyvillusztrálásban és a címlaptervezésben nagyobb teret biztosítottak a fantáziának. A könyv címlapját és az illusztrációkat (l. ott) hordozó táblákat a könyvtesttől (l. ott) függetlenül, eltérő nyomási eljárással állították elő, egy könyv gyakran háromféle nyomással készült. A háromnyomásos fekete-fehér tipográfiát (l. ott) felváltotta a színes. A könyv sokszor hivalkodóvá, fegyelmetlenévé, szétesővé vált. Új, túlrajzolt betűtípusok jelentek meg, sőt egy kiadványon belül is többféle, egymással nem harmonizáló betűtípust alkalmaztak. A nyomdászat leküzdötte a szecesszió túlzásait, és visszatért a legértékesebb tipográfiai hagyományokhoz, a klasszicista aránykereséshez, bár újabban – igaz hogy mértékkel és ízléssel – ismét alkalmaz a szecesszióra emlékeztető megoldásokat, főleg a címlap (l. ott) és a védőborító (l. ott) tervezésében.

szedés: – a nyomdai munkák első fázisa; a szedő a kézirat alapján kialakítja, ill. összeállítja a nyomdatermék szövegét. Két alapvető szedés ismert: a kézi és a gépi. Mindkettőnél előre meghatározzák, hogy a szöveget milyen betűtípusból és betűfokozatból szedik, milyen széles és milyen magas legyen a szedés, ill. hány sorból álljon a szedéstükör (l. ott). Kézi szedésnél (l. ott) a szedő a szedőszekrény rekeszeiből kiemeli a betűket, és a sorjázonak (l. ott) nevezett szedővasban meghatározott hosszúságú sorokká formálja. Szedés közben elhelyezi az ún. vakanyagot (l. ott). Kézi szedéssel készülnek az igényes, bibliofil (l. ott) jellegű kiadványok, címlapok (l. ott), címek, képaláírások, a nehezen szedhető, többféle betű-, ill. jeltípusból álló felületek (pl. matematikai jelcsoportok). A nagyobb terjedelmű, folyamatos szövegeket a jóval gyorsabb gépi eljárásokkal készítik. A legrégebben ismert gépi szedési eljárás az ún. linotype- v. sorszedés. Lényege, hogy a szedő billentyűzet segítségével működteti a szedőgépet, amelynek matricatárából a szedésnek megfelelő sorrendben lecsúsznak az egyes betűk matricái (öntőformái), és sort alkotnak. A kész sort a szedő a gép segítségével „kizárja” (l. kizárás), azután a gép önműködően öntvényt készít a matricasorból, és a betűfémből kiöntött sorokat elhelyezi az ún. hajóban, a matricákat pedig visszaosztja a megfelelő rekeszekbe. Az eljárás hátránya, hogy hiba esetén az egész sort újra kell szedni. Ezt a hátrányt kiküszöböli a másik gépi szedési eljárás, a monotype. A monotype-eljárással a szedés két szakaszban történik. A szedő billentyűzet segítségével az ún. kopogtatón – kódrendszer segítségével – perforált papírszalagra lyukasztja a szöveget. A kész és ellenőrzött lyukszalag vezérli a sűrített levegővel működő öntőgépet, amely a kiszedett szöveget egy matricakészlet segítségével betűnként kiönti. A legújabb szedési eljárásnál (főleg a síknyomóforma és mélynyomóforma előkészítésénél) kiküszöbölik az öntvényből készített betűt, helyette a szedőgép matricatárában található betűkép-negatívokat fény segítségével szükség szerinti

nagyságban filmre másolják, és a szedést tartalmazó filmről készítik alumínium, ill. réz-lemezre a nyomóformát. Ez az ún. fényszedés, amelynek több változata van; a legkorszerűbb a komputerrel vezérelt (programozott) fényszedés, amely rendkívül meggyorsítja a munkamenetet, és nagy jelgazdagságot tesz lehetővé, viszont rendkívül pontos, részleteiben is alaposan előkészített kéziratot követel. Az egyidejűleg több városban megjelenő nagy világlapok távszedéssel készülnek. Ennek lényege, hogy a szedőgépet távközlő berendezés útján további lyukasztógépekkel kötik össze, így párhuzamosan több egyforma lyukszalag készül, amelyekről azután teljesen azonos szedéstükrök készíthetők. A szedés a könyv, ill. sajtótermék előállításának egyik legigényesebb, legfontosabb munkafázisa; nem kis mértékben itt dől el a nyomtatvány minősége;

– a szedés munkafázisa során nyomdai betűkből, ill. sorokból kialakított szöveg. Sajátosságukat tekintve megkülönböztetünk: könyvszedést, újságszedést, akcicens (mester-) szedést és más, különleges rendeltetésű szedéseket.

szedésterjedelem kiszámítása: a kézirat v. a kiszedett szöveg terjedelmének megállapítása. Gyakori módja az ún. „n” átlagbetű-számítás, amelynek alapja, hogy az adott hosszúságú sort átlagszedésű (n) betűkkel töltik ki, az így kapott értéket megszorozzák az íven található sorok számával. Egy másik – főleg a szedő teljesítményének mérésére alkalmazott – módszer, hogy „n” átlagbetű helyett az ábécé egymás után következő kisbetűivel töltik ki a sort, és ezt a számot szorozzák a nyomdai ív (l. ott) sorszámával. A szedésterjedelmet még kiméréssel is megállapíthatják.

szedéstükrő; tükrő: a sajtótermék egy lapjának az a felülete, amelyet nyomat takar. Arányait, elhelyezését a lapon előzetesen pontosan megtervezik, mert a margók (l. ott) és a szedéstükrő arányának fontos könyvesztétikai szerepe van. A szedéstükrőhöz számítják az ún. élőfejet (l. ott), de nem tartozik bele a norma (l. ott), szignatúra (l. ott), a lapszámozás és a szövegrésznél szélesebb illusztráció. Magasságát és szélességét ciceróban (l. ott és betűméretek; könyvnyomtatás) fejezik ki.

szedett borító (védőborító, fűzött könyveknél szedett borítófedél): nyomdai szedéssel, betűk, vonalak, lapok és egyéb, kizárólag nyomdai díszítések felhasználásával készült, illusztrálatlan borító (fedél).

szedőgép: l. szedés.

szegélyezés (kantlizás): a könyv kötéstábláját fedő anyagnak (bőr, vászon, papír stb.) a lemezre visszahajtott része, amelyet a könyvtest beakasztása (l. könyvkötés) után az előzéklap takar.

Szenes Lajos (1892–1965): a hazai baloldali könyvkiadás és könyvterjesztés kiemelkedő alakja. 1919-ben a Tanácsköztársaság idején a Szellemi Termékek Országos Tanácsánál dolgozott. 1924-ben a Népszava Könyvkereskedés vezetője lett. Több baloldali könyv és sorozat kiadója volt, illetve egyes kiadványok külföldről való behozatalában és illegális terjesztésében vett részt. Ilyenek voltak a Szürke könyvek, a pozsonyi Práger-kiadványok, a Le Monde könyvei stb. Több szakcikk szerzője. A felszabadulás után az Országos Könyvhivatalnál, majd az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál működött. Műve: Harcom a demokratikus jogokért 1930–1944.

szennycímlap, szennylap: a könyv első oldala, amely csupán a könyv főcímét tartalmazza, s az utána következő tulajdonképpeni címlapot mintegy védi a szennyeződéstől.

szentimentalizmus: a 18. században keletkezett irodalmi irányzat, amely az ember érzelmi életének hangsúlyozott ábrázolására törekedett. Kifejezte a polgári humanizmus eszményeit, az egyén érzelmi világának feudális kötöttségektől való felszabadítása utáni vágyat, másfelől azonban túlburjánzása érzélgősséget, az érzelmekben való passzív elmerülést, gyakran

szenvelgést eredményezett, s jelezte, hogy a polgárság kiábrándulóban van a felvilágosodás racionalizmusából, s ebben a vonatkozásban válságtünet is. A szentimentalizmus jegyében született klasszikus mű (l. ott) Richardson Pamela c. regénye, Rousseau Új Heloïse c. műve, Goethe Wertherje. Magyarországon Dayka Gábor, Ányos Pál, Csokonai Vitéz Mihály és főleg Kármán József (Fanni hagyományai) képviselték.

széphistória: elsősorban a 16. századra jellemző, cselekményes, népszerű, verses, epikus műfaj, amelyre hatott a reneszánsz (l. ott) novella (l. ott). Világi, sőt gyakran kifejezetten szerelmi tárgyú, s ebben a vonatkozásban a társadalmi egyenlőtlenségek elleni tiltakozást fejezhet ki. Az egyik legismertebb magyar széphistória az Árgirus királyfiról szóló. Gyakran ponyvatermék (l. ott) formájában mint népkönyv (l. ott) terjedt.

Szépirodalmi Könyvkiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

szépirodalmi művek: művészi igénnyel írt, a valóságot – szemben a tudományos, szak- és ismeretterjesztő művekkel – nem elvont törvényszerűségeiben, hanem különös vonásaiban (az általános tendenciák és a sajátos, egyéni jelenségek kölcsönös kapcsolatában) visszatükröző művek. Műfajukat tekintve lehetnek lírai (l. ott), drámai (l. ott) és epikus (l. ott) művek. A szépirodalmi művekre jellemző eszközöket más, nem szorosan a szépirodalomhoz sorolható műfajok is alkalmazzák, pl. az esszé, memoár, napló, levél stb. Szépirodalmi művek megjelenhetnek önállóan (l. önálló mű) v. mint gyűjtemény (l. ott), így pl. antológia vagy egy szerző összes, összegyűjtött, ill. válogatott művei.

szerkesztés: – a megjelenésre kerülő szövegen végrehajtott javítás, alakítás.

– szépirodalmi vagy tudományos stb. mű tartalmának, gondolati anyagának megformálása, belső arányainak, szerkezetének kialakítása. (L. még: könyvek szerkesztése; könyv előállítás.)

szerkesztő: – a kiadvány végleges megformálásában (l. szerkesztés) közreműködő személy, a kiadvány vállalat munkatársa (lektor). Feladatkörét tekintve lehet főszerkesztő, aki a kiadvány vállalat egész szerkesztési tevékenységét v. a kiadón belül valamelyik profil, fontos kiadványcsoport szerkesztőségét (l. ott) irányítja; a kiadványért politikai, tematikai és elvi szempontból felelős; – felelős szerkesztő, aki a mű egész szerkesztési munkáját irányítja, de elsősorban a tartalmi szerkesztési feladatokat végzi;

– ellenőrző szerkesztő (kontrollszerkesztő), aki a fordítás, az idézetek, hivatkozások, a szóhasználat helyességére, pontosságára ügyel, gyakran az ő feladata a könyv használatát elősegítő részek (l. ott) összeállítása, ill. megírása, a szöveg stiláris gondozása (a kiadónak nem feltétlenül belső munkatársa);

– kézirat-előkészítő, aki a könyv külső megformálását és illusztrációs anyagának összeállítását végzi;

– műszaki szerkesztő, aki a kiadvány nyomdai előkészítését végzi;

– többszerzős művek (poligráfiai), átfogó tudományos művek (lexikonok, enciklopédiák, kézikönyvek) szerkesztési munkáinak irányítója, aki sok vonatkozásban szerzői feladatokat lát el: tevékenysége nem korlátozódik pusztán a részművek összeállítására, hanem feladata az egész mű szerkezeti, módszerbeli, szerkezeti egységének biztosítása, a szerzők és közreműködők munkájának irányítása, összefogása is. Szemben a kiadói szerkesztővel (lektor) nem a kiadvány vállalat munkatársa, hanem egy tudományág vagy szakterület művelője. Ha a kiadvány terjedelme, jellege, jelentősége indokolja, több szerkesztőből álló szerkesztő bizottság élén főszerkesztő láthatja el ezt a feladatot;

– szakszerkesztő (inkább szaklektor); tudományos és szakkönyvek szakmai bírálója, általában nem a kiadvány vállalat munkatársa.

– folyóiratok, heti- és napilapok szerkesztőségének (l. ott) munkatársa.

szerkesztőség: – kiadvállalatok keretében működő szerv, amely a vállalatok gondozásában kiadásra kerülő művek megjelenésére történő előkészítését végzi;

– a fentiek az a munkacsoportja, amely a kiadvállalat profiljának valamely ága v. egyes kiadványfajták folyamatos gondozásáért felelős (szakszerkesztősége), pl. lexikon-, szótár-szerkesztőség, klasszikusok szerkesztősége;

– időszakos kiadvány (újság, hetilap, folyóirat) egyes számainak összeállításáért, a kiadvány folyamatos megjelenéséért, irányvonalaért felelős testület;

– helyiség(ek), amely(ek)ben a fentiek működnek.

szerkesztőségi terv: azokat a kéziratokat tartalmazza, amelyekkel a kiadó szerkesztősége a közeljövőben (következő évben, fél évben v. hónapban) foglalkozik. A kiadói tervvel (l. ott) összhangban állítják össze.

szervező: l. ügynök.

szerző: az a személy, aki a művet egészben v. részben írta, ill. akinek a mű szellemi tulajdona. Több szerző esetén társszerzőkről (l. ott) beszélünk.

szerzői díj (honorárium): a kiadó részéről a megjelentetés jogáért a szerzőnek a mű ívei, ill. példányszáma alapján fizetett tiszteletdíj. Magyarországon jogszabály határozza meg, hogy különböző könyvféleségek (szépirodalmi művek, ezen belül prózai munkák, versek, ill. tudományos, ismeretterjesztő művek, tankönyvek, lexikonok, szótárak) egy szerzői ívéért (l. ott) mekkora szerzői díj fizethető.

szerzői ív: a mű terjedelmének mérésére szolgál, alapja a szerzői, fordítói, szerkesztői honorárium kiszámításának. 40.000 betűhelyet tartalmaz, beleértve az írásjelek és szóközök helyét is. A szerzői ív alapján számítják ki a nyomdai ívek (l. ott) számát.

szerzői jog: azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek művészeti alkotások, szépirodalmi, tudományos stb. művek megjelentetését, bemutatását, felhasználását, alkalmazását szabályozzák. Alapelve, hogy a szerző (alkotó) általában kizárólagos joggal rendelkezik szellemi termékével, azt hozzájárulása nélkül sem kinyomtatni, sem bemutatni, átdolgozni, megfilmesíteni v. bármely más, anyagi hasznot hozó, v. a szerzőt egyéb érdekeiben sértő módon felhasználni nem szabad. A mű bármilyen felhasználásáért a szerzőt, ill. halála után meghatározott ideig jogos örököseit törvényben szabályozott jogdíj illeti meg. Bizonyos esetekben a szerzői jogot nem a mű alkotója, hanem valamilyen szerv, intézmény, testület birtokolja, pl. ha a szerző minden, a művel kapcsolatos vagyoni jogot elad egy kiadónak, v. ha a mű olyan kutatások eredményeit tartalmazza, amelyekhez valamilyen intézmény (kutató-intézet, egyetem) biztosította az anyagi feltételeket. A szerzői jog birtokosát a könyveken feltüntetik: magyar gyakorlat szerint általában a címlap veróján (l. a könyv részei) © jel [az angol copyright (a.m. szerzői jog) rövidítése] kíséretében. A szerzői jogok kölcsönös tiszteletben tartása érdekében több állam „Berni egyezmény” néven 1886-ban szerződést kötött, amely kimondja, hogy a szerződő felek egymás műveit ugyanolyan védelemben részesítik, mint a sajátjukat. Az egyezményt 1952-ben Genfben 50 állam újította meg. Magyarországon az 1969. III. törvény a nemzetközi elveknek megfelelően szabályozza a szerzői jogot, messzemenően biztosítva a szerző jogos érdekeit, ugyanakkor meggátolva, hogy a szerzői jogokkal kapcsolatos visszaélések miatt művek hozzáférhetetlenek maradjanak a közönség számára. A törvény különbséget tesz a szerző személyéhez fűződő jogok és vagyoni jogok között. Az előbbiekhöz tartozik a mű nyilvánosságra hozatalával kapcsolatos döntési jog, a szerző nevének feltüntetése a mű mindennemű felhasználása esetén, felvett név használata stb. Ezek a jogok átruházhatatlanok, korlátlan ideig érvényesek. A szerzőt illető vagyoni jogok átruházhatók, és a szerző lemondhat róluk. A szerzőséggel kapcsolatos vagyoni jog szerzői honoráriumot (l. ott) biztosít a szerzőnek és halála után örököseinek 50 évig.

Szerzői Jogvédő Hivatal: a szerzői jog intézményes védelmére, a szerzői joggal kapcsolatos ügyek intézésére 1953-ban alakult szerv. Feladata a hazai jogvédelmen kívül magyar művek külföldi megjelentetésével és külföldi művek hazai kiadásával kapcsolatos jogi ügyek intézése.

szerzői könyvsorozat: olyan könyvsorozat, amelynek minden könyve ugyanazon szerző műveit tartalmazza. Voltaképpen gyűjteményes kiadás (l. ott), amelynek egyes egységei nem egyidejűleg, hanem folyamatosan jelennek meg.

szerzői mutató: – a könyvben említett szerzők (l. ott) nevéről készített betűrendes mutató;
– szerzők, fordítók, magyarázók, szerkesztők és a kiadványok összeállításában, tartalmi létrejöttében közreműködő más személyek nevét betűrendben felsoroló mutató. Főleg bibliográfiák kiegészítő része. (L. még mutató.)

szerzői példány: – az a példány, amelyet a kiadó – a megállapodás értelmében – díjtalanul vagy önköltségi áron, ill. engedménnyel a szerzőnek (l. ott) ad;
– a szerző tulajdonát képező példány, amennyiben ennek valami bizonyítéka is van (pl. névre szóló példány, kézírásos jegyzetekkel ellátott példány stb.), ennek antikvár forgalomban különleges értéke lehet;
– a szerzőnek műve megjelenésekor a honoráriumon felül járó ingyenes példányok. Rendetlen kiadói viszonyok (Magyarországon a 18. és 19. sz. eleje) esetén a szerzői honoráriumot is megállapodásban meghatározott számú példánnyal helyettesítették, ezek értékesítéséről a szerző gondoskodott.

szignatúra: – a nyomdai betű (l. ott) törzsén található vályúszerű mélyedés(ek), amely(ek)ről a szedő kézi szedésnél tapintással megállapítja, hogy merre néz a betűkép, s ennek megfelelően helyezi a sorjázóba (l. ott). Szedésbontásnál a betűk visszaosztását könnyíti meg (l. még szedés);
– könyvkötésnél az ívek (l. ott) gerincélén alkalmazott négyzet alakú festékezés, amely – ha az íveket megfelelő sorrendben hordták össze – megszakítás nélküli lépcsőzetes vonalat alkot a könyvtest gerincén. Az ívcseret, ívhiányt (l. könyvhibák) hivatott kiküszöbölni; (l. még könyvkötés).

szignál (jelző) példány: a nyomda által a kiadó, szerző v. más illetékes részére elkészített példányok, amelyek alapján a fentiek jóváhagyják a kiadvány teljes példányszámának az előállítását.

szignet: – középkori okmányokon a hitelesítő aláírást helyettesítő pecsét;
– könyvkiadó vállalatok és a nyomdák cégjelzése;
– védjegy.

Szikra Könyv- és Propaganda Terjesztő: 1950 augusztusában alakult a Szikra Lap- és Könyvkiadó Vállalat könyvterjesztő részlege és az MDP Propagandaanyag Terjesztése egyesítéséből. A Szikra könyvesbolt-hálózatokban könyveket, ezenkívül az MDP propaganda- és oktatási anyagait, folyóiratait terjesztette. 1951-ben a könyvterjesztési részleg az ÁKV-val (l. ott) egyesült, a propagandaanyag-terjesztés önálló vállalattá alakult, majd 1956-ban beolvadt a Kossuth Könyvkiadóba (l. ott).

Szikra Lap- és Könyvkiadó Vállalat: 1944 novemberében alakult Szegeden. A felszabadulás után átvette a Pallas–Stádium Nyomdát Budapesten, és az ország területén könyvesbolt-hálózatot létesített. Az MKP, illetve az MDP könyvkiadójaként jelentős szerepe volt a hazai marxista-leninista irodalom terjesztésében. Megjelentetett számos politikai, szépirodalmi, ismeretterjesztő művet és folyóiratot. 1956 decemberétől az MSZMP kiadója Kossuth Könyvkiadó néven (l. ott).

szimbolizmus: a 19. sz. utolsó harmadában a francia irodalomban jelentkező irányzat, amely elsősorban a lírát érintette. A szimbolizmus lemondott a valóság közvetlen, részleteiben is érzékletes ábrázolásáról, és helyébe a dolgokat, gondolatokat sűrítettebben kifejező szimbólumot (l. ott) állította, nagy szerepet juttatva a kifejezés zeneiségének, a hangulatok érzékeltetésének, a sejtetésnek. Noha a szimbolizmusnak idealista, sőt irracionalista filozófiai gyökerei vannak, és esztétikája nem mentes a dekadens vonásoktól, legjobb képviselői nem pusztán formai kifejezőeszközök és a nyelv vonatkozásában gazdagították új értékekkel az irodalmat, megnövelve kifejezőerejét, hanem az emberi értékek, az egyén és a társadalom konfliktusai iránti érzékenységük maradandó, nem ritkán progresszív műveket hozott létre. A szimbolizmus legkiválóbb képviselői Franciaországban Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé, Belgiumban Maeterlinck, német nyelvterületen Stefan George, Rainer Maria Rilke, Hugo von Hofmannsthal, az orosz, ill. a korai szovjet irodalomban A. Blok, Brjuszov, Bjelij. A magyar irodalomban (akárcsak az oroszban) a szimbolizmus megkésve jelentkezett, de (elsősorban Adynál) a nyugatinál fokozottabban kapcsolódott haladó társadalmi és művészeti mozgalmakhoz. Legkitűnőbb hazai képviselője Ady mellett Tóth Árpád, hatott Kosztolányi Dezsőre.

szimbólum: jel, jelkép (görög). A művészetben és az irodalomban valamely fogalmat, gondolatot, érzést, eszmét, esetleg ezek együttesét vagy egész rendszerét magába sűrítő jelkép, amely mintegy helyettesíti és felidézi egész tartalmát és a hozzá kapcsolódó képzeteket anélkül, hogy azok kifejtve megjelennének. Szimbólumok az élet minden területén (politika, reklám, közlekedés, vallás stb.) jelen vannak, de a művészetben különösen nagy jelentőségű asszociatív (felidéző) szerepük. Ez összefügg azzal, hogy a művészeti (irodalmi) alkotások az egyedi, konkrét jelenségben az általánost igyekeznek megkeresni és éreztetni. Szerepét különösen hangsúlyozza és fokozottan alkalmazza a szimbolizmus (l. ott) művészeti irányzata.

színdarab: l. színmű.

színes nyomás, színnyomat: minden olyan nyomtatás (nyomat), amely egynél több színből áll. Valamennyi nyomdászati eljárásban használatos; így tehát van színes könyvnyomat (lito-gráfia), színes ofsetnyomás stb. A színnyomólemezt kézi vagy fotomechanikai úton állítják elő. Aszerint, hogy hányféle színt használnak fel a színnyomáshoz, megkülönböztetnek hosszú és rövid színskálát. A könyvnyomtatás színskálája rövid, 3–4 elegendő hozzá, hasonlóképpen a színes fény- és a színes mélynyomásé is. Hosszabb a színskálája (kb. 6 vagy több szín) a színes ofsetnyomásnak. A leghosszabb színskálát a régi színes litográfia készítői használták: 16–20 színt.

színmű: – színpadi előadásra szánt mű, dráma (l. ott);

– középfajú dráma, a tragédia és a vígjáték közé helyezhető drámai műfaj, amelyben tragikus és komikus elemek vegyülhetnek, nyelve általában a hétköznapi, beszélt nyelvet követi.

Szinnyei József (1830–1913): bibliográfus, irodalomtörténész, életrajzíró. Fő műve a Magyar írók élete és munkái c. betűrendes életrajzi lexikon, amely a magyar bibliográfiai irodalom egyik klasszikus, kiemelkedő alkotása. 1890-től jelent meg füzetenként, a 14 kötetes mű utolsó kötetét fia, Ferenc fejezte be. A mintegy 30 ezer életrajzot tartalmazó lexikonban megtalálható minden Magyarországon élt, magyarul v. idegen nyelven író tudományos, szak- és szépi író életrajza, akinek műve jelent meg, v. kézirat maradt utána. Az életrajzokat a pontos adatszolgáltatás, tárgyilagosság, stiláris csiszoltság jellemzi. Az életrajzok után a szerző műveinek felsorolása következik, majd a róla szóló tanulmányoké, cikkeké, végül feltünteteti, hogy a szerzőről hol jelent meg képmás.

szinonimák: rokon értelmű vagy hasonló jelentésű szavak, kifejezések.

szinopszis: valamely (irodalmi) mű tartalmi vázlata, kivonata.

szocialista realizmus: a marxizmus-leninizmus világnézete alapján álló művészi alkotó módszer. Általános jellemzői a megelőző korok realizmusaival (l. realizmus), azok fővonásaival egyezők. Viszont a szocialista realista művészet az első, amelynek alapja a társadalmi mozgás törvényszerűségeit felismerő tudományos világnézet, és amely korát annak belső mozgásában, ellentmondásaiban, fejlődésében, materialista és dialektikus szemlélettel ábrázolja. Az író, a művész konkrét ismeretekre támaszkodva, élő kapcsolatban áll a társadalommal, alkotásainak feltétele a valóságismeret és a tudatosság. A jelenségeket a marxizmus-leninizmus talajáról döntően a társadalomtudomány, de jelentős mértékben a természet-tudomány és korának technikai viszonyainak ismereteiben ábrázolja. Alkotását a realizmus megelőző korszakainál jobban átfogja a pártosság, áthatja a proletariátusnak mint osztálynak az érdekeit kifejező törekvés, amelynek célja az osztálytársadalom megszüntetése. Pártossága kiterjed a tények minden oldalú vizsgálatára, és szilárdan állást foglal a proletariátus álláspontja mellett. A kritikai realizmus örökségét továbbfejlesztve, az elszigetelt, a problémáival, kétségeivel küszködő emberrel szemben a cselekvő hőst, az egyedi problémákat gyökeresen megoldó társadalmi lehetőségeket, az áttekinthetetlen világkép helyett a társadalom ésszerűen megragadható törvényeinek rendszerét, a pesszimizmus helyett a haladást tevékenyen elősegítő humanizmus optimizmusát ábrázolja. Jellemvonása, hogy nem szakad el az ábrázolt kortól, a jelenségek mélyére hatolva különbséget tesz az elhaló és a jövőbe mutató tendenciák között, megtartva a polgári realizmus kritikai funkcióját, nem tér ki a szocialista társadalomban is jelenlevő, sokszor éles konfliktusok elől. A jövő perspektívájának tudatában ezért is kíméletlenül tárja fel a fejlődést gátló jelenségeket. Bírálata azonban nem belenyugvó, vagy az ellentmondásokat lakkozó, mert csak így kerülheti el a sematizmus vagy a belenyugvó pesszimizmus veszélyét. A szocialista realizmus keletkezése a proletár forradalmakat előkészítő korszak idejére esik. Jelentős képviselői Nexő, Barbusse, Gorkij. Széles körű elterjedése a század 20-as éveire, ill. a 30-as évek első felére esik. Kiváló művelői Babel, Fagyjev, Majakovszkij, Solohov, József Attila, a zeneszerzők közül Prokofjev, Sosztakovics, képzőművészek Masareel, Derkovits, Muhina.

A szocialista realizmus a személyi kultusz éveiben súlyos torzulásokat hozott, amennyiben a pártosságot szembeállította az objektivitással, a művészet tudatformáló szerepét azonosította a napi feladatok, a politika közvetlen szolgálatával, a szocialista építés dialektikája helyett az adott állapotok dicsőítésének feladatát támasztotta a művészekkel szemben. A propagandisztikus közérthetőség kedvéért csak a naturalisztikus stílusnak adott teret. E torzítások ellenére a korszakban is születtek jelentős művek, Aragon, Brecht, Eluard és mások alkotásai.

szociológia: szélesebb értelemben társadalomtan, szűkebben olyan sajátos tudomány, ill. csoport, amely a különböző társadalmi tényezők szerepének és fejlődési törvényszerűségének, a társadalmi együttélés formáinak és intézményeinek vizsgálatát foglalja magában. A marxizmus elismeri a szociológia létjogosultságát, tudományos alapra helyezi és fejleszti.

szóképírás: l. képírás.

szórakoztató irodalom (lektúr): könnyen érthető, elmélyedést nem igénylő, oldott stílusban írt művek. Igen gyakran ifjúsági és népszerű tudományos ismeretterjesztő művekre, regényes életrajzokra alkalmazott megjelölés. A szocialista kultúrpolitika jogosnak ismeri el a szórakozási igényeket és szükségesnek tartja kielégítésüket, ez azonban nem történhet fércművekkel, a közízlést, a közérkölcst sértő kiadványokkal. A könnyebb műfajhoz tartozó művek sem ösztönözhetnek antihumánus vagy társadalomellenes magatartásra, a maguk műfaji eszközeivel hozzá kell járulniuk az olvasók ismereteinek gyarapításához, színvonalas szórakoztatásukhoz és új olvasórétegek megnyeréséhez. Művelődéspolitikánk megfelelő könyvárrendszer (l. könyvár) révén előnyben részesíti a művészi-eszmei szempontból értékesebb könyvféleségeket.

szortiment (ol.-ném.): – választék;

– fajták, nemek szerint rendezett árukészlet;

– bizományi könyvraktár, könyvkereskedelem;

– a könyvkereskedelem egyik ága, amely szervezetenként nem tartozik a kiadókhoz, nem egy vagy néhány kiadó kiadványait árulja, hanem számos kiadó széles körű áruválasztékát szerzi be, és ezt általában boltban terjeszti (szemben az ún. expedáló könyvkereskedelemmel). A szortiment könyvkereskedelem mai formájában Magyarországon a 18. sz. végén fejlődött ki, amikor a könyvnyomtatás, -kiadás és -kereskedelem szervezetenként szétvált;

– könyvesbolt, amelyben közvetve v. közvetlenül a kiadóktól beszerzett új megjelenésű könyvek széles választéka tárgykör szerint rendezve áll a vásárlók rendelkezésére. A specializált választékkal rendelkező boltok (tárgykör szerint: műszaki, orvosi stb.; kiadványfajta szerint: zenemű, térkép; jelleg szerint: idegen nyelvű stb.) a szakszortiment boltok. (L. még könyvesboltok fajtái.)

szótár: a segédletek (l. ott) közé tartozó könyvféleség: valamely nyelv, tájegység v. tudományág, szakma szókincsét tartalmazza betűrendes felsorolásban. A szavakat értelmezheti v. röviden magyarázhatja, esetleg egy v. több más nyelv megfelelő szavaival állíthatja párhuzamba. A szótárakat a következőféleképpen csoportosíthatjuk: 1. tartalmilag: általános és szakszótárak; 2. a nyelvek száma szerint: egy-, két- v. többnyelvű szótárak; 3. terjedelmük szerint: dióhéj-, zseb-, ill. kis-, kézi- és nagyszótárak. Az egynyelvű szótárak közül különösen jelentősek a tudományos igényű átfogó szótárak, mint pl. A magyar nyelv értelmező szótára. Világhírű az angol nyelvterület nagy általános tudományos szótára, az Oxford English Dictionary, a német nyelvterületen a Grimm-féle Deutsches Wörterbuch. A többnyelvű szótárak általában szakszótárak, pl. a Hétnyelvű sportszótár, az Ételszótár stb. Speciális rendeltetésű szótárak: az úti-, a gyermekek és felnőttek játékos nyelvtanulását elősegítő képes szótár, az idegen szavak szótára, a helyesírási szótár, a rokon értelmű szavakat és kifejezéseket csoportosító szinonimaszótár. A jelentősebb szótárak általában a szavak ejtismódját is jelölik fonetikai jelek segítségével.

szöveg: – nyelvi formában kifejezett, írásjelekkel rögzített összefüggő gondolatsor;

– eredeti szöveg, a mű lefordíthatatlan, eredeti nyelvű formája;

– a mű pontos, hiteles szövege, amely filológiai kutatás tárgya, vagy amelyet tanulmány, kommentár értelmez.

szövegbetű-típusok: függőleges tengelyű, világos, 6-tól 12 tipográfiai pontig terjedő nagyságú betűtípusok, amelyekből a könyvek, folyóiratok, újságok összefüggő szövegrészeit szedik.

szöveggyűjtemény: a gyűjteményes kiadás (l. ott) egyik fajtája: elsősorban oktatási vagy ismeretterjesztő célzattal összeválogatott, valamely korra, művészeti irányzatra stb. jellemző szövegeket tartalmaz. Nevezik kresztomátiának is.

szövegillusztráció: szöveg között elhelyezett, a szöveggel egyidejűleg nyomásra kerülő grafikai ábrázolás.

Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat: eredetileg Földművelésügyi Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat néven 1956-ban alakult, 1958. január 1-től szövetkezeti könyvnagykereskedelmi terjesztést végzett, 1966. január 1-től demigros (l. ott) vállalat. 1967. december 1-től neve Szövetkezeti Könyvterjesztő Vállalat lett. Mint nagykereskedelmi szerv az ÁFÉSZ-ek tulajdonában levő 130 könyvesboltot látta el könyvekkel, és 27 könyvesboltot üzemeltetett. 1972. január 1-én megszűnt, nagykereskedelmi tevékenységét a Könyvértékesítő Vállalat (l. ott) vette át.

sztenográfia: gyorsírás.

sztereotípia: l. tömöntés.

sztilográfia: a nyomdászatban galvanoplasztikai úton történő mélynyomólemez-készítés képlékeny anyaggal bevont lemezre vésett rajzzal.

szürrealizmus (sur réalisme – valóság felettség): nagy hatású avantgarde (l. ott) művészeti és irodalmi irányzat, amely századunk húszas éveiben bontakozott ki Franciaországban. Esztétikai elvei – amelyeket elsősorban André Breton 1924-es szürrealista proklamációja fogalmazott meg – hangsúlyozzák az intuitív tényezők és az automatizmus elsődlegességét az alkotás folyamatában, bár a dadaizmus (l. ott) felfogásával szemben nem számúzik teljesen a tudat szűrő és rendszerező szerepét. A szürrealista törekvések a legtöbb avantgarde irányzathoz hasonlóan lemondtak arról, hogy a valóság művészi megismerését, ill. visszatükrözését az okság talaján, érzékletes tér- és időbeli keretek alkalmazásával, a személyiség határozott körvonalazásával kíséreljék meg, ehelyett az egyes ember tudatában, gyakran a tudat legmélyebb rétegeiből felidézett benyomásokból, az abszurditásig torzított víziókból felépített s asszociációk formájában elrendezett „valóság feletti” világot teremtenek. A szürrealista esztétikában megmutatkoznak egyfelől a modern természettudományos eredményeket az idealista filozófia keretében értelmező törekvések (pl. az objektív tér és idő helyett a szubjektív tartam bevezetése Bergsonnál) és elsősorban a Freud nevéhez fűződő lélektani iskola hatása, amely a tudat mélyebb rétegeiben, az ösztönök világában végbemenő folyamatok magyarázatát kísérelte meg, másfelől a századfordulót és különösen az első világháborút követő évek rossz közérzete, a fokozódó elidegenedés elleni individualista, gyakran anarchisztikus tiltakozás, a magány, a kiszolgáltatottság érzete szülte szorongás. Az irodalomban az avantgarde irányzatok közül a legegységesebb hatású: először a lírában (l. ott) jelentkezik (Breton, Tzara, ill. legrangosabb képviselői Aragon, Eluard, Nezval és Neruda, akik később túllépve a szűkebben értelmezett szürrealizmuson, annak egyes elemeivel, formai vívmányaival a forradalmi költészetet gazdagították). Hatása azonban Joyce-tól Faulknerig a világirodalom számos nagy regényíróján is érződik, s hozzájárul egy új, főleg a tudatábrázolásra törekvő regényforma kialakulásához. A szürrealizmus szemléletével rokon a logikusan, külső vagy ésszerű lélektani okokkal megmagyarázhatatlan, ösztönvilágból fakadó irracionális cselekvés, az action gratuite (l. ott), amely – hasonlóan az irányzat más jegyeihez – tovább él az egzisztencialista és az abszurd művészi törekvésekben. A képzőművészetben M. Ernst, P. Klee, M. Ray, S. Dali és egy ideig Picasso a legismertebb képviselői. Magyarországon önálló irányzattá nem vált, de hatott József Attila, Weöres Sándor költészetére, Szentkuthy Miklós prózájára, s hasonló vonásokat mutat Gulácsy L. és Csontváry Kosztka T. festészete.

szüzsé (sujet, fr.): irodalmi, színpadi mű, illetve film tárgya, cselekményének, gondolati tartalmának kialakítása.

T

tábla: – a könyv (folyóirat) lapjai közé v. a végére fűzött, ill. ragasztott, a könyv szövegrésztől független, gyakran eltérő eljárással, más minőségű papírra nyomtatott, a könyv formátumával (l. ott) megegyező alakú levél elnevezése. A táblák számozása a könyv (folyóirat) folyamatos lapszámozásától független. Lehet rajta kép, térkép, grafikon stb. A címléírásban fel kell tüntetni, jele „t”. (L még a könyv részei);

– kötéstábla, l. a könyv részei.

táblanyomat: fatáblából kifaragott formáról (dúc, l. ott) festékezés útján készített levonat. Készítése különösen Kínában terjedt el. Európában a szedésnyomás feltalálása (Gutenberg, l. ott) előtt alkalmazták. Táblanyomat-technikával kártyát, szentképet, latin nyelvtani táblázatokat stb. állítottak elő. Az egyik legismertebb táblanyomat a Biblia pauperum (l. ott).

táblázat: – a könyv táblához hasonló része, amelytől abban különbözik, hogy alakja nagyobb a könyv formátumánál, ezért behajtva fűzik v. ragasztják a könyvtestbe. A címléírásban jele: „tábl.”; (l. még könyv részei);

– kiadványfajta, amely áttekinthető rendszerbe foglalt (többnyire számítási) adatokat tartalmaz. (Pl. Szögfüggvény-táblázat.)

talajtérkép: olyan térkép, amelyről megállapítható, hogy a föld felületén hol, milyen talajok találhatók.

Táncsics Szakszervezeti Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat: l. könyvkiadó vállalatok.

tankönyv: meghatározott ismeretanyagot tantárgyak szerinti csoportosításban, általában az iskolai osztályoknak megfelelő egységekre bontva, a tanulók (gyermekek v. felnőttek) életkori stb. sajátosságait figyelembe véve, didaktikusán (a tanítási célnak megfelelő felépítésben) tárgyaló mű, amely szintjét tekintve (az iskolatípusnak megfelelően) lehet alap-, közép- és felsőfokú, tartalmát tekintve szak-, ill. közismereti.

Tankönyvkiadó Vállalat: l. könyvkiadó vállalatok.

tansegédlet: tanszer, a tárgy tanulása során igénybe vett kisegítő eszköz, ill. ilyen tartalmú kiadvány.

tárca: – a hírlapok egyik, a többtől általában vízszintes vonallal elválasztott, lap alján található rovata;

– azoknak a műfajoknak (tárca, novella, folytatásos tárcaregény, -kommentár, -kritika vagy -tanulmány) összefoglaló elnevezése, amelyek leggyakrabban tárca formájában jelennek meg. Hozzájárul a lapok színesítéséhez, rendszeres közlési lehetőséget biztosít az íróknak.

tárgykatalógus: katalógus (l. ott), amely a könyvekről v. más dokumentumokról készített címléírásokat (l. ott) tárgykörök szerint csoportosítva tartalmazza. A tárgykörök jelölésére ún. tárgyszavakat határoznak meg, amelyeket betűrendbe szednek (pl. Egészségügy, Elektromosság, Elektrotechnika, Energetika, Ergonómia, Esztétika, Etika). Az egyes tárgyszavak mögött a címléírások általában (szerző v. cím szerinti) betűrendben következnek. A tárgykatalógus tehát átmeneti katalógusfajta a betűrendes és a szakkatalógus (l. ott) között. Előnye a betűrendessel szemben, hogy a könyvek tárgykör szerint kereshetők benne, a szakkatalógussal szemben, hogy rugalmasabb, az eligazodáshoz nem szükséges szakrendszer ismerete. Hátrányai, hogy (mivel felépítése betűrendes) a rokon tárgyköröket nem egymás mellett tartalmazza (pl. Fizika az F, Matematika az M betűnél); nem érzékelteti a résztudományok és az átfogóbb tudományok, mint az ún. határ- v. érintkező tudományok közötti kapcsolatot (pl. Biológia, Biokémia, Kémia, Genetika, Fehérjekutatás stb. különböző helyre kerülhetnek a

katalóguson belül); továbbá következetességet és óvatosságot igényel a tárgyszóképzés, nehogy párhuzamos tárgyszavak osszák meg az anyagot (pl. Kémia – Vegytan). A tárgykatalógus elsősorban mint kiegészítő katalógus hasznos a betűrendes mellett; szakkönyvtárakban, nagyobb szakkönyvesboltokban nem pótolja a szakkatalógust.

tárgymutató: – a könyvben előforduló témák, tárgykörök, fogalmak betűrendes felsorolása azoknak a lapoknak a feltüntetésével, amelyeken a téma stb. előfordul;
– betűrendes v. más, formális, nem szakrendes beosztású bibliográfiák kiegészítő mutatója, amely tárgykör szerint csoportosítja az anyagot.

Társadalmi Szemle: 1931-ben indult mint a KMP legális tudományos marxista folyóirata. Tanulmányokat közölt a hazai politikai és gazdasági helyzetről, leleplezte a háborús készülődéseket, harcolt a szociáldemokrata párt vezetőinek reformista ideológiájával. Szerkesztői voltak Madzsar József és Sándor Pál. 1933-ban a rendőrség a szerkesztőit letartóztatta, és a folyóirat megszűnt; 1946-tól újra megjelent mint az MKP tudományos folyóirata. 1957-től az MSZMP Központi Bizottsága elméleti és tudományos havi folyóirata. Tanulmányai elvi állásfoglalást adnak időszerű ideológiai, politikai, tudományos és irodalmi kérdésekben.

társadalomtudományok: a társadalom jelenségeit, a társadalomban lejátszódó folyamatokat és törvényszerűségeiket vizsgáló tudományok. Közülük a legátfogóbb a történelmi materializmus, a marxizmus társadalomfilozófiája, amely a társadalom legáltalánosabb törvényszerűségeit vizsgálja. Alapvető fontosságú a gazdasági folyamatokat (a termelés és elosztás törvényszerűségeit, a termelők és termelési viszonyok összefüggéseit stb.) vizsgáló politikai gazdaságtan. A múltban lejátszódó gazdasági, társadalmi, politikai, hadászati, kulturális stb. folyamatokat, eseményeket a történettudomány és kiegészítő, ill. segédtudományai vizsgálják, feltárva azok hátterét, alapját, összefüggéseiket. A társadalomtudományok közé tartozik az állam- és jogtudomány, a pedagógia, a nyelvtudomány stb. Az egyes társadalmi rétegek, csoportok (pl. ifjúság, nők, sokgyermekes családok, ingázók stb.) sajátos viszonyait, a kortárs társadalom konkrét, megoldásra váró problémaköreit a szociológia különböző ágai vizsgálják. A társadalomtudományok többsége felhasználja a statisztikát, amely a matematika módszereit alkalmazva vizsgálja a társadalom mozgásának mennyiségi vonatkozásait. Egyre jelentősebb szerep jut a társadalomtudományok között a pszichológia különböző alkalmazási területeinek (pl. munkalélektan, kriminálpszichológia, iskolapszichológia, reklámpsziológia stb.).

társalgási zsebkönyv, társalgó: a nyelvkönyvek sajátos fajtája. Az idegen nyelv módszeres, alapos elsajátításához nem nyújt segítséget; a leggyakrabban használt kifejezések, beszédfordulatok fordítását tartalmazza, amelyekre a mindennapi életben v. turistaúton gyakran lehet szükség. A beszélgetéseket rendszerint témák szerint csoportosítja. Gyakran útszótárak függelékeként szerepel.

társlap: időszaki sajtótermék, valamely hasonló jellegű kiadvány kísérőjeként, azzal együtt, esetleg más időszakossággal, de akkor is a kísért lappal együtt (pl. napilap esetében hetenként egyszer), különálló ív(ek)re nyomtatva, önálló lapszámozással jelenik meg.

társszerző: aki mással v. másokkal közösen ír valamely művet. A társszerzőségnek két esete van: a) ha a művön belül fejezetek szerint elkülönülnek a társszerzők munkái, többnyire tudományos művek esetében (poligráfiai); b) a szerzők az egész művet közösen írják, esetleg valamilyen módon megosztva a feladatokat, pl. az egyik társszerző munkája a cselekmény alakítása, a másiké a megformálás, a részletek kidolgozása stb. Gyakran előfordul, hogy nagy élményanyaggal rendelkező közéleti személy, művész, sportoló stb. lép társszerzői kapcsolatba hivatásos íróval, újságíróval, aki az élményanyagot segít könyvvé formálni.

tartalmi ismertetés: l. annotáció.

tartalomjegyzék: a könyv áttekintésének legfontosabb eszköze; megmutatja a könyv teljes tárgykörét és szerkezetét, megkönnyíti fejezeteinek, részeinek v. más tartalmi egységeinek gyors kikeresését. Feltünteti ezek címét, s megjelöli, hogy a könyv melyik lapján található. Tudományos művekben, szakkönyvekben mutató(k) egészíti(k) ki. (L. még könyv részei.)

tasak: erős papírból készült boríték v. háromszögletű tartó a könyvtábla (l. ott) belső lapjára ragasztva. Könyvtári könyvekben a könyvkártya őrzésére szolgál, amelyet kölcsönzéskor az olvasó személyi kartotékába tesznek át. Egyes könyvekben a mellékleteket (l. ott) helyezik el tasakszerű tartóban, ilyenkor a könyv hátsó táblájának belső lapjára rögzítik.

tautogramma: vers, amelynek minden sora ugyanazon betűvel kezdődik.

távlati terv: l. tervek.

tekercs: a könyv egyik ősi, az ókori Egyiptomban, Görögországban és Rómában használatos formája; hosszú papirusz- v. pergamencsík, amelyre kézzel írták v. festették az írásjeleket, két végét egy-egy pálcikához erősítették, majd az egyikre feltekerték. Használata úgy történt, hogy olvasás közben folyamatosan áttekérték a másik pálcikára. A pergamen általánossá válásával átadta helyét a könnyebben kezelhető ívfüzetnek, ill. kódexformának.

Telegdi Miklós (1535–1586): egyházi író, hitvitázó, római katolikus püspök, majd esztergomi érseki helynök, a magyarországi ellenreformáció kezdetének egyik vezéralakja. Nevezetesen Bornemisza Péter (l. ott) ellen írt vitairatai. Legjelentősebb tette a nagyszombati jezsuita nyomda, a későbbi Egyetemi Nyomda (l. ott) megszervezése (1577).

televíziópropaganda: l. könyvpropaganda és -reklám; rádiópropaganda.

téli könyvvásár: a könyvterjesztés egyik legnagyobb szabású, évente december hónap folyamán lezajló, jelentős forgalommal járó kampányidőszaka, amely a könyvkiadóktól, a terjesztő vállalatoktól és a bolthálózatától egyaránt alapos felkészülést és megfeszített munkát igényel.

teljes cím: a mű címének hiánytalan, minden részletet, kiegészítést, értelmezést, magyarázatot (különösen régi könyveknél pl. értelmező betoldás a címben; alcím stb.) tartalmazó formája, úgy, ahogy az a főcímlapon (esetleg a könyv más részén) szerepel.

teljes címleírás: szabvány (l. ott) szerinti, a könyv összes bibliográfiai (l. ott) adatát tartalmazó címleírás, szemben a rövidítettel, amely a katalógus (l. ott) v. jegyzék (l. ott) céljától függően egyes adatokat elhagyhat. (L. még címleírás.)

teljes kiadás: – a mű teljes szövegét rövidítés nélkül tartalmazó kiadás;
– egy szerző valamennyi ismert művének (beleértve naplóját, levelezését stb.) hiánytalan kiadása. Ilyen értelemben tulajdonképpen a. m. összes művek (l. ott).

teljességre törekvő bibliográfia, ill. jegyzék: olyan bibliográfia (l. ott), ill. jegyzék (l. ott), amely megszabott időhatárok között, meghatározott nyelv- v. szakterületen valamennyi megjelent mű rendszerező feltárására törekszik, szemben az ún. válogató bibliográfiával, ill. jegyzékkel (l. ott), amely meghatározott szempontok alapján mérlegeli, mely kiadványokat szerepeltessen. Egyik fajtája a nemzeti bibliográfia (l. ott).

téma: – a mű tárgya, alapgondolata, alapvető mondanivalója;
– a zenemű alapotívuma, amely a variációkon keresztül vissza-visszatér;
– feladat, amely kidolgozásra vár.

tematika (témakör): – a műben előforduló témák összessége;
– egymással érintkező, összefüggő témák csoportja;
– az a téma (l. ott), amely a szerzőt gyakran, több művében is foglalkoztatja.

tematikai katalógus: a műveket témák (l. ott) szerinti csoportosításban tartalmazza. Az egyes témákon belül a besorolás alapja betűrend v. valamilyen logikai rendszer lehet. Általában ajánló jellegű.

tematikai mutató: tudományos művek, szakkönyvek, bibliográfiák (l. ott) mutatója, amely a kiadványban előforduló témákat sorolja fel, v. a bibliográfiában más rendszerben szereplő kiadványokat témájuk szerint csoportosítva sorolja fel, mindkét esetben utalva a megfelelő lapszámra.

tematikai rendelés: könyvkereskedelemben elfogadott rendelési mód; meghatározott összeg keretén belül, ill. néha még összeg meghatározása nélkül is, csak tematika szerint megrendelt könyvek, könyvcímek konkrét megnevezése nélkül.

tematikai tervek: l. tervek.

terjedelem: – a mű (l. ott) terjedelme, az írásmű hossza. Meghatározása terjedelemszámítással történik, ennek alapja a szerzői ív (l. ott);

– a kiadvány (l. ott; könyv, füzetes nyomtatvány, folyóirat stb.) terjedelme: a) a címléírásban a lapok (l. ott) számával fejezik ki, mégpedig úgy, hogy külön közlik a kiadvány római és arab számjegyekkel jelölt lapjainak számát, továbbá a táblák (l. ott), táblázatok (l. ott), mellékletek (l. ott) számát. Ez utóbbiakat magunk számoljuk meg. Ha a lapok számozatlanok, a kiadványban található leveleket (l. ott) számoljuk meg, és „sztl. lev.” jelzéssel tüntetjük fel a számukat; b) a kiadványok kolofonjában (l. ott) A5 formátumú ívben kifejezve adják meg a terjedelmet (ha a kiadvány ténylegesen A5 formátumban jelent meg, ez az adat megegyezik a tényleges ívszámmal). (L. még szedésterjedelem-számítás, könyv alakja, ív.)

térkép: a földfelület meghatározott méretarányban kicsinyített sík-, ill. dombornyomású ábrázolása. A térkép rendeltetés szempontjából lehet:

- domborzati – a földfelszín természeti képét, hegy- és vízrajzát,
- politikai – a földfelület, ill. az ábrázolt területi egység államokra való tagozódását, ill. közigazgatási beosztását,
- gazdaságföldrajzi – az egyes területi egységek gazdasági arculatát, növénytakaróját, nyersanyagkincseit, termelési tevékenységének területi megoszlását, közlekedési-szállítási rendszerét,
- geológiai – a terület földtani összetételét,
- meteorológiai – a terület időjárási adatait (csapadék, hőmérséklet stb.),
- turista- – valamely turisztikai szempontból látogatott vidék, pl. egy hegység turista-útvonalait, nevezetességeit,
- város- – valamely város beosztását, útvonalait, nevezetes műtárgyait és természeti szépségeit, ezek megközelítési lehetőségeit,
- autó- – valamely ország v. vidék gépkocsiútjait, azok besorolását, minőségét, az autósokat érdeklő létesítményeket (pl. kemping, motel, javító-szerelő szolgálat, üzemanyagtöltő állomás, átkelés stb.) mutatja stb.

A térképek formájukat tekintve lehetnek különálló, esetleg összehajtogatott lapok, atlasszá (l. ott) összefűzött lapok, falitérképek, domborművű térképek (térképmakettek), földgömb formájúak. Méretarányukat tekintve lehetnek kis, közép és nagy méretarányúak (a méretarány azt fejezi ki, hogy a térképen egy távolság hogyan aránylik a valósághoz).

természettudományok: a természet jelenségeit tanulmányozó, ezekkel kapcsolatos törvényszerűségeket feltáró tudományok. Közéjük tartozik az élettelen természetet vizsgáló csillagászat, fizika, kémia, földtan (geológia), az élő természettel foglalkozó biológia, fiziológia, a társadalomtudományok határterületét képező lélektan (pszichológia) és embertan (antropológia), az élő-élettelen komplex módon vizsgáló földrajztudomány. A természet-

tudományokban alapvető a matematika szerepe, amely a dolgok mennyiségi viszonyaival, térbeli elrendeződésével foglalkozik, és a logikán keresztül a filozófiai tudományokhoz kapcsolódik. A matematika jelentősége az egzaktabbá válás útját járó filozófiai és társadalomtudományokban (l. ott) is növekvőben van. A természettudományok feltárta törvényszerűségeket hasznosítják az alkalmazott tudományok. (L. még tudomány.)

terminológia: valamely tudományág, szakterület v. szakma szóhasználat, kifejezéseinek, elnevezéseinek, meghatározásainak (terminusainak) összessége (pl. a könyvterjesztésben: „ramponált”, „defekt”, „szortiment”, „passzázs” stb.).

terminus: l. terminológia.

tervek (könyvkiadói tervek): a szocialista könyvkiadó vállalatok feladata a párt és az állami szervek iránymutatása alapján a kulturális és gazdasági építőmunkát elősegítő művek kiadása. Biztosítaniuk kell a művek eszmei, művészi, ill. szakmai színvonalát és megfelelő műszaki kivitelezését. A kiadóvállalatok tevékenységének folyamatosságát, szervezetségét, az anyagi eszközök célszerű felhasználását, az egyes kiadóvállalatok tevékenysége közötti átfedések kiküszöbölését a könyvkiadási tervek biztosítják. A kiadóvállalatok tartalmi munkája, a könyvek megjelentetése tematikai terv alapján történik.

A távlati terv azokat a kiadványokat tartalmazza, amelyeknek a megjelentetését a kiadó több évre tervezi, v. kiadásuk hosszas előkészítést igényel (pl. lexikonok, szótárak, sorozatok).

térző: rendeltetése a szedés nagyobb térközeinek kitöltése, a kezdősorok behúzása, valamint a sorok megritkítása. (L. még vakanyagok, ürtöltő.)

testületi szerző: intézmények, hivatalok, hatóságok stb. tekintendők a mű szerzőjének olyan kiadványok esetében, amelyeknek az illető testület működése, tevékenysége a tárgya [ha a szerző (szerzők) nincsen(ek) külön feltüntetve], pl. törvények, rendeletek, jelentések, beszámolók, évkönyvek stb.

teszt: próba, vizsgálat. Tudományos módszerekkel összeállított sokoldalú vizsgálat, amelynek keretében a vizsgálatnak meghatározott szempontok szerint válogatott és csoportosított feladatokat kell megoldania. A megközelítésből, a megoldás módjából, gyorsaságából a pszichológia eredményeinek felhasználásával következtetések vonhatók le a vizsgált felkészültségével, alkalmasságával kapcsolatban.

tetralógia: nagyszabású, négy részből álló irodalmi mű, amelyet közös gondolat hat át, de a részek önálló egységet képeznek, pl. Thomas Mann: József.

Tevan Andor (1889–1955): nyomdász, könyvkiadó, szakíró. A bécsi grafikai főiskolán tanult, majd átvette apja, Tevan Adolf békéscsabai nyomdájának vezetését. Nyomdájával színvonalas, maradandó értékű, bibliofil könyvkiadói tevékenységet folytatott. 1912-ben megindította a Tevan-könyvtár címen ismert sorozatot, amelyben értékes műveket jelentetett meg művészi illusztrációkkal, gondos, bibliofil igényeket kielégítő tipográfiával. Nevezetes kiadványai: Krúdy: Aranykéz utcai szép napok c. műve, amelyet Major Henrik, s Anatole France: Nyársforgató Jakab meséi c. kötete, amelyet Hincz Gyula illusztrált. Az 1950-es években az Ifjúsági Kiadó munkatársa volt 1956-ban (halála után) jelent meg A könyv évezredes útja c. könyvtörténeti munkája.

text: betűnagyság (20 pont). L. könyvnyomtatás.

Thuróczi János: a Chronica Hungarorum címen ismert, 1488-ban két kiadásban (Augsburgban és Brünmben) megjelent, a magyarok történetét Mátyás koráig feldolgozó, a humanista történetírás néhány jegyét magán viselő krónika szerzője. Mátyás uralkodása idején királyi hivatalnok.

tihami apátság alapító levele: I. Endre királynak a tihami apátság alapításáról szóló oklevele (1055) a legrégibb eredetiben fennmaradt nyelvemlékünk, egyben a legrégibb írásos finnugor nyelvemlék. A latin szövegben 58 magyar szó is van. Vö. Bárczi Géza: A tihami apátság alapító levele mint nyelvi emlék, 1951.

tilde: – hullámvonal a betűn, a kiejtésmodot jelöli, pl. a spanyol ñ = ny;
– szótárakban, lexikonokban használatos jel () szóelemek helyettesítésére.

tipográfia: – nyomdászat. Egy-egy kiadványban alkalmazott nyomdai eszközök (betűk, szedés stb.) összessége;
– a kiadvány nyomdászati megoldásának összhatása („A könyvnek szép a tipográfiája”).

tipográfiai pontrendszer (nyomdászati mértékrendszer): a betűk nagyságát a tipográfiai pontrendszer határozza meg. A tipográfiai pont = 0,376 mm, ez a nyomdászat alapegysége. Az általában használt betűk törzsnagysága 4–20 pont között változik. 1–3 pontig betűk nem készülnek, csupán lineák (vonalak) aláhúzások, táblázatok stb. szedésére. A 4–5 pontos betűt nagyon ritkán használják. A 4–20 pont közötti betűk nagysági sorrendben a következők: gyémánt, gyöngy, nonpareille, kolonel, petit, borgisz, garmond, ciceró, mittel, tercia, text. A nyomdászatban a pontmérték mellett (tekintettel ennek kis méretére) a magasságot és szélességet ciceróval mérik. A ciceró betű mérete: 4,511 mm. Ezekhez a méretekhez alkalmazkodnak a szavak közti kizárások (1–2 pont); a bekezdések utolsó sorában – ha a sort a szöveg nem tölti ki teljesen – használt vakanyagok; a sorok egymás közti távolságának növelésére szolgáló sortágítók (1–4 pontnyi vastagságban, 2–24 ciceró hosszúságban); s végül a nagyobb térségek kitöltéséhez használt ürtöltők (1–4 ciceró vastagságban, 8–24 ciceró hosszúságban). A szedés terjedelmének kiszámítására (és általában a szedési munka mérésére is) az „n” átlagbetű jelzését használják. Különböző betűkből, aszerint, hogy azok kisebbek vagy nagyobbak, több vagy kevesebb fér egy sorba vagy egy oldalra, így pl. egy 16 ciceró szélességű petit sorban 48 „n” van. Ha előre ki akarjuk számítani, hogy valamely kéziratból milyen terjedelmű nyomtatott szöveg lesz, megszámloljuk az egy sorban levő betűket (a szavakat elválasztó térközöket is betűnek számítva), és megkapjuk az egy sorban levő „n”-ek számát. Ha ezt megszorozzuk az egy oldalon levő sorok számával, ezt tovább az oldalak számával, akkor megkapjuk a teljes kéziratban levő „n”-ek számát; ily módon kiszámíthatjuk, hogy a választott betűtípusból hány oldal lesz a könyv. Pl. az A5-ös nyomdai íven (16 lap) 40.000 garmond betűhely van. (A gyakorlatban természetesen több sor betűit, több oldal sorait is megszámlolják, és középarányost vesznek.) A számítás megkönnyítésére a nyomdákban táblázatokat használnak.

Fontosabb betűfokokatok: I. könyvnyomtatás.

tiszteletdíj: I. szerzői díj.

tiszteletpéldány: – könyvpéldányok, amelyek a szerzőt a szerzői honoráriumon (I. ott) felül megilletik. Számát a kiadó és szerző közötti szerződés határozza meg. Szerzői példánynak (I. ott) is nevezik;

– a sajtónak v. más szervnek, esetleg egyes személyeknek propaganda- v. egyéb célra ingyenesen juttatott példányok.

títul(us): cím (I. ott), címlap (I. ott) régies elnevezése.

tollrajz: a litográfiával (I. ott), ill. síknyomtatással kapcsolatos illusztrációs technika. Lényege, hogy a (sima v. finoman szemcsézett) síknyomófelületen litográfiai tusba mártott tollal v. finom szőrű ecsettel, esetleg bélyegzővel, kefével, v. permetezéssel vonalakból, foltokból v. pontozással kiformalják az illusztrációt, majd síknyomás (I. ott) útján sokszorosítják.

tomus (lat., e.: tomusz) (röv.: tom.): kötet (esetleg rész).

tónus: – színezet, színhatás, árnyalat;

– képsokszorosításban: azok a sötétebb és világosabb árnyalatok, amelyek együttesen az illusztráció színhatását eredményezik. A tónust nyomóformán raszter (l. ott) segítségével hozzák létre. (L. még képsokszorosító eljárások.)

Tótfalusi Kis Miklós (1650–1702): nyomdász, betűmetsző, könyvkiadó, filológus, író, a magyar nyomdászattörténet legnagyobb alakja. Az erdélyi Alsómisztótfalun született, iskolai tanulmányait itt, Nagybányán, majd Nagyenyeden végezte, később Fogarason tanítószkodott. Megtakarított pénzén Amszterdamba ment, részben hogy magasabb szinten folytassa tanulmányait, részben hogy az erdélyi református egyház megbízásából felügyeljen egy Hollandiában készülő magyar biblia megjelentetésére. Hogy feladatának megfeleljen, abbahagyva teológiai tanulmányait, a könyvnyomtatás mesterségének elsajátítására törekedett. Kedvezett neki, hogy a kor legjobb, legszínvonalasabban dolgozó nyomdái Hollandiában működtek. A Blaeu-nyomdában tanult, és csakhamar mint nyomdásznak és főleg mint betűmetszőnek messze a határokon túl is ismertté vált a neve. A pápa megbízásából kimetszette az örmény és a grúz ábécét. Közben elhatározta, hogy a magyar bibliát saját metszésű betűivel kis formátumban maga készíti el. Nem pusztán a szép tipográfiára (l. ott), hanem filológiai pontosságra is törekedett. Ezért a korábbi kiadások fordítási, értelmezési és szedéshibáinak (l. könyvhibák) kiküszöbölését tűzte ki célul, továbbá kísérletet tett különböző helyesírási problémák tisztázására, az ortográfia egységesítésére. Munkáját befejezván, 1689-ben elhagyta Hollandiát, és nyomdafelszerelésével, betűkészletével, kinyomtatott könyveivel, minden vagyonával hazatért Erdélybe. Kolozsvárott telepedett le, majd – legyűrve a nyomdaalapítással járó nehézségeket – hozzálátott mindaddig páratlan kiadói, közművelődési programjának megvalósításához. Kiadványainak száma meghaladja a százat; olcsó, hasznos, a közműveltséget gyarapító művek – tankönyvek, népszerű tudományos művek stb. – megjelentetésére törekedett. Kiadta pl. Pápai Páriz Ferenc (l. ott) orvos-író Pax corporis... (A test békéje) c. nevezetes népszerű orvosi könyvét (1695). Hazatérése után csakhamar kiéleződött (a már a biblia elkészítésekor megromlott) viszony közte és a református egyházi vezetők között: felkészültsége, filológiai tudása, következetes kiadói, szerkesztői elvei és gyakorlata, amely a kiadványok tartalmi és nyelvi megítélésére egyaránt kiterjedt, kihívta a provinciális, hiú, maradi gondolkodású, öntelt előljárók haragját és féltékenységét. – Két művében fejtette ki elveit, az 1697-es Apológia Bibliorum Anno 1684...-ben, amelyben megvédte a Hollandiában nyomtatott bibliával kapcsolatos tevékenységét, majd az M. Tótfalusi K. Miklósnak maga személyének, életének és különös tselekedetinek Mentsége címűben (1698), amely már keserű hangú, szenvedélyes vitairat; szembeszállt az őt ért vádakkal, név szerint vitatkozott a vádaskodókkal. Műve vihart kavart, az érintettek megalázó eklézsia-megkövetésre, a Mentség visszavonására, példányainak megsemmisítésére kényszerítették. Egészségét a kiállott megpróbáltatások aláásták, és miután 1699-ben szélütés érte, haláláig béna maradt. Nehéz erdélyi évei során egyetlen, ifjúkori barátja, Pápai Páriz Ferenc állt ki mellette, aki halála után Erdélyi Feniks... c. kötetében adta közre Tótfalusi Kis Miklós életét és munkásságát méltató verseit.

többkötetes mű: tartalmilag egységes, technikailag több kötetben (darabban) megjelenő, rendszerint nagyobb terjedelmű mű. Az egyes kötetek összefüggnek egymással, kivitelezésük, külsejük azonos.

többnyelvű kiadás: l. poliglott kiadás.

többnyelvű (poliglott) szótár: általában szakszótár, amely egy bizonyos tudomány- v. ismeretág, szakterület szókincsét kettőnél több nyelven tartalmazza. Az általános többnyelvű szótárak terjedelmi okokból, a korlátozott áttekinthetőség miatt ritkák.

többszerzős mű (poligráfia): l. társszerző; poligráfia.

többszínnyomás: minden olyan nyomás (l. könyvnyomtatás), amelyben kettőnél több színt alkalmaznak. Magas- (l. ott), mély- (l. ott) és sík- (l. ott), ill. ofszetnyomással (l. ott) egyaránt lehetséges. Az ilyen képsokszorosítási eljárások lényege, hogy a formaelőkészítés (l. ott) során színes szűrők segítségével összetevő színekre (rendszerint háromra vagy négyre) bontják a képet, s az ezeket tartalmazó képelemek külön-külön nyomóformára kerülnek, amelyek nyomás során összehangolva működnek, s a nyomaton a megfelelő színhatást eredményezik.

tömegirodalom, tömegkiadvány: – egyszerű, közérthető nyelven, közérdeklődésre számot tartó témáról széles rétegek számára írt művek;

– nagy példányszámban, olcsó áron megjelent kiadványok (pl. a zsebkönyvsorozatok).

tömöntés (sztereotípia): nyomdatechnikai eljárás, amelynek során a tördelt szedésre nedves azbesztpapírt préselnek, s ebbe belemélyed a szedés képe. Ez a papírmatrix, amit megszáritanak, majd öntőformaként használva, megfelelő fémötvözetből tömbformába kiöntik a szedést, amely teljesen azonos az eredeti szedéssel, azzal a különbséggel, hogy nem szedhető szét sorokra v. betűkre, egyetlen tömböt alkot. Ezt a nyomógépbe helyezve, nyomóformának használják. Az eljárás előnye, hogy a papírmatrix könnyű, könnyen szállítható és tárolható, utánnyomás céljára felhasználható, ugyanarról a szedésről több öntvény is készíthető, tehát egyidejűleg több géppel is nyomható; a papírmatrixokról hengeres alakú öntvény is készíthető, amelyről rotációs (l. ott) magasnyomással (l. nyomási eljárások) nyomhatnak.

tördelés: a szedés (l. ott) során kialakított sorokat keretes fémlapra (hajó) helyezik, így jön létre a hasáb. A szedés ellenőrzése céljából az első korrektúralevonatot a hasábról készítik. Ezután kerül sor a kiszedett szöveg lappá formálására, a tördelésre. A tördelő az adott lapméret, margószélesség, a tördeléssel kapcsolatos szakmai és esztétikai szabályok figyelembevételével, amelyek az egymással szemben elhelyezkedő lapok együttes tipográfiai (l. ott) szépségét, harmóniáját, a szöveg jó olvashatóságát biztosítják, a kiszedett sorokból megformálja a sajtótermék lapjait, elhelyezi a bekezdéseket, fejezet-, rész- stb. címeket, a lap-számozást, élőfejet, kijelöli az illusztrációk helyét stb. A tördeléstől nagymértékben függ a kiadvány tipográfiai képe.

történelmi atlasz: az államalakulatok, államhatárok változását, a népek vándorlását stb. feltüntető térképlapokat tartalmazó atlasz (l. ott).

tragédia (szomorújáték): drámai műfaj, tárgya rendszerint súlyos, mély konfliktus, amely a tragikus hős fizikai megsemmisülését v. erkölcsi bukását eredményezi. A hős emberi nagyságával, tragikus sorsával kiváltja a néző megrendülését, együttérzését és a megtisztulás érzését, a katarzist. A bukás oka többféle lehet: a hős olyan ügyet képvisel, amelynek győzelemre jutásához még nem érték meg a feltételek, tehát mintegy „megelőzi korát”; vagy – bár az igazság az ő oldalán van – tragikus vétséget követ el valamilyen erkölcsi törvény, szabály stb. ellen, és ennek következtében bukik; vagy egyszerűen szembekerül a sorssal, kihív magánál nagyobb erőket, magára marad velük szemben. A tragédia cselekménye törés nélkül, a bukást sejtető mozzanatokon keresztül vezet a tragikus végkifejlethez. Első nagy korszaka a görög ókor (Aiszkülosz, Szophoklész, Euripidész). A tragédiával kapcsolatos első átfogó elmélet Arisztotelész nevéhez fűződik (Poétika): a katarzist mint a tragédia lényeges elemének a megfogalmazása, és az ún. hármasság – a tér, az idő és a cselekmény egysége – követelményének a felállítása. A tragédia második csúcspontja az angol reneszánsz: Shakespeare életműve, aki mindmáig a legerőteljesebb hatású, a mély egyéni és közösségi konfliktusokat a legszuggesztívebben, nagy jellem- és helyzetteremtő erővel, költői szépséggel feltáró tragédiákat alkotta. Ő lazított a hármasság követelményén, közelebb hozta a tragédia világát az élethez. A francia klasszicizmus (l. klasszicizmus) (elsősorban Racine) témában, formában egyaránt az ókori görög tragédiát tartotta követendő példának, a maga zárt, szigorú formai szabályaival. A 19. században Schiller, majd Ibsen, a századfordulón

Hauptmann fellépése hozott új színeket. A 20. századi tragédia új utakon jár: Shaw-nál az ironia, sőt szatíra lett egyik eleme, O'Neill a klasszikus sorstragédia és a modern lélektani tragédia egységbe forrasztására tett kísérletet az Amerikai Elektrában, A. Miller tragédiáiban az élesen megrajzolt, konkrét társadalmi környezet jelenléte a jellemző, T. Williams a patológikussá torzult tudatot bontja ízekre, B. Brecht intellektuális, az érzelmi mozzanatokot a mérlegelő értelem ellenőrzése alá utaló, közvetlenül politikus, formájukat tekintve epikus szerkesztésű tragédiákat alkotott, Dürrenmatt tagadja a hagyományos értelemben vett tragédiát eredményező nagy érzelmek, tragikus jellemek kibontakozását. Szerinte a század műfaja a tragikomédia. A magyar tragé diairodalom legértékesebb alkotása Katona Bánk bánja.

tragikomédia: tragikus és komikus elemeket vegyítő színpadi mű (dráma).

traktátum, traktátus (régiesen tracta is): értekezés, kis terjedelmű tanulmány, néha vitairat, röpirat, pl. Zrínyi Miklós: Tábori kis tracta.

transzkripció: – eltérő írásrendszerek (pl. latin, görög, cirill, arab stb.) kiejtés szerinti (fonetikus) átírása. (Főleg nevek, címek átírása.) Transzkripció csak megközelítő fonetikai pontossággal lehetséges, és az egyes írásrendszereken belül még nyelvenként is változó, mert az egyes nyelvek hangkészlete és a hangok jelölésmódja különböző (pl. másképpen történik az orosz nevek ejtés szerinti átírása magyar, angol, francia v. német nyelvre). (L. még transzliteráció);

– egyes kifejezések, nevek írásmódjának az idők folyamán kialakult formája, pl. Paris–Párizs, Napoli–Nápoly.

transzláció: fordítás; irodalmi mű átültetése más nyelvre.

transzliteráció: eltérő írásrendszerek (l. transzkripció) közötti, az ejtismódtól függetlenül, betűről betűre történő átírás. Alapelve, hogy az eredeti írásmód egyes betűinek minden esetben, szemben a transzkripcióval (l. ott), a kiejtéstől függetlenül ugyanaz a betű felel meg az átvevő nyelv írásmódjában, pl. transzkripcióval: Fagyejev, transzliterációval: Fadeev. A magyarra történő transzliterációt az MSZ 3394–51 számú szabvány szabályozza.

travesztia: – irodalmi mű tréfás, parodisztikus v. szatirikus célzatú átköltése, az eredeti forma, kifejezőeszközök megtartásával. A komikum forrása általában az eredeti külsőségek és az új tartalom közti kontraszt;

– az ilyen módon keletkezett új alkotás műfaji megjelölése.

tréma: magánhangzó feletti két pont, amely azt jelzi, hogy a magánhangzó ejtésben nem olvad össze az előző hanggal, pl. Aëtius, e. „aécius”, és nem „éciusz”.

triglotte: háromnyelvű mű, főleg szótár.

trilógia: nagyobb szabású, három önálló egységre tagolódó, tartalmilag összefüggő, általában epikus v. drámai mű, pl. Arany János: Toldi, Toldi szerelme, Toldi estéje.

tudomány: a természettel, társadalommal, gondolkodással kapcsolatos megbízható, igazolt, törvényszerűségekben megfogalmazott ismeretek összessége. Megkülönböztetnek elméleti tudományokat, amelyek alapkutatásokat végeznek; alkalmazott tudományokat, amelyek az elméleti tudományok kutatási eredményeinek gyakorlati felhasználását biztosítják, más összefüggésben használatos a kiegészítő tudományok elnevezés, amellyel egy probléma megoldásában együttműködő különböző tudományágakat jelölnek, továbbá a segédtudomány kifejezés, amely egy – csak viszonylagos önállósággal rendelkező – rész tudományágot jelöl.

tudományos antikvárium: l. antikvárium.

tudományos bibliográfia: tudományos igénnyel és felkészültséggel, tudományos módszerekkel összeállított bibliográfia (l. ott), amely elsősorban tudományos célokat szolgál.

Általában teljességre törekszik, teljes, közvetlenül a művekről készített címleírásokat tartalmaz.

tudományos művek: tudományos kutatási eredményeket tartalmazó v. egyes tudományágak alapjait rendszerezve tárgyaló, esetleg egyes tudományos problémákkal sokoldalúan foglalkozó művek. Lehetnek tanulmányok, monográfiák (l. ott), kézikönyvek (l. ott), szakenciklopédiák, szaklexikonok (l. ott). Tudományos műveket hazánkban elsősorban az Akadémiai Kiadó jelentet meg.

tulajdonbélyegző: l. könyvtári bélyegző.

turkológia: a török nyelvű népek, főleg a törökök nyelvének és kultúrájának kutatásával foglalkozó tudomány.

tükör: l. szedéstükör.

tv-propaganda: l. könyvpropaganda és -reklám; rádiópropaganda.

U

újdonság: a könyvkereskedelemben egy rövid időszak során megjelent új kiadványok összefoglaló elnevezése.

új folyam: könyvsorozatok, ill. folyóirat-évfolyamok egy szakaszának a lezárása után (esetleg hosszabb idő elteltével) ugyanazon a címen folytatódhat a kiadvány megjelentetése, ilyenkor „új folyam” jelzéssel különböztetik meg a korábbi folyamtól, és számozását általában újrakezdi. A megjelölés rendszerint a sorozat, folyóirat jellegének vagy irányának megváltozásával, esetleg az eredeti kiadói célkitűzések megvalósulásával és újak kijelölésével függ össze.

Új Hang: folyóiratok neve: – 1932–33 között Budapesten megjelenő társadalmi, gazdasági, kulturális tárgyú írásokat közlő, haladó irányzatú folyóirat;

– a moszkvai magyar emigráció 1938 és 1941 között megjelenő irodalmi, társadalomtudományi és politikai szemléje. Különösen jelentősek voltak és maradandó értékűek a folyóiratban megjelent bírálatok és elvi igényű elemző tanulmányok, amelyeknek a szerzői között megtaláljuk Lukács Györgyöt, Révai Józsefet, Fábry Zoltánt, Sík Endrét, Bölöni Györgyöt és más, a Szovjetunióban és más külföldi országban emigrációban élő és itthon tartózkodó politikust, közéleti személyiséget, író, tudóst. Szerkesztését Gábor Andor irányította. Illegálisan Magyarországon is terjesztették.

– 1952–1956 között az Írószövetség és a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ) folyóirata. Pályakezdő íróknak teremtett közlési lehetőséget, de ismert írók műveit is megjelentette.

Új Idők: – I. Singer és Wolfner.

– irodalmi hetilapok, ill. folyóirat:

1. 1875–77. Benedek Aladár szerk.;

2. 1895–1944. Herczeg Ferenc szerk. A konzervatív polgári beállítottságú, elsősorban a nem túlságosan fajsúlyos szórakozást kereső, a kor égető problémáitól elforduló, jómódú olvasóközönség igényeit kiszolgáló írók publikáltak benne;

3. 1945–49. Az előbbi folytatásaként a felszabadulás után elsőként megindult folyóirat, amelyet Kassák Lajos, Benedek Marcell, Fodor József szerkesztettek.

4. 1919. A Tanácsköztársaság alatt június-július hónapokban kéthetenként megjelenő irodalmi, művészeti és tudományos folyóirat, szerkesztésében Földi Mihály, Kárpáti Aurél és Révész Béla vettek részt.

új kiadás: valamely korábban már megjelent mű további, változatlan v. javított, bővített, átdolgozott megjelentetése.

új kritika: – (ang. new criticism): a pozitivistá filozófia hatása alatt angolszász nyelvterületen keletkezett formalista kritikai iskola, amely a művészet teljes autonómiáját vallja, tagadja, hogy a műalkotás értelmezésében szerepet játszhat a valósággal való szembesítése, és hirdeti, hogy a mű csak önmagából magyarázható. Irodalmi művek vonatkozásában nagy súlyt helyez a szöveg nyelvi és stiláris elemzésére, s ebben a vonatkozásban jelentős eredményeket mutathat fel;

– (fr. nouvelle critique): a strukturalizmus (l. ott) módszereit az esztétikára és kritikára alkalmazó irányzat Franciaországban.

Új Március: a KMP 1925-ben Ausztriában létrehozott politikai folyóirata. Foglalkozott a magyarországi politikai helyzettel, a párt problémáival, a marxizmus-leninizmus eszméit terjesztette. Szerkesztői közé tartozott Landler Jenő, Kun Béla, Révai József. A lapot Magyar-

országban illegálisan terjesztették, 1933-ban az Osztrák Kommunista Párt betiltásával szűnt meg.

új nyomás: – korábban megjelent szöveg szó szerinti, változtatás nélküli új megjelentetése, amelyet nem sztereotípiával (l. ott), matricáról (l. ott) nyomtattak, hanem új szedésről;
– a sajtótermék néhány nyomdaívének újraszédése, ill. újraryomása, amire az első nyomás rossz minősége, az eredeti szövegben észlelt hibák vagy egyéb körülmények adtak okot.

új regény: századunk közepén kibontakozott irányzat a francia irodalomban. Hasonlóan más avantgarde (l. ott) irányzatokhoz, lemond az epikus cselekményszerkesztésről, a határozott körvonalú jellemrajzról és az emberi-társadalmi valóság lényeges összefüggéseinek művészi visszatükrözéséről. Ehelyett elsősorban a közvetlenül érzékelhető világ látszólag precíz, aprólékos rajzára törekszik, ahogyan az az egyéni jellemvonások nélküli hőseinek érzékeiben mozaikszerűen megmutatkozik. Ábrázolásmódjára a szenvtelenség, a hideg objektivitás látszata a jellemző, a szereplők szinte maguk is feloldódnak a tárgyi világban, cselekedeteik motiválatlanok, esetlegesek maradnak, s jóllehet gyakran kerülnek kiélezett, kritikus helyzetbe – szemben az egzisztencializmus (l. ott) regényhőseivel –, ezt nem élik át tudatuk mélyebb rétegeiben, pusztán reflexeik szintjén. Így érzelmi azonosulást vagy reagálást nem váltanak ki az olvasóból. Az irányzatnak – amely antiregény néven is ismert – legjelentősebb képviselői N. Sarraute, M. Butor, A. Robbe-Grillet és bizonyos mértékig M. Duras.

újsághirdetés: napilapokban, folyóiratokban közzétett könyvreklám. Célja, hogy egy vagy több könyvre felhívja a figyelmet. A jó hirdetés röviden, tömören közli a könyvvel kapcsolatos tudnivalókat, szédése, tipográfiája szembetűnő, jól olvasható, áttekinthető, kerüli a zsúfoltságot. Propagálhat már megjelent, de a boltokban még kapható és megjelenés alatt álló könyvet. A könyv árát, a beszerzés helyét, a vásárlási és szállítási feltételeket stb. tartalmaznia kell. Előzetes újsághirdetés a terjedelmet és az árat (ha még nincs végleges ára a kiadványnak) „kb.” megjelöléssel tünteti fel.

unciális: a régi római feliratírásból (kapitális, l. ott) származó, az i. sz. 3–6. századig használt nagybetűs írás, amelyre a hajlékony vonalvezetés, kerekded betűformák a jellemzőek (szemben a vésővel formált és ezért merevebb kapitálissal). Tévesen néha így nevezik a kezdőbetűket (iniciálé, l. ott) és a nagybetűs írást (verzális, l. ott).

UNESCO (a. United Nations' Educational, Scientific and Cultural Organization): az Egyesült Nemzetek Szervezete Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete, az ENSZ szakosított szerve. Alakulási éve 1946, Magyarország 1948 óta tagja. Célja, hogy elősegítse a békés együttműködést a tudomány és a kultúra területén, támogatást nyújtson a tagországoknak kulturális életük fejlesztésében. Ennek érdekében konferenciákat, tanfolyamokat, kiállításokat szervez, ösztöndíjakat adományoz, tanulmányutakat rendez. Égisze alatt államközi egyezmények jönnek létre, intézményei, irodái tájékoztató kiadványokat bocsátanak ki. Fontos szerepet játszik a könyvkultúra – könyvkiadás (l. ott), könyvkereskedelem (l. ott), könyvtárak (l. ott) – vonatkozásában (l. még Nemzetközi Könyvév). Vezető szervei a közgyűlés, a végrehajtó tanács és a titkárság (székhelye Párizs), élén a főigazgatóval, akit a közgyűlés 6 évre választ. A tagországokban nemzeti bizottságok működnek, amelyek közvetítő és szervező munkát végeznek az UNESCO és országuk kulturális szervei tevékenységének összehangolására.

unikum (lat. unicum): – olyan nyomtatott könyv, amelyből egyetlen példány ismert. Lehet ősnymtatvány vagy régi nyomtatvány, amelynek a példányai – egy kivételével – elpusztultak;

– egy példányban nyomott, esetleg kézzel illusztrált, különleges eljárásokkal készült, különlegesen kötött könyv;

– olyan kis példányszámú első kiadás, amely az egyetlen – unikumszámba menő – példány

kivételével az idők során elkallódott. Gyakran a cenzúra (l. ott) üldözése miatt semmisültek meg könyvek; egy-egy, amelyik elkerülte a sorsát, kivételes értéket képviselhet. Magyarországon főleg az 1711-es szatmári békét megelőző időszakból (l. régi magyar könyv), a szabadságharc után az abszolutizmus korából és a Horthy-fasizmus alatt megjelent illegális kiadványok között találkozhatunk unikumokkal.

unikusz (lat. unicus): főleg az antikvár könyvkereskedelemben használt kifejezés;
– olyan több kötetre tervezett kiadvány, amelyből mindössze egy kötet jelent meg;
– többkötetes művek egyetlen birtokunkban levő kötete.

univerzális (általános) könyvesbolt: amely mindenféle tárgykörű, jellegű könyv árusításával egyaránt foglalkozik. (L. még könyvesboltok fajai.)

Uránia: – a magyar irodalom népszerűsítésére, a magyar felvilágosodás szellemében alapított folyóirat (1794–95). Bár csak három száma jelent meg, tükrözte azt a törekvést, hogy Pest-Buda váljék az ország kulturális központjává. Vezéregyénisége Kármán József volt, akinek két műve (Fanni hagyományai és A nemzet csinosodása) itt jelent meg először;
– tudományos ismeretterjesztő folyóirat, amely a hasonló nevű és célú egyesület kiadásában jelent meg 1900–1924. Szerkesztői között volt Szász Károly.

utánnymás: valamely sajtótermékből az eredetileg meghatározott példányszámon felül további példányok előállítása az eredeti szedés vagy az arról készített matrica (l. ott) (l. tömöntés), esetleg fotomechanikai úton előállított ofset- vagy mélynyomóforma felhasználásával. Az utánnymást nem előzi meg ismételt szerkesztés (l. ott) és szedés (l. ott), ezért általában nem tekinthető új kiadásnak (l. ott).

utánrendelés: a könyvesboltokban akkor kerül sor utánrendelésre, ha az újdonságként kapott könyvmennyiség kevésnek bizonyult, fogytán van. A megfelelő választék biztosítása érdekében az utánrendelést folyamatosan kell végezni, nem szabad megvárni, amíg egyik vagy másik könyv kifogy a boltból. Különösen alapvető művek, kulturális és politikai szempontból fontos kiadványok, a bolt profiljához tartozó könyvek utánrendelését kell fokozott gonddal biztosítani. Ügyelni kell arra, hogy az időszerű eseményekkel, évfordulókkal kapcsolatos kiadványok ne fogyjanak ki. Az utánrendelés legyen olvasható, a könyv szerzőjének teljes neve, a könyv pontos címe, kötésneme, ára szerepeljen rajta.

utazási irodalom (útirajzok, útinaplók, útijegyzetek, útikalandok): – különböző célzatú, rendeltetésű, szintű művek, amelyek közös vonása, hogy megírásuk indítéka utazás;
– ezek összegezhetnek utazás során tett tudományos (földrajzi, biológiai, néprajzi stb.) megfigyeléseket, pl. Darwin: Egy természettudós naplója, Thor Heyerdahl írásai;
– lehetnek riportkönyv jellegűek, amelyek bepillantást kívánnak adni egy nép, népcsoport életébe, közelebb akarnak hozni egy országot mindennapjainak bemutatásával, vagy egy országban lejátszódó eseményekhez kapcsolódva, időszerű kérdéseket kívánnak a szemtanú élményein keresztül megvilágítani, pl. Richard Katz, Egon Erwin Kisch, Wilfred Burchett írásai;
– lehetnek kalandos jellegűek; egzotikus vidéken vagy más különös, nehéz természeti feltételek között végrehajtott izgalmas vállalkozás mozzanatairól számolnak be, pl. Amundsen sarkvidéki naplója, Edmund Hillary: A Mount Everest meghódítása;
– vannak irodalmi igényű, társadalompolitikai kérdéseket az utazási irodalom formájában érdekesen, szórakoztatóan tárgyaló művek, pl. Boldizsár Iván írásai; továbbá kifejezetten irodalmi jellegűek, amelyek egy-egy ország kulturális emlékeihez, nevezetes helyeihez kapcsolódva idézik fel múltját, adnak körképet szellemi értékeiről, pl. Passuth László: Örök Hispánia.

Az utazási irodalom az egyik legnépszerűbb könyvféleség, Magyarországon több sorozat keretében jelenik meg, pl. Klasszikus útleírások, Világjárók, Utikalandok.

utcai árusítás: a bolton kívüli könyvterjesztésnek propaganda és forgalmi szempontjából egyaránt fontos formája. Állandó jelleggel történhet forgalmas helyeken felállított pavilonokban, alkalmilag (pl. könyvhét, l. ott), vásárok, nyilvános események stb. sátrakban.

útijegyzetek, útikalandok: l. utazási irodalom.

útikönyv, útikalauz: idegen országok v. hazai tájak természeti szépségeinek, városainak, műemlékeinek, kulturális v. egyéb nevezetességeinek útvonalak szerint rendszerezett szakszerű leírása, ill. bemutatása. Tartalmazhatja az ország v. vidék szokásainak, az ott követendő magatartásnak, az időjárási viszonyoknak, a megközelítési módoknak, szálláslehetőségeknek az ismertetését, esetleg útitervet is ajánlhat. Nagy segítséget nyújt az egyéni utazónak, de fontos szerepe lehet a turizmus v. egy-egy ország, vidék iránti érdeklődés felkeltésében. Általában illusztrációk és térképek teszik teljessé. Fontosabb útikönyv-sorozataink: a kis és nagy Útikönyvek, a Panoráma-útikönyvek, Külföldi városkalauzok. Szokták bedekkernek is nevezni (az ilyen könyveket régebben közzétevő K. Baedeker lipcsei kiadótulajdonos neve után).

útinapló, útirajz: l. utazási irodalom.

útiszótár: az utazás során előforduló legalapvetőbb szavakat, kifejezéseket tartalmazó, kis méretű (zseb-)szótár. Gyakran tematikus csoportosításban adja a szavakat. (L. még szótárak.)

utószó: a könyv használatát elősegítő kiegészítő rész. Szerepe hasonló az előszóhoz v. a bevezető tanulmányhoz: a könyv szerzője, szerkesztője, fordítója v. kiadója röviden v. bővebben, tanulmányszerűen indokolhatja a megírás v. megjelentetés okait, támpontokat adhat a mű értelmezéséhez, keletkezése körülményeivel, tárgykörével kapcsolatban. Hogy a kísérő tanulmány bevezetés v. utószó formájában szerepel-e a könyvben, az a mű jellegétől, magától a tanulmány módszerétől, a kiadónak a tanulmány legcélszerűbb helyéről vallott felfogásától függ. (L. még könyv részei.)

Ü

ügynök (üzletszerző): olyan könyvterjesztő, aki otthonukban, esetleg munkahelyükön keresi föl a vásárlókat, és többnyire részletfizetési vagy egyéb kedvezménnyel könyveket kínál megvételre, vagy előfizetést gyűjt megjelenő könyvekre.

ünnepi kiadvány: valamely ünneppel, évfordulóval, megemlékezéssel kapcsolatosan kibocsátott és ennek megfelelően művészi en kiállított könyv, ill. sajtótermék.

Ünnepi Könyvhét: l. könyvhét

űrtöltő: a vakanyag (l. ott) egyik fajtája; a szedés (l. ott) során a nagyobb, összefüggő, nyomáskor üresen maradó felületek kitöltésére használják, pl. fejezetek végén, ha azok nem töltik ki az egész lapot, illusztrációk körül stb.

üzemellátó boltok: l. könyvesboltok fajtái.

üzemi bizottság: üzemekben, legalább öt állandóan foglalkoztatott, választójogosult dolgozóból alakult (választmányi) szakszervezeti testület; feladata egyrészt a dolgozók érdekeinek védelme, másrészt a vállalatvezetésnek nyújtott támogatás a termelési stb. feladatok teljesítéséhez.

üzemi könyvtár: az üzem területén működő, az üzem dolgozóit ellátó könyvtárak általánosan használt elnevezése, amely egyaránt jelölheti a szakszervezet részéről fenntartott köz-művelődési és az üzem (vállalat) birtokát képező, a termelési stb. feladatok szolgálatában álló szak-, ill. műszaki könyvtárat.

üzemi könyvvásárok: l. könyvvásár.

V

vademecum (e.: váde-mékum): – zsebkönyv, útikalauz; szó szerinti fordításban „jöjj velem”. Zseb alakú kézikönyv mindennapos használatra, pl.: orvosi vademecum. Néha így nevezik az útikalauzokat is;

– zsebkönyvek, útikönyvek szimbolikus címe.

vakanyagok: a szedésben elhelyezett, de a betűk, jelek szintjénél alacsonyabban levő, ezért nyomáskor láthatatlan anyagok, amelyek rendeltetése, hogy kitöltsék a szedéstükrében a szavak, sorok közötti, bekezdések előtti és utáni, illusztrációk feletti, alatti, melletti üres részeket. A következő fajtái ismertek: kizárás v. spácium (szóköz), kvadrát (egy v. több betűhely kitöltésére), sortágító (sorok közötti távolság biztosítására), űrtöltő (üresen maradó nagyobb felületek kitöltésére). A vakanyagok a nyomdászati mértékrendszerbe (l. ott), a tipográfiai pontrendszerbe illeszkednek.

vákát: a levél üresen maradt, nyomatlan lapja.

vaknyomás: – magasnyomásnál az ív túloldalán kidomborodó nyomat;

– festék nélküli dombornyomás;

– fűzött könyveknél: a gerinccel párhuzamos vonal, amely mentén a borítófedél hajlik.

választék: – a könyvesbolt könyvállományának (készlet) művenkénti megoszlása. Szemben a készlettel (l. ott), amely összecszerűen kifejezhető mennyiségi tényező, a választék a könyvállomány minőségi összetételét mutatja. A választék arányai, gazdagsága, mineműsége számos tényezőtől függ, pl. a kiadók termelésétől, a helyes beszerzéstől, a bolt profiljától, jellegétől, helyétől, vevőkörétől, az ellátandó terület szükségleteitől. A megfelelő választékot a helyes rendelés, a készlet folyamatos és arányos kiegészítése biztosítja. Ha a választék arányai megbomlanak, és politikailag, szakmailag, kulturálisan fontos művekből nem tudják kielégíteni az igényt, desztalódás, nem kielégítő választék jön létre;

– az árusításban levő összes könyv (terjesztői választék);

– egy kiadó által kibocsátott könyvek (kiadói választék);

– meghatározott célra összegyűjtött v. meghatározott témakörű könyvek összetétele (pl. műszaki könyvek választéka).

válogató bibliográfia, ill. jegyzék: szemben a teljességre törekvő bibliográfiákkal, ill. jegyzékekkel (l. ott), nem tartalmaz minden megjelenő könyvet, hanem meghatározott ismérvek alapján mérlegeli, melyek azok, amelyeket felvesz. Ezek az ismérvek lehetnek: 1. formálisak, pl. a kiadványok terjedelme (csak meghatározott terjedelmet elérő kiadványokat tartalmazó bibliográfia), könyvészeti értéke (csak bibliofil v. ritka stb. kiadványokat vesz fel). 2. tartalmiak, pl. a kiadványok használhatósága, korszerűsége, szemlélete, szintje, rendeltetése (v. csak népszerű, v. csak szaktudományos műveket szerepeltet) stb. Jellegzetes típusai pl. az ajánló bibliográfiák (jegyzékek); bibliofil bibliográfiák (jegyzékek) stb. (L. még bibliográfia.)

válogatott művek: a gyűjteményes művek (l. ott) egyik fajtája; egy szerző korábban már megjelent műveiből összeállított (válogatott) gyűjtemények. Lehetnek válogatott elbeszélések, költemények, tanulmányok, cikkek, beszédek stb. v. különböző műfajú írások egymás mellett.

vándornyomdász: Magyarországon a reformáció korának egyik jellegzetes nyomdásztípusa: többnyire a reformáció tanait hirdető, gyakran igen képzett, könyvnyomtatással is foglalkozó prédikátorok, akik hitelveik miatt vándoréletre kényszerültek. Vándorlásaik során magukkal vitték kezdetleges sajtóikat és betűkészletüket, s ha átmenetileg sikerült megtelepedniük egy-egy helyen, nyomtatott betűvel terjesztették eszméiket. Az ország török uralom alatt álló

részeit elkerülték, mivel a török hatalom tiltotta a könyvnyomtatást. Tevékenységük a magyar művelődéstörténet és könyvkultúra értékes része. A legismertebbek: Huszár Gál, a debreceni nyomda megalapítója, Manlius János, Bornemisza Péter, Mantskovits Bálint, Klösz Jakab.

variációk: egy témára írt, a cselekményben csak kis eltérést mutató művek (pl. parafrázisok).

varrás nélküli könyvkötés: megnyomott és összehajtogatott nyomdai ívek (füzetek) összeerősítése cérna, ill. huzal, varrás nélkül.

vásárlók nyilvántartása: l. címanyag.

védőborító: kettős rendeltetése van: egyrészt a könyv kötését hivatott megóvni a szennyeződéstől, másrészt – elsősorban – a figyelem felkeltésére alkalmazzák. Többféle lehet: a hagyományos védőborítón pusztán tipográfiai eszközöket alkalmaznak (ún. szedett borító, amelyen nyomdai betűkből szedett címfeliratokon és vonalakból kialakított keretdíszeken kívül nincs más); ennek korszerűbb változata, amely a színdinamika törvényeire is épít: erős színhatásokat, az alapszíntől elütő nagy fokozatú betűket, esetleg színes geometriai formákat alkalmaz, többnyire fényezett; igen gyakori a különféleképpen, pl. grafikusán illusztrált, amely a mű hangulatát érzékeltetheti, v. egy tartalmi mozzanatot emel ki belőle, fotóval (pl. építészeti, közlekedési stb. szakkönyveken, útleírásokon, útikönyveken, riportkönyveken), fotomontázssal (főleg dokumentumgyűjteményeken, időszerű politikai, közéleti problémákkal foglalkozó kiadványokon, újabban krimiken); képzőművészeti kiadványokon többnyire műalkotások reprodukcióit találjuk. Újabban áttetsző v. egyszínű műanyagból is készítik; ennek előnye, hogy tartósabb, könnyen tisztítható, s ha áttetsző, érvényesülni engedi a könyv kötését. Hazánkban a könyv bolti árát a védőborítónak a könyv hátsó kötéstábláját takaró részén, a bal sarokban v. a kötéstábla mögé visszahajtott részén, az ún. fülön (l. ott) találjuk. A fül alkalmas arra, hogy néhány soros könyvismertetést helyezzenek rá, v. előre jelezzék a kiadó előkészületben levő könyveit. Műanyag védőborító esetén ezt egy a könyvbe helyezett kartoncsik pótolja. Fűzött könyveknél a védőborító és a kötés együttes feladatát a borítófedél (l. könyv részei) látja el.

velin: borjúbőrből készült finom pergamen. Ezt az elnevezést később finomabb papírokra is átvették.

verizmus: Olaszországban a 19. sz. végén keletkezett, a naturalizmussal (l. ott) rokon irodalmi, művészeti irányzat. Nevét Giovanni Verga olasz írótól nyerte, aki írásaiban főleg az olasz vidék, a Dél, elsősorban Szicília elmaradott vidékeinek társadalmi problémáival, az ott élő emberek mindennapjával foglalkozott. A verizmus jelentős szerepet játszott a valóság művészi feltárásában, sok tekintetben realista törekvéseket fejezett ki. A francia és más naturalizmushoz képest nagyobb teret engedett az érzelmek rajzának, a költőiségnek, kevésbé követelt személytelenséget, elfogulatlanságot az alkotótól. A verizmus jegyében fogant két híres opera, Mascagni Parasztbecsület és Leoncavallo Bajazzók c. zenedrámája is.

vers: hangzásában szabályszerűséget mutató, meghatározott, ritmust eredményező rendszer szerint csoportosuló hangzásbeli elemekből felépített, formailag kötött szöveg, amely tartalmát, rendeltetését tekintve különféle lehet. Nem azonos a költeménnyel, amely nem szükségszerűen verses formában jelentkezik (lehet prózavers, ill. szabadvers is), viszont feltétlenül művészi igénnyel megformált gondolati, ill. érzelmi tartalmat fejez ki, míg a vers lehet művészi igény nélküli gúnyvers, reklámv. versbe foglalt szentencia, szabály stb. A versre jellemző legfontosabb hangzásbeli szabályszerűség lehet a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok megszokott rend szerinti váltakozása (hangsúlyos v. magyaros verselés); lehet a hosszú és rövid szótagok meghatározott rendben alapuló váltakozása (időmértékes – klasszikus és nyugat-európai – verselés); egyes nyelvekben (pl. kínai, vietnami), amelyekben a hangmagasságnak jelentésre ható szerepe van, magas és mély szótagok segítségével kialakított

ritmika. További gyakori – de nem feltétlen – hangzásbeli elemei a versnek a sorvégek v. a sorok közepének szabályok szerinti megtörése (sormetszet). A hangzásbeli szabályszerűségek a költői versben a gondolat árnyalt megformálását, a súlypontok megjelölését szolgálják. A versnek az írásbeliség általánossá válása előtt kiterjedtebb szerepköre volt; emlékezeti értéke nagyobb lévén a prózai szövegnél, törvények, magatartási szabályok, tudományos és gyakorlati ismeretek formába öntése is gyakran versben történt. A költészet – a művészi igényű vers – szorosan összekapcsolódott a dallammal, csak később váltak szét. Jelenleg a vers elsősorban a líra, egyre kevésbé az epika (eposz, elbeszélő költemény, verses mese, verses regény, ballada) és a dráma nyelvi formája.

Vértess Marcell (1895–1961): grafikus, festő. Tanulmányait Budapesten, majd Párizsban végezte. Mint rajzoló több pesti lapnak (Borsszem Jankó, Színházi Élet) dolgozott, illusztrálta Karinthy Frigyes Tanár úr kérem c. művét. 1918–19-ben politikai plakátokat készített. A Tanácsköztársaság leverése után Párizsba emigrált, ahol a két világháború közötti párizsi életről készült rajzai és litográfiai albumai híressé váltak. 1940–46 között az USA-ban élt emigrációban. Párizsban halt meg.

verzális: – nagybetű, majuszkulák (l. ott);

– nagybetűs írás, amelyben a szó, mondat minden betűje nagybetű; főleg címek és kiemelések esetében alkalmazzák.

verzió: változat, szövegváltozat, pl. ha egy mű különböző kiadásai eltérnek egymástól, különböző verzióként hivatkoznak rájuk.

verzó: – valaminek a hátlapja (pl. kéziraté);

– a könyv főcímlapjának (homloklap) a hátlapja, a címlap verzója. L. még könyv részei.

vetustissima et rariora (többes számú latin elnevezés): igen régi, ritka könyvek, a könyvtári állomány legődonabb vagy legritkább darabjai, pl. ősnymtatványok, 16–17. századi könyvek, újabbkori unikumok (l. ott) stb. A legtöbb könyvtár különgyűjteményben őrzik őket.

vezető szerkesztő: felelős szerkesztő (l. ott), aki a kézirat szerkesztési munkáit összefogja, és figyelemmel kíséri a nyomási engedély megadásáig. L. szerkesztés.

vígjáték (komédia): drámai műfaj, célja az emberi gyengeségek, ellenszenves tulajdonságok, fejlődést hátráltató társadalmi erők nevetségessé tétele, leleplezése. A vígjátékban is, mint a tragédiában (l. ott) ellentétes tendenciákat, magatartásokat képviselő jellemek ütköznek össze, de a konfliktus a komikum síkján következik be, és minden esetben a méltatlan személy morális bukásával, nevetségessé tételével oldódik meg, s nem jár a katarzis (megrendülés, megtisztulás) élményével. Ha a vígjáték egységesen komikus hangulatát tragikus elemek törlik meg anélkül, hogy a komikus és a tragikus szervesen összefonódnék, mint az életszerű színműben (l. ott), inkább felfokozzák egymás hatását, tragikomédiáról (l. ott) beszélünk. Ha az ábrázolás erősen torzítva, maró gúnnyal mutat meg jelenségeket, a vígjáték szatirikus. Az igazi vígjáték mindig társadalmi érvényű, a közt érintő problémát állít középpontba és állást foglal, pl. Shakespeare, Molière, Gogol, Shaw vígjátékai.

viszonteladók: általában olyan kereskedelmi vállalatok, amelyek egyéb cikkek mellett könyvvvel is foglalkoznak (áruházak, papírzületek stb.). Ilyennek kell tekinteni az export-vállalatokat is, ha a kereskedelemről szerzik be a könyvet viszonteladói áron. A viszonteladói engedmény általában a kiskereskedelmi engedménnyel azonos. Ez országoként, tőkés országokban kiadónként, könyvenként is változó lehet. Általában 5–7 százalékkal kevesebb, mint amit a nagykereskedelem kap a kiadótól.

visszáru: feleslegessé vált, eladhatatlan könyvmennyiség visszaküldése a kiadónak, a nagykereskedelemnek v. a raktárnak. Visszárúzásra általában csak a felek előzetes megállapodása, ill. bolti visszaú esetén meghatározott időközönként a központ engedélye alapján kerülhet sor.

vitrin: olyan üvegszekrény, tároló, amely alkalmas könyvek bemutatására. Könyvesboltokban, kiállításokon v. forgalmasabb helyeken (előcsarnok, aluljáró stb.) egyaránt használják. Boltokban különösen alkalmas új könyvek bemutatására v. az adott választékot képviselő kötetekből összeállított kézikönyvtár (l. ott), ill. a bolt munkájához szükséges segédkönyvek (l. ott) elkülönített tárolására. Antikváriumokban gyakran a különleges értéket képviselő v. különlegesen kis formátumú könyveket helyezik vitrinbe. Gyakran egy évfordulóval, eseménnyel kapcsolatos könyveket, v. egy speciális vevőkör számára válogatott, v. valamilyen témakört felölelő könyveket állítanak ki vitrinekben. Elhelyezés szempontjából lehetnek belsők v. külsők (kirakatpótló v. kiegészítő vitrinek).

vízjel, vízjegy: a papírban levő, csak átvilágításkor látható gyártási jelzés. Rendszerint a gyár jelvénye, márkajelölése, pénz, ill. okmánypapírokon pedig az állam címere v. egyéb speciális jelölés. A vízjel fontos szerepet játszik régi könyvek és nyomtatványok azonosításában, előállítási idejük, valódiságuk megállapításában, bankjegyek, ill. okmányok esetében a hamisítás, utánpótlás leleplezésében. Vízjel az európai papírgyártásban Itáliában tűnt fel először a 13. sz. végén. A papírmalmokban a drótszítára – amellyel a papirospépet kimerték a keverőkádból – szintén drótból készült mintát helyeztek. A minta vonalainak megfelelően a papír megvékonyodott és áttetszővé vált. A modern papírgyártásban a papír a körforgószítán kapja meg a vízjelet oly módon, hogy a szita felett hengert helyeznek el, amelyből kidomborodik a vízjel mintázata, ez meghatározott távolságban megvékonyítja a szítán futó papirospépet, amelyen a tömörítés és szárítás után is megmarad a vízjel, manapság elsősorban védjegyként.

vizsolyi biblia: az első teljes magyar nyelvű bibliafordítás. Károlyi Gáspár gönci, ill. tállyai református lelkész munkája. Nevét onnan nyerte, hogy Mantskovits Bálint (l. vándor-nyomdász) a nyomtatását a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Vizsolyban végezte 1590-ben. Bár első kiadása viszonylag kis példányszámban jelent meg, maradandó hatást gyakorolt a magyar irodalmi nyelvre és a korabeli szellemi életre. További kiadásai Szenczi Molnár Albert és Tótfalusi Kis Miklós (l. ott) nevéhez fűződnek. A fordítás mindmáig a protestáns bibliakiadások alapja. Az 1590-es első kiadás becses könyvészeti ritkaság.

vocabulary: szótár, szójegyzék, szószeret.

W

Wagner Bálint: Honterus János brassói nyomdájában segéd 1549–1557-ig, később pap, plébános, ill. magister, dékán. Nevezetesen fametszetes kottái.

Wigand Ottó (1795–1870): reformkori könyvkereskedő, kiadó. Előbb Kassán, majd 1827-től Pesten működött. Szoros kapcsolatban állt a reformkor politikusaival, köztük elsősorban Wesselényi Miklóssal, akinek a támogatásával kiadta a Közhasznú Esméreték Tára c., a német Conversations-Lexikon felhasználásával készült és a hazai viszonyokhoz alkalmazott lexikont. A vállalkozás nem hozott elismerést, a különben haladó politikai meggyőződésű Wigand ugyanis konzervatív, aulikus szellemű művet jelentetett meg, amelyet a hazai kritika (elsősorban Bajza József) élesen támadott, nem kímélve a kiadót és a mellette kiálló Wesselényit sem. Wigand 1832-ben, mivel külföldön megjelentette Wesselényi Balítéletekről c. munkáját, és más tiltott könyveket is behozatott külföldről a cenzúra megkerülésével, és illegálisan árusította is őket, kénytelen volt elmenekülni az országból. Eztán Lipcsében folytatott kiadói tevékenységet, ahol megjelentette Marx Deutsch-Französische Jahrbücher c. összeállítását. Pesti cégét Emich Gusztáv (l. ott) vette át, aki tovább bővítette.

Würtz Ádám (1927–): grafikus, Munkácsy-díjas. A budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, több önálló kiállítása volt itthon és külföldön. Luganóban 1966-ban díjat nyert. A modern magyar könyvművészet egyik legjelentősebb mestere. Sajátos atmoszférájú rézkarcai-ban (l. ott) és illusztrációiban (l. ott) különböző stílusjegyek ötvöződnek harmonikusan.

X

xerográfia: az elektrosztatikán alapuló hőörgzítéses képsokszorosító eljárás, amely kiválóan alkalmas arra, hogy eredeti képekről, könyvlapokról stb. gyorsan, jó minőségű másolatokat készítsünk. Xerográfia segítségével egészítik ki a nagy értékű, de hiányos, ill. sérült antikvár könyvritkaságokat, és készítenek másolatokat a kis példányszámú, nehezen hozzáférhető kiadványokról. Felhasználják még adatfeldolgozó egységeknél az adatkiadás rögzítésére. Feltalálója az amerikai Chester Carlson. Az eljárás lényege a következő: elektromosságot vezető lemezt rétegesen félvezetővel vonnak be, amely sötétben szigetelő, megvilágítva vezetővé válik. A kamerába helyezett lemez félvezető rétegének egy fényt áteresztő hálóelektróddal pozitív töltést adnak, amitől a lemez fényérzékennyé válik. Az így előkészített lemezre átviszik a mintát, ill. a fotonegatívot. A megvilágított (a negatívon világos) részről levezetődik a töltés, a megvilágítatlanon (a negatívon sötét felület) megmarad egy része. A lemezre befúvással negatív töltésű festékpont juttatnak, amelyeket a félvezető réteg feltöltve maradt részei magukhoz vonzanak. Ezt a „porképet” hőszugárzással ráolvasztják a lemezre. Az így kialakított felület nyomóformaként szerepel, amelyre hengerléssel ráfektetik a papírt vagy más anyagot. Ezen a formának megfelelően megjelenik a nyomat. Nagyobb példányszám készítése esetén a sokszorosítás ofsetnyomtatással (l. könyvnyomtatás) történik.

xerox: l. xerográfia.

Z

záródísz: a könyv v. más sajtótermék szövegét v. egy-egy szövegrészét lezáró nyomdai díszítő elem.

zárszó: összefoglaló; a művet befejező rész, amelyben a szerző összefoglalja mondanivalóját, összegezi a következtetéseket, vagy ismerteti az új általánosításokat.

Zenei Alap: a zeneszerzők alkotó munkájának anyagi segítésére létesített állami intézmény.

Zenemű Kiadó Vállalat: l. könyvkiadó vállalatok.

Zichy Mihály (1827–1906): festő, grafikus, illusztrátor. Pesten és Bécsben tanult, rövidebb ideig Magyarországon és Franciaországban, egyébként – kisebb megszakításokkal – haláláig Oroszországban élt. Nagy hatású, a romantikához (l. ott) közel álló egyéni stílust alakított ki. Mint illusztrátor világhírré tett szert. Nevezetesen Victor Hugo, Lermontov, Puskin, Gogol, Byron, Goethe műveihez, valamint a 15. századi grúz nemzeti költő, Ruzsaveli nagy elbeszélő költeményéhez, A tigrisbőrös lovaghoz, Madách: Az ember tragédiája c. drámai költeményéhez és Arany balladáihoz készített virtuóz illusztrációi.

Zrínyi Katonai Kiadó: l. könyvkiadó vállalatok.

ZS

zsáner: l. genre.

zsebkönyv: kézikönyv (l. ott) jellegű, de kisebb formátumú és terjedelmű, tárgyát tömören előadó, elsősorban adatközlő, összefoglaló, ill. rendszerező zsebkönyv-formátum: főleg egyes kartonfedelű sorozatokra jellemző, a zseb méretéhez és alakjához igazodó keskeny, hosszúkás formátum, pl. Olcsó Könyvtár, Modern Könyvtár, Európa Zsebkönyvek.

zsűri: bíráló bizottság (pl. az év legszebb könyveit, plakátpályázatot stb. elbíráló bizottság), amely szakemberekből és a hivatalos szervek képviselőiből áll.

A FORRÁSUL FELHASZNÁLT MŰVEK JEGYZÉKE

- Alkalmazott pszichológia. Szerk. Radnai Béla. 2. átdolg. bőv. kiad. [Bp.] 1968, Gondolat K.
- BAK János: Húsz év magyar könyvkiadása 1945–1964. Bp. 1965, Könyvkiadók és Terjesztők Tájékoztató Központja.
- BAK János: Magyarország könyvkiadása 1945–1969. [Bp.] 1970, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése.
- BÁNÁTI Ágnes – SÁNDOR Dénes: A százesztendő Athenaeum 1868–1968. Bp. 1968, Akad. K. (A magyar könyv)
- Bibliotheca Corviniana. (Összeáll. [és magyarázta] Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Szántó Tibor [Bev.], Klaniczay Tibor.) [Bp.] 1967, Magyar Helikon.
- BIHARI Ferenc: A kereskedelmi vezető. Bp. 1969, Közgazdasági és Jogi K.
- BIHARI Ferenc: Az eladás művészete. Bp. 1963, Közgazdasági és Jogi K.
- BOGDÁN István: A magyarországi papíripar története (1530–1900). Bp. 1963, Akad. K. (A magyar könyv)
- A cenzúra árnyékában. (Vál., szerk., bev. és összekötő szöveggel ellátta Markovits Györgyi és Tóbiás Áron.) Bp. 1966, Magvető K.
- DOBLHOFER, Ernst: Jelek és csodák. Letűnt írások és nyelvek megfejtése. (Zeichen und Wunder...) Bp. 1962, Gondolat K.
- ENGEL–NAGY–SELMECI: Az áruforgalom szervezése a bolti kiskereskedelemben. Kísérleti tananyag. 1–2. [köt] Bp. 1968, Közgazdasági és Jogi K.
- Esztétikai kislexikon. (Főszerk. Szigeti József. Szerk. Zoltai Dénes) [Bp.] 1969, Kossuth K.
- Esztétikai kislexikon (Szerk. Szerdahelyi István és Zoltai Dénes) Bp. 1972, Kossuth K.
- Filozófiai kislexikon. Szerk. M. Rozental és P. Jugyin. [Bp.] 1964, Kossuth K.
- Filozófiai kislexikon. (A magyar kiadást szerk. Szigeti Györgyné, Vári Györgyné, Volczer Árpád) [Bp.] 1970. Kossuth K.
- Filozófiai kislexikon. A magyar kiadók. [Szerk. Szigeti Györgyné (Filozófiatörténet); Vári Györgyné (Dialektikus materializmus); Volczer Árpád (Történelmi materializmus)]. 2. mód. kiad. (Bp.) 1972, Kossuth K.
- FITZ József: A magyar könyv története 1711-ig. [Bp.] 1959, Magyar Helikon.
- FITZ József: A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 1. A mohácsi vész előtt, Bp. 1959, Akad. K.
- FITZ József: A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. 2. A reformáció korában. Bp. 1967, Akad. K.
- GÁLDI László: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961, Gondolat K.
- Hazánk Magyarország. Főszerk. Erdei Ferenc. Bp. 1970, Akad. K.
- Helyesírási tanácsadó szótár. Szerk. Deme László és Fábián Pál. 2. változatlan kiadás. Bp. 1964, [Akad. K.]
- HERING, Elisabeth: Az írás rejtélye. (Rätsel der Schrift) Bp. 1966, Gondolat K.

HILLER, Helmut: Wörterbuch des Buches. 2. Aufl. Frankfurt am Main, 1958, Vittorio Klostermann.

Horváth Zoltán: Magyar századforduló. A második reformnemzedék története (1896–1914) Bp. 1961, Gondolat K.

Húsz év. Tanulmányok a szocialista Magyarország történetéből. (Szerk. Lackó Miklós, Szabó Bálint.) Bp. 1964, Kossuth K.

Idegen szavak kéziszótára. Szerk. Bakos Ferenc. Bp. 1967 [Akad. K.]

KATONA Kálmán: Papírgyártás. Bp. 1961, Műszaki K. (Ipari szakkönyvtár)

Ki kicsoda? Életrajzi lexikon magyar és külföldi személyiségekről, kortársainkról. (Szerk. Fonó Györgyné, Kis Tamás) [Bp.] 1969, Kossuth K.

A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében. 1. köt. Az államalapítástól 1849-ig. 2. köt. 1849-től 1945-ig. Összeáll. Kovács Máté. [Bp.] 1963, 1970, Gondolat K. (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet.)

Könyvkiadók, könyvterjesztők. [Bp.] 1971, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése kiadása.

A könyvterjesztés alapismeretei. Szerk. Zala Imre. Bp. 1959, Tankönyvkiadó.

Közgazdasági kislexikon. (Főszerk. Földes István) [Bp.] 1970, Kossuth K.

(A kultúra világa) A technika fejlődése. Írták Ambrózy Andrásné, Bozsik Valéria stb. (Szerk. B. Neu Piroska, Lukács Ernőné) Bp. 1966, Közgazdasági és Jogi K.

Magyar életrajzi lexikon. Főszerk. Kenyeres Ágnes. 1–2. köt. Bp. 1967/69, Akad. K.

Magyar irodalmi lexikon. Főszerk. Benedek Marcell. 1–3. köt. Bp. 1963/65, Akad. K.

A magyar irodalom története. [1. köt.] 1849-ig. [2. köt.] 1849–1905. [3. köt.] 1905-től napjainkig. (Szerk. Bóka László, Pándi Pál, Király István, Sötér István, Béládi Miklós, Bodnár György) Bp. 1957/66, Bibliotheca, Gondolat K.

A magyar irodalom története 1–6. köt. (Főszerk. Sötér István) Bp. (1964/66), Akad. K.

A magyar nyelv értelmező szótára. 1–7. köt. Szerk. Bárczi Géza, Országh László vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Bp. 1959/62, Akad. K.

Magyar kódexek a XI–XVI. században. (Összeáll. [bev. és jegyzetekkel ellátta] Berkovits Ilona) [Bp.] 1965, Magyar Helikon.

Magyarország művelődési viszonyai 1945–1958. (Összeáll. a Központi Statisztikai Hivatal Kultúrstatistikai osztálya. Szerk. Erdész Tiborné) Bp. 1960, Közgazdasági és Jogi K.

A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusa. Bp. 1970, Kossuth K.

MÁNDI Péter: A könyv és közönsége. Bp. 1968, Közgazdasági és Jogi K.

MARKOVITS Györgyi: „Terjesztését megtiltom.” Bp. 1970, Magvető K.

Művészeti lexikon. Főszerk. Zádor Anna és Genthon István. 1–4. k. Bp. 1965/68, Akad. K.

Nyomdászati lexikon. A szedés, gépszedés... összefoglalása. Szerk. Bíró Miklós, Kertész Árpád, Novák László. Bp. 1936, Bíró Miklós kiadása.

Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája. 1–16. köt. 1–2. pótköt. Bp., 1893/904, Pallas–Révai.

Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. 1–21. köt. Bp. 1911/35, Révai.

SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. 2. átdolg., bőv. kiad. Bp. 1965, Gondolat K.

SOLTÉSZ Zoltánné: A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században. Bp. 1961, Akad. K.

SOTRIFFER, Kristian: A fametszettől a kőrajzig. A művészi grafika története és technikája. [Bp.] 1968, Corvina.

STEINHOFER Károly: A könyv története. 1. rész. A magyar könyvnyomtatás és könyvkereskedelem rövid áttekintése a legrégibb időktől napjainkig. 2. rész. A könyvtörténeti fejlődése. Bp. 1915/16, Lampel R. (Iparosok olvasótára, XXI. 1–3., XXII. 5–6.)

SZABOLCSI Bence – TÓTH Aladár: Zenei lexikon. 1–3. k. Átdolg. új kiad. Főszerk. Bartha Dénes. Szerk. Tóth Margit. Bp. 1965, Zeneműkiadó Vállalat.

SZÁNTÓ Tibor: A betű. A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése 1–2. k. Bp. 1966, Akad. K. (A magyar könyv)

(SZÁNTÓ Tibor) Könyvnyomtatás. Tipográfia. 2. átdolg. kiad. Bp. 1963, Műszaki K.

SZENTMIHÁLYI János – VÉRTESI Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. 1963, Gondolat K.

SZIJ Rezső: Az Amicus és Reiter László könyvművészete. Fejezet a XX. századi művészi könyv történetéből. Művészettörténeti Értesítő, 1968. XVII. évf. 1–2. sz.

Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. (Szerk. Szabolcsi Miklós és Illés László.) Bp. 1962, Akad. K. (Irodalom – Szocializmus)

Új Magyar Lexikon 1–6. köt. (Szerk. az Akad. K. lexikonszerkesztősége) Bp. 1959/62, Akad. K. 2., lényegében változatlan lenyomat 1961–

UNGVÁRI Tamás: Poetika. Bp. 1967, Gondolat K.

DR. VARGA Alajosné: Magyarország könyvtermelése 1971-ben. A Könyv, 1972. 3. sz.

Világtörténet tíz kötetben. Bp. 1962/66, Kossuth K.

A kötet címszavainak megírása, ill. szerkesztése során forrásként felhasználtak a szerzők olyan sokszorosított, illetve kéziratot jegyzeteket, amelyek a Könyvterjesztés alapismeretei c. kézikönyv új kiadásának előkészítése folyamán készültek, továbbá az Állami Könyvterjesztő Vállalat, majd a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése szakmai tanfolyamain elhangzott előadások alapján készített sokszorosított, ill. kézírásos jegyzeteket, egyes címszavakhoz a közreműködő előadók szóbeli tájékoztatásait, tanácsait, észrevételeit, továbbá a Könyv c. szemle publikációit.